".lÂjr-î^HTooa^iraiRHq _

M i£ UO^OiS ArtTflAM ATMArtiOSAH

IMPRIMERIA

ti A/?7A G/?AF/CA

Colea Serban Vodă 133, S.4, Cad 70S17, BUCUREŞTI

lei.: 021.336.29.10 Fox: 021.337.07.35

E-mail: (omeKial@atlagrafko.ro

websile: www.artogrotica.(o

CHRISTINE SUTHERLAND

FASCINANTA MARTHA BIBESCU ŞI LUMEA EI

In româneşte de 1

ELENA GIURCĂ , ^-v

Editura VIVALDI nb moY
Bucureşti, 2005

Ilustraţia ^ f.vm r.w j . •>'!' I ;' ••"••: ªei; ÎHEODCiR O$ANU

ATy./yii:#J-.'.!
ij3dciHkiAHT>iiW
ia AHMRI: i?

: mci
1_i9

ENCHANTRESS MARTHE BIBESCO AND HER WORLD
by
CHRISTINE SUTHERLAND

Published by arrangement with Farrar, Straus and Giroux,
LLC, New York.

Cuprins

Ik^a^H' t;-o

afinauO

<• . ;.^Aj!»H«j?'1^li\;if,:H:>;. ,

A ihjvf • nto(ia 'ij;: ^yKurB'y'O^v^'.T&ob
, ibc; ^hl « ':Ui]'ii®i. ".î'U ' '' ' K.
i ',;>'• î jjft'- 'ii'-. :'î
uj'ou&i'B* «rti. .îr.w?-. >K;

j Nota autoarei^

Primul meu contact cu Martha Bibescu a avut loc cu mulţi ani în urmă, pe vremea când eram foarte tânără şi, aflându-mă la Paris, mi-a căzut în mână *Catherine Paris,* îmi amintesc cum mă plimbam prin Ile de la Cite, ţinând cartea în mână şi imaginându-mi-o pe Catherine cum priveşte la râu, de la una din ferestrele hotelului Lambert. Nu cunosc vreo altă carte care să redea atât de viu şi într-o proză atât de fermecătoare frumuseţea acelei părţi a Parisului.

Peste ani, am întâlnit-o pe Martha Bibescu în paginile corespondenţei lui Proust şi în memoriile diferitelor personalităţi literare şi politice din perioada interbelică. M-am hotărât să explorez viaţa acestei inteligente, talentate şi frumoase românce, această Egeria[1)]a oamenilor de stat şi a politicienilor de vază care s-a devotat ideii de uniune europeană, mult înainte de Monnet şi de Piaţa Comună. Cămin i-a fost un palat în stil bizantino-venețian, aflat la câţiva kilometri de Bucureşti, în care era invitată elita europeană. Când comuniştii au venit la putere, Martha a fost nevoită să fugă, având ca bagaj

1> Nimfa cu care se sfătuia legendarul împărat roman Numa Pompilius (n. tr.).

doar câteva lucruri personale şi jurnalele intime. A ajuns la Paris, căminul său spiritual, unde a trăit până la moartea sa, în noiembrie 1973.

Căutând-o pe Martha Bibescu, am ajuns la Bucureşti şi la Centrul Naţional al Arhivelor Statului, unde am găsit cutii întregi de documente confiscate din casa ei şi nedeschise din 1945. Erau scrisori, fotografii, evidenţe contabile ale cheltuielilor casei, o mulţime de documente, dar numai puţine jurnale. Revenită la Londra, am fost prezentată nepotului Marthei, prinţul Ion Ghica, care, cu mare amabilitate şi încredere, mi-a înmânat şaizeci şi cinci de volume din jurnalele Marthei, transcrise superb şi legate în volume de domnişoara Claudia Verhesen. în total, şaizeci şi cinci de ani din viaţa Marthei, din 1908, când avea douăzeci şi doi de ani, până în 1973, anul în care a murit. De asemenea, mi s-a permis să cercetez o colecţie din voluminoasa sa corespondenţă si din suvenirurile sale, aflate în proprietatea familiei. Restul documentelor Marthei Bibescu, inclusiv manuscrise ale romanelor sale, se află în Biblioteca Naţională din Paris, Departamentul manuscriselor (Don.29738) şi la Departamentul Umanităţii al Universităţii din Austin, Texas.

q în pofida evenimentelor tragice petrecute pe vremea lui Ceauşescu, România este încă una din cele mai puţin cunoscute ţări din Europa, în secolul al nouăsprezecelea era denumită „regatul de la marginea lumii de vest". Născută din cenuşa Imperiului Otoman, uluitor de

frumoasă si învăluită în mister si legende milenare, România este o tară cu munţi înalţi şi pajişti bogate, râuri năvalnice şi câmpii fertile care se pierd în stepele din est. Se spune că acolo au trăit prinţi cu rezonanţă mitică -
Minai Viteazul, Mircea cel Bătrân, Vlad Ţepes, Alexandru cel Bun, ale căror nume fac acum parte din panteonul folclorului local.

Minţile luminate de la Viena spuneau că „în Balcani, Renaşterea a intrat, gâfâind, în secolul al nouăsprezecelea" şi românii recunosc cu uşurinţă că le lipsesc siguranţa şi echilibrul pe care civilizaţiile pure din vest le-au împrumutat vecinilor de la nord ai ţării lor. Ca şi clima pe care o au, istoria si tradiţiile românilor sunt pline de contradicţii şi lupte seculare. Aşezată la intersecţia a două culturi şi civilizaţii foarte diferite, România a fost cucerită de invadatori care au venit în valuri: mai întâi romanii, apoi goţii, hunii, bulgarii, mongolii, tătarii şi, în final - după căderea Bizanţului - turcii. Situată între Austria şi Ungaria, la vest, şi stepele Rusiei de sud, la est - poartă de intrare pentru invaziile tătarilor, cu graniţele mereu schimbate, România a avut totdeauna o poziţie geografică delicată. Singurele ei graniţe naturale sunt marele arc al Munţilor Carpaţi, la nord, şi Delta Dunării, care se varsă în Marea Neagră, la Constanţa. Din secolul al paisprezecelea şi până la sfârşitul secolului al nouăsprezecelea, pericolul a venit întotdeauna dinspre est, indiferent că a fost vorba de mongoli, tătari, ruşi sau turci, înaintea lor, cuceritorii au venit de la Roma. •-. ,.;••'•:-..••••; ".•..^s.i'^e-afcnf'v. :>.-'••• .K'*^
<-

Colonizarea romană a durat două secole, dar influenţa ei a fost atât de profundă, încât toate invaziile ulterioare, chiar şi cele din Evul Mediu, nu au mai putut să o dezrădăcineze. Chiar şi astăzi, românul de rând se mândreşte cu ceea ce consideră a fi moştenirea romană şi cu limba care are la bază latina.

Creştinismul le-a fost adus românilor din Bizanţ şi, o dată cu el, o pace relativă, întreruptă sporadic de atacuri ale turcilor. Pe urmă, după căderea Constantinopolului, toate provinciile de la Dunăre au devenit părţi ale Imperiului Otoman. Dar turcii nu s-au amestecat în religia creştină (nici astăzi nu sunt moschei în România) şi în structura tribală. Ţara era condusă de principi autohtoni, numiţi „gospodari", care, în schimbul rangului şi privilegiilor, plăteau tribut Sublimei Porţi. Primul gospodar important, erou al legendelor şi baladelor locale, a fost Mircea cel Bătrân al Ţării Româneşti, care s-a aliat cu sârbii şi polonezii împotriva turcilor, în bătălia de la Kosovo din 1389, dată rămasă şi astăzi vie în memoria popoarelor din Balcani. Mircea a pierdut bătălia şi a fost obligat să plătească tribut sultanului, dar, peste câţiva ani, a revenit şi, prin aranjamente iscusite la curtea sultanului, a reuşit nu numai să-şi menţină dinastia, ci şi integritatea teritorială şi religia ţării. După Mircea, de mare faimă s-a bucurat un gospodar din secolul al cincisprezecelea, Vlad Ţepeş, zis „Dracula", căruia îi făcea mare plăcere să-şi tragă duşmanii în ţeapă, de vii, şi să ia ma-
sa în aer liber, înconjurat de victimele sale care atârnau în pari, ţipând şi zbătându-se. Ferocitatea lui Vlad i-a

înspăimântat până şi pe turci, pe care i-a sfidat ani de-a rândul, până ce a fost detronat de alt principe, Radu cel Frumos. Dar cel mai legendar a fost probabil Mihai Viteazul al Ţării Româneşti, care a reuşit să unească Muntenia, Moldova şi Transilvania, cele trei mari provincii ale României de azi. Cu toate că domnia lui Mihai nu a fost foarte lungă - a fost ucis în 1601 - realizările sale au inspirat generaţii de români, inclusiv pe regina Măria a României care, la Congresul de la Versailles, din 1918, a insistat ca cele trei teritorii să rămână împreună sub coroana României.

în secolul al optsprezecelea, turcii nu au mai permis românilor să deţină titlul de gospodar. Privilegiul de a exercita autoritatea în provinciile române le-a fost acordat fanarioţilor - bancherii greci ai sultanului. Fanarioţii, al căror nume derivă din „Fanar" - cartierul grecilor din Constantinopol - constituiau o comunitate foarte unită şi extrem de abilă. Aveau controlul asupra finanţelor sultanului şi deţineau cele mai importane posturi în statul otoman, pe care le-au folosit pentru a se îmbogăţi. Acelaşi principiu l-au folosit şi când au ajuns să administreze România. Guvernarea fanariotă a rămas vie în amintirea oamenilor pentru exploatarea fără milă a populaţiei autohtone.

Dar principii fanarioţi erau la fel de puţin siguri de poziţiile pe care le deţineau ca şi gospodarii. Pentru că, în îndepărtatul Constantinopol, la curtea atotputernicului sultan, bătea necruţător vântul egocentrismului şi al intrigilor şi era uşor să cadă victime ale maşinaţiunilor altor

pretendenţi la tron. După cum spun cronicile secolului al optsprezecelea, preferau să îşi ţină avuţia în cufere de călătorie frumos ornamentate, „pentru a putea fugi în orice clipă". Portretele contemporane păstrate în muzee şi mănăstiri ni-i arată îmbrăcaţi în mantii lungi de catifea,
tivite cu blană şi închise cu paftale cu pietre scumpe, cu turbane cu egrete bătute în diamante sau căciuli înalte de blană. Şi, cu toată nesiguranţa poziţiilor lor, trăiau în mare opulenţă şi le plăcea ostentaţia. A rămas celebră intrarea în Bucureşti a unuia din principii fanarioţi, într-o sanie trasă de o pereche de cerbi cu coarnele aurite.

Dar dominaţia otomană era într-un puternic declin. După Războiul Crimeii (1853-1856), Ţara Românească şi Moldova au fost puse sub supravegherea a şase naţiuni (Austria, Marea Britanie, Franţa, Rusia, Turcia şi Sardinia) şi, la Congresul de la Paris, s-a luat hotărârea ca viitoarea formă de guvernământ să fie stabilită prin alegeri, în 1861, un principe local - Alexandru Cuza - a fost ales în fruntea ţării. Acesta s-a dovedit a fi corupt şi imoral si, peste cinci ani, a fost obligat să abdice. Pe urmă parlamentul i-a cerut lui Ion Brătianu, rămas primul om în stat, să facă o călătorie prin Europa de Vest şi să caute un prinţ străin care să accepte responsabilitatea de a conduce nou-născuta ţară şi de a o ajuta să iasă din mlaştina de inerţie şi corupţie, moştenită de la anii de dominaţie turcească. Se spera că acesta va fi un membru al unei dinastii suficient de puternice, pentru a-i impresiona pe conducătorii locali, şi destul de bogat, pentru a-şi plăti singur cheltuielile de la curte. /M y R

Nu era o sarcină uşoară. Pentru capetele încoronate ale Europei, Balcanii nu erau o destinaţie atrăgătoare şi multora Bucureştiul li se părea a fi mai departe chiar decât St. Petersburg. Titlul de „Prinţ al României" i-a fost oferit mai întâi fratelui mai mic al regelui Belgiei, care I-a refuzat. Următoarea alegere a parlamentului s-a îndreptat către prinţul Karl von Hohenzollern-Sigmaringen, al doilea fiu al străvechii familii Hohenzollern a Bavariei[11]. Mic de statură, cu ochi albaştri şi pătrunzători, fără prea mult farmec şi total lipsit de simţul umorului, viitorul rege Carol avea însă o forţă interioară şi o mare demnitate înnăscută. De la foarte catolicii săi strămoşi, moştenise promptitudine, putere a voinţei şi corectitudine morală. Nici nu se poate imagina un contrast mai puternic decât cel cu simpaticii dar comozii români. Şi totuşi, prinţul Karl a acceptat imediat; ambiţia şi perspectiva tentantă de a fi la putere, chiar şi într-o ţară îndepărtată, au fost factorii hotărâtori. Pe 20 aprilie, 1866 - Vinerea Mare - Ion Brătianu a sosit la feudalul şi masivul castel *Schloss,* reşedinţa dinastiei Hohenzollern încă din secolul al treisprezecelea, pentru a oferi România prinţului de douăzeci şi opt de ani. Lui Brătianu i s-a spus că, fiind vorba de un ofiţer din armata prusacă, staţionată în Berlin, Karl trebuia mai întâi să se consulte cu vărul său, regele Wilhelm al Prusiei. De asemenea, Karl a vrut să cunoască şi părerea împăratului Napoleon III, pentru că

[1)] Există două ramuri ale familiei de Hohenzollern, ambele datând din sec. al XlIl-lea: Hohenzollern-Sigmaringen din Bavaria Şi Hohenzollern-Brandenburg, familia domnitoare a Prusiei.

susţinerea Franţei era un element vital pentru viitorul său. După o vizită încurajatoare la Paris, unde împărăteasa Eugenie l-a sfătuit să accepte, prinţul Karl a plecat la Berlin. Dar regele Prusiei avea dubii. „Toate ţările din estul Europei, luate la un loc, nu valorează cât osemintele unui ofiţer prusac", i-a spus vărului său. însă Bismarck, redutabilul cancelar care peste cinci ani va realiza unificarea Germaniei, l-a sfătuit pe Karl să accepte, „încercaţi", i-a spus. „Dacă nu veţi reuşi, veţi avea cel puţin ceva care să vă aducă aminte de anii plicticoşi din tinereţe." l-a mai spus că cel mai bine ar fi să ceară permisiunea de a călători în străinătate. „Regele îşi va da seama de intenţiile dumneavoastră, dar se va simţi scutit de obligaţia de a lua o decizie."

Aşa că tânărul Hohenzollern a pornit într-o călătorie care se va dovedi pe jumătate comedie, pe jumătate aventură. Cum împăratul Austriei se opunea planului, nu i-a dat viză de trecere prin ţara sa şi tânărul Karl a fost nevoit să călătorească incognito. A împrumutat hainele valetului său şi a trecut în secret prin Austria, călătorind cu un tren personal, într-un compartiment de clasa a doua, şi având ca bagaje un coş de nuiele şi o traistă cu provizii. După o călătorie mizerabilă pe Dunăre şi două zile de mers cu căruţa, a ajuns la Bucureşti, unde a fost întâmpinat de Brătianu şi de un mic grup de susţinători, mai mult curioşi decât entuziasmaţi. „Unde este palatul?", a întrebat. Puţin cam stânjenit, Brătianu i-a arătat o clădire pătrată şi neaspectuoasă din lemn, înconjurată de un câmp noroios şi în faţa căreia o turmă de porci se scălda în mocirlă. ;î.

Fără să se sperie de condiţiile primitive pe care le găsise, prinţul de douăzeci şi opt de ani s-a apucat să-şi conducă şi să-şi organizeze ţara adoptivă. A fost o sarcină uriaşă. Nu se putea baza pe armată, care era prost echipată şi jndisciplinată; masele de ţărani erau analfabete, pe jumătate moarte de foame şi foarte furioase; iar aristocraţia şi proaspăt-apăruta clasă de mijloc - lacome şi mari amatoare de plăceri - păreau indiferente de soarta ţării. Ocupaţia turcească, cu seculara ei tradiţie a bacşişului, reuşise să corupă şi pe politicieni, şi pe cei însărcinaţi cu aplicarea legii. Trezoreria era goală iar transporturile rutiere şi feroviare, inexistente. Prinţul Karl era singur printre oameni a căror limbă nu o vorbea, a căror religie îi era necunoscută, faţă în faţă cu satrapii locali rebeli şi batjocoritori, ale căror bogăţii erau o insultă pentru el şi care îl considerau un uzurpator - ba chiar mai rău, un uzurpator german. Puţini au fost conducătorii puşi în faţa unei astfel de sarcini.

Dând dovadă de o diplomaţie deosebită, Karl şi-a asigurat mai întâi recunoaşterea puterilor vecine - Austria şi Turcia. Pe urmă a fost elaborată o nouă constituţie, care i-a dat
posibilitatea să guverneze eficient. Formată dintr-o cameră superioară şi una inferioară, aceasta i-a asigurat prinţului dreptul de veto absolut şi necondiţionat asupra întregii legislaturi şi aşezarea pe tron, a sa şi a urmaşilor săi. Imediat
după aceasta, a fost făcută o încercare, încununată de succes, de a reorganiza armata şi de a construi o reţea de căi ferate, într-un timp relativ scurt, meşteşugurile şi comerţul au luat amploare; ţara începea să funcţioneze. ;,uir

De-acum prinţul Karl avea treizeci de ani. Era timpul să-şi găsească o soţie şi să pună bazele unei dinastii, încurajat de Frederick, prinţul de coroană al Prusiei, şi de soţia acestuia, Vicky - una din fiicele reginei Victoria a Angliei - Karl a cerut-o de soţie pe Elisabeta de Wied, o prinţesă germană din ţinutul Rinului. Cunoscută în istorie sub numele de „Carmen Sylva", Elisabeta s-a dovedit a fi o femeie excentrică şi nevrotică. A fost un mariaj furtunos; când Elisabeta a eşuat în încercarea de a da naştere mult-aşteptatului moştenitor al tronului, soţul ei a alungat-o pentru un timp din ţară. Ca moştenitor al titlului princiar şi al viitorului tron, a fost ales un nepot, prinţul Ferdinand, fiul cel mai mic al unuia din fraţii lui Karl.

Eforturile prinţului Karl de a reorganiza armata română au dat rezultate în 1877, când, în timpul ultimului război ruso-turc, a sesizat şansa României de a-şi câştiga independenţa faţă de Imperiul Otoman - aflat în curs de destrămare - iar el să devină rege. încoronarea, aprobată de Congresul de la Berlin, a avut loc pe 22 mai 1881. A fost un moment de triumf suprem pentru bărbatul care, cu cincisprezece ani în urmă, ajungea în ţară fără un ban si îmbrăcat în hainele valetului său. De acum încolo va fi cunoscut sub numele de Carol I al României.

în ultimul deceniu al secolului al nouăsprezecelea, Bucureştiul era un oraş care se dezvolta rapid, încă pri-

mitiv, dar pitoresc şi foarte plin de viaţă. Era o combinaţie de influenţe franţuzeşti, ruseşti şi vieneze, turceşti şi greceşti, un oraş al contrastelor izbitoare. Bulevardele largi, mărginite de arbori, locuitorii îmbrăcaţi după ultima modă, mulţimea de restaurante în aer liber şi viaţa socială luxuriantă erau replica Parisului de la sfârşitul secolului al nouăsprezecelea. Dar, dincolo de cele două artere principale elegante, se aflau străzi întortocheate şi prost pavate, cu şiruri de case mici de lemn, majoritatea adevărate cocioabe. Perechi îmbrăcate după ultima modă de la Paris se plimbau cu nonşalanţă prin mulţimea de cerşetori şi ţigani aproape goi. în cartierele sărace, aşa-numitele „mahalale ale diavolului" de pe malurile Dâmboviţei - râul care trece prin oraş - vânzătorii stradali purtau încă pe umeri tradiţionalele cobiliţe de lemn, de care erau agăţate coşuri cu fructe de sezon, păsări de curte vii, grămăjoare de fistic şi prăjituri şi vase cu *braga,* populara băutură răcoritoare, obţinută din miere. Erau târguri în aer liber, la fel de variate şi zgomotoase ca si bazarurile orientale, si florărese - ţigănci cu dinţi albi şi strălucitori, aşezate pe vine lângă coşurile de răchită, pline cu flori frumos mirositoare.

La o populaţie de o jumătate de milion de locuitori, Bucureştiul era neobişnuit de întins, acoperind mai mult de treizeci de kilometri pătraţi. O parte a farmecului său se datora evidentului caracter rural. Chiar şi astăzi, marea majoritate a caselor mari sunt înconjurate de grădini. Pe vremea Marthei, nu era ceva neobişnuit să vezi o vacă păscând între zidurile ce înconjurau o casă boie-

rească. La periferie, casele erau aşezate perpendicular cu strada, şi uşa de intrare dădea, nu spre stradă, ci spre fâşii înguste de grădină şi curţi pline de obicei cu păsări domestice. Bucureştiul are veri caniculare, urmate de ierni extrem de reci şi cu multă zăpadă, în timpul verii şi al toamnelor lungi şi frumoase, de la amiază şi până seara târziu, nu se lucra. Oamenii cinau târziu şi, din multitudinea de cafenele mici - chiar si în cartierele sărace - se auzeau strunele viorilor ţigăneşti, împletite cu acordurile fantomatice ale vechilor cântece populare.

Tradiţia leagă numele Bucureştiului de cuvântul bucurie. Fondat în secolul al paisprezecelea de principele Mircea al Ţării Româneşti, ocupat şi distrus succesiv de invaziile tătarilor, turcilor şi ruşilor, oraşul a renăscut iar şi iar, zgomotos şi plin de viaţă, dedicat comerţului şi plăcerilor. „Trăiesc la încrucişarea drumurilor europene şi sunt cea mai plină de viaţă rasă de oameni de pe faţa pământului", spunea regina Măria despre supuşii săi. .: i

•" f-

C l l,
f,t >• j t ' t * '
t _ j •> , , '

r. Y;'"8>O •'JOp'",: •″> ..:;|:·-'>i'
tiM;'l*""{••' ""£ PE'¹"-*';""; '.'î^/C'iJK
•ap .yr:5j(,T»n-:^;fe'ia'.:;:!•.?•:! ţ^
ir:,fU^«",?io 3p • *i n* \|*fâ*<.. >;•,:' ?r:

J » " ' . " -V

î/ff

n 8 i;e'iî i«-> «o
is itffiâ.'Sc '. •>,•}! .şeqirb f--?a ..ins eh 00 iş io<3;.:'k<'M
•.* i;? OD ?;>.:•/• :.r?aEi')r?io ^dt eie FflftsM :I3QOti ^; rn-r»]
âoinuî. o •/; £t*;„v ul;n' ,?ibOt uitj 9^>3umu^ o ' sjeb
/ e! ăiîsq **'\'Int»Eirciucerei ib** jjhue tisyoid

Marţi, 24 octombrie 1901. Bucureştiul, eleganta capitală a nou-creatului regat al României, este *en fete*[1]. Trotuarele sunt pline de oameni, orchestrele cântă, ţiganii dansează pe străzi, aerul vibrează de bucurie, în restaurantele în aer liber de pe marginea bulevardelor, bărbaţi cu profiluri romane şi femei cu ochi vii, de culoare închisă, ridică paharele şi sărbătoresc „logodna". E toamnă, cel mai frumos anotimp în Balcani, şi Bucureştiul, cu bulevardele sale largi, mărginite de arbori, pare de aur. O procesiune de trăsuri îşi croieşte drum spre vechea biserică ortodoxă Domniţa Bălaşa, unde va avea loc ceremonia. Acolo - între zidurile superb împodobite ale bisericii, la lumina sutelor de lumânări şi în mirosul fumului de tămâie şi al buchetelor enorme de orhidee şi liliac, în străfulgerarea pietrelor preţioase de pe vesmintele bisericeşti - s-a adunat înalta societate a Bucureştiului, pentru a celebra logodna lui George Valentin Bibescu, vlăstarul celei mai ilustre familii a ţării, descendent al legendarilor gospodari ai Ţării Româneşti, cu Martha Lahovari, fiica ministrului de Externe al României - prieten şi confident al monarhului, distins,

[1] în sărbătoare (n. tr.).

ca şi fraţii săi, în serviciul public. George Valentin are douăzeci şi doi de ani, este chipeş, încăpăţânat si extrem de bogat; Martha are doar cincisprezece ani şi este deja o frumuseţe uluitoare, îmbrăcată cu o tunică de brocart auriu, cu părul blond-roşcat, lung până la genunchi, lăsat liber pe umeri, fără nici un fel de podoabă, pare, în lumina pâlpâitoare a lumânărilor, o arătare coborâtă din frescele bizantine de pe pereţi. „Pură ca Neprihănita Fecioară", şopteşte bătrânul prinţ, tatăl mirelui, - un fost crai, al cărui propriu mariaj cu o franţuzoaică divorţată şi cu doi copii stătuse cândva la baza unui imens scandal în lumea bună a Europei Centrale. „Are noroc băiatul."

Patriarhul binecuvântează tânăra pereche; sunt logodiţi; muzica începe să cânte. Datorită vârstei fragede a Marthei, căsătoria trebuie amânată cu un an; se va duce acasă la părinţii ei, iar George îşi va satisface serviciul militar. Dar, în seara aceasta, la reşedinţa de la ţară a familiei Bibescu, va avea loc un banchet în familie, la lumina lumânărilor; vinul va curge în întreg Bucureştiul şi ţiganii vor dansa străvechiul dans ritual *hora,* dansul naţional al românilor. ... ,. yt,;. ;.,,

,!n&; e iiiifttfit 3iîa uti
-srnoFÎ ihsŢ *ik* iiBi:
îe ema1x3 afcriuîuTte:.'
îs

"33 *B* IM-ieq ,iuiU!ÎŞ8'HJQU£-
o linsîaslv ,uosadi8 nitnaisV
•joîi'VsbosQs! is
ii! ,h£vcn'GJ BrBieM.uo .il
•..finoc' is

ni(?

Ox .*
li/;

Martha Lahovari, viitoarea prinţesă Bibescu, s-a născut pe 28 ianuarie 1886. Era după-amiaza târziu şi ningea; în case lămpile cu gaz pâlpâiau, iar pe străzile întinsului oraş semioriental treceau sănii trase de cai mânaţi de birjari

în caftane roşii sau albastre, închise cu nasturi de argint şi strânse cu cingători circaziene. Familia Lahovari făcea parte dintr-o elită deosebită a României: noua burghezie, clasă apărută pe scena României o dată cu sosirea prinţilor fanarioţi şi destrămarea

Imperiului Otoman. Alcătuită din oameni muncitori, dotaţi cu un remarcabil simţ civic, această clasă a ocupat spaţiul gol dintre boieri şi ţărani. Mulţi erau bogaţi, pentru că învăţaseră la Constantinopol cum să facă bani. Şi, o dată cu sosirea lui Karl

von Hohenzollern, importanţa lor a crescut, devenind coloana vertebrală a ţării. Lăsând satele pe seama boierilor, şi-au construit case impunătoare la oraş, s-au căsătorit cu vlăstare ale marilor familii autohtone şi, treptat, au preluat conducerea ţării.

Majoritatea erau originari din Grecia şi Asia Mică şi, ca Şi înaintaşii lor fanarioţi, aveau ca model Franţa.

Familia Lahovari era originară din Antiohia, Asia Mică, Şi se stabilise la Constantinopol în ultima parte a secolu-

lui al optsprezecelea. Acolo a deţinut un număr de posturi importante în serviciul Imperiului Otoman. Relatări contemporane menţionează un Petrache Lahovari, unul din directorii Băncii Centrale Otomane şi inspector general al mănăstirilor ortodoxe, posturi foarte influente şi, fără îndoială, deosebit de rentabile. Fiul său, Manolache, a deţinut şi el un număr de funcţii la fel de prestigioase, până într-o zi, când, datorită intrigilor marelui vizir, a intrat în dizgraţia sultanului şi de-abia a scăpat nedecapitat. Averea lui Manolache a fost refăcută peste câţiva ani, când un văr al său, prinţul Şuţu, a fost numit gospodar al Ţării Româneşti şi Manolache a devenit ministru de Finanţe. De atunci, familia a trăit şi s-a îmbogăţit în România. Căsătoriţi cu fiice ale boierilor de vază, care aduceau dote bogate şi năşteau mulţi copii - majoritatea băieţi - Lahovarii au devenit curând una dintre cele mai influente familii din Bucureşti. Au fost preşedinţi de bancă, directori de mină, proprietari de ziare importante şi membri-cheie ai guvernelor. „Din zece scaune aşezate în jurul mesei la o întrunire, unsprezece sunt ocupate de membri ai familiei Lahovari", remarca ironic un contemporan.

Tatăl Marthei, Ion Lahovari, fusese trimis la Paris, la vârsta de unsprezece ani, să studieze la celebrul liceu Louis-le-Grand. Elev eminent, era hotărât să reuşească în toate, deşi contemporanii săi făceau haz de numele lui şi îi spuneau „Turcul". După ce a câşigat premiul întâi la Concours General - o competiţie la nivel naţional, între absolvenţii de universitate - a fost rugat să rămână în Franţa şi i s-au oferit câteva slujbe excelente. Le-a

refuzat însă pe toate şi s-a întors în România, pentru a lua parte la războiul împotriva turcilor din 1877. Decorat pentru eroism după luptele de la Plevna, Ion Lahovari a luat apoi decizia de a intra în serviciul guvernului. Proaspătul rege al României avea nevoie de toţi oamenii capabili ai ţării şi clanul Lahovari l-a slujit bine. Când s-a născut Martha, Ion Lahovari tocmai intrase în parlament şi, la scurt timp, a fost numit ministru al Agriculturii, între timp, fratele său Jacques, generalul - a cărui statuie împodobeşte una din cele mai importante pieţe din Bucureşti -, fusese deja numit ministru al Apărării, iar celălalt frate, Alexandru, era pe punctul de a fi numit ministru-delegat al Afacerilor Externe. Cei trei fraţi, „marii Lahovari", cum erau numiţi, erau foarte admiraţi pentru erudiţia şi integritatea lor profesională - o virtute rară în cercurile guvernamentale de atunci.

Ion Lahovari s-a căsătorit cu Emma Mavrocordat, membră a unei ilustre familii din Fanar, despre care se spunea că e descendentă a lui Othello.

Othello a fost conducătorul insulei greceşti Levkas şi avea titlul de *mavros* (negru), nume purtat şi de cel mai înalt munte din Levkas. După cucerirea insulei de către veneţieni, a fost trimis ca vasal al acestora în Cipru, unde a comandat o garnizoană. Acolo s-a căsătorit cu o fată din partea locului, domnişoara Corado, pe care a strangulat-o într-un acces de gelozie. Cele două nume de familie au fost îmbinate într-unul singur, în dialectul cipriot, fata era cunoscută sub numele de „Desdemona" - nefericita. Povestea a fost preluată de Shakespeare. ;«κ

Un alt strămoş a fost Alexandru Mavrocordat, gospodar al Moldovei, cel care a încercat în zadar să abolească sclavia în România. Un Alexandru Mavrocordat mai tânăr, unul din comandanţii grecilor în războiul pentru independenţă, soldat şi poet, a rămas celebru ca prieten al lui Byron şi Shelley; se spune că Byron ar fi murit în braţele sale, la Misolonghi.

Spre deosebire de cei din familia Lahovari, Mavrocordaţii erau o familie de excentrici. Bunicul Marthei pe linie maternă, Alexandru Mavrocordat, poreclit „Ursul", a fost un membru marcant al Partidului Conservator şi avea un temperament vulcanic, cu ieşiri violente. Certându-se cu miniştrii regelui, s-a retras la moşie, unde a dus „o viaţă plină de voluptăţi şi orgii" şi a fost tatăl a nenumărate odrasle nelegitime.

Exasperată de accesele sale de furie, sătulă să mai trăiască „în sălbăticie, printre haite de câini şi servitori analfabeţi" şi obosită de încercările lui de a o lăsa tot timpul însărcinată, soţia sa a hotărât că i-ar fi mult mai bine singură, numai cu copiii, într-o zi de început de primăvară a poruncit să i se aducă trăsura, şi-a luat copiii - doi băieţi şi o fată - şi a pornit la Bucureşti, unde a cumpărat bilete pentru Paris şi a plecat spre un nou destin. S-au instalat într-un apartament modest din Cartierul Latin, din Paris, şi au început o viaţă liniştită, burgheză, printre francezi. Contactele cu alţi români erau evitate. Copiii se descurcau foarte bine la şcoală şi viaţa era liniştită si plină de bucurii. Dar, o dată pe an, se dezlănţuia iadul. „Ursul" îşi lăsa acasă câinii si aman-

tele şi venea la Paris, să-şi vadă progeniturile legitime. Din fericire, nu stătea niciodată prea mult, pentru că avea tot timpul câte ceva de criticat şi începea să urle furios, speriind trecătorii şi porumbeii de pe acoperişuri.

După ce băieţii si-au luat examenele de absolvire, redutabilul lor tată le-a ordonat să vină imediat în România şi „să-şi ia slujbe potrivite talentului şi rangului lor". Ştiind că pe tatăl său nu-l interesau fiicele, tânăra Emma avea toate motivele să spere că nu va împărtăşi soarta fraţilor săi. Vroia să rămână la Paris, cu orice preţ, pentru că se îndrăgostise de tânărul Monsieur de Mariniere, prietenul unuia din fraţii săi. S-au logodit, având binecuvântarea din toată inima a mamei ei, căreia îi surâdea ideea ca fiica sa să trăiască în Franţa. Dar nu îl luaseră în calcul şi pe „Urs". Când a aflat cum stau lucrurile, acesta a pornit val-vârtej spre Paris unde, fără să ia în seamă obiecţiunile fiicei sale şi planşetele tuturor celor din casă, a „repatriat-o" pe Emma la Iaşi - al doilea oraş ca mărime din România, dar teribil de provincial, în comparaţie cu Parisul. Emma spera că va muri de plictiseală şi de inimă rea, dar a supravieţuit graţie companiei unei alte victime a dragostei, tânăra Olga Sturza, care fusese obligată să renunţe la Milan I, regele Serbiei. Apoi, într-o zi, tatăl său o anunţă: „A venit un domn de la Bucureşti - viitorul tău soţ. Ai să-l vezi curând." „Dar nu-l cunosc", a spus sărmana Emma. »E suficient că-l cunosc eu", a fost răspunsul.

Emma a fost căsătorită cu Ion Lahovari, tatăl Marthei, în catedrala ortodoxă din Iaşi, pe 20 ianuarie 1880, la

miezul nopţii, după cum cere tradiţia ortodoxă. Şi, cu toate că dragostea din tinereţe era încă vie şi a trebuit să treacă mult timp pentru a fi uitată, căsătoria aranjată s-a dovedit până la urmă destul de fericită. O poezie, scrisă de Ion Lahovari la cea de-a şaptesprezecea aniversare a căsătoriei lor şi păstrată în arhivele Bibescu, vorbeşte despre „viaţa senină pe care o avem împreună" si îi mulţumeşte pentru susţinerea din timpul „perioadelor proaste".

Când s-a născut Martha, părinţii ei se întorseseră de curând de la Paris, unde Ion Lahovari era ministru-delegat al României. Doamna Lahovari, care îşi aducea aminte de copilăria fericită petrecută la Paris, sperase că vor rămâne definitiv acolo; Franţa era ţara sa adoptivă, aşa cum va fi, peste ani, şi a fiicei sale. Toată viaţa, Martha a considerat că dragostea ei pentru Franţa şi pentru tot ce e francez se datora faptului că fusese concepută în Paris; o dată cu trecerea anilor, a ajuns să creadă că, de fapt, acolo se şi născuse. Martha a fost cel de-al treilea copil al soţilor Lahovari; Ioana, sora sa, se născuse în 1882, iar fratele său, George, doi ani mai târziu. Părinţii au fost dezamăgiţi că li s-a născut o a doua fiică; speraseră să aibă încă un fiu, pentru a asigura descendenţa familiei, în cazul în care i se va întâmpla ceva rău lui George.

In aceeaşi zi în care pruncul venea pe lume, Ion Lahovari *a* fost ales deputat în Adunarea Naţională. Pentru Partidul Conservator a fost o victorie impresionantă şi, cu tot frigul de afară, mulţimi de oameni bu-

curoşi s-au adunat şi l-au ovaţionat în faţa Casei Cantacuzino, eleganta reşedinţă a familiei, de pe Calea Victoriei. Dezamăgită că nu a născut un băiat şi că nu vor mai pleca la Paris, doamna Lahovari s-a retras plângând în dormitor, în timp ce soţul ei răspundea ovaţiilor, de la balcon.

Martha a avut o copilărie dificilă. Să îţi dai seama de la o vârstă fragedă că naşterea ta a fost o dezamăgire pentru mamă este o lovitură cumplită pentru orice copil. „Am suferit mult prea mult în copilărie, ca să pot uita vreodată", scria peste ani în jurnal. „Fiind cea mai mică din cei trei, eram mereu lăsată acasă. Restul familiei pleca la Paris sau la Cabourg (o staţiune cu ape termale din Franţa), iar pe mine mă trimiteau la ţară, cu dădaca." „La ţară" însemna Brătăceanca, o moşie de lângă Bucureşti, care era a străunchiului său, George Lahovari, preşedintele Curţii de Apel a României. Doamna Lahovari pretindea că Martha este prea mică pentru o călătorie atât de lungă, dar, de fapt, nu dorea să plătească încă două bilete la vagonul de dormit, pentru Martha şi dădacă, aşa că le lăsa acasă. Peste şaizeci de ani, în timp ce-şi revizuia amintirile din copilărie, Martha încă îşi va aminti cu amărăciune acest episod, cu toate că nu putea să fi avut mai mult de cinci ani, pe vremea aceea.

Erau însă şi compensaţii, pentru că viaţa din imensa casă a familiei era foarte plăcută. Cu tot numele său pompos, Casa Cantacuzino era la fel ca cele mai multe case boiereşti din acea perioadă: o construcţie simplă de lemn, pătrată şi văruită, cu duşumele de lemn vop-

site în diverse culori. Trăsătura distinctivă era un balcon mare, de piatră, de la care se vedea grădina, care dădea în strada principală. Era mobilată cu o variantă a stilului de după al Doilea Imperiu, cu canapele de pluş şi draperii grele de catifea pe pereţi. După cum cerea moda acelor vremuri, familia Lahovari avea o armată de slujitori, în primii ani, educaţia Marthei a fost lăsată aproape exclusiv în seama a două dădace: Anica, o ţărancă tânără şi veselă din Baloteşti, şi Măria, o femeie

în vârstă, de origine cehă, care trăia de mulţi ani în România. Anica avea optsprezece ani, ochi căprui-închis, obraji roşii şi un păr lung şi lucios, pe care îl purta împletit în două cozi lungi, de grosimea mâinii, încolăcite în creştetul capului, ca un fel de turban. Era o pieptănătură foarte des întâlnită la fetele de la ţară, care foloseau colacul de păr ca suport pentru coşurile grele sau urcioarele cu apă pe care le cărau. Când Anica îşi desfăcea părul, acesta îi cădea pe umeri şi o învelea ca o mantie lungă până la genunchi. Seara, înainte de culcare, micuţei Martha îi plăcea să fie urcată pe o măsuţă de toaletă din camera sa şi să scoată acele din părul Anicăi, să-i despletească cozile şi să-şi acopere faţa cu draperia aceea mătăsoasă, jucându-se de-a v-aţi ascunselea. îşi amintea că părul Anicăi mirosea a migdale şi a tămâie. După aceea urma baia, într-un hârdău rotund de lemn, si, după multe râsete şi zbenguieli, era, în sfârşit, băgată în pat.

Măria - dădaca în vârstă - a avut o influenţă de durată mai lungă, pentru că a introdus-o pe Martha în uni-

versul fanteziei şi al folclorului. Cu toate că era analfabetă, avea rarul dar de a depăna nenumărate poveşti pline de culoare, în care basmele fraţilor Grimm - foarte populare pe vremea aceea - se împleteau cu legende din trecutul românilor. Fetiţei îi plăceau mai ales poveştile sinistre, înfricoşătoare. „Adesea mă speriam", îi va spune Martha, peste ani, prietenului său, abatele Mugnier, „dar îmi plăcea frisonul pe care mi-l dădea frica şi mă linişteam ţinând-o pe Măria de mână".

Copil sensibil şi precoce, Martha a trecut prin ceea ce a descris mai târziu ca „o fază foarte religioasă şi patriotică". La şapte ani, s-a revoltat împotriva teribilei nedreptăţi faţă de pasiunea pentru Cristos; peste un an, vărsa lacrimi pentru Ioana d'Arc. „Suspinam ore în şir în pat, amintindu-mi cum sărmana fată a fost arsă pe rug, şi îmi doream cu patimă să fiu ca ea... să-mi salvez ţara, să-mi conduc poporul... să aud voci". Odată, cândva între şapte şi zece ani, s-a gândit chiar să intre la mănăstire.

în vara anului 1892, când Martha avea şase ani şi jumătate, fratele său George s-a îmbolnăvit de febră tifoidă şi a murit. A fost o lovitură din care familia nu şi-a mai revenit niciodată. George a fost un copil încântător: plin de afecţiune, inteligent şi frumos, era adorat de părinţi şi de cele două surori. El şi Martha au fost deosebit de; apropiaţi. „Eşti aşa de frumoasă, ca un înger", îi spunea,; jucându-se cu pletele ei blonde. Această apropiere o deranja pe doamna Lahovari, care nu vroia să împartă °u nimeni dragostea fiului ei; odată, chiar i-a mărturisit soţului său că era „ciudat de geloasă pe Martha". George

s-a îmbolnăvit brusc, după un sfârşit de săptămână petrecut la Baloteşti, casa de la ţară a familiei Lahovari, aflată la patruzeci şi cinci de minute de mers cu trăsura, de la Bucureşti. Construită într-o regiune cu teren plat şi neatrăgător şi înconjurată de câmpuri şi pajişti, casa de la Baloteşti era o reşedinţă tipic boierească pentru acele vremuri - o clădire de lemn confortabilă şi lipsită de pretenţii, aflată la marginea unui sat dominat de cupola aurită a bisericii ortodoxe. (Casa există încă şi face parte dintr-un cartier suburban, pe drumul spre Aeroportul Otopeni.) Cauza bolii băieţelului a rămas un mister; cel mai probabil a fost apa băută dintr-una din vechile fântâni din sat. Se jucase toată ziua şi, dintr-o dată, în timpul călătoriei spre Bucureşti, a făcut febră mare, care nu a scăzut, cu toate eforturile disperate ale celor mai buni doctori din capitală. Cum se suspecta deja că e vorba de febră tifoidă, Martha şi sora sa au fost duse în casa unei mătuşi şi s-au luat măsuri stricte de igienă, pentru a minimaliza contaminarea. Acum, toată apa de băut şi gătit era fiartă, dar micuţa Martha şi-a demonstrat solidaritatea cu fratele său, bând un pahar întreg de apă murdară din râu. „Vreau să mă îmbolnăvesc şi eu de aceeaşi boală ca fratele meu", a declarat sentenţios, în timpul primăverii, starea lui George s-a înrăutăţit treptat; zăcea în pat, cu privirea aţintită la tavanul frumos pictat al camerei sale, în timp ce mama îi citea poveşti din cărţile contesei de Segur, o autoare de cărţi pentru copii foarte apreciată. Băiatul ştia că doctorii nu-l pot salva. „De ce trebuie să mor?", repeta mereu, simţind că sfârşitul îi e aproape.

într-o dimineaţă de început de mai, tatăl Marthei a venit la casa mătuşii, cu ochii roşii şi mintea aiurea, îmbrăcat cu haine mototolite - lucru neobişnuit la el. „Roagă-te pentru fratele tău, căci nu mai e printre noi", a spus. A doua zi, Martha şi sora sa au fost duse la Petit Parisien, un magazin pentru copii din Bucureşti, unde le-au fost luate măsurile pentru hainele de doliu - fuste negre plisate si bluze negre cu gulere şi manşete albe. Când, în sfârşit, li s-a permis să se întoarcă acasă, au găsit o atmosferă de jale. Doamna Lahovari nu făcea nici cel mai mic efort de a-şi ascunde durerea şi avea izbucniri de plâns isteric. Ulterior, casa a devenit un altar în memoria fiului dispărut; o şuviţă de păr, pusă într-o ramă bătută în pietre preţioase, era permanent ţinută sub sticlă; primul dinte fusese montat în aur şi stătea tot timpul pe noptiera mamei, iar fotografiile erau acoperite cu crape negru. Fetelor nu li se arăta nici cea mai mică afecţiune. Dimpotrivă, erau determinate să se simtă oarecum vinovate că trăiau şi erau atât de pline de viaţă şi sănătate. Martha constituia în mod deosebit o sursă de iritare pentru mama sa, fiindcă nici hidoasa îmbrăcăminte de doliu nu reuşea să ascundă frumuseţea tot mai mare a fetiţei, într-o zi, în timp ce aştepta ca mama sa să coboare din trăsură, un trecător s-a întors către doamna Lahovari şi i-a spus: „Doamnă, fiica dumneavoastră e frumoasă ca un tablou." Mama Marthei s-a întors spre necunoscutul admirator şi i-a şoptit: „Dacă l-aţi fi văzut pe fratele ei, v-aţi fi dat seama că ea e un nimic". Martha a auzit remarca şi a ţinut-o minte. Peste ani, într-una din

cele mai de succes cărţi ale sale, *Papagalul verde,* a evocat această perioadă nefericită din viaţa ei şi a descris *„la gloire funebre",* „satisfacţia glorioasă" pe care
unii oameni o au, persistând în a jeli după un deces tragic.

Confruntată permanent cu ostilitatea nevrotică a mamei, viaţa Marthei ar fi fost într-adevăr tristă, dacă nu ar fi intervenit bărbaţii din familia Lahovari. Atât tatăl său cât si unchiul Jacques, generalul, dar si bunicul Mavrocordat au preluat sarcinile care în mod normal i-ar fi revenit mamei. Ion Lahovari - pe vremea aceea ministru al Agriculturii şi, nu după mult timp, ministru al Afacerilor Externe - cu toate că era foarte ocupat, a fost un tată extraordinar de atent. El era cel care venea seara lângă patul fetiţei şi răspundea la interminabilul şir de întrebări izvorâte din fertila imaginaţie a acesteia. El, şi nu mama, a fost cel care a vegheat-o în timpul nenumăratelor boli ale copilăriei şi cel care avea grijă de starea fizică a Marthei si a surorii ei. Şi tot Ion Lahovari - atât de ocupatul om de stat - a fost cel care, consultându-se cu fratele său, generalul Lahovari, a ales cu grijă profesori eminenţi pentru fiicele sale. Faptul că cei din familia Lahovari erau atunci la apogeul puterii a fost o coincidenţă fericită pentru copilul dotat şi sensibil care tânjea după educaţie şi a cărui uşurinţă de a învăţa era fantastică, încă de la o vârstă foarte fragedă, Martha a fost conştientă de importanţa pe care o avea familia sa în ţară şi, pe măsură ce creştea, era tot mai încântată. „Instinctul m-a condus întotdeauna spre putere, cum se

întâmplă cu floarea soarelui de pe câmpurile noastre,'i care se îndreaptă tot timpul către soare", îşi amintea, când descria educaţia ei destul de neconvenţională, lari acest „instinct" i-a fost alături toată viaţa.

în cartea sa bazată pe amintiri de familie *Nimfa:, Europa,* pe care nu a terminat-o, Martha îşi aduce omagiile bunicului său, Alexandru Mavrocordat, care a învăţat-o „cum să gândească", cum să preia idei noi, „dar nu înainte de a le examina cu atenţie şi cu deplină încredere în judecata mea". „Poţi s-o faci foarte bine", îi > spunea. Redutabilul prinţ Alexandru Mavrocordat, care fusese atât de temut şi detestat de proprii săi copii, când erau tineri, se transformase într-un bunic grijuliu. Micuţa Martha, cu mintea sa cercetătoare şi dragostea de istorie, era favorita lui. Ca şi tatăl ei, acesta i-a supravegheat educaţia, a avut grijă să înveţe să scrie şi să ci- > tească de la o vârstă fragedă şi i-a explicat complicata istorie a ţării lor. Dar, mai ales, a introdus-o în „tărâmul de basm al culturii franceze", după cum avea să spună •:, Martha mai târziu. Sub îndrumarea excentricului bătrân , care în tinereţe adorase Franţa, Martha a trecut de la[1], lumea basmelor lui Perrault la Ronsard şi de la el la clasicii francezi, Corneille, Racine şi Chateaubriand, de ale cărui *Memoires d'outre-tombe* nu s-a despărţit toată (viaţa.

Descendent al unei importante familii din Fanar, al f cărui blazon era un phoenix în zbor, prinţul Alexandru •;. Mavrocordat a condus-o cu blândeţe pe nepoţica sa prin ;; "Pădurea genealogică", întâmplări pe jumătate uitate ale

iluştrilor săi strămoşi, reînviind imagini de la curtea otomană şi gloria prinţilor fanarioţi, într-o zi, după ce a citit din câteva documente ale familiei, cu Martha cocoţată pe genunchi, bătrânul a scos o cutiuţă rotundă, din secolul al şaisprezecelea, al cărei capac cu email bleu era bătut în diamante. Pe el, cu aripile întinse delicat desenate şi gata să-şi ia zborul, se vedea phoenixul Mavrocordaţilor. Aşa-numitul „montre armoiree" (ceas cu blazon), o preţioasă moştenire de familie, era unul dintre primele exemplare de ceasuri, trimis de la Nurenberg la Constantinopol şi făcut cadou unui strămoş Mavrocordat de către Ahmed III în secolul al optsprezecelea, ca recunoaştere a serviciilor aduse. După cum scria mai târziu, Martha nu a uitat niciodată „mândria si emoţia ce m-au cuprins când am văzut pasărea miraculoasă, blazonul familiei noastre, care decora acea preţioasă amintire de familie."

După cum îi plăcea Marthei să spună, educaţia sa a fost făcută aproape exclusiv în franceză, cu lecţii zilnice de germană şi engleză. (Le vorbea fluent pe toate trei.) în casă se vorbea franţuzeşte; româneşte se vorbea numai cu servitorii şi sătenii din Baloteşti. Când Martha avea unsprezece ani, tatăl său a insistat să fie angajat un călugăr care să-i predea româna corectă şi o spoială de literatură română.

în fiecare an, doamna Lahovari, căreia nu-i plăcuse niciodată Bucureştiul şi care ura societatea locală, a aranjat în aşa fel încât să petreacă cel puţin patru luni în Franţa, împreună cu fiicele sale. Soţul său, care

devenise deja ministru al Afacerilor Externe şi era un sfetnic apropiat al regelui, se ducea la ele de câte ori putea. După ce au petrecut o vară destul de neplăcută într-o vilă închiriată la Biarritz, familia Lahovari a hotărât să se stabilească acolo. „Descoperit" de împărăteasa Eugenia pe la sfârşitul anilor '50, Biarritz era cel mai la modă loc de întâlnire a lumii mondene a vremii: personalităţi ale societăţii franceze, aristocraţi spanioli, mari duci ruşi, germani şi austrieci bogaţi şi o pletoră de sud-americani. Englezii, în frunte cu prinţul de Wales, viitorul rege Eduard VII, au apărut mai târziu. La sfârşitul secolului al nouăsprezecelea, Biarritz era un loc fermecător, neîntinat; oceanul era curat şi îmbietor, iar peisajul - cu Pirineii cu vârfuri înzăpezite ca fundal şi frumoasa ţară a bascilor din jurul lor - era magnific.

Pentru doamna Lahovari, principala atracţie a Biarritz-ului din acele vremuri o constituia prezenţa reginei Natalia a Serbiei, o rudă îndepărtată. Fiică a unui ofiţer rus şi a unei prinţese Ghica, din România, Natalia se măritase cu Milan I, regele Serbiei, dar divorţase, sau mai degrabă fusese „repudiată" de acesta, în 1888. Totuşi, i se permisese să-şi păstreze titlul de regină şi i se acordase o sumă substanţială de bani, anual. Stabilită într-o vilă uriaşă, denumită Palatul Sacchino, reginei Natalia - care pe atunci avea patruzeci de ani, dar părea mult mai în vârstă, „pentru că nu înceta să plângă după tron" - îi plăceau foarte mult tinerii. Martha era deseori chemată să-şi însoţească „mătuşa" în drumurile Pe care le făcea cu trăsura prin oraş. „Reginei îi place

s-o aibă în preajmă pe Martha, ca pe un căţeluş, pentru că e aşa de drăguţă", nota permanent-caustica doamnă Lahovari. Era cât pe ce să interzică vizitele, dar soţul ei a contramandat ordinul. „Vreau ca Martha să stea cât mai mult în preajma reginei; vorbeşte frumos şi, la urma urmei, face parte din istoria familiei noastre.", i-a spus soţiei sale.

Doamnele Lahovari se aflau la Biarritz când a sosit vestea morţii bătrânului prinţ Alexandru Mavrocordat, la reşedinţa din laşi a familiei. Martha, care îşi adora bunicul, a fost distrusă şi profund şocată când mama sa a refuzat să se întoarcă în România pentru înmormântare. De la moartea băieţelului ei, doamna Lahovari considera toate decesele ca fiind lipsite de importanţă; nu fusese niciodată prea apropiată de tatăl său şi nu vedea nici un motiv pentru care să facă lunga şi dificila călătorie la laşi, când sezonul de vară era în toi la Biarritz. Pentru Martha, refuzul ei a fost ceva de neînţeles şi a contribuit la lărgirea prăpastie! dintre ele. „îmi aduc aminte că, a doua zi după moartea bunicului, treceam cu mama şi mătuşa Eugenie prin faţa marii catedrale din Bayonne", scria în *Nimfa Europa.* „Uşile erau deschise; nu ar fi fost ceva greu să intrăm şi să spunem o rugăciune. Dar nu, mama a poruncit ca trăsura să fie oprită în faţa modernei ceainării *Arcadele,* în care am intrat şi am băut ciocolată, pentru a fi văzute. Nu am putut nici să beau ciocolata, nici să mănânc prăjiturile; mi-am înghiţit lacrimile, aproape înecându-mă cu ele." Atât de mare au fost indignarea şi sentimentul de pierdere ale

copilei încât, peste şaizeci de ani, când era la apusul vieţii, încă îşi mai amintea de „cât de mult îşi urase mama în acele clipe."

Simţind nevoia să umple vidul lăsat de moartea bunicului şi căutând cu disperare un erou pe care să-l admire, Martha şi-a întors atenţia spre unchiul său, generalul Jacques Lahovari, ministru de Război şi persoană publică mult iubită. Cu doi ani mai tânăr decât tatăl ei, Jacques Lahovari era un bărbat cu o inteligenţă deosebită, foarte chipeş şi cu talente organizatorice remarcabile. Numit la conducerea armatei de către regele Carol, a reuşit să facă din adunătura de ciobani, ţărani şi muncitori unităţi militare eficiente, pe care le-a condus spre victorie în luptele de la Plevna, duse împotriva turcilor, victorie care a avut ca rezultat independenţa României, înalt şi zvelt - şi-a menţinut toată viaţa silueta de tânăr locotenent - generalul părea insensibil la capriciile vremii şi mergea în trăsură îmbrăcat lejer, chiar şi în miezul iernii. Spre deosebire de tatăl Marthei şi de ceilalţi bărbaţi din familia Lahovari, care aveau ochi albaştri sau verzi-cenuşii, generalul avea ochii negri ca tăciunele, „pătrunzători şi de neuitat" şi sprâncene negre şi stufoase. Mustaţa lungă şi mătăsoasă, lăsată pe oală, de care trăgea şi pe care o învârtea pe degete când era dus pe gânduri, îi amintea Marthei de portretele împăraţilor mongoli. Iubit de soldaţii săi, generalul era foarte admirat si de tineri, care simţeau că sub ..aerul marţial" se găsea o mare capacitate de afecţiune. Dintre copiii din familie, micuţa de zece ani - Martha •*

se detaşa prin inteligenţa sa vioaie şi dorinţa pătimaşă de învăţătură, iar frumuseţea ei „îi mergea drept la inimă". Apărea adesea la sfârşitul zilei, când Martha şi sora ei, Ioana, îşi terminaseră deja lecţiile, şi îi cerea permisiunea domnişoarei Viaud, excelenta guvernantă franţuzoaică, să le ia pe fete la plimbare cu trăsura. Martha era imediat de acord; Ioana prefera să rămână acasă şi să exerseze la pian. Porneau pe Şoseaua Kiseleff în eleganta trăsură deschisă, trasă de o pereche de cai negri, răspundeau la saluturile trecătorilor şi discutau despre problemele importante ale zilei - declinul Imperiului Otoman, eterna criză din Balcani - şi despre cât de dificil era să conduci România. „Vorbea cu mine serios, ca şi cum ar fi vorbit cu un adult, de parcă aş fi fost unul din partenerii lui politici, şi nu se plictisea niciodată să răspundă la întrebările mele naive, ci încerca să-mi explice totul... Mulţumită unchiului Jacques şi tatălui meu am învăţat că politica internaţională este un fascinant joc fără sfârşit; şi mi-am promis să stau cât mai aproape de el..." între timp, continua să asculte cu aviditate nesfârşitele discuţii şi certuri din propria casă, în
care intrau şi ieşeau permanent oameni politici, în care erau primiţi oameni de stat străini şi la uşa căreia băteau
tot timpul mesageri care aduceau vrafuri de documente pentru tatăl ei. Ion Lahovari, căruia îi plăcea să ia micul dejun cu fiicele sale, era tot timpul împins de la spate de secretarii lui şi „abia apuca să mai bea o ceaşcă de cafea, din sufragerie şi până în stradă, unde caii îl aşteptau nechezând". Şi, totuşi, cu toată presiunea zilnică,

raporturile lui Ion Lahovari cu fiicele sale, mai ales cu Martha, au fost foarte strânse pe tot parcursul adolescenţei lor. A fost o binecuvântare, dar probabil nu a compensat total neglijenţa cu care le trata mama lor şi care, în tradiţia matriarhală din Balcani, era considerată ca ceva anormal. Puţine femei erau însă atât de excentrice şi nevrotice ca mama Marthei.

Doamna Lahovari a fost singura fată din cei şapte copii ai familiei sale şi dorise întotdeauna să fi fost băiat. Când s-a căsătorit, visa să aibă şase băieţi; nu a reuşit şi, mai mult, soarta i-a răpit unicul fiu. Ca urmare, nu suporta existenţa fiicelor sale, în mod deosebit frumuseţea şi aura feminină tot mai evidente ale Marthei.,

La începutul secolului al douăzecilea, regatul României avea deja douăzeci şi doi de ani de independenţă. Regele Carol avea tronul asigurat; Ferdinand, moştenitorul său adoptat, se căsătorise cu frumoasa prinţesă de origine engleză Măria de Edinburgh, o nepoată a reginei Victoria, pe care istoria o va consemna ca regina Măria a României, în primii doi ani ai mariajului său cu Ferdinand, „Missy", cum îi spuneau cei din familie, dăduse deja naştere unui fiu - viitorul rege Carol II - şi unei fiice, Elisabeta. Dar, pentru tânăra plină de temperament - care schimbase strălucirea de la curtea Angliei şi, mai târziu, libertatea din casa părinţilor ei din ducatul Coburg, cu atmosfera sumbră din palatul primitiv şi lipsit de confort, în care trăia sub stricta supraveghere a lui

„der Onkel"[1], regele, şi a excentricei şi adeseori lipsitei de amabilitate soţie-artistă a acestuia, regina Elisabeta (Carmen Sylva), care se întorsese recent din exil şi era nerăbdătoare să pună din nou mâna pe frâiele puterii - viaţa din Bucureşti era insuportabil de plicticoasă. „Sărmana Missy, ce se va întâmpla cu ea într-o ţară atât
de nesigură şi cu o societate atât de îngrozitoare?" îi scria regina Victoria fiicei sale, Vicky, soţia kaiserului german şi mătuşa lui Missy. O părere asemănătoare a fost exprimată şi de la Viena, de către împăratul Franz Josef, când proaspăt-căsătoriţii Măria şi Ferdinand s-au oprit acolo, în drum spre casă, după luna de miere petrecută în Germania. La un dineu dat în onoarea lor, împăratul s-a uitat cu interes şi oarecum cu milă la noua prinţesă de coroană a României. „Trimiteţi ceva mult prea frumos în România", i-a spus în timpul serii soţiei ambasadorului britanic, Lady Paget. „Nu înţeleg cum de i-a trecut prin minte aşa ceva ducesei de Edinburgh." Mai târziu avea să-şi exprime rezerva şi în privinţa soţiei
regelui Carol, Carmen Sylva. „E nebună de legat. Cum o să se înţeleagă cu ea copila asta?"

Nu a fost explicat niciodată convingător de ce a insistat ducesa de Edinburgh în a-şi împinge fiica de numai şaptesprezece ani într-o căsătorie lipsită de dragoste, cu unul dintre cei mai plicticoşi şi mai neatrăgători prinţi
din Europa, când George, vărul Măriei - viitorul rege George V - era îndrăgostit de ea şi gata oricând să-i ofere mâna. Se cunoşteau din copilărie şi prinţul George

[1] Unchiul (n. tr.). '51' """ ' >Tf :t>î'

nu făcuse niciodată vreun secret din dorinţa sa de a se căsători cu „scumpa Missy". Iar regina Victoria era de acord. Explicaţia probabilă e că mama lui Missy, una din fiicele ţarului Alexandru II al Rusiei, căreia nu-i plăcuse niciodată viaţa de la curtea Angliei („mucegăită şi plictisitoare") şi care nu se înţelegea prea bine cu soacra sa, regina Victoria, a vrut ca Missy să rămână „pe continent". S-ar putea ca motivul să fi fost altul: când s-a făcut logodna lui Missy cu prinţul de coroană al României, George era doar cel de-al doilea fiu al viitorului rege Edward VII; tronul urma să fie preluat de fratele său mai mare, ducele de Clarence. Mama lui Missy, ea însăşi căsătorită cu fiul cel mai mic al reginei Victoria, fusese deranjată tot timpul de faptul că trebuia să-i dea întâietate Alexandrei, prinţesa de Wales. Ca fiică a ţarului Rusiei („înălţimea sa imperială, nu regală"), considera că merita un tratament mai bun. Dorea ca fiica sa să fie regină, indiferent cât de şubred şi cât de departe era tronul.

După naşterea celui de-al doilea copil, prinţesa de coroană Măria a reuşit, în sfârşit, să scape de regimul strict pe care i-l impusese regele Carol şi a început să ducă o viaţă proprie. Acum avea şi o reşedinţă: palatul Cotroceni, o clădire imensă şi informă, construită în mijlocul unui parc de la periferia oraşului, unde îşi putea primi prietenii, dar nu şi „tineretul" Bucureştiului. Spre deosebire de multe femei frumoase, prinţesa Măria nu se temea de concurenţă şi se străduia din greu să fie înconjurată de cele mai atrăgătoare femei din generaţia sa.

Pe vremea aceea, Martha avea doar paisprezece ani, dar se spunea deja despre ea că va fi o mare frumuseţe şi asta într-un oraş plin de femei frumoase. Familia ei fusese întotdeauna foarte aproape de tron; tatăl său era încă cel mai apropiat sfetnic al regelui, cum fusese în ultimii douăzeci şi cinci de ani. Când Martha avea unsprezece ani, regina Elisabeta a rugat-o pe doamna Lahovari să-i dea voie să pozeze pentru ea, ca înger al luminii, cu Crucea învierii în spate. Ascultătoare, Martha a stat nemişcată, în timpul interminabilelor şedinţe de la palat, dar peste ani va scrie: „începusem să cred că Atotputernicul o înzestrase pe regină mai mult cu hotărâre decât cu talent."

Pentru tânăra principesă Măria, care era cu unsprezece ani mai mare ca Martha, a fost „dragoste la prima vedere", între fata de paisprezece ani şi frumoasa moştenitoare s-a legat o prietenie remarcabilă. Din partea Marthei, a fost o admiraţie fără margini faţă de un spirit liber şi original, faţă de descendenţă ilustră şi perfecţiunea fizică. Cât despre principesă, a fost plăcerea de a fi adorată fără rezerve de o persoană tânără, dar foarte matură pentru vârsta ei, care a putut probabil umple vidul lăsat de despărţirea de surorile sale. Memoriile reginei Măria ne prezintă o imagine interesantă a Marthei, ca adolescentă: „Martha Bibescu promitea să fie o mare frumuseţe şi visa la măreţie. Crescută printre bărbaţi celebri, îi plăceau puterea, personalităţile, artiştii
talentaţi, politicienii de succes, regii şi prinţii... Această tânără cu ochi imenşi, verzi, şi păr roşcat magnific, avea

i *o* vitalitate şi o sete de cunoaştere fantastice, care mi se păreau stimulatoare; eram flatată de admiraţia Marthei şi amuzată de cunoaşterea aproape enciclopedică a arborelui meu genealogic. Nu numai că era neobişnuit de matură pentru vârsta ei, dar avea şi o memorie prodigioasă şi spirit de observaţie; nimic nu îi scăpa. Adesea aveam impresia că sunt cu cineva mai în vârstă ca mine. Dar lucrul cel mai important era că puteam avea încredere în ea".

Cele două tinere se asemănau în multe privinţe: împărtăşeau aceeaşi părere romantică despre viaţă; poezia - în special sonetele de dragoste - le emoţionau profund, dar şi un apus frumos de soare, în Delta Dunării. Era pentru prima oară, de când venise la Bucureşti, că prinţesa-moştenitoare avea pe cineva cu care să râdă când discuta despre cele ce se petreceau la curte. Martha a avut de mică un simţ al umorului răutăcios şi imita foarte bine. Regina Carmen Sylva, o figură absurdă în afara cercului ei, era frecvent ţinta glumelor lor. Pentru prinţesă, acestea erau o modalitate de descărcare a stării de nervozitate pe care i-o lăsau incursiunile „Mătuşii" în intimitatea căminului ei.

Frumuseţea si inteligenţa Marthei nu au scăpat neobservate lui Ferdinand, principele-moştenitor. Teribil de timid, poate chiar stângaci, cu un fizic neatrăgător (urechile clăpăuge îi dădeau un aer comic), excesiv de Pudic într-o ţară luxuriant de permisivă, Ferdinand a avut o afecţiune deosebită faţă de Martha, care i-a râmas alături până la moarte. Oricât ar părea de ciudat,

prezenţa fetei, farmecul şi tactul ei intuitiv au ajutat la netezirea relaţiilor dintre cei doi soţi, adesea încordate. Le făcea plăcere să o aibă în preajmă şi era adesea invitată în croazierele pe care le făceau pe Marea Neagră la bordul iahtului regal, distracţie care pe Martha o încânta.

O tânără dintr-o familie de vază şi cu o dotă substan-
ţială, cu relaţii sus-puse şi un fizic senzaţional, era o ocazie rară pe piaţa căsătoriilor din Bucureşti. Chiar înainte de a împlini cincisprezece ani, pretendenţii la mâna Marthei au început să stea la coadă. Părinţii selectaseră deja câţiva: unul era prinţul Ghica-Comăneşti, un bărbat splendid şi purtător al unui nume istoric, a cărui familie intrase recent în posesia unui întins câmp petrolifer din zona Ploieştiului, câmp care promitea să-i facă milionari. Martha l-a cunoscut, dar nu a rămas foarte încântată. „M-am rugat fierbinte la Dumnezeu: fă-i, Te rog, să creadă că nu sunt demnă de el." Datorită tinereţii prea fragede a fetei, proiectul a fost amânat temporar şi tânărul Ghica a plecat la vânătoare de lei, în Africa[1]. Când s-a întors, a aflat că Martha fusese logodită cu prinţul George Valentin Bibescu, nepotul fostului gospodar al Ţării Româneşti.

[1] Ca o ironie a sorţii, peste ani, Valentina, fiica Marthei, s-a căsătorit cu fiul lui Ghica.

i S/ţ

U -V:

ni Mireasa virgină

într-o zi de sfârşit de martie al anului 1901 , Martha şi sora sa Ioana au plecat cu trăsura spre Palatul Ştirbei, de pe Calea Victoriei, să-i facă o vizită mătuşii Valentina Bibescu, o rudă îndepărtată a mamei lor. Când au intrat în salonul imens, mobilat în stilul caracteristic al vremii - un amestec de stil bizantin şi al Doilea Imperiu - Martha a văzut un tânăr îmbrăcat în uniforma cafeniu cu negru
a Regimentului 2 de Artilerie al regelui, care stătea rezemat de o comodă înaltă, în stil bizantin. Era de talie medie, avea ochi de un albastru închis şi pe faţă i se citea o expresie uşor insolentă, l s-a părut că e cel mai chipeş bărbat pe care îl văzuse vreodată. „Am fost cuprinsă de o emoţie profundă şi inima parcă mi s-a oprit în loc", se confesa Martha jurnalului său, în aceeaşi seară. Obiectul acestui *coup de foudre* era George Valentin Bibescu, unicul fiu al mătuşii Valentina şi al prinţului George Bibescu. Cu toate că familia Lahovari îl cunoştea foarte bine, el şi Martha nu se întâlniseră niciodată. George[1] era cu şapte ani mai mare ca Martha şi într-o perpetuă mişcare: făcea naveta între Bucureşti şi moşiile din ţară,

George era un nume de tradiţie în familia Bibescu, cu care erau botezaţi întâii-născuţi.

îşi îndeplinea serviciul militar, făcea curte femeilor sau stabilea recorduri sportive tot mai ambiţioase.

La prima vedere, tânărul Bibescu era tot ce-şi poate dori un părinte pentru fiica sa. Vlăstar al unei familii de viţă veche, imens de bogat, posesor al unui fizic superb şi cu o reputaţie sportivă de invidiat, George Bibescu strălucea atât în înalta societate din Bucureşti cât şi în cercurile aristocratice din Paris şi Viena. Avea legiuni de admiratori: bărbaţii îl plăceau, iar femeile îl considerau irezistibil. Dar, ascuns sub acest înveliş remarcabil, se afla un bărbat egoist şi autoritar, cinic şi senzual şi cu o fire crudă. Adorat şi foarte răsfăţat de mama sa, nu accepta nici un fel de critică a capriciilor sale iar greşelile şi le diminua cu ajutorul farmecului. Foarte inteligent, refuza să studieze ce nu-l interesa - dispreţuia cărţile şi literatura în general (se spune că nu a citit nici una din cărţile soţiei sale), îl interesau matematica şi ştiinţele. Dar mai presus de toate iubea motoarele: maşinile, bărcile cu motor, motocicletele şi, mai târziu, avioanele. Era un sportiv fără egal. Cu doar numai câteva săptămâni înainte de a o cunoaşte pe Martha, ziarele fuseseră pline de ultima sa ispravă - bătuse recordul de viteză cu maşina, parcurgând distanţa dintre Geneva şi Bucureşti, la volanul unui Mercedes 16/20 ce, în numai şaptezeci şi trei de ore şi patruzeci şi cinci de minute, cu toate condiţiile meteorologice nefavorabile.

Pentru Martha, cu mintea încărcată de noţiuni romantice şi dornică să scape de mama sa, George Bibescu a apărut în acea după-amiază de sfârşit de iarnă ca mult-

aşteptatul Făt-Frumos care o va duce departe, într-o lume nouă şi splendidă. George Bibescu a fost la fel de uimit. Nu mai văzuse până atunci o fată aşa de frumoasă ca această Lahovari care promitea să fie şi mai frumoasă. O vedea în faţa lui cu ochii aceia verzi-căprui, imenşi şi languroşi, cu un ten alb-rozaliu ca al englezoaicelor, atât de diferit de tenul închis al fetelor din Bucureşti - si cu cascada de păr blond-roşcat care îi cădea pe umeri. A remarcat silueta elegantă şi picioarele lungi, talia subţire şi aerul distins. Nu i-a trebuit mult timp să-şi dea seama că în faţa lui se afla cea mai fantastică ofertă de pe piaţa de căsătorii si, dacă era atât de fantastică, era normal să intre în proprietatea sa. Era acelaşi raţionament pe care îl aplica pentru cai, maşini şi bărci cu motor. Cum nu era adeptul căsătoriei, ar fi preferat, bineînţeles, să fugă cu ea la Paris şi să şi-o facă amantă, dar era conştient că nu poate fi vorba de aşa ceva.

în timp ce luau prânzul la Clubul Jocheilor, tatăl Marthei i-a spus nerăbdătorului tânăr că fiica sa e mult prea tânără pentru căsătorie; că trebuie să aştepte cel puţin un an, dacă nu chiar mai mult. Lahovari i-a explicat că ar fi posibil să se logodească oficial în toamnă, dar că nunta va avea loc „cândva mai târziu", între timp, li se va permite să-şi scrie. La acest verdict nu se putea face nici un apel.

Neliniştit şi nerăbdător din fire şi obişnuit să i se facă întotdeauna pe plac, tânărul Bibescu s-a hotărât să-şi "Omoare timpul" într-o serie de călătorii. Tinerii nu se ᵛedeau prea des, pentru că George ateriza destul de rar

în Bucureşti. „Scrisorile" sale - petice de hârtie mâzgălită în grabă - s-au pierdut, dar ale Marthei există încă. Sunt un amestec emoţionant de afecţiune copilărească şi angajament total pentru viitor, îi recomandă „să fie atent şi să nu gonească nebuneşte" si îl ceartă că stă atâta timp departe de ea. Descrie micile evenimente din existenţa sa zilnică într-un stil proaspăt şi original, revelând un sofisticat simţ al umorului, neobişnuit pentru o fată de cincisprezece ani. A citit oare logodnicul ei vreuna din aceste scrisori? Probabil că nu, pentru că Martha se plânge adesea că nu-i răspunde la întrebările pe care i le pune.

Pe măsură ce se apropia data logodnei oficiale, George devenea tot mai imprevizibil şi mai nervos, în inocenţa sa, Martha credea că e vina ei şi îi scria bileţele dulci, în care îl ruga „să o ierte dacă a făcut ceva care l-a supărat". Nu era deloc un început promiţător.

Bătrânul prinţ Bibescu, tatăl lui George, care cunoştea prea bine firea aprigă a fiului său, a încercat să aplaneze lucrurile. Fin cunoscător al frumuseţii feminine, care îşi petrecuse toată viaţa seducând femei, prinţul o plăcea şi o admira pe viitoarea sa noră. A asigurat-o că fiul său se va schimba complet după ce vor deveni soţ şi soţie. „Nemulţumirea îl face pe sărmanul George să se poarte ciudat; eu îl înţeleg. Nu-ţi mai face griji, totul va fi bine", i-a spus zâmbind.

Principesa-moştenitoare i-a transmis Marthei felicitări şi o broşa cu diamante, în formă de stea. „Amuzant e că ai să te căsătoreşti cu fiul pretendentului la tron", îi scria.

Ca gospodari ai Ţării Româneşti, cei din familia Bibescu aveau, într-adevăr, un statut cvasiregal în România. Partidul Liberal, ai cărui membri nu agreau dinastia Hohenzollern, încercau din când în când să găsească un candidat *autohton* pentru tron. L-au abordat chiar şi pe prinţul Nicolae, unchiul lui George, dar acesta a refuzat să aibă vreo legătură cu acest „proiect nebunesc". Căsătorit cu Helene d'Elchingen, strănepoata mareşalului Ney, prinţul Nicolae Bibescu se stabilise confortabil la Paris şi era hotărât să rămână acolo. Tată
a două fiice, dar nu şi al unui fiu, aranjase ca „succesiunea de drept" să fie transmisă fratelui său mai mic, George - viitorul socru al Marthei - şi descendenţilor acestuia. Cu toate că era destul de improbabil ca cei din familia Bibescu să ajungă vreodată pe tronul României, Martha - îndrăgostită pătimaş de istorie - privea cu plăcere perspectiva de a intra într-o familie cu pretenţii dinastice, celebră nu numai în România, ci şi în Franţa. „Am păşit pe scena Europei pe uşa din faţă", scria în ziua nunţii.

După logodna oficială din octombrie - ocazie cu care s-au dat petreceri lungi în Bucureşti şi la moşiile familiei Bibescu - logodnicul şi-a însoţit tatăl într-o vizită oficială la Constantinopol, unde au fost primiţi de sultan. Angrenat în nesfârşite distracţii şi îmbătat de viaţa exotică de pe malurile Bosforului, George a uitat să-i scrie logodnicei sale, mai multe luni. A fost adus cu picioarele Pe pământ de Ion Lahovari, care i-a spus că, dacă vrea cu adevărat să se căsătorească, ar face mai bine să se

întoarcă imediat acasă. Viitorul mire şi-a lăsat tatăl la Constantinopol şi s-a îmbarcat pe un vapor care pleca spre Constanţa. Nu ajunsese încă în România când, pe 22 mai 1902, i-a fost transmisă vestea că prinţul Bibescu murise în urma unui atac de cord, în trăsura cu care plecase de la o audienţă la sultan. (A existat zvonul că ar fi fost otrăvit de Marele Vizir, dar nu există dovezi concrete.)

Acum George era moştenitorul averii tatălui său şi liber să facă ce vrea. Cum familia era în mare doliu, a profitat de ocazie pentru a se dispensa de „festivităţile plicticoase" ale unei nunţi mondene, toamna. A spus că vrea o nuntă discretă, în maximum şase săptămâni. A întâmpinat o oarecare rezistenţă din partea familiei Marthei şi cercurilor mondene din înalta societate a capitalei - care aşteptau cu nerăbdare festivităţile tradiţionale care însoţesc o nuntă atât de importantă - au fost teribil de dezamăgite, dar, ca de obicei, George a făcut cum a vrut el.

Pe vremea când a avut loc nunta Marthei, familia Lahovari locuia pe Calea Dorobanţilor, la numărului 97, într-o casă cu două etaje, construită în stilul de la sfârşitul secolului al optsprezecelea, cu balcoane de piatră şi înconjurată de grădină. Acum, acolo se află Şcoala Americană din Bucureşti; o placă de marmură, pusă la intrare, comemorează anii de copilărie pe care Martha i-a petrecut acolo si faima ei ca scriitoare. Camera în care şi-a petrecut ultima noapte ca domnişoară Lahovari este acum încăperea de joacă a grădiniţei, dar structura ca-

sei a rămas neschimbată, în balcon se iese acum prin uşi franţuzeşti şi grădina este ceva mai mică decât atunci, dar, când am intrat în cameră, mi-a fost uşor să mi-o irnaginez pe Martha în dimineaţa nunţii, aşa cum scria în memorii: „în sfârşit, zorile... Nu am dormit toată noaptea de emoţie... Sar din pat şi deschid uşile de la balcoane. Unul dă spre est, celălalt spre sud... Las soarele să pătrundă ca un şuvoi, în cameră. E o dimineaţă superbă. De ce sunt tristă? Ieri, toate au trecut cu bine; ceremonia civilă s-a desfăşurat fără greşeală... Ne-am deschis cadourile... Sunt copleşită de splendoarea cadourilor lui George. După săptămâni de nervi şi griji, datorită certurilor din familie, logodnicul meu şi-a recăpătat buna-dispoziţie. Am râs şi am glumit împreună ca nişte copii şi ne-am distrat pe seama tuturor celor care ne critică pentru că îi lipsim de petrecerile pe care le aşteptau cu sufletul la gură."

S-au căsătorit pe 29 iunie 1902, în cadrul unei ceremonii intime, la care au luat parte numai membrii familiilor înrudite, în aceeaşi noapte, s-au urcat în Orient Expres, cu destinaţia Munchen şi Paris, însoţiţi de mama lui George şi de bătrâna lui guvernantă, Fraulein Hamm, care venise în grabă de la Berlin pentru înmormântarea prinţului Bibescu. A fost un început de rău-augur.

„Uniunea fizică dintre doi oameni seamănă cu o crimă", scria cutremurându-se Martha. „Brusc, eşti Ştearsă de pe faţa pământului; nu mai ai nici o identitate, nurnai durere." Peste ani, în *Unde cade trăsnetul,* pro-

clama: „A da o virgină pe mâna unui bărbat e ca şi cum ai da o vioară Stradivarius pe mâna unei maimuţe."

Ce s-a întâmplat oare în Orient Expres? Nu există nici o îndoială că George, senzual şi brutal de egoist, şi-a tratat mireasa-copilă la fel cum le trata pe demi-mondenele Bucureştiului, pe care le frecventa. Nu a avut răbdare cu ea şi nici tandru nu a fost - pur şi simplu a violat-o. Experienţa a avut un efect devastator asupra Marthei, şi i-a marcat pentru toată viaţa atitudinea faţă de sex. „Cu toată bunăvoinţa din lume, nu am găsit nici un fel de plăcere cedând pretenţiilor soţului meu." Treptat a ajuns la convingerea că plăcerea fizică este „puţin obscenă şi o distracţie supraestimată total insipidă, în comparaţie cu plăcerea sublimă a căutărilor intelectuale."

După ce au petrecut câteva zile la Munchen, unde Martha a vizitat studioul pictorului Franz von Lenbach - la modă în acea perioadă - care era nerăbdător să-i facă portretul, si a însoţit-o pe soacra sa într-un tur al galeriilor de artă, proaspăt-căsătoriţii şi-au continuat drumul spre Paris. Acolo Martha a reuşit, în sfârşit, să scape de sub supravegherea bătrânei prinţese şi să revadă locurile pe care le cunoscuse în copilărie. Cum familia era în mare doliu, vizitele sociale au fost restrânse la minimum; doar câteva din rudele franceze ale lui Tante Valentine şi-au făcut apariţia la Hotel Liverpool de pe strada Castglione. După cum remarca răutăcios George, obiectivul lor era să vadă cât de mult îmbătrânise mama sa, de la divorţul de prinţul Bauffremont şi căsătoria cu tatăl lui. :,^««;;« aw,**»«„>•

S-au întors în ţară la începutul lui august, la timp ca George să ia parte la manevrele militare programate în acea toamnă. Martha s-a dus cu soacra sa la Posada, reşedinţa familiei Bibescu, de la poalele Carpaţilor.

Este momentul să facem o descriere a personalităţii mătuşii Valentine, încăpăţânata soacră a Marthei, una dintre cele mai pline de culoare figuri ale vremii, care va juca un rol crucial în viaţa ei. Născută contesă de Caraman-Chimay, cu o distinsă descendenţă franceză şi belgiană, strănepoată a Theresei Tallien - gazdă a întrunirilor politice şi o frumuseţe de pe vremea Revoluţiei Franceze - Valentine se căsătorise cu prinţul Paul de Bauffremont, militar de profesie şi ulterior general în armata franceză, cel care a condus nefericitul atac de cavalerie în bătălia de la Sedan, în 1870. Valentine ura viaţa de garnizoană şi în curând nu l-a mai putut suporta pe soţul său, care s-a dovedit a fi meschin, egoist, violent şi cronic necredincios. După cum au descris-o contemporanii săi şi cei de la curtea de la Tuilleries a lui Napoleon III, Valentine avea o personalitate puternică, o imensă energie, o inteligenţă ascuţită şi un talent nativ pentru manipularea oamenilor. Nu era o frumuseţe, dar avea o siluetă frumoasă şi un aer de o distincţie deosebită. Bărbaţii o considerau atrăgătoare; părea a fi tot tim-Pul înconjurată de un cerc de *chevaliers servanîs,* gata s&-i ţină companie în timpul frecventelor absenţe ale soţului său. Dintre admiratorii ei, ieşea în evidenţă un chipes ofiţer român care servea în armata Franţei. Se numea George Bibescu şi era moştenitorul unuia dintre

gospodarii Ţării Româneşti şi tatăl tânărului soţ al Marthei.

Crescut numai în Franţa, unde tatăl său trăia într-un exil voluntar şi fericit, tânărul căpitan era absolvent al Academiei Militare Franceze de la St. Cyr, luase parte la nefericita campanie din Mexic, în care Napoleon III îl susţinuse fără succes pe împăratul Maximilian, şi fusese numit ofiţer la Comandamentul General Francez. Valentine de Bauffremont, fragilă, atrăgătoare şi aparent lipsită de apărare, neglijată atât de evident de soţul ei, a apelat la această figură romantică; bărbatul a decis că are nevoie de protecţie; şi, nu după mult timp, au devenit amanţi. Dar Bauffremont s-a dovedit a fi un adversar dur. Nu numai că a continuat să-şi maltrateze fizic soţia, ci a încercat să o împiedice să le mai vadă pe
cele două fiice ale lor, cărora le-a impus să locuiască la ţară împreună cu mama lui, la castelul de pe Loire. Lucrurile au ajuns atât de departe, încât Valentine a cerut oficial o „separation judiciare". La acea vreme, în Franţa nu exista divorţ, iar separarea trebuia garantată de un tribunal ecleziast. La început, cererea i-a fost aprobată de Tribunal de la Seine, dar peste o lună, când Bauffremont a făcut apel, verdictul a fost inversat. Războiul franco-german din 1870, destrămarea imperiului lui Napoleon III şi faptul că atât Bauffremont cât şi Bibescu au căzut prizonieri în Germania au făcut ca lucrurile să fie amânate. Dar ostilităţile au reînceput când cei doi bărbaţi s-au întors acasă. Bauffremont şi Bibescu s-au înfruntat într-un duel răsunător, în urma

căru\a amantul a fost trimis la închisoarea Conciergerie. în sfârşit, peste doi ani, Valentine a reuşit să obţină mult-dorita separare şi custodia celor două fiice. Hotărâtă să se căsătorească cu Bibescu - lucru pe care nu-l putea face în Franţa - şi-a mutat reşedinţa la Saxe-Altenburg, în Germania protestantă, unde divorţul era acordat legal.

în 1875, ea şi George Bibescu s-au căsătorit civil la Berlin, iar cununia religioasă ortodoxă a avut loc peste câteva zile la Dresda. Valentine crezuse că e mai inteligentă decât soţul său. Dar Bauffremont nu a fost chiar aşa de uşor de învins. A cerut imediat arestarea „soţiei bigame" şi custodia fiicelor. Valentine a refuzat să cedeze şi a luptat din răsputeri timp de doi ani, până nu a mai avut bani. Menars, proprietatea familiei Caraman-Chimay, pe care o iubea şi care urma să fie transmisă fiicelor ei, a trebuit să fie vândută pentru a plăti avocaţii. Până la urmă, a reuşit să iasă din încurcătură, după ce şi-a schimbat de două ori naţionalitatea şi religia, şi, cu spiritul intact şi aceeaşi mare bucurie de viaţă, s-a căsătorit cu iubitul ei. S-a stabilit cu acesta în vechiul palat din Bucureşti al familiei Bibescu, unde a dat naştere la trei copii, unul dintre aceştia fiind George, soţul Marthei.

Ani în şir, „afacerea Bauffremont" a oferit material de senzaţie ziarelor din întreaga Europă. Fiecare detaliu al scandalului era disecat şi comentat cu aviditate; sărmana Valentine a fost incriminată şi transformată într-o Paria a înaltei societăţi. La Paris, în cumpătatul şi liniştitul Faubourg St. Germain i-au fost închise toate uşile

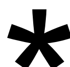
şi, spre disperarea ei, i s-a şters numele din *Almanahul de la Gotha,* biblia nobililor din Europa. Cazul a devenit clasic în analele jurisdicţiei internaţionale, spre marea bucurie a studenţilor de la Drept, care, ani de zile, l-au ales ca subiect al lucrărilor de diplomă.

Lui Valentine i-a trebuit mult timp să se acomodeze cu viaţa din România, îi era dor de familie, de prietenii din Franţa, de distracţiile din Paris şi, bineînţeles, pentru „frumoasa de la Tuilleries", Bucureştiul şi viaţa de la curte au rămas întotdeauna provinciale şi plicticoase. O dată, în anii '80, în timpul uneia din nesfârşitele crize din

Balcani, prinţul Bibescu, susţinut de omul de stat francez Leon Gambetta, a fost propus candidat la tronul Bulgariei. Precaută ca întotdeauna, Valentine s-a consultat cu vechiul său prieten, cancelarul german Otto von Bismarck; acesta i-a telegrafiat: „Ar fi extrem de regretabil ca o femeie ca dumneata să se îngroape în Bulgaria". Valentine a abandonat imediat proiectul. (De fapt, cancelarul forţa candidatura prinţului Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha, care în 1887 a devenit prinţ şi, mai târziu, rege al Bulgariei, cunoscut în istorie ca „Vulpoiul Ferdie").

O dată cu trecerea anilor, prinţesa-mamă, ancorată bine acum în sânul bisericii ortodoxe greceşti şi având de partea ei respectul faţă de vârsta înaintată, s-a împă-

cat cu soarta. Uitându-şi propriul trecut furtunos, devenise un critic nemilos al păcatelor tinereţii. Bine educată şi cu o conversaţie sclipitoare, insista asupra menţinerii celor mai înalte standarde ale vorbirii şi conduitei, pe

care începuse să le aplice frumoasei şi proaspetei sale
nurori. După cum nota în timpul călătoriei din luna de
miere, Martha, deşi prost tratată de soţul ei, va supravie-
ţui, dar, pentru a străluci „în lumea reală", avea nevoie de îndrumare, în singurătatea apăsătoare de la Posada, înviorată doar de vizitele de curtoazie ale câtorva vecini şi de apariţiile meteorice ale soţului său, tânăra a fost pusă să facă o muncă mai grea decât orice şcoală superioară. Era pusă să citească autori moderni şi clasici, atât francezi cât şi germani, să-şi perfecţioneze engleza pe care o vorbea deja fluent, să-şi facă însemnări, să scrie rezumate, să citească proză şi versuri cu voce tare; Valentine a insistat să o înveţe cum să meargă, cum să intre într-o încăpere şi cum să se deplaseze cu graţie prin saloanele vaste ale imensei case. „Toate acestea îţi vor fi de folos într-o zi", o asigura bătrâna prinţesă pe Martha, care a crezut-o şi a acceptat acest regim dur aproape patru ani şi jumătate.

„în primii ani de după căsătorie, mă întorceam la Posada fără nici o tragere de inimă; mă simţeam foarte singură acolo şi plictisită... Dar, o dată cu trecerea timpului,
casa, satul şi oamenii de acolo au devenit o parte din mine, adevăratul meu cămin şi un refugiu, îi spuneam "tara mea de sălcii", nota Martha în memoriile sale.

în România, salcia domneşte peste tot. înainte de a 'ncepe să-şi construiască o casă, ţăranul pune în pământ o mlădiţă de salcie; nu peste mult timp, aceasta Jivine o salcie plângătoare care împodobeşte intrarea In casă. în jurul fântânilor sunt sălcii care asigură umbră

pentru tradiţionalele întâlniri ale sătenilor; sălciile sunt cele care marchează hotarele dintre pământurile ţăranilor; vijelioasele râuri de munte au pe margini sălcii; şi tot sălciile formează pâlcuri de verdeaţă pe pajişti".

„Când mă uitam la sat, de la fereastra trenului care se apropia, nu vedeam decât sălcii, casele se pierdeau printre ele", îşi amintea Martha. Salcia este preamărită şi în cântecele populare; „Te iubim, copac argintiu de pe malul apelor. Ne dai nuiele şi lemn pentru case şi ne dai fluierele fără de care nu am avea muzică... foşneşti si cânţi în bătaia vântului, spre mândria râurilor pe care le aperi."

O tradiţie străveche, ale cărei rădăcini se pierd în vremuri păgâne, porunceşte ca o fată de la ţară care a rămas însărcinată în afara căsătoriei, să se mărite simbolic cu o salcie. Bătrânii satului o scot din casă, o duc la malul apei, o leagă de trunchiul unei sălcii (ale cărei ramuri îi acoperă ruşinea) şi, după anumite incantaţii, le declară căsătorite; de aici încolo, fata va avea voie să meargă cu capul acoperit, ca femeile măritate, pentru că salcia a curăţat-o de ruşine.

Când am vizitat Posada, acum câtva timp, corpul principal al casei, în care a locuit Martha cu soţul şi soa-

cra ei în primii ani de căsnicie, nu mai exista. A ars în mod misterios în septembrie 1915, după ce fuseseră depozitate acolo, spre păstrare, documente secrete cu privire la război. Marthei nu i-a plăcut niciodată casa

cea
mare. „îmi aduce aminte de o vilă din Deauville", spunea
Martha. A abandonat ruinele incendiului si a transforma'

cu măiestrie locuinţele servitorilor şi un grajd într-o casă de ţară în stil englezesc, fermecătoare şi confortabilă, dotată cu facilităţi moderne, în care de-a lungul anilor a primit un lung şir de musafiri distinşi şi mulţi prieteni.

Astăzi casa Marthei este un complex de birouri guvernamentale, din nefericire cu câteva adăugiri lipsite total de gust. Totuşi, ceea ce a rămas neschimbat este decorul fantastic. Construită cu spatele spre drum, casa - pe vremea Marthei - avea în faţă o serie de terase în pantă, pavate, pe care fuseseră plantaţi trandafiri, salcâmi galbeni, liliac, iasomie şi o multitudine de tufe frumos mirositoare, străjuite de castani şi salcâmi uriaşi, în spatele casei, apărând-o de furia naturii, se află munţii acoperiţi de păduri dese de stejari şi mesteceni care îşi schimbă permanent culoarea, pline de căprioare şi cerbi, de urşi bruni şi alte animale sălbatice. De-a lungul unui torent de munte se găsea o cărare pietruită care se pierdea din vedere la orizont. Pe această cărare îi plăcea Marthei să se plimbe după-amiaza, când era la Posada. Se plimba singură, îmbrăcată în haine-sport englezeşti, cu ghete solide în picioare şi pălărie cu boruri largi pe cap, sfidând obiceiul locului care cerea ca stăpâna casei să fie însoţită permanent. Soacra sa nu era de acord: „E periculos. Oamenii se aşteaptă să mergem peste tot cu trăsura... să menţinem distanţa", spunea Valentine. Dar Martha nu a ţinut cont de remarcile ei şi a pornit să-i cunoască pe săteni, să afle obiceiurile locului, să ajute când era nevoie şi să creeze canale de comunicare, acolo unde nu existau. Lumea pe jumătate

păgână şi pe jumătate medievală în care trăia ţăranul român o fascina pe Martha şi, pe măsură ce capacitatea ei de a scrie se perfecţiona, a început să-şi facă notiţe, umplând un caiet mare cu coperţi albastre cu ceea ce numea „mâzgălelile mele disparate". Toate acestea o ajutau pe tânăra mireasă, lăsată atât de curând în părăsire, să-şi aline singurătatea.

Dar unde era George când Martha se plimba singură pe munte sau se conforma cumplitului ritual de după cină, de a citi ziarele cu voce tare prinţesei-mamă? După ce şi-a adjudecat ca soţie pe cea mai frumoasă fată din România, tânărul Bibescu nu a găsit nici un motiv să aibă grijă de ea, în detrimentul plăcerilor sale. Cursele cu motor, jocurile de noroc şi bogata viaţă amoroasă pe care o avea în Bucureşti îi ocupau cea mai mare parte a timpului; pe lângă acestea, avea şi o afacere de care trebuia să se îngrijească - o fabrică de ciment la Comarnic, un oraş din apropiere, care, sub conducerea unui director german, devenea tot mai profitabilă. Ca urmare, George era aproape tot timpul absent; chiar şi când anunţa că vine acasă, apărea la ore târzii.

Martha a descris una din multele seri de la Posada, când îl aştepta pe soţul său: „E ora cinei; stăm cu toţii în jurul mesei, îmbrăcaţi pentru cină... Zufall, majordomul austriac, intră şi ne priveşte neliniştit, trimis evident de bucătar. Pe măsură ce trece timpul, sunt tot mai nervoasă; drumurile sunt îngheţate şi George conduce cu o viteză nesăbuită... a avut un accident sau e cu altă

femeie?... încerc să îmi ascund lacrimile; Valentine pare calmă, dar ştiu că e neliniştită; tensiunea creşte... Mă duc la fereastră şi mă uit afară. Deodată, zăresc nişte lumini în depărtare; peste câteva clipe Mercedesul intră în curte, în mare viteză; câinii latră... uşile se deschid. Soţul meu intră în încăpere, magnific în mantia de blană. O sărută pe mama sa, mă bate uşurel pe spate şi strigă să fie adusă mâncarea. Nici o scuză sau explicaţie."

La începutul noului an, Martha îşi dă seama că e însărcinată. Doctorul de la Bucureşti pe care l-au consultat îl avertizează pe George că va fi o sarcină dificilă şi că va fi nevoie de măsuri speciale la naştere. Cloroformul se folosea de mult în Germania şi Anglia; fusese folosit la naşterea celui de-al şaptelea copil al reginei Victoria şi, recent, când principesa Măria îl născuse pe viitorul rege Carol II. Având în vedere vârsta fragedă a Marthei şi constituţia sa delicată, este surprinzător că nu au fost făcute pregătiri pentru ceea ce era evident că urma să fie o naştere îndelungată şi dureroasă. Şi mai surprinzător este că mama Marthei, doamna Lahovari, a refuzat să-şi întrerupă şederea în Normandia şi să vină în România pentru acest eveniment. Doar Valentine a rămas alături de nora sa. Era !una august; la câmpie era caniculă mare, dar la Posada era destul de răcoare. Durerile au început într-o marţi, şi Martha s-a chinuit cumplit toată săptămâna, oscilând [lr)]tre viaţă şi moarte, asistată doar de un medic din Partea locului şi o moaşă, în sfârşit, în dimineaţa zilei de

27 august 1903, *a* dat naştere unei fiice pe care au botezat-o Valentina, în onoarea prinţesei-mamă. Convalescenţa Marthei a durat mult; în primele săptămâni după sosirea pe lume a pruncului, au fost momente în care s-a aflat aproape de moarte. „E prea tânără. Aşa se întâmplă când copiii sunt puşi să facă copii", cugeta moaşa. „Nu ne rămâne decât să ne rugăm." Şi sătenii se rugau pentru ea. „Prinţesa noastră cea mică", oftau femeile adunate în curtea bisericii din sat. „Au nenorocit-o... acum poate că n-o să mai aibă niciodată un fiu şi moştenitor al prinţului".

Martha a fost criticată mult pentru cunoscuta ei lipsă de afecţiune faţă de fiica sa. E adevărat că, în timpul copilăriei şi adolescenţei Valentinei, relaţiile dintre ele au fost adeseori încordate. Cum a scris Martha în memoriile sale: „Recunosc că, la început, nu mi-a păsat de ghemotocul care îmi produsese atâta suferinţă... Chiar îmi era silă de ea... Trebuia să mă forţez să o iau în braţe şi să o sărut. Nu am dorit-o şi nu suportam ideea că m-a forţat să o aduc pe lume. Am avut grijă să fie crescută bine, dar între noi nu a existat decât o foarte mică apropiere." Doar peste ani, când atât mama cât şi fiica au trecut prin aceleaşi suferinţe şi despărţiri, relaţia lor s-a schimbat şi a devenit mai apropiată şi mai afectuoasă din partea Valentinei şi mai iubitor-protectoare din partea Marthei.

Deocamdată, părerea doctorilor era că Martha este prea tânără pentru a se descurca în situaţia de mamă. Dar era şi prea lipsită de experienţă, pentru a face faţă satisfăcător soţului ei. După cum ne arată corespon-

I

denţa ei, îl iubea încă, era fericită când acesta binevoia să vină acasă, dar îi era frică şi se supunea dorinţelor lui
sexuale cu mare reţinere. A fost extrem de uşurată când, la şase săptămâni de la naşterea copilului, un renumit ginecolog din Bucureşti i-a spus lui George că era esenţial să nu mai aibă relaţii intime cel puţin doi ani - prescripţie dură pentru un bărbat ca Bibescu, care însă găsise justificare pentru nenumăratele sale absenţe conjugale.

Următorii doi ani ar fi putut fi ani de criză pentru Martha. Izolată în Carpaţi cu o soacră bătrână şi o fiică de care nu era interesată, conştientă că mariajul îi este ameninţat de nesfârşitele legături amoroase ale soţului său şi că ar fi putut face o depresie nervoasă, Martha s-a revoltat. Ce se întâmplase cu minunatele visuri pe care şi le făcuse pe vremea când era logodită cu George? In pofida sănătăţii sale fragile, Martha era acum mult mai frumoasă decât atunci când se căsătorise, îi era oare destinat să rămână ascunsă lumii, ca o călugăriţă într-o mănăstire? George îi explicase că, datorită extinderii afacerii cu ciment, trebuiau deocamdată să locuiască în continuare la Posada, şi doar din când în când la Bucureşti. Ciudat este că tatăl Marthei, căruia i-a cerut sfatul, a fost de partea soţului său. Trebuia să-şi accepte soarta. Dar, în timpul lungilor plimbări solitare pe munte, Martha a ajuns la o concluzie uimitor de înţeleaptă pentru cineva atât de tânăr: va aştepta momentul potrivit şi "'e va arăta ea", între timp, se va concentra asupra educaţiei ei şi va profita din plin de ceea ce îi oferea

Valentine, acordând scrisului tot timpul de care putea dispune. Instinctul îi spunea că în el stă salvarea şi viitorul ei. <•"•

Din acel moment, zilele Marthei au avut o structură bine definită. Se trezea devreme, chiar şi iarna, când afară era încă întuneric; în fiecare dimineaţă, la ora opt, i se aducea micul dejun, din care, spre disperarea servitorului, jumătate era dat pisicii - pentru că nu avea poftă de mâncare. După o scurtă vizită făcută fiicei sale şi o privire prin registrele de cheltuieli ale casei, se întorcea în camera ei, unde citea şi scria până se făcea ora la care trebuia să ia masa de prânz cu soacra sa. Era ora la care venea şi poşta - cel mai plăcut moment al zilei. După masa de prânz, ziarele erau aduse în bibliotecă de solemnul majordom elveţian şi, în timp ce îşi beau cafeaua, Martha îi citea Valentinei fragmente din ziare franţuzeşti, nemţeşti şi englezeşti, vechi de o săptămână, şi arunca o privire asupra presei din România. Apoi prinţesa-mamă se retrăgea să-şi facă siesta, iar Martha se întorcea în camera ei, unde stătea puţin întinsă pe pat. Indiferent de vreme, după-amiaza, Martha pornea la plimbare. Nici ploaia, nici zăpada mare şi nici căldura sufocantă a verii nu o puteau împiedica să-şi exploreze domeniul şi să încerce să-i cunoască pe săteni. Dorea să le câştige încrederea. „Aceşti oameni au fost atât de prost trataţi de-a lungul secolelor, că au ajuns să nu mai aibă nici un fel de aspiraţii... doar dorinţa de a supravieţui.", nota în jurnal, lată cum descrie o după-amiază tipică de primăvară: „Când

rn-am întors de la plimbare, m-am strecurat în casă pe uşa servitorilor, pentru a evita întâlnirea cu soacra mea, care se găsea în salonul de muzică. Cum aş fi putut să-i explic că mie îmi face într-adevăr plăcere să mă plimb pe o vreme atât de cumplită - ei, care îşi face atâtea griji pentru sănătatea mea. Când am ajuns în camera mea, am dat-o afară pe Virginie, camerista franţuzoaică. Are mâinile mult prea delicate pentru cizmele mele pline de noroi. Cea care îmi scoate haina udă ce miroase a oaie şi se aşază în genunchi, ca să-mi tragă cizmele, e Uţa, bătrâna ţărancă română, pe care o am în serviciu. Uţa are mâini cu piele cenuşie şi tare, ca pielea primitivelor broaşte ţestoase care trăiesc în mlaştinile din Dobrogea."

Prezenţa Uţei în casă a constituit un pod pe care Martha l-a construit între ea şi sat. Ceilalţi servitori erau cu toţii străini, cu excepţia spălătorese! şi a grăjdarilor. „Babă Uţa, ce fac femeile din sat la ora asta?", întreabă Martha. Uţa dă amuzată din umeri. „De unde să ştiu? Unele cos sau împletesc, altele stau şi clevetesc." „Dar copiii?" „De unde să ştiu? Ăi mai neastâmpăraţi ţipă, ăilalţi se joacă cu caprele sau sar prin casă."

Pentru Uţa, Martha era un fel de divinitate, o fiinţă bună, dar de neînţeles, al cărei scop în viaţă nu-l va pătrunde niciodată. De ce Dumnezeu insista să meargă pe dealuri, pe o astfel de vreme, când putea sta în casă 'ângă foc, sau să meargă cu trăsura? După ce îi scotea Marthei cizmele, se apuca să frece picioarele îngheţate a'e stăpânei, văitându-se încetişor: „Vai, vai, vai..." »u.

Vara, când permitea vremea, Martha trebuia să-i fie partener soacrei sale de crochet, pe care îl jucau pe peluză. Valentine, mare amatoare de crochet, dorea atât de mult să câştige, încât adeseori trişa. Cina, pentru care amândouă se îmbracau de seară, era anunţată printr-o bătaie într-un gong de alamă; succesiunea rituală a felurilor de mâncare lua mult timp; conversaţia lâncezea din lipsă de subiecte. Dar, uneori, când era bine dispusă, Valentine începea să depene amintiri; Martha asculta cu real interes descrierea vieţii de la Tuilleries, de la curtea lui Napoleon III, povestirile despre personalităţile care domneau în faubourg şi despre marile scandaluri ale vremii; dar cel mai mult îi plăcea să asculte despre legăturile genealogice complicate dintre familia Valentinei, de Chimay, membrii familiei Bibescu şi cei ai vechii aristocraţii franceze care o repudiaseră pe Valentine, dar care, peste câţiva ani, îşi vor deschide uşa, plini de entuziasm, în faţa Marthei. Valentine se retrăgea devreme şi, pe la 11 p.m., Martha se întorcea în camera ei unde, neavând somn, îşi petrecea următoarele două ore, scriind.

Nu era o viaţă prea grozavă pentru o fată de optsprezece ani, frumoasă şi talentată. Martha avea nevoie de ajutor; ajutor care va veni, neaşteptat, din partea familiei Bibescu.

La capătul celălalt al ţării, în Banat, în apropiere de Turnu Severin, oraşul de pe malul Dunării, se găsea moşia Corcova, proprietatea fraţilor Emmanuel şi Antoine Bibescu, verii lui George. Rămaşi în memoria li-

terara ca prieteni ai lui Marcel Proust, cei doi fraţi, care îşi aveau reşedinţa la Paris, erau bine cunoscuţi în Franţa pentru calităţile lor intelectuale, frumuseţea fizică, uriaşa avere şi farmecul pe care îl degajau în societate. Antoine, fratele mai mic, făcea parte dintr-un grup de nobili tineri, pe care Proust l-a înmănunchiat în personajul de neuitat din *în căutarea timpului pierdut,* Saint-Loup. Bărbat chipeş şi viril, cu trăsături fin cizelate şi profil de împărat roman, Antoine era o combinaţie de vitalitate înnăscută, maniere insolente şi spirit caustic. Fascina femeile, pe care îi plăcea să le seducă şi apoi să le părăsească. Proust îl adora, cu toate că se plângea de nenumăratele lui aventuri amoroase cu femei frumoase, „care îi răpeau prea mult timp". Deşi adeseori exasperat de susceptibilitatea excesivă a romancierului, Antoine admira geniul lui Proust şi i-a rămas fidel toată viaţa. Pe vremea când s-au întâlnit prima oară, în salonul din Paris al mamei lui Antoine şi lui Emmanuel - prinţesa Helene Bibescu - Antoine, care avea pe atunci douăzeci şi trei de ani, studia pentru a intra în serviciul diplomaţiei române. „Cel mai bun lucru pentru un diplomat român e că nu trebuie să stea în România", le spunea prietenilor săi.

Cu doi ani mai mare ca Antoine, Emmanuel, la fel de distant pe cât de sociabil era Antoine, era înconjurat de o aură de mister, înalt şi zvelt, cu ochi negri, orientali, şi ^iscări fluide, era poreclit de prietenii săi „l'Almee", Dansatoarea. Cu simţ artistic şi o cultură impresionantă, 'n special în arhitectura ecleziastică, avea o pasiune

pentru intimitate dusă la extrem. Singura sa plăcere cunoscută era vizitarea catedralelor din Franţa, duminica. Proust l-a însoţit de câteva ori, dar cei doi nu au ajuns niciodată prea apropiaţi. Spre deosebire de Antoine care adora femeile, Emmanuel a fost probabil homosexual, incapabil să răspundă femeilor cu aceeaşi monedă, după cum avea să descopere Martha, mai târziu. Evident, Proust a ghicit înclinaţiile prietenului său şi s-a simţit frustrat, îi spunea prinţului Emmanuel „Enigma", îl plăcea şi îl admira, dar, lipsindu-i curajul, a renunţat la el. După cum remarcă George Painter în biografia lui: „Proust nu a ajuns niciodată să-i spună lui Emmanuel „tir."

în vara anului 1904, cei doi fraţi, care îşi petreceau câteva săptămâni la Corcova, i-au făcut o vizită verişoarei lor Martha. Nu este clar dacă o întâlniseră şi mai îna-
inte; ca membri ai familiei, se prea poate să fi luat parte la căsătoria lui George cu Martha, cu doi ani înainte; sau să se fi întâlnit la Paris, în timpul scurtei luni de miere a soţilor Bibescu. întâlnirea nu apare notată nicăieri; la vremea respectivă, Martha părea o simplă copilită, iar cu filistinul lor văr aveau prea puţin în comun.

„Au adus cu ei aerul Parisului, în sihăstria noastră din Carpaţi.", scria Martha. Au adus însă şi compasiune şi înţelegere. Antoine şi-a dat imediat seama de singurătatea Marthei, „abandonată de soţul ei în mijlocul unei păduri, obligată să-şi împartă timpul între o soacră pretenţioasă şi un copil de care nu-i prea păsa", scria el. A sesizat frustrarea şi deziluzia tot mai mare. Fin cunos-

câtor al frumuseţii feminine, a fost cucerit de frumuseţea tinerei sale verişoare şi plăcut surprins de inteligenţa sa şi de talentul literar pe care îl întrezărea, între ei s-a năs-
cut imediat o înţelegere bazată pe încredere reciprocă şi pe un acut simţ al observării vieţii; se vor întâlni frecvent în viitor şi, o dată cu trecerea anilor, Antoine va deveni cel mai bun prieten şi confident al Marthei (corespondenţa lor formează două volume.).

Relaţia cu Emmanuel a evoluat într-o direcţie total diferită şi îi va aduce Marthei multă nedumerire şi tristeţe,
pentru că era un bărbat care nu aducea fericire celor din jurul lui.

înainte de a pleca din România, Antoine i-a prezentat-o Marthei pe verişoara şi prietena sa Eliza Brătianu, soţia distinsului om de stat Ion Brătianu, şeful Partidului Liberal, şi soră cu Barbu Ştirbei - „forţa din spatele tronului României". Martha avea nevoie de o prietenă şi nu ar fi fost nimeni mai potrivit pentru acest rol decât Eliza. Femeie de aproape patruzeci de ani, prezentabilă şi aristocrată, cu o cultură şi o inteligenţă rare printre româncele din clasa ei, Eliza - împreună cu fratele său Barbu - au reuşit mai târziu să o conducă pe principesa-moştenitoare Măria prin labirintul vieţii politice din România şi i-au rămas cei mai apropiaţi sfetnici în anii ce au urmat. La rugămintea lui Antoine, Eliza a acceptat sa-i facă o vizită „tinerei şi abandonatei sale verişoare" Şi, cu toată diferenţa de vârstă dintre ele, a fost, după cum scria Antoine, „cât se poate de plăcut surprinsă". «Am petrecut câteva ore la Posada şi am făcut câteva

descoperiri interesante. Martha este inteligentă şi talentată... îi admir puterea de concentrare - lucru rar; nu mai e copil. Ne înţelegem foarte bine... Ai avut dreptate când mi-ai propus să o cunosc; îmi face plăcere să fiu cu ea." Lipsită încă de la naştere de afecţiunea mamei sale, Martha îi era recunoscătoare Elizei pentru prietenia şi pentru sfaturile ei, atât de diferite de constrângerile tipice secolului al nouăsprezecelea ale Valentinei. Eliza, care nu avea copii, era încântată de admiraţia şi încrederea pe care i le arăta această tânără şi neobişnuit de dotată verişoară. în corespondenţa sa cu Antoine, Eliza se referă întotdeauna la Martha folosind termenul „copila".

Vizitele Elizei la Posada şi apariţiile ocazionale ale fraţilor Bibescu în ţară erau singurele breşe în cenuşiul existenţei cotidiene a Marthei, în cuibuşorul său din Carpaţi. Petrecea tot mai mult timp studiind viaţa şi obiceiurile ţăranilor locului, făcea note voluminoase, scria poezie şi încerca să scrie nuvele. Dar „asta nu e viaţă. A te refugia în scris la vârsta mea înseamnă a te supăra pe viaţă *(bouder la vie)",* îi scria surorii sale, Ioana.

-t

•li,

f u?.

l»/.

m

Călătorie în paradis

în primăvara anului 1905, s-a produs o spărtură în nori - călătoria în Persia - un episod de neuitat, care a schimbat pentru totdeauna viaţa Marthei. Lui George Bibescu i s-a spus că starea de lucruri de la Posada va duce la dispariţia permanentă a dragostei soţiei sale. Avea nevoie să plece de la ţară şi să petreacă un timp alături de el. Cum tocmai se formase o delegaţie care să meargă la şahul Persiei, George a fost numit conducătorul acesteia si soţia sa trebuia să-l însoţească în călătorie. A fost o a doua lună de miere.

George a început pregătirile cu mult elan. Să traversezi Persia cu automobilul era pentru el un adevărat festin, care îi va încununa cariera sportivă. Sănătatea delicată a soţiei sale nu avea nici o importanţă; Geerge îşi spunea că acesteia îi va face plăcere romantismul expediţiei, în delegaţie au mai fost cooptate încă cinci persoane: Emmanuel Bibescu; domnul şi doamna Pherechide, verii lui George; Martin Leonidas, un prieten grec; Şi Claude Anet, corespondent la Bucureşti al ziarului Parizian *Le temps,* care urma să fie istoriograful expediţiei. Vor pleca în trei maşini: încăpătorul Mercedes de 40 ce al lui George, un Mercedes mai mic, de 20 ce, al

familiei Pherechide, şi Fiatul de 16 ce al lui Martin Leonidas. îi însoţeau doi şoferi specializaţi în mecanică. Dar bărbaţilor nu le-a trecut prin minte că s-ar putea să aibă nevoie de roţi de rezervă pe drumurile primitive ale Persiei, nici nu au luat în seamă rapoartele tot mai alarmante care veneau din Crimeea, unde se pare că se răspândise deja revoluţia rusă din 1905.

După ce au trimis şoferii şi maşinile înainte, pe 1 apri-
lie s-au îmbarcat pe un vapor care mergea la Galaţi, marele port comercial de la gurile Dunării. Acolo călătorii au traversat Dunărea pe la Ismail şi au pornit într-o obositoare călătorie de două zile, cu maşina, trecând prin Basarabia, o fostă provincie românească - plată şi primitivă - care fusese cedată Rusiei. Vremea a fost cumplită; ploile torenţiale şi noroiul au distrus motoarele delicate ale maşinilor, ceasul lui Claude Anet s-a umplut cu noroi, cu toate că îl ţinea în buzunarul de la piept, şi nu au întâlnit hanuri sau hoteluri în drum. Au fost teribil de uşuraţi când au ajuns la Odessa, înfloritorul oraş de la Marea Neagră, unde s-au cazat şi au stat câteva zile la Hotel de Londres. Următoarea oprire au făcut-o la Ialta, în Crimeea. Spre oarecum naiva dezamăgire a Marthei, revoluţia despre care se vorbea atât de mult nu ajunsese la Ialta; ţinutul plin de flori era paşnic în lumina soarelui de aprilie, l-ar fi plăcut să-l exploreze, dar George a insistat că trebuie să se menţină în pas cu planul. Totuşi, Martha a reuşit să-i facă o vizită lui Maxim Gorki, exilat în Crimeea de guvernul ţarist, pentru convingerile sale revoluţionare. Celebrul scriitor

locuia împreună cu amanta sa într-o frumoasă vilă în stil
italian de la periferia Livadiei. Claude Anet i-a trimis
vorbă că ar vrea să-i ia un interviu şi Martha a reuşit să-
l
convingă pe George să o lase să se ducă şi ea, cu toate
obiecţiunile localnicilor, care spuneau că este nepotrivit
ca „o doamnă atât de mare să facă vizite unei perechi
care trăieşte în păcat".

Gorki avea pe atunci treizeci şi şase de ani, era cele-
bru în toată lumea şi ruşii îl plasau alături de Tolstoi.
„Mie mi s-a părut îmbătrânit prematur. Privirea îi era
dis-
tantă, ca şi cum s-ar fi uitat fix la nu ştiu ce viziune inte-
rioară", scria Martha. Cum nici Martha, nici Anet nu vor-
beau ruseşte, traducerea a fost lăsată pe seama „înso-
ţitoarei" lui Gorki, care vorbea franţuzeşte. După cum îşi
aminteşte Anet, conversaţia I-a avut ca subiect pe
Tolstoi, pe care însoţitoarea „îl dezaproba". „Cum poate
pretinde un om de descendenţă aristocratică că vor-
beşte în numele poporului? Uitaţi-vă la Alexei Maximo-
vici - el este reprezentantul poporului", repeta întruna,
arătându-l cu degetul pe Gorki. Anet a notat că marele
om a stat dezamăgitor de tăcut aproape tot timpul,
pufăind liniştit din pipă. Un an mai târziu, Gorki părăsea
Rusia, pentru a conduce campania antiţaristă din
străinătate.

Când au ajuns la Batumi, în Armenia, la bordul unui
vas rus - *Marele Duce Boris* - oraşul era în toiul revo-
Miei. Domnea haosul, străzile erau pline de cete de
beţivi, restaurantele şi hotelurile erau bătute în scânduri.
Mituit de George, directorul hotelului Internaţional le-a

permis să ocupe câteva camere, dar au fost nevoiţi să-şi asigure singuri hrana şi apa de băut. Contrar celor ce li se spusese în Crimeea, Tbilisi - capitala Georgiei - şi Baku - aflat astăzi pe teritoriul Azerbaidjanului - erau şi ele în mâinile bandelor de revoluţionari. Oriunde se duceau, trebuiau să fie însoţiţi de gărzile înarmate ale cazacilor. Aşa că s-au liniştit abia pe 8 mai, când au intrat în Persia, pe la Lenkoran, la trei săptămâni după plecarea din Bucureşti. Martha a rămas extaziată. Nici umiditatea excesivă a aerului, nici peisajul dezolant al mlaştinilor urât-mirositoare din jurul Lenkoranului nu au putut potoli entuziasmul de a fi intrat, în sfârşit, în Persia, „ţara visurilor copilăriei mele". Era încântată să-i vadă pe ţăranii îmbrăcaţi în tunică lungă şi cu turban pe cap, „de parcă ar fi coborât dintr-o gravură a lui Tavernier". Emmanuel a declarat că „totul arăta exact ca în China Cochin", din care se întorsese de curând.

Persia se aflaîntr-un haos cumplit. Şahul Muzaffar-ed-Din, un despot iresponsabil, adusese ţara la faliment, împrumutând sume mari din bani din Rusia, pe care o traversa călătorind spre locurile de huzur ale Europei. O dată cu dispariţia fricii de şah şi de guvernul său, ordinea publică s-a prăbuşit; ţara era plină de bande de tâlhari la drumul mare, care atacau traseele caravanelor. Fără să se teamă, călătorii noştri s-au urcat în maşinile lor scumpe şi au pornit pe drumul prăfuit ce ducea la Rest, unde au acceptat fericiţi ospitalitatea consulului italian. Au fost instalaţi confortabil la consulat; Martha a putut explora în linişte femecătorul oraş plin de

flori si de pâlcuri de portocali. Era anotimpul liliacului şi al portocalilor înfloriţi. „Aerul este umed şi dens, plin de parfumul pur al grădinilor de pe malul mării", nota în jurnal. „Este exact Orientul pe care mi l-am imaginat, îmi spun tot timpul că, într-adevăr, sunt în Asia, că totul este adevărat... Ieri, la apus, m-am uitat la o caravană care trecea - o procesiune majestuoasă de cămile disciplinate şi cu înfăţişare demnă, înalte ca arcadele palatului sultanului, care îşi balansau pe spinare misterioasele poveri. Atrase de clinchetul clopoţeilor, un grup de femei cu feţele acoperite de văl, au plecat de la fântână
şi le-au ieşit în întâmpinare... Parcă eram în trecut, în vremurile biblice."

Guvernatorul provinciei Rest, unul din nenumăraţii fii ai şahului Muzaffar, a fost încântat de sosirea distinşilor străini şi a început să-i distreze. Martha şi doamna Pherechide au fost invitate să ia ceaiul cu soţiile din haremul sultanului - onoare rară.

„Am stat în sanctuarul interior, o grădină persană plină de irişi albaştri, construită în jurul unei fântâni cu ghizdurile din mozaic albastru, care se reflecta în bazinul cu apă limpede. Sultanul Azodos este cel de-al treilea fiu al şahului; are douăzeci şi doi de ani şi deja Şapte soţii; călăreşte un cal alb cu coada vopsită în roşu; puterea sa este absolută... Am aşteptat... Deodată, pe o alee lungă, pavată cu faianţă albastră, l-am văzut pe şah, care se îndrepta spre noi, urmat de trei dintre prinţesele sale (pe celelalte patru nu le-am văzut niciodată; se pare că erau de rang inferior). Ni le

prezintă pe rând. Sunt minione, aceste mici sultane; au trupuri de fetiţă şi, pe deasupra vălurilor albe, musulmane, se văd ochii magnifici; ne întind mâinile înmănuşate în alb şi fac o plecăciune adâncă. Parcă ar fi nişte călugăriţe dintr-o mănăstire. Mi-ar fi plăcut să le întreb atâtea lucruri - cum reuşesc să trăiască împreună, toate şapte, dependente numai de acest bărbat, stăpânul lor, care e tânăr, alintat şi irascibil şi care mie mi se pare un specimen puţin degenerat al rasei omeneşti, îl iubeşte măcar una din ele? Le-a trecut vreodată prin gând să se unească şi să facă front comun împotriva abuzurilor şi a infinitei monotonii a vieţii lor?

în timp ce contemplam abisul dintre noi, au apărut patru băieţei, incredibil de mici şi îmbrăcaţi în haine de adult, nişte miniaturi vii ale tatălui lor. Purtau redingote splendid croite, pantaloni de culoare închisă, în dungi, şi
fesuri roşii cu ciucuri negri. Frumuseţea ochilor lor şi ex-
presia solemnă, impenetrabilă, m-au şocat. Prinţul i-a luat de mână pe fiecare şi ni i-a prezentat; „înălţimea sa... fiul prinţesei...", arătând spre fiecare mamă în parte. Pe urmă a apărut un eunuc, ducând în braţe ceva ce semăna cu o păpuşă mare, îmbrăcată într-un costum de
protocol, verde şi bine apretat. Era băieţelul de un an al celei mai tinere şi mai frumoase prinţese.

Ne-am luat la revedere. Prinţul ne-a însoţit până la uşa haremului. „A fost cea mai fericită zi din viaţa mea", ne-a spus, făcând o plecăciune. Instruite deja în curtoazia orientală, am răspuns: „Şi pentru noi a fost cea mai fericită zi." Nerăbdătoare să ajungem la aer, în spaţiu

deschis, am plecat repede. O ultimă privire - haremul se pierde în umbra apusului de soare şi, o dată cu el, şi viaţa celor ce locuiesc acolo".

Dezamăgirea îi aştepta în Teheran, cu preponderenţa sa de clădiri moderne şi palatele imperiale pline de cel mai urât mobilier european. „Totul numai pluş şi imitaţii ieftine", scria dezgustat Emmanuel. în absenţa şahului care, ca de obicei, călătorea prin Europa, George şi Emmanuel au fost primiţi în audienţă de regent, căruia i-au înmânat Ordinul Marelui Cordon, dat de Carol I.

Instalaţi într-un mic palat cu coloane, nou-nouţ şi înconjurat de grădini minunate - una de flori, alta de pomi fructiferi - Marthei i-a plăcut Teheranul, cu toată urâţenia lui modernă. „Mi-a plăcut altitudinea, îmi dădea o senzaţie de bine... şi trandafirii, buchete imense de trandafiri uriaşi de toate culorile, din care se răspândea un parfum dumnezeiesc. Se vând peste tot pe stradă şi se găsesc în toate grădinile din jurul meu. Aici, primăvara e ca vara din România - liniştită şi înmiresmată".

Datorită drumurilor îngrozitoare şi dificultăţii de a găsi benzină pe drum, George a hotărât să-şi continue călătoria până la Ispahan, o distanţă de mai bine de patru sute de kilometri, într-o căruţă cu cai. „Dacă am fi ştiut ce neajunsuri ne aşteptau, probabil că nu am mai fi făcut această călătorie", notează Martha. Şi, într-adevăr, călătoria s-a dovedit un coşmar. Drumul era o cărare Pn'n deşert prost marcată, plină de praf şi gropi; curând, Arcurile anticei căruţe au cedat; staţiile de poştalion la care se schimbau caii erau primitive; mâncarea era

plină de muşte. De obicei imperturbabil, Emmanuel a fost atât de dezgustat, încât a vrut să se întoarcă, dar Martha l-a convins să rămână. Pe drumul spre cetatea sfântă de la Qum, vehiculul s-a dezmembrat; George a găsit altul, cu arcuri mai solide dar mai mici, care însă au făcut călătoria şi mai neplăcută, în sfârşit, după încă trei zile de călătorie dificilă, au ajuns la ultima staţie dinainte de Ispahan. Acolo îi aştepta o trăsură superbă, trasă de patru telegari. Unul dintre vizitii - îmbrăcat în livreaua prinţului Zil-el-Sultan, un alt fiu al şahului - i-a înmânat lui George Bibescu o scrisoare prin care prinţul le ura bun-venit în ţara sa şi îi informa că le-a fost pus la dispoziţie un palat întreg. Oferta a trebuit însă refuzată, întrucât George aranjase deja să locuiască la consulul rus, domnul Cirkin. Entuziasmaţi, au pornit spre Ispahan, escortaţi de un detaşament de cazaci, „între deşert si oraş se întindeau câmpuri de maci de opiu. Unii erau albi, alţii stacojii; se întindeau pe kilometri întregi, ca un covor imens, de parcă ar fi vrut să atenueze trecerea de la iadul deşertului la paradisul care ne aştepta", nota Martha.

Oraşul Ispahan, fosta capitală a imperiului şahului Abbas - marele contemporan al Elisabetei I a Angliei, în secolul al şaisprezecelea, al lui Suleiman Magnificul al turcilor şi al lui Akbar al mongolilor -, este construit pe un platou care domină întreg ţinutul. Pe vremea aceea, se intra în oraş trecând peste nişte poduri impunătoare, înconjurate de grădini luxuriante, de la care porneau drumuri ce duceau în imensa Piaţă Regală- Maiddanul.

pincolo de ea se găseau Sala celor Patruzeci de Coloane şi Sala de Audienţe, în care se afla tronul, şi nenumărate încăperi decorate cu picturi murale. Celebra Moschee Albastră, ale cărei plăci de faianţă turcoaz străluceau în soare, învăluia clădirile din apropiere într-o
lumină bleu-deschis. „Ispahanul e în întregime albastru, mult mai albastru decât mi-aş fi putut imagina. E ca un oraş fermecat şi merită toate eforturile pentru a ajunge în acest paradis", nota încântată Martha, în jurnal.

în prima zi petrecută acolo, tânărul prinţ, guvernatorul
Ispahanului, le-a trimis coşuri cu căpşune albe şi piersici albe, din grădinile sale; erau aranjate superb, cu petale de trandafiri roşii printre ele. încântat că are nişte musafiri atât de distinşi, care să mai învioreze monotona rutină a vieţii sale, tânărul prinţ a devenit ghidul lor şi a poruncit să li se deschidă toate uşile şi să li se arate toate comorile. De câte ori putea, Martha pleca singură şi colinda prin bazaruri, vizita grădini dosnice şi se plimba pe străduţe întortocheate, în care încă mai lucrau meşteri medievali. Adesea o însoţea şi Emmanuel. întoarsă seara în casa aerisită şi confortabilă a lui Cirkin, scria povestiri în care descria scene la care fusese martoră şi chipuri pe care le admirase: „ochi de băieţi, încadraţi de sprâncene în formă de aripă de fluture", »faţa cu pielea ca iasomia a unei fete pe care am surprins-o fără văl", „faţa cu pometţi înalţi a unui bătrân din
bazar, impunător şi ascetic ca un El Greco".

Au stat acolo mai bine de o săptămână. Dar zilele magice s-au terminat şi a venit vremea să plece din Ispahan.

Pentru a evita ororile călătoriei înapoi, George i-a telegrafiat şoferului său să-i iasă înainte la Qum, cu Mercedesul. Până acolo era stabilit să meargă în spaţioasa trăsură a sultanului, un landou închis, cu tapiţerie fină, cu locuri pentru pasageri şi în faţă şi în spate şi tavan detaşabil. Toate au mers bine până pe la jumătatea drumului spre Qum, când, din nu se ştie ce motiv, amândoi vizitiii s-au revoltat, au refuzat să meargă mai departe şi au luat-o la fugă prin deşert. George a pornit imediat după ei şi, mai cu forţa, mai cu ameninţări şi bacşiş, i-a convins să se întoarcă. Au ajuns la Qum fără alte incidente; acolo îi aştepta binecuvântatul Mercedes, încă în stare de funcţiune, doar cu un carburator capricios. S-au întors imediat la Teheran şi, după ce au făcut rost de nişte piese de rezervă, au pornit din nou spre Rest şi de acolo spre frontieră. Pe 13 iunie, la o lună după ce traversaseră Persia, erau înapoi la Batumi, pe coasta Mării Negre. S-au îmbarcat pe nava *Circazia,* cu destinaţia Constantinopol şi au făcut escală la Trebizond.

Trebizond, anticul oraş grecesc - astăzi Trabzon - închis între ziduri bizantine, ocupă un capitol întreg în *Cele opt paradisuri* ale Marthei, cartea de memorii de călătorie care îi va aduce primul succes literar. „Alb complet şi populat de chiparoşi, [oraşul] coboară în terase pitoreşti până la Marea Neagră. Mi s-a părut o reminiscenţă melancolică a gloriei de demult", scrie Martha. Condusă de Emmanuel, a vizitat ruinele marelui palat Comnenus, biserica Sf. Eugeniu - patronul reli-

gios al Trebizondului - şi biserica Sf. Sofia, despre care Ernmanuel a declarat că este „o rudă săracă a omonirYiei sale din Constantinopol". în mănăstirea de la Sumelas, construită în perioada de început a Evului Mediu, au reflectat asupra artei micuţei prinţese Agnes, fiica lui Ludovic VII şi a Elisabetei de Aquitania, care fusese adusă tocmai din Franţa, pentru a fi căsătorită cu Alexei al Bizanţului, „un băiat de unsprezece ani, solemn şi îmbrăcat în haine bătute în pietre preţioase şi
ţepene, care i-a ieşit în întâmpinare în fruntea unei procesiuni festive, într-o trăsură bogat decorată."

„Vestigiile istorice mi-au apărut în faţă ca un şirag de
perle fine, în timp ce navigam încet de-a lungul coastei Asiei Mici", scria Martha în *Cele opt paradisuri.* „Şi, în inima fiecărui locşor erau grădini superb aranjate, bogate şi misterioase, aşezate cu faţa spre mare şi spre apusul soarelui... a fost o adevărată încântare pentru ochii mei".

Vaporul a ancorat în Bosfor la apus. Martha era extrem de bucuroasă. Era în ţara strămoşilor săi, a fanarioţilor şi Mavrocordaţilor despre ale căror fapte aflase pe genunchii bunicului ei. Era nerăbdătoare să vadă totul şi să restabilească legături de familie. A rămas la Constantinopol două săptămâni; verii ei, soţii Pherechide, plecaseră deja spre România, încă de la Teheran. Acum era rândul lui George. Spre imensa dezamăgire a Marthei, Emmanuel a hotărât să plece şi el; relaţia lui cu ajunsese într-o fază dificilă şi mai mult ca sigur

acesta a fost motivul plecării sale bruşte..

Dar ce s-a întâmplat? Când tatăl Marthei aranjase expediţia din Persia, sperase că aceasta va fi o a doua lună de miere pentru fiica sa, mai reuşită decât prima. Din nefericire, s-a dovedit a fi exact invers. Relaţia Marthei cu soţul său nu numai că s-a deteriorat, ci a devenit de-a dreptul violentă. Prăpastia dintre ei s-a adâncit tot mai mult, pe măsură ce expediţia înainta în Persia. Când au ajuns la Constantinopol, cei doi abia de-şi mai vorbeau. Expediţia a demonstrat încă o dată ceea ce era deja evident: profunda incompatibilitate dintre cei doi soţi. George, puternic şi cu o condiţie fizică incredibilă, conducea adesea şi douăzeci de ore, fără pauză - nu dorea să-şi lase adoratul Mercedes pe mâinile şoferului, pe drumurile cumplite ale Persiei - şi nu avea timpul, dar nici chemarea, de a se îngriji de soţia sa, al cărui fizic era mult mai delicat. Ba chiar îl enervau stările ei de extenuare. Nu înţelegea nici dorinţa ei de a se plimba singură prin parcuri şi bazaruri, pentru a aduna impresii pentru „schiţele ei literare" sau pentru a sta liniştită şi a visa. Omagiile aduse frumuseţii Marthei de gazdele lor îl lăsau rece; şi se mai şi simţea nemulţumit de lipsa ei de reacţie, în rarele momente în care găsea timp să-şi arate interesul fizic faţă de ea. într-una din certurile violente care au avut loc în Ispahan, a acuzat-o că e „rece ca marmura din Sala celor Patruzeci de Coloane". Iar Martha, când a aflat de vizitele pe care George le făcea într-unul din celebrele bordeluri din Ispahan, a făcut o criză de furie, dar după aceea şi-a ascuns durerea printr-o atitudine de milă. între ei era o permanentă ten-

siune. Doamna Pherechide - verişoara lui George şi singura femeie din expediţie, în afară de Martha - nu a fost de nici un ajutor. Atât ea cât şi soţul ei urau Persia şi numărau zilele rămase până la întoarcerea la Bucureşti.

Astfel stând lucrurile, nu e de mirare că Martha şi-a îndreptat atenţia către Emmanuel, căutând consolare şi ajutor. Acesta avea un temperament binecuvântat de calm, era chipeş şi întotdeauna foarte îngrijit: chiar şi după ore întregi de călătorie prin deşert, era atent ca Martha să se simtă bine şi o apăra de mitocăniile lui George. Cunoştinţele vaste de istorie şi umorul sec făceau din el un tovarăş încântător. Apropierea fizică din timpul călătoriei i-a atras unul către celălalt, în timpul călătoriei de coşmar spre Ispahan, pe un drum plin de gropi şi sub un soare torid, Martha - epuizată - s-a trezit deodată că plânge în braţele lui Emmanuel, în timp ce George conducea nepăsător; a strâns-o la pieptul lui, vorbindu-i blând şi mângâind-o, ca pe un copil. Intimitatea lor a crescut o dată cu apropierea de destinaţie, sau cel puţin aşa a simţit Martha. într-o zi, când ceilalţi plecaseră fiecare în altă parte, s-au trezit singuri într-o cameră; Martha - împinsă de „un instinct irezistibil", după cum a scris mai târziu - s-a aruncat în braţele lui Emmanuel şi a început să-l sărute cu patimă, descărcându-şi pasiunea si disperarea pe care le simţea datorită situaţiei sale "Psite de orice speranţă. I-a mărturisit că îl iubeşte.

Nu avem cum să ştim cu exactitate ce gânduri i-au lui Emmanuel prin minte în acele momente.

Desprea viaţa sa personală se cunosc foarte puţine lucruri şi, dacă a avut secrete, le-a luat cu el în mormânt
(s-a sinucis în august 1917). Putem însă ghici că reacţia sa a fost, probabil, una de jenă; sentimentele sale pentru Martha, după cum reiese din corespondenţa sa, erau un amestec de afecţiune fraternă şi compasiune. Tinereţea Marthei, frumuseţea şi evidenta ei nefericire îl emoţionau, dar natura şa îl împiedica să aibă reacţia pe
care o aştepta ea cu atâta disperare. Scrisorile Marthei către Emmanuel, scrise în timp ce se afla singură la Constantinopol, sunt emoţionante - chiar dacă şi un pic cam exaltate. Tânjeşte cu patimă după dragostea şi înţelegerea pe care soţul ei i le refuză; conştientă de fru-
museţea sa, vrea să se ofere unui bărbat care să o alinte şi să aibă grijă de ea. „Mi-e inima plină, mintea foarte vie, trupul meu suplu şi nefolosit tânjeşte după armonia cu alt... Asemenea bogăţii... Tu ai treizeci de ani, eşti la apogeul masculinităţii, eu am nouăsprezece, ne potrivim. De ce nu eşti aici, cu mine? Mi-ar plăcea să stau întinsă alături de tine, pe una din terasele acestea frumoase care dau spre mare. Prezenţa ta îmi face percepţia mai acută, aşa cum frumuseţea din jurul meu îmi intensifică emoţiile...". Pe urmă, cu destulă înţelepciune,
adaugă: „Cât aş vrea să aud cum gândurile mele răsună
ca un ecou al gândurilor tale."

Dar zilele treceau şi nu avea nici un răspuns de la vărul
ei. „Azi dimineaţă a sosit corespondenţa din România, dar de la tine nici măcar o carte poştală. Afecţiunea mea pentru tine este însă atât de mare, că îţi voi ierta tăcerea."

Martha rătăcea prin Constantinopol cu inima grea, vizitând celebrele atracţii turistice, dar deprimată de „numărul mare al cimitirelor din oraş", în pelerinajul făcut la cavourile familiilor din Fanar, i-a găsit pe descendenţii Ivlavrocordaţilor, de care a rămas dezamăgită, „specimene fizice neatrăgătoare, slăbite de prea multe căsătorii în aceeaşi familie". Căldura de iulie din oraş era sufocantă, camera de la hotelul din Pera înăbuşitoare; neliniştită de tăcerea lui Emmanuel, a hotărât să se întoarcă în România, în timp ce vaporul intra în Bosfor şi ţărmul Asiei se îndepărta tot mai mult, Martha a scris un poem în care dragostea pentru Emmanuel se împleteşte cu amintirile nostalgice din Persia.

La sfârşitul lui iulie, când s-a întors la Bucureşti, Martha a găsit o scrisoare de la Emmanuel, dar nu genul de scrisoare la care sperase. Era prietenoasă, dar distantă, şi se termina cu *„avec mes souvenirs affectueux"[1],* ceea ce cu greu poate fi considerat un răspuns la revărsările de pasiune ale Marthei. Dar, deşi dojenită, Martha nu părea deloc descurajată. „Indiferent ce îmi rezervă viitorul, în secret îţi voi aparţine întotdeauna ţie,
pentru că tu eşti cel care a schimbat faţa lumii pentru mine", îi scrie.

^
întoarsă la Posada, Martha şi-a reluat existenţa solitară. Valentine, soacra sa, nu se schimbase deloc; era 'a fel de pretenţioasă şi trăia doar pentru bârfă. Micuţa Valentina, acum în vârstă de trei ani, era adorabilă, cu PârjTegru şi ondulat, ochi căprui şi ten frumos, ca al

împreună cu amintirile mele pline de afecţiune (n. tr).''--H ^î •

mamei sale. în fiecare dimineaţă, Martha petrecea o oră jucându-se cu ea, dar era ,„mai mult datorie decât plăcere", după cum îşi spunea singură. Prietenia cu Eliza Brătianu a continuat şi era o sursă de satisfacţie pentru amândouă. Totuşi, Martha era prea mândră pentru a-i destăinui dragostea pentru Emmanuel şi furtuna emoţională pe care i-o produsese. A ascuns-o atât de bine, încât Eliza se mira de disciplina şi dispoziţia exuberantă a prietenei sale. Uneori se întreba chiar dacă Martha era capabilă de sentimente profunde, „lăsând la o parte ambiţia ei, de care nu mă îndoiesc".

în fiecare dimineaţă, după ora obligatorie petrecută cu fiica sa şi o privire peste socotelile casei, Martha scria. „Dar, în zilele astea, chiar şi poeziile şi schiţele mele merg prost", i se plângea lui Antoine, într-o scrisoare. „Probabil că mă păcălesc singură, crezând că voi putea deveni o bună scriitoare", în plus, a mai aflat şi că George îşi luase o amantă - frumoasă, dar foarte comună - cu care se vântura prin tot Bucureştiul. Cu toate acestea, sau poate tocmai datorită lor, continua să-si ofere inima lui Emmanuel, fără a fi câtuşi de puţin descurajată de răspunsurile lui tot mai protocolare, date mai ales sub formă de cărţi poştale; dar, curând, şi acestea au încetat să-i mai vină.

în toamna aceea, pe când făcea o vizită la Bucureşti, Martha s-a întâlnit din întâmplare cu Claude Anet, însoţitorul lor în voiajul făcut în Persia. Acesta pregătea o carte despre expediţia lor *(Străbătând Persia în automobil,* Paris, 1908) şi se întorcea la Paris, pentru că misi-

unea de corespondent al ziarului *Le Temps* la Bucureşti se încheiase. Claude Anet citise câteva din vinietele descriptive ale Ispahanului, scrise de Martha, şi admira şi câteva din poeziile sale; iar acum o îndemna să le dezvolte într-o carte, pentru a o publica în Franţa, oferindu-se să vorbească cu Hachette si alte edituri din Paris.

Preţuirea din partea unui scriitor profesionist era exact încurajarea de care avea nevoie Martha. Acum avea un scop precis: să lucreze la o carte i-ar aduce satisfacţie totală. Treptat, a început să-şi dea seama că, în relaţia sa cu Emmanuel nu făcuse altceva decât să urmărească un miraj; nu el era bărbatul care să compenseze infidelităţile lui George şi ceea ce credea ea atunci a fi eşecul total al căsniciei ei. Era convinsă că lumea literelor va umple acei vid emoţional şi îi va aduce succesul după care tânjea şi pe care ambiţia ei îl cerea. S-a întors la Posada pentru a lucra.

Iarna lungă, cu multă zăpadă şi foarte rece, a făcut să nu se poată călători altfel decât cu sania. Posada a fost ruptă de restul lumii săptămâni la rând, dar Marthei nu-i păsa. Adâncită în scris, era fericită; era ca un balsam pentru durerea ei. Din când în când, reuşea să meargă pentru puţin timp la Bucureşti, unde consulta surse şi făcea vizite familiei şi prietenilor. A cinat la Palatul Cotroceni, cu Ferdinand şi Măria- prezumtivul moştenitor al tronului şi soţia lui - şi, chiar înainte de Crăciun, a fost primită de regină. Excentrică şi aeriană ca de obicei, Carmen Sylva a vrut să cunoască „detalii despre expediţia din Persia". (£•&» j^olfe Hir; : up

La mijlocul lui martie 1907, concentrarea Marthei asupra cărţii a fost întreruptă de evenimentele politice. Moşierii români ignorau de mult indiciile unei revolte a ţăranilor. Semnele unei răscoale asemănătoare cu cea a ţăranilor ruşi, care avusese loc cu doi ani înainte, trecuseră nebăgate în seamă, iar reformele agrare promise de atâta timp nu se materializaseră, într-o ţară feudală ca România, puţini păreau conştienţi de nedreptăţile boierilor care aveau mii de pogoane de pământ, unele necultivate, şi care ignorau cererile celor care munceau şi asudau pe aceste pământuri. Ultimele urme ale serbiei dispăruseră abia în 1848, când fusese făcută şi singura reformă agrară (1866); sistemul general era absolut feudal. Cu rare excepţii, ca cei din familia Ştirbei si George Bibescu, care erau iubiţi de ţărani, atitudinea proprietarilor de pământ faţă de ţărani era dură şi lipsită total de consideraţie. Erau şi oameni preocupaţi de rezolvarea problemelor rurale, dar li se opuneau din răsputeri cei care mergeau după principiul: „Ce a fost bun pentru tata e bun şi pentru mine."

Aşa că, atunci când în apropierea frontierei cu Rusia a început revolta, puţini au fost cei care au prevăzut cât de iminent era pericolul, în doar câteva zile, incendiile şi jafurile au cuprins întreaga ţară. Casele moşierilor, inclusiv cea a lui Emmanuel şi Antoine, de la Corcova, au fost mistuite de foc. Recoltele depozitate ardeau ca nişte torţe; se jefuia tot ce se putea jefui, câţiva boieri urâţi de ţărani au fost ucişi. La zece zile de la izbucnirea revoltei, guvernul a fost forţat să demisioneze şi liberalii,

sub conducerea lui Ion Brătianu - soţul Elizei - au venit la putere. Regele Carol a dat o proclamaţie prin care se promitea reforma agrară, dar a mobilizat şi 120.000 de soldaţi, pe care i-a trimis în ţară cu ordin să tragă fără milă. Revolta a fost înăbuşită cu cruzime. Liberalii au introdus o legislaţie prin care se grăbea trecerea pământului de la boieri la ţărani şi, treptat, situaţia s-a liniştit.

în timpul „stării de urgenţă", în care Bucureştiul s-a aflat sub asediu şi a fost complet izolat, mulţi boieri şi-au trimis soţiile şi copiii în staţiuni montane, departe de pericolul din capitală. Prinţesa moştenitoare Măria şi cei patru copii au plecat la castelul Pelişor de la Sinaia. Sezonul nu începuse şi locul era izolat şi gol; aşa că nu

e surprinzător că principesa a acceptat invitaţia Marthei de a sta la ea, la Posada. La fel a făcut şi cumnata Marthei, Nadejda Ştirbei. Şederea prinţesei de coroană la Posada a fost memorabilă, pentru că acolo a început aventura sa de o viaţă cu prinţul Ştirbei.

Prinţul Barbu Ştirbei provenea dintr-una din marile familii domnitoare ale României. Bunicul său, şeful clanului Bibescu, a domnit în Ţara Românească cu mult înainte ca familia Hohenzollern să urce pe tronul României. Cu doi ani mai în vârstă decât principesa Măria, Ştirbei era înalt şi zvelt şi avea un aer de mare autoritate. Rezervat şi destul de evaziv, era fermecător şi avea „ceva hipnotic" în ochii căprui-închis, care atrăgea femeile. Educat la Paris, ca majoritatea aristocraţilor ʳornâni, studiase dreptul la Sorbona, era un strălucit om de afaceri şi îşi conducea moşiile cu un profit remarca-

bil fiind unul dintre cei mai bogaţi şi mai influenţi oameni din ţară. Prinţul Ştirbei s-a îndrăgostit de Măria în timpul
sejurului petrecut împreună în casa Marthei. Manei i-a luat ceva timp pentru a răspunde pasiunii lui, dar când a făcut-o a făcut-o din plin; pentru amândoi a însemnat un angajament pe viaţă, iar parteneriatul lor, care a avut acordul tacit al monarhului, a adus imense beneficii României.

.

în toamna lui 1907, manuscrisul *Celor opt paradisun era* gata. Un prieten de familie - Alfred Mezieres - membru al Academiei Franceze, i-a sugerat, cum făcuse şi Claude Anet, să fie trimis editurii Hachette, cea mai prestigioasă la acea vreme. Plăcut surprins, editorul-şef a informat-o pe Martha că intenţionează sa_i-o publice în februarie. De asemenea, o aştepta sa vina la Paris, pentru lansare.

Parisul lui Proust

în primăvara lui 1908, Parisul era în plină glorie a ceea ce va fi denumit cu nostalgie *La Belle Epoque.* Căderea imperiului lui Napoleon III, nenorocirile războiului franco-prusac din 1870 şi ororile Comunei fuseseră date uitării; după ele, urmaseră ani de bucurie într-o atmosferă de mare stabilitate. Vizitatorii care se aşteptau să găsească o atmosferă de doliu erau surprinşi de nesfârşitele petreceri întrerupte doar de războiul din 1914. Oraşul fusese complet schimbat de baronul Haussmann, care demolase cartiere întregi şi construise bulevarde lungi şi drepte, ca rue de Bivoli şi Leş Halles - „buricul Parisului". Tânărul Marcel Proust, născut în 1871, îşi aducea aminte cum a văzut înălţându-se Turnul Eiffel, cu „cele patru picioare de fier perforat, care se înălţau din pajiştea verde de pe Champs de Marş." în 1900, când a avut loc Expoziţia Paris 1900, au fost deschise publicului Le Grand şi Le Petit Palais. în acelaşi an a fost inaugurată prima linie de metrou, pe care trei vagoane de lemn circulau cu treizeci de kilometri la oră. Staţiile aveau intrarea confecţionată din fier forjat, cu lampadare cu aspect de insectă - care au constituit baza stilului „licurici" - fiecare cu modelul ei. Până în

1908, metroul fusese extins şi acum transporta mii de călători, în toate cartierele oraşului. Numărul automobilelor construite de Peugeot, Renault, Panhard şi Levassor şi de Mercedes creştea continuu, iar oamenii curajoşi încercau posibilitatea de a călători pe calea aerului.

Şi totuşi, capitala cu două milioane şi jumătate de locuitori semăna cu o adunătură de sate. Champs-Elysees fusese pavată de curând, dar casele de pe Avenue du Bois (astăzi Avenue Foch) aveau încă grajduri particulare. Passy era o suburbie rustică. Cea mai mare parte a transportului spre suburbii se făcea, pe lângă metrou şi cele câteva tramvaie electrice, cu omnibuze trase de cai. Iluminatul stradal cu becuri cu arc voltaic era o noutate folosită numai pe marile bulevarde. Casele, chiar si cele bogate, erau prost încălzite. (Primăvara devreme, Madame Swann a lui Proust îşi primea musafirii cu o capă de hermină pe umeri şi cu mâinile băgate într-un manşon de hermină, ca nişte pete din zăpada iernii, mai persistente decât restul şi pe care, nici căldura focului, nici vremea tot mai caldă nu reuşiseră să le topească.)

Telefonul, invenţia lui Bell, apăruse şi revoluţionase viaţa socială.

Erau vremuri de mare eleganţă, corespunzătoare modei eduardiene din Anglia. Femeile purtau rochii cu corsaj înalt şi talii subţiri, lungi şi cu falduri bogate, în culori vii, şi pălării împodobite cu pene, fructe şi flori artificiale; bărbaţii purtau iarna melon şi costum de culoare închisă sau costum de in alb şi panama, vara; îşi duceau doamnele la Fouquet sau Maxim sau la gala de joi

$e la Comedie Frangaise. (Distincţia între clasele sociale se făcea prin tăietura bărbii şi forma mustăţii.) Costul vieţii era stabil; nu se schimbase în ultimii treizeci de ani - diferenţele de clasă erau rigide.

Artele înfloreau; teatrele, galeriile de artă, sălile de muzică, artiştii stradali şi cafenelele împânzeau oraşul. Scriitori proliferau: cărţile delicat erotice cu Claudine ale lui Colette, romanele psihologice ale lui Paul Bourget, uriaşul talent al lui Paul Claudel; în dramă, Edmond postând era rege - *Cyrano de Bergerac a* apărut în 1897, iar *L'aiglon* cu Sarah Bernard se juca în faţa unor săli arhipline. Iubitorii de muzică se îmbulzeau să asculte Debussy şi Saint-Saens. în pictură, impresionismul cedează în faţa lui Cezanne, Matisse, Picasso şi Gaugain. Aerul vibra de emoţii şi de noutatea schimbării.

Aşa arăta Parisul în care a sosit Martha, acum în vârstă de douăzeci şi doi de ani, în martie 1908. A coborât din Orient Expres, frumoasă şi talentată, aducând cu ea caietele cu notiţe şi smaraldele cu montură exotică. O aştepta celebritatea.

„îţi scriu în timp ce mă odihnesc puţin pe pat", îi scria într-un bileţel lui Antoine, care se afla la Londra. *Cele opt paradisuri* a apărut. Am un exemplar chiar aici, sub pernă. Mi se pare atât de profesional, atât de substanţial, că râd de bucurie şi amuzament... Dar mă încearcă Şi un fel de milă faţă de mine însămi - pentru toată durerea, tot efortul şi tot sacrificiul de un an, pe care le-a luat din tinereţea mea, pentru a scrie acest volum gros, legat în galben... Dar nu are importanţă, tot e cea mai fericită

zi din viaţa mea... Am simţit gustul succesului şi mi-e milă de cei care nu au avut niciodată acest sentiment... Cartea e în drum spre tine; ai s-o primeşti luni."

Şi într-adevăr *Cele opt paradisuri \-a* adus Marthei un succes imediat şi răsunător. Saloanele literare franceze şi cele din Faubourg St. Germain, care rămăseseră închise în faţa Valentinei - soacra sa - timp de treizeci de ani, şi-au deschis larg uşile în faţa acestei fete, atât de fragedă, atât de uimitor de frumoasă şi de talentată, „într-un singur sezon, Parisul a fost întors pe dos de Martha Bibescu", scria Robert de Montesquiou, criticul şi estetul aflat atunci în culmea gloriei. Femeia şi autoarea întruchipau perfecţiunea. Nu era vorba doar de frumuseţea ei, de îmbrăcămintea elegantă şi de bijuteriile superbe, ci şi de inteligenţa sa, de franceza impecabilă, de talentul cu care alegea citate şi de alaiul de admiratori distinşi care au înconjurat-o imediat - care, toate, au făcut din Martha minunea Parisului. Invidia şi critica vor ieşi la suprafaţă mai târziu, dar, în primăvara aceea, a triumfat.

Cronicile, în frunte cu lungul şi entuziastul articol al lui Montesquiou din *Le Figaro,* au fost cât se poate de bune. „O admirabilă prospeţime a exprimării şi un stil de

o deosebită virtuozitate", scria influentul *Echo de Paris;* „excelentă alegere a fragementelor poetice din Coran", se entuziasma *Le Journal de Debats; Le Temps* îi lăuda „forţa şi pitorescul exprimării şi stilul impresionist al imaginilor verbale", în timp ce *Revue Littâraire* vorbea de „naşterea unui nou talent", când se referea la descrierile

măiestre ale „frumuseţii liniştite a locurilor decadente". *tfamburger Nachrichten* (cartea a fost publicată şi la Berlin spre sfârşitul anului) o numea pe Martha „prinţesa literelor"; un ziar din Florenţa a scris îndelung despre ea, numind-o „o scriitoare delicată şi bine pregătită", în curând au apărut şi în străinătate ediţii ale cărţii, inclusiv una publicată de E.P. Dutton, în Statele Unite.

Emmanuel a trimis un exemplar din *Cele optparadisuri* prietenului său Marcel Proust. Proust avea pe atunci treizeci si şapte de ani, era un bine cunoscut şi fin observator al scenei pariziene şi tocmai se angaja la opera sa de o viaţă - cele treisprezece volume ale capodoperei *în căutarea timpului pierdut.* Proust o cunoscuse deja pe Martha în salonul contesei Greffulhe, verişoara Marthei, şi „o privise cu admiraţie" la operă, lucru pe care, fiind mioapă, Martha nu-l sesizase. Iar acum i-a trimis o scrisoare plină de laude extravagante. „Prinţesă, nu sunteţi numai o scriitoare superbă, ci şi un sculptor de cuvinte, o muziciană, o distilatoare de parfumuri, o poetă." îi lăuda „acuarelele literare admirabil de descriptive" şi de o puritate diafană care îi „afectaseră profund simţurile". După plecarea Marthei în România, Proust i-a trimis lui Emmanuel o poezie scurtă, destinată Marthei. „Nişte strofe destul de neîndemânatice", declara Emmanuel. .Asta demonstrează că un mare romancier nu trebuie să se aventureze în a compune versuri". Martha şi Marcel Proust s-au întâlnit din nou abia peste patru ani, la balul dat de ziarul *L'Intransigent,* întâlnire care a avut ca rezultat apariţia în 1928 a cărţii *La bal cu Marcel Proust., v* -,,

în *La Belle Epoque,* Faugourg St. Germain era fortăreaţa simbolică a unei caste inaccesbile - mai puţin un loc şi mai mult o stare mentală. Nu era neapărat limitat de casele vechi şi frumoase de pe malul stâng [al Senei]; câteva case, ca cea a contelui şi contesei Greffulhe, se aflau pe malul drept. Dar totul avea legătură cu aristocraţia *„du ancien regime"*[1], încă regalistă, conştientă încă de privilegiile sale - dintre care câteva se refereau la supremaţia şi dispreţul faţă de alţii - supravieţuind graţie unui exclusivism care îi făcea custozii unui mod de viaţă rar şi dorit de alţii şi păstrării cu rigiditate a unui complicat cod social. Baronul de Charlus al lui Proust declara: „Nu ştiu nimic din ce se întâmplă dincolo de Faubourg St. Germain". Ca şi Oraşul Interzis din Beijing, cu care era adesea comparat, era de fapt o societate închisă, independentă şi înfumurată. Şi totuşi, în primii ani ai noului secol, graniţele Faubourg-ului au început să devină din ce în ce mai flexibile. Au fost admişi câţiva intelectuali „burghezi", câţiva scriitori, istorici şi, mai rar, artişti. (Cu toate acestea, ospitalitatea nu se extindea şi asupra soţiilor, fiind notoriu faptul că profesorii universitari se căsătoreau de obicei cu bucătăresele lor). Ca şi Povestitorul său din *în căutarea timpului pierdut,* Proust a avut acces datorită inteligenţei, amabilităţii şi solicitudinii sale şi dorea cu ardoare acest lucru. După ce a fost un „admirator de la distanţă", Povestitorul, ca şi Proust, a devenit cronicar al faubourgului. U&M

[1] Vechiului regim (n. tr.). *• 8>'*: J*:

T

Familia lui George Bibescu, ca şi verii săi, Brâncovenii, făceau parte din Faubourg St. Germain datorită legăturilor de familie, chiar dacă comportamentul scandalos al Valentinei - cu treizeci de ani mai înainte - îi anulaseră prinţesei dreptul de „a aparţine" acestuia. Şi acesta este motivul pentru care, la început, Martha - întotdeauna loială soacrei sale - a refuzat să facă o vizită contesei Greffulhe, regina indiscutabilă a faubourgului şi verişoară primară.

Elizabeth Greffulhe, născută prinţesă de Caraman^ Chimay, a fost fiica cea mai mare a prinţului franco-belgian Joseph de Caraman-Chimay şi a soţiei acestuia, Mărie de Montesquiou, mătuşa celebrului estet şi critic, modelul lui Proust pentru baronul de Charlus. Din partea tatălui, descindea din Madame Tallien. Cu o situaţie financiară precară, familia lui Elizabeth a fost încântată când aceasta s-a măritat, la vârsta de optsprezece ani, cu imens de bogatul conte Henry Greffulhe, care provenea dintr-o familie de bancheri belgieni, naturalizată în Franţa. Frumuseţea lui Elizabeth si stilul flamboiant al soţului ei (era poreclit „Jupiter cel cu părul roşu"), dar şi averea lor, le-a asigurat o poziţie de vârf în societate.

Relatările contemporane vorbesc despre Elizabeth ca despre „frumuseţea supremă a vremii ei". De

fapt, trăsăturile îi erau destul de neregulate, dar avea nişte ochi superbi, „ca agatele", un păr bogat, castaniu şi mult farmec. Toată lumea o plăcea. Când intra în salon, musatirii^murmurau: „încotro a luat-o? Ai văzut-o?"

In 1908, când Martha a pornit în voiaj să cucerească Parisul, Elizabeth Greffulhe avea patruzeci şi opt de ani

şi domnea peste Faubourg St. Germain de mai bine de douăzeci şi cinci de ani. Era una din puţinele amfitrioane în ale căror saloane aristocraţia din Faubourg se întâlnea cu personalităţile literare, politice şi diplomatice ale vremii. Invitaţiile ei erau căutate cu asiduitate. Intrigată de fascinanta şi tânăra sa verişoară care era atât de hotărâtă să nu o cunoască, contesa Greffulhe a decis să facă ea primul pas. La o recepţie diplomatică la care au participat atât ea cât şi Martha, l-a însărcinat pe delegatul Ministerului de Externe al României la Paris, prinţul Grigorie Ghika, să-i spună Marthei că ar fi încântată să o cunoască. „Ştie a cui noră sunt?", a replicat Martha. Amuzată de rezistenţa ei, Elizabeth Gerffulhe i-a trimis vorbă că bineînţeles că ştie şi că ar fi fericită să-i facă o vizită Valentinei Bibescu, în cazul în care se află cumva la Paris. „Pusă în faţa unui asemenea farmec şi a unei asemenea bunăvoinţe, am capitulat cu plăcere", scria Martha.

De atunci, salonul Greffulhe şi anturajul său, care cuprindea nu numai pe Montesquiou, Guiche, Gramont, Chimay - „oamenii frumoşi" care, mai târziu, au apărut în *In căutarea timpului pierdut* - ci si pe cei mai de vază intelectuali, politicieni şi oameni de ştiinţă, a devenit sediul frecventelor vizite făcute de Martha la Paris.

în locul personalităţilor predominant „mondene" - care îi şopteau la ureche, în timpul unui dineu: „Stau lângă cel de-al nouălea paradis" sau îşi exprimau direct neîncrederea că cineva atât de elegant şi de bun dansator poate fi *şi* un bun scriitor - Martha prefera mult mai mult corn-

pania unor oameni ca Bertrand de Fenelon, prieten cu Antoine şi Proust, după care romancierul l-a modelat parţial pe Saint-Loup; Elizabeth de Clermont-Tonnerre, poreclită „ducesa intelectuală"; Paul Demidoff, faimos călător şi o autoritate în materie de Africa de Nord; sau Henry Bernstein, dramaturgul de succes. Petrecea de asemenea mult timp cu vărul ei, Philippe de Chimay, „crescut sănătos, graţios si delicat ca o căprioară, cu ochi foarte albaştri, albastrul caracteristic al celor din familia de Chimay". George o tachina că s-a îndrăgostit de Phillipe, dar probabil că adevărul era exact invers. Phillipe a devenit escorta Marthei în Paris. O cucerire care îl amuza la nesfârşit pe George - căci, în sfârşit, venise şi el la Paris, pentru a fi martor la „marşul triumfal" - a fost aceea a sultanului din Zanzibar care, după ce a văzut-o pe Martha la un bal, îmbrăcată într-o rochie lungă de satin roz şi purtând smaraldele, s-a îndrăgostit nebuneşte de ea, i-a cerut o fotografie şi a doua zi i-a trimis un coş uriaş cu trandafiri printre care sclipea magnific o brăţară având rubine şi diamante. Au discutat dacă să returneze brăţara, sau să o păstreze; spre bucuria Marthei, Emmanuel - expert în codul bunelor maniere ale înaltei societăţi - a spus că ar trebui să o păstreze.

După aproape două luni de festivităţi, Martha a hotărât că e timpul să se întoarcă în România, în pofida succesului, începuse să-i fie dor de liniştea şi singurătatea de 'a Posada, încet-încet, în mintea ei se profila ideea unei alte cărţi. A promis că se va întoarce la Paris în toamnă.

„M-am întors în refugiul meu din Carpaţi, scumpa şi bătrâna mea Posadă, care acum arată minunat", îi scria Martha lui Antoine, la începutul lui iunie, „în majoritatea jurnalelor din Bucureşti au apărut cronici ale cărţii mele şi, mă bucură să spun, destul de favorabile. Am să-i trimit perechii regale un exemplar, dar va trebui legat în piele fină; nu ar deschide niciodată o carte cu o copertă obişnuită..." „Damei blonde" [prinţesa Măria] îi place cum descriu eu florile... O văd destul de des; e din nou însărcinată, sărmana, şi este *furioasă...*

Barbu Ştirbei spune că am fost prea amabilă cu perşii, dar că asta nu trebuie neapărat să fie o carte politică... Elizei Brătianu „îi place destul de mult"; crede că în viitor am să mă descurc şi mai bine. Multe persoane din Bucureşti, pe care nu le cunosc şi care nu au citit cartea, se pun bine pe lângă tata, adresându-i complimente... Tocmai am auzit că Violette şi Mărie Murat şi Lebaudy vin să mă vadă luna viitoare, îmi va face plăcere să am la Posada musafiri din Franţa, dar mă întreb ce părere va avea Faubourg-ul de permisiva noastră „lume bună" de la Bucureşti.

Simky [Simky Lahovari, verişoară a Marthei şi doamnă de onoare a reginei] e pe cale să divorţeze a treia oară şi nu are decât douăzeci şi opt de ani. Oricum, când se va mărita din nou, va trebui să aibă o nuntă foarte discretă!

Tu ce mai faci? Ce mai e prin Londra şi cum stai cu „moralul"? Te rog să-mi scrii."

Oaspeţii fracezi care au coborât din Orient Expres în gara de la Comarnic (oprire netrecută în orar, dar trenul

"oprea la cererea lui George Bibescu) au fost aşteptaţi de Mercedesul lui George, cu număr de înmatriculare B.1. O trăsură trasă de o pereche de cai negri şi cu vizitiu îmbrăcat în livreaua prinţului aştepta să fie încărcată cu bagajele lor. Fără să ştie la ce se pot aştepta în „Europa turcească", au fost plăcut surprinşi când au văzut casa Marthei, cu mobilă frumoasă şi confortabilă, în stil englezesc, cu instalaţii sanitare moderne şi mâncare delicioasă.

Violette Murat, orăşeancă elegantă din Paris, s-a îndrăgostit de ţinutul rural: „Vai, câmpurile de floarea-soarelui, răspândite la poalele munţilor înfricoşători, sălciile de pe malurile torentelor vijelioase, peisajele arhaice şi soarele perpetuu, care se naşte în Ucraina şi moare deasupra Carpaţilor", îi scria fiicei sale, rămasă acasă. Au vizitat punctele de atracţie locale - mănăstiri, case boiereşti - şi au mâncat la iarbă verde cu membrii familiei regale, în apropiere de Castelul Peleş." l-am prezentat regelui la două zile de la sosire, iar prinţului şi prinţesei de coroană, a doua zi", scria Martha.

George a fost foarte primitor, l-a plimbat cu maşina prin peisajele spectaculoase ale Transilvaniei, unde au vizitat frumosul Braşov, fondat de Ordinul Teutonilor în secolul al treisprezecelea şi în care s-au aşezat apoi imigranţii saxoni; au vizitat castelul Bran; le-a arătat castelul lui Vlad Ţepeş, cu faima lui de Dracula. Când s-au °Prit la gara din Braşov, pentru a cumpăra un ziar, au Primit un exemplar recent din *Le Figaro,* în care apăruse

0 altă recenzie laudativă a *Celor opt paradisuri.*

,

Martha a dat un bal mascat la Bucureşti, care s-a dovedit a fi evenimentul cel mai important al sezonului. Curând, vizitatorii francezi au ajuns să cunoască cea mai mare parte a micii societăţi autohtone a Bucurestiului. Cu intelectul lor ager şi ireverenţios, ascuţit de anii de măiastră supravieţuire sub turci şi fanarioţi, şi cu dragostea şi admiraţia lor pentru femei, granzii români erau foarte nostimi. Marea majoritate vorbeau fluent trei sau patru limbi şi, evident, orice persoană care venea din Franţa era o atracţie deosebită. Oaspeţii au rămas mai mult de o lună şi au plecat încântaţi, în lunga călătorie spre casă, s-au amuzat făcându-şi note minuţioase şi amintindu-şi detalii ale şederii în „exoticii Balcani", cu care urmau să amuze şi să intrige saloanele pariziene, în toamnă.

După plecarea lor, Martha şi-a reluat lucrul. Cu banii câştigaţi de pe urma cărţii *Cele opt paradisuri,* şi-a construit o „căsuţă de vară" - o casă tipic românească, fără etaj şi cu acoperiş de stuf - o ascunzătoare perfectă pentru când scria, în această izolare rustică a început să prindă formă *Alexandru Asiaticul,* povestea vieţii lui Alexandru cel Mare; gândul Marthei s-a întors către Macedonia, aflată la o distanţă destul de mică, acolo unde a început legenda epică a eroului. Lucrul mergea foarte bine, dar inima îi era încă la Emmanuel, care în acea perioadă venise pentru câtva timp în Banat. Deasupra biroului, a agăţat un extras din *Panseurile* lui Pascal: „Pasiunea poate fi vindecată numai cu înlocuirea ei printr-o altă mare pasiune."

Toamna, Martha a plecat la Paris cu micuţa Valentina, care trebuia operată de amigdale. George, aflat temporar între două amante, s-a hotărât să le însoţească. Succesul soţiei sale îl amuza. Fără nici cea mai mică urmă de gelozie şi cu mult aplomb, îi făcea plăcere să-i imite pe admiratorii intelectuali ai Marthei, mai ales pe cei înaintaţi în vârstă, în care, după cum se exprima „stârnea cenuşa unui foc de mult stins". Au avut un program social strict, făcut de oaspeţii lor din vară, Violette Murat şi Paul Lebaudy. Spre marea bucurie a Marthei, Antoine şi Emmanuel au venit şi ei la Liverpool Hotel, din strada Castglione, iar Ernest de Caraman-Chimay şi ducele de Guiche le-au făcut o vizită chiar a doua zi.

Martha a hotărât să facă un pelerinaj în Bretania, pentru a-şi aduce omagiile lui Chateaubriand, „tatăl ei spiritual". La Josselin, fosta casă a lui Chateaubriand - care aparţinea acum fratelui Violettei Murat - gazda i-a dăruit originalul uneia din primele scrisori ale lui Chateaubriand - onoare rară. După o plimbare comemorativă la bastionul din St. Malo, unde a crescut marele scriitor, s-au oprit la Le Mans, capitala Bretaniei, pentru a se întâlni cu un aviator american, Wilbur Wright. George Bibescu, extrem de interesat de zboruri, era nerăbdător să discute cu el.

Pe 9 noiembrie 1908, Wilbur Wright s-a ridicat la câteva sute de metri deasupra solului, în fragilul său aparat, Deasupra terenului de manevre militare din Auvour şi a ʳarnas în aer mai mult de douăzeci şi şase de minute.

Soţii Bibescu, însoţiţi de ducesa de Rohan, şi-au croit drum prin mulţimea care ovaţiona şi au ajuns să strângă mâna aviatorului. George - pentru care Wright era un erou - stătuse deja de vorbă cu americanul, cu o seară înainte; iar acum i-a prezentat-o acestuia pe Martha şi pe prietenii lor. Mare amatoare de a colecţiona celebrităţi, ducesa s-a repezit si l-a luat de mână pe aviator. „Spuneţi-mi, domnul Wright, nu-i aşa că aţi venit în Franţa pentru că noi suntem ţara în care se poate câştiga cel mai rapid gloria? - *la gloire,* are mare importanţă pentru noi, după cum ştiţi şi dumneavoastră", „îmi pare rău, doamnă, dar am venit aici doar pentru că mi s-a oferit un contract şi nimic altceva", a răspuns timidul şi modestul Wilbur. „Ducesa a fost teribil de dezamăgită", scria Martha în jurnal. „Sperase ca aviatorul să spună ceva de importanţă istorică, cu care să-si impresioneze oaspeţii de salon. Ce reconfortant, acest american drăguţ e aşa de modest; nu a învăţat încă ce trebuie să răspundă la complimente."

Revenită la Paris, Martha a intrat din nou în vâltoarea vieţii mondene. Gazdele se băteau pe prezenţa ei; dineurile, spectacolele de teatru şi operă se succedau unul după altul; complimentele abundau. „Genele dumneavoastră, doamnă, sunt lungi ca nişte harpoane - sunt prins în ele", îi şoptea Maurice de Gheest, gazda Marthei, la un dineu fantastic, dat în onoarea ei, la Ritz. George se plângea că de-abia poate ajunge în budoarul soţiei sale din cauza florilor,

Era de aşteptat ca un astfel de succes să provoace gelozie. „Tuturor le place cum arată, nu cum scrie", declara nemulţumită o matroană de salon. Contesa-mamă Murat, verişoara Violettei, care se mândrea cu calitatea salonului său intelectual, i-a spus lui Antoine: „E frumoasă şi, când a venit la mine la prânz, purta o pălărie ravisantă - nu e de mirare că bărbaţii o consideră inteligentă."

Totuşi, surprinzător este că veninul cel mai puternic a ţâşnit de la două compatrioate: poeta Anna de Noailles şi Elena Văcărescu, fostă amantă a prinţului-moştenitor, Ferdinand. Anna de Noailles era fiica prinţului român Grigore Brâncoveanu, din vechea casă princiară a lui Basarab Brâncoveanu, înrudită cu familia Bibescu prin nenumărate legături. Mama ei, Rachel, fiica unui diplomat turc şi mare iubitoare de muzică, era o prietenă apropiată a lui Proust. Prinţul Brâncoveanu, care refuzase să stea în România sub Hohenzollerni, emigrase în Franţa în anii '60, luându-şi şi imensa avere cu el. Apartamentul lor de pe Avenue Hoche din Paris devenise loc de întâlnire pentru muzicieni şi scriitori, în superbul salon al prinţesei Rachel, a dat Ignace Paderewski primul său concert.

Crescută numai la Paris, „mai franţuzoaică decât francezii", Anna era o poetă talentată, dar extrem de egoistă. Mică de statură şi foarte brunetă, purta un breton lung Până la sprâncene, pe care, după o descriere contemporană, „îl dădea din când în când într-o parte şi într-alta, netezindu-l cu mâna ei micuţă, pe care scânteia un safir

imens". Cu câţiva ani mai în vârstă decât Martha, se căsătorise cu contele Mathieu de Noailles, membru al unei distinse familii franceze. Când Martha a ajuns pe scena lumii bune a Parisului, Anna era deja bine ancorată acolo, ca poetă şi amfitrioană populară. Proust a spus despre ea că e „înfiorător de inteligentă" şi a introdus-o în *Jean Santeuil,* ca vicontesa Gaspard de Reveillon.

Pentru Anna, triumful Marthei a fost greu de înghiţit; ani la rând, trăise cu spaima că, într-o bună zi, un nou talent va apărea şi o va lăsa în umbră. A fost de-a dreptul distrusă când poezia Marthei, *Macii,* scrisă pe vremea călătoriei în Persia, a apărut în *Le Temps* şi a fost bine primită de critici. Succesul *Celor opt paradisuri* a aruncat-o într-o adevărată isterie emoţională. Iar faptul că această rivală era compatrioata şi verişoara ei a înrăutăţit şi mai mult lucrurile.

Bine sfătuită de Antoine, Martha a hotărât să evite o potenţială confruntare. „Anna este ca Vezuviul", le spunea prietenilor ei. „E superbă, dar e mai bine să o priveşti de la distanţă." Când se întâlneau, ceea ce se întâmpla foarte rar, cele două femei făceau schimb de plezanterii convenţionale şi complimente reciproce. Un timp, animozitatea Annei a fost ţinută în şah, dar, după ce Martha şi-a publicat *Isvor,* s-a transformat în ură, care a persistat până la moartea ei. Nu a iertat-o niciodată pe Martha pentru că, în Franţa, erau atâţia oameni care preferau proza unei Bibescu şi nu poeziile Annei de Noailles.

O altă compatrioată „geloasă ca o nebună pe Martha" (cuvintele lui Antoine) a fost redutabila Elena Văcărescu -

urâtă, dar poetă talentată, ale cărei antene în societate şi inteligenţa vicleană, combinate cu un obraz foarte gros, îi asiguraseră o oarecare poziţie în cercurile intelectuale, artistice şi politice din Paris. Elena Văcărescu era fată bătrână - o specie aproape necunoscută în România, unde femeile ţineau morţiş să se mărite, in-
diferent de sacrificiile pe care trebuiau să le facă. Singura aventură de dragoste din viaţa sa - o legătură cu prinţul Ferdinand, moştenitorul tronului României, a cărui lipsă de încredere în sine a reacţionat la puternica
şi impertinenta ei personalitate - fusese distrusă de consideraţiuni politice. Exilată de regele Carol I, s-a mutat la Paris, hotărâtă să aibă un salon intelectual de succes. Aşa că nu ne surprinde că a văzut în Martha o ameninţare. „Da, o cunosc", recunoştea când era întrebată de fascinanta sa compatrioată. „Nu este foarte inteligentă, dar are talent. Evident, dacă vrea să aibă o oarecare poziţie în Franţa, va trebui să-mi ceară sfatul." Dar, cum Martha nu avea nici cea mai mică intenţie să stea de vorbă cu bătrâna zgripţuroaică, Elena Văcărescu a ajuns la ostilitate făţişă.

în timp ce participa la serate şi prânzuri de gală date în cinstea ei, Martha se ducea zilnic şi la Biblioteca Naţională, căutând în continuare materiale despre Alexandru cel Mare, „marea ei dragoste în acea perioadă", ^aptul că era atât de dedicată scrisului a ajutat la "niştirea temerilor unor soţii care îşi făceau griji ca nu cumva Martha să aibă planuri cu soţii lor. Temerile lor nLi aveau nici o bază, pentru că, cel puţin pentru Martha,

cel mai important eveniment al acelei toamne a fost cunoştinţa făcută cu abatele Mugnier, omul care va deveni una din cele mai importante persoane din viaţa sa - confesorul şi sfătuitorul ei spiritual.

Abatele Arthur Mugnier era vicarul unei cunoscute biserici catolice, Sainte Clotilde, din Arondismentul 7 - centrul Faubourgului St. Germain. Mic şi rotofei, în vârstă de cincizeci şi ceva de ani, cu ochi zâmbitori şi ochelari şi un ciuf de păr cărunt, era cunoscut ca „Apostolul faubourgului" şi foarte iubit de enoriaşii din toate clasele. Trăia într-o sărăcie deliberată, mergea îmbrăcat într-o sutană veche, dar, conform tradiţiei preoţilor catolici mai „de lume", îi plăceau mâncarea bună şi vinurile fine. Cu o cultură impresionantă, era foarte preocupat de ceea ce numea „starea de graţie a prietenilor mei literari". Edith Wharton[1], care l-a cunoscut în iarna lui 1909, a spus că nu mai cunoscuse până atunci vreo persoană „în care o inteligenţă extraordinară să se îmbine cu bunătatea fără margini". Alţii se refereau la el ca la „sfântul cel isteţ". Odată, când a fost întrebat dacă crede în iad, abatele a răspuns: „Da, pentru că este o dogmă a bisericii, dar nu cred că este cineva în el". Următorii treizeci şi şase de ani, până la moartea sa, în 1944, abatele a rămas aproape de Martha; îşi scriau la câteva zile, iar scrisorile lor sunt o mărturie a profundei lor prietenii (vezi *La vie d'une amitief.*

[1] Scriitoare americană (1862-1937). «fîi

[2] Viaţa unei prietenii (n. tr.). ^'<1«*

Prinţul-moştenitor al Germaniei

Anul 1909 a deschis în Bucureşti o lungă serie de festivităţi. La primul bal de la Curte al sezonului, Mantia - îmbrăcată după ultima modă de la Paris - a dansat cotilionul cu moştenitorul tronului. Era uluitor de frumoasă şi vocile maliţioase au făcut repede comparaţie între ea şi principesa moştenitoare, care era cu unsprezece ani mai mare decât Martha şi care, până atunci, fusese recunoscută ca cea mai frumoasă femeie din ţară. „Are o rivală", se şoptea. Prinţesa de coroană, îndrăgostită până peste cap de prinţul Ştirbei, era mult deasupra unor probleme atât de meschine şi a continuat să facă Marthei favoarea de a o considera prietena sa. Iar când fiul său de şaisprezece ani, prinţul Carol (viitorul rege Carol II) a avut nevoie de o schimbare de aer, după o gripă puternică, principesa-moştenitoare a întrebat-o pe Martha dacă l-ar putea trimite pentru o săptămână la Posada, pentru convalescenţă la munte. Bineînţeles că Martha a fost de acord.

Carol nu era un tânăr prea agreabil. Fundamental timid, lăsa impresia că e prost-dispus şi arogant. Cu toate că avusese profesori de diferite naţionalităţi, educaţia sa putea fi considerată cel mult elementară; proas-

tele sale maniere erau notorii. Martha l-a aşteptat la scara maşinii care a intrat în curtea de la Posada şi l-a condus în salonul cel mare, unde soacra sa, prinţesa-mamă, îl aştepta aşezată la o masă pregătită pentru ceai. După cum cerea protocolul, Valentine a făcut o reverenţă adâncă, dar tânărul i-a întins absent o mână moale. Prinţesa a fost profund şocată. „Monseigneur, în ţara noastră se obişnuieşte ca unei doamne de rangul meu să i se sărute mâna", i-a spus Valentine. Dar Carol nu a băgat-o în seamă. „Sărmanul băiat", nota Martha în
jurnalul său, dovedind o previziune de mare acurateţe. „Mi-e milă de el; se pare că are probleme mari; ca fizic, îi seamănă mamei sale, care este atât de frumoasă, dar parcă ar fi mai degrabă o caricatură a ei. îi lipseşte farmecul acesteia şi nu e deloc disciplinat. Ce fel de monarh va fi, oare?"

Toată lumea a răsuflat uşurată când sejurul lui Carol la Posada a fost scurtat de un telefon de la Palat. Motivul a fost sosirea iminentă a vărului său, prinţul-moştenitor al Germaniei, Wilhelm, care urma să facă o vizită de stat în România, pentru a-i oferi rudei sale, Carol I, bastonul de mareşal al armatei prusace. Vizita a fost total neaşteptată şi mulţi bucureşteni erau nedumeriţi. După cum remarca fără ocolişuri tatăl Marthei, bastonul de mareşal era doar un pretext pentru ca prinţul şi însoţitorii săi să cerceteze câmpurile petrolifere de la Ploieşti. Cu francezii se încheiaseră deja contracte de exploatare. Era necesară şi prezenţa lui George, deoarece, după cum explicase şambelanul curţii, Palatul nu

poseda un automobil potrivit pentru o astfel de situaţie şi se dorea ca George să îl plimbe pe prinţul-moştenitor a| Germaniei în Mercedesul său. Deloc încântat, George a făcut observaţia că el nu e şofer şi că este de acord, cu condiţia ca tânărul prinţ Carol să stea alături de el, pe locul din faţă, iar şoferul pe strapontina laterală.

în salonul superb iluminat al vechiului palat al prinţilor Ştirbei, urma să aibă loc „seara serilor", deoarece, chiar şi pentru această naţiune iubitoare de francezi, o vizită a moştenitorului Imperiului German - care într-o bună zi va domni peste 70 de milioane de oameni - era o ocazie memorabilă. Când ceasul a bătut ora 11 p.m., uşile duble s-au deschis larg şi prin ele a intrat principesa-moştenitoare Măria, în lame auriu, împreună cu prinţul de coroană Wilhelm, îmbrăcat în uniforma complet albă a Gărzii Prusace şi cu ordinul albastru al lui Carol I peste piept, înalt şi suplu, cu o talie incredibil de subţire, păr blond-argintiu şi un cap mic, cu o gură mică cu buze subţiri şi nas acvilin, prinţul de douăzeci şi şapte de ani era mai mult ciudat decât frumos. Martha a spus că îi aducea aminte de o vulpe argintie, pe întinsul zăpezii. Dar un lucru era imediat evident - ştia să se poarte cu doamnele; în timp ce înainta, se apleca spre fiecare frumuseţe a Bucureştiului care îi făcea reverenţă, uitându-i-se drept în ochi când îi săruta mâna. Doamnele erau cât pe ce să leşine. Când i-a fost prezentată prinţesa Bibescu, tânărul prinţ s-a oprit în faţa ei, ca şi cum ar fi dorit să-i spună ceva. A ţinut-o de mână ceva mai mult decât pe celelalte, apoi şi-a continuat drumul fără prea multă

tragere de inimă, în timpul concertului care a urmat, Martha a stat în rândul al doilea, chiar în spatele prinţului, care, spre disperarea curtenilor, se tot întorcea să se uite la ea. După expresia feţei, se vedea clar că ar fi preferat să fie singur cu ea. A rămas până târziu la recepţie şi s-a observat că, în timp ce stătea de vorbă cu prinţul Ferdinand si soţia acestuia, o urmărea cu privirea pe Martha. Ca de obicei, în spatele evantaielor se şoptea mult si Martha a devenit ţinta nenumăratelor monocluri şi lorniete, a privirilor geloase din partea femeilor şi a ocheadelor pline de admiraţie ale bărbaţilor.

Ziua care a urmat a fost dedicată unui tur panoramic la Sinaia, reşedinţa de vară a regelui, cu o oprire la câmpurile petrolifere de la Ploieşti. La întoarcere, George, Martha şi prinţul-moştenitor, însoţiţi de prinţul Ferdinand, s-au înghesuit în Mercedesul lui George şi au plecat prin ploaie spre primirea tumultuoasă care îi aştepta în gara de la Posada, unde ţăranii au dansat hora în onoarea oaspetelui. „A fost amabil cu oamenii noştri", îşi amintea Martha. „I-a plăcut foarte mult muzica ciudată a cântecelor noastre; a dat mâna cu lumea şi i-a felicitat pe muzicanţi; a dorit să le vadă instrumentele arhaice şi i-a plăcut mai ales fluierul nostru făcut din scoarţă de salcie de baltă; i-am promis să fac rost de unul, la următoarea vizită în Delta Dunării, şi să i-l trimit la Berlin."

S-au văzut din nou la balul dat de Ferdinand şi Măria la Palatul Cotroceni. Atunci, Marthei i s-a poruncit sa danseze cadrilul cu prinţul Ferdinand, iar soţiei acestuia cu prinţul de coroană german. Mai târziu, când, plictisit de

festivităţi, George s-a retras în maşina sa şi s-a culcat, prinţul german a condus-o cu îndrăzneală pe Martha într-un alt salon, pentru „o conversaţie intimă şi îndelungată". Atent ca nu cumva nepoata sa să-şi păteze reputaţia, generalul Mavrocordat s-a postat lângă uşă. Aşezaţi unul lângă altul pe o canapea şi ţinându-se de mâini, au discutat despre politică şi despre scrierile Marthei. După adnotările din jurnalul Marthei, prinţul german i-a cerut o fotografie şi un exemplar din *Cele opt paradisuri.* Dacă e să credem relatările ei, prinţul a lăsat discreţia la o parte şi i-a povestit despre frecventele dezacorduri pe care le avea cu tatăl său, kaizerul, care „detesta atât Franţa cât şi Anglia şi îşi întărea flota, pregătindu-se de război". Spre surprinderea şi încântarea Marthei, a invitat-o să vină cât mai repede la Berlin, între timp, urma să-şi scrie.

A doua zi, prinţul i-a adresat o cerere formală lui George: „Sunteţi soţul celei mai frumoase şi mai inteligente femei din România - recunoscută ca atare şi la Paris... Eu sunt ofiţer în regimentul de elită al armatei sale - ca şi dumneavoastră, îmi puteţi da permisiunea să corespondez cu soţia dumneavoastră? Vă dau cuvântul meu de onoare că voi fi discret." A semnat „Prietenul dumneavoastră, Wilhelm". Nu am aflat care a fost răspunsul lui George, dar e greu de imaginat că a putut refuza această cerere imperială. Aşa a început schimbul regulat de scrisori dintre Martha Bibescu şi prinţul-moştenitor german, care a continuat până la izbucnirea războiului din 1914 şi, din când în când, şi după aceea. Gurile rele care în anii de după război au acuzat-o pe

Martha că a corespondat cu duşmanul ar fi fost foarte dezamăgite, dacă ar fi văzut conţinutul scrisorilor prinţului german. Ieşite de sub pana moştenitorului Imperiului German, bărbat însurat şi cu doi copii, par emoţionant de naive şi neclare. Prima scrisoare - scrisă într-o engleză de şcolar certat cu gramatica, pe hârtie filigranată cu coroană aurie şi litera W imprimată în negru - a ajuns la Posada prin intermediul ambasadorului german în România, la câteva zile după plecarea prinţului.

e? *Micuţă prinţesă scumpă,*

•îâ *Am frumoasa dumneavoastră fotografie şi cartea. Nu ştiţi cât de mult îmi plac. Nu a fost o seară fermecătoare, în camera de aur a lui Missy (prinţesa-moştenitoare Măria) cu muzica aşa departe? Eraţi aşa de drăguţă, mai ales ochii dumneavoastră mari, că mă durea să vă sărut. Ce ziceţi de asta? Păi, eu am fost foarte nefericit când am auzit că nu puteţi veni la Sinaia să mă conduceţi la plecare. Mă interesaţi foarte mult şi trebuie să fim prieteni buni, nu veţi crede aşa şi dumneavoastră? Ce păcat că discuţia noastră a fost întreruptă în seara aceea. Mă simţeam aşa de îndrăgostit de dumneavoastră; sunteţi persoana* cea mai cea *din Bukarest. Salutări din inimă lui G. B. şi Mercedesului său. Trebuie să veniţi la Berlin, în drum spre sau de la acel Babei de pe Seine (Paris). Vă rog. Vă sărut mâna şi mă*
ciS! *uit în ochii dumneavoastră.*

gc, v <«> ,«ju,,. ,„ *Al dumneavoastră prieten - Wilhelm*

Foarte amuzată de pasiunea vărului său, prinţesa-moştenitoare Măria i-a spus Marthei că regele Carol a primit un mesaj de la kaizer, prin care lăuda succesul vizitei fiului său în România. „Relaţiile nu au fost nici-când mai bune şi dumneavoastră sunteţi arma noastră secretă", o tachina pe prietena ei. Era exact ce îi plăcea Marthei să audă. Se considera deja un jucător al diplomaţiei internaţionale, rol la care aspirase dintotdeauna. Cu siguranţă, nu ar fi dat mare atenţie efuziunilor de băieţandru şi discuţiilor politice simpliste ale corespondentului său, dacă nu ar fi fost vorba de moştenitorul tronului Imperiului German. Aşa însă, jubila.

Când soţii Bibescu au ajuns la Paris, la începutul lui mai, 1909, îi aştepta o altă scrisoare, scrisă în Sans Souci, palatul lui Frederick cel Mare. i•:;•

yt

Fotografia dumneavoastră, pusă în ramă, stă pe masa mea de scris şi mă uit adesea la ochii dumneavoastră din efigie şi mă gândesc la colţişorul nostru din camera de aur. Aşadar, acum sunteţi la Paris. Ei, asta e... Sentimentele mele pentru Franţa sunt aşa: nu urăsc deloc pe francezi, cum s-ar putea să creadă unii, dar e mare păcat că o mare naţiune se duce de râpă, cum se întâmplă acum. [Franţa era atunci în plină criză ministerială.] Au nevoie de un om puternic, ca Napoleon, care să facă ordine în toată afacerea asta. Poate că nu e departe momentul când lumea veche va trebui să lupte împreună, împotriva naţiunilor din est?... La

noi vremea e foarte schimbătoare, cald şi ploaie.
Azi-dimineaţă am făcut patru ore de antrenament
de artilerie şi m-am întors ud-leoarcă. Sper că vă.
simţiţi bine la Paris şi că nu o să uitaţi de vizita
promisă, la Berlin. Mă întreb când voi primi urmă-
toarea dumneavoastră scrisoare. Sper că repede.
Nu îl uitaţi pe prietenul dumneavoastră
,g»i *care vă sărută mâna,*
;€

Wilhelm.

"f!'.
ii»- Pe 6 mai, *Cele opt paradisuri* a fost premiată de Academia Franceză. Felicitările nu mai conteneau şi chiar şi George a fost impresionat. Emmanuel a dat un prânz în onoarea Marthei, Antoine a trimis de la Londra o telegramă plină de entuziasm. Proust, Andre Gide si Paul Bourget au lăudat-o în cor. Numai Anna de Noailles nu a spus nimic. Starea de euforie a Marthei a fost amplificată de călătoria pe care ea şi George urmau să o facă la Berlin, ca invitaţi ai prinţului de coroană german şi ai soţiei acestuia. „Mă rog la Dumnezeu ca vremea să fie bună", scria gazda lor, „ca să vă faceţi o impresie bună despre ţinutul meu. Potsdam este un loc foarte frumos, mai ales pălăţelul nostru de marmură." Şi el a felicitat-o pentru premiu. „Am de gând să o citesc acum; Cecilia [soţia sa] a citit-o şi crede că e absolut încântătoare. Vă sărut mâna scumpă, Wilhelm."

Vizita Marthei la Berlin a rămas unul din punctele de reper ale vieţii sale. Chiar şi peste cincizeci de ani, mult după ce lumea se prăbuşise în jurul ei, amintirea acelei

săptămâni de vis îi aducea un zâmbet de mulţumire pe faţă.

Au plecat din Paris într-o duminică după-amiază, pe 13 iunie, si au călătorit cu Mitropa Express, inaugurat de curând, în timp ce trenul părăsea gara Aix-la-Chapelle, li s-a servit cina. „Am intrat în imperiul lui Carol cel Mare", nota Martha în jurnal. La Berlin, apartamentul din Bristol Hotel era plin de flori. Prinţul-moştenitor era aşteptat abia a doua zi, dar a sosit pe neaşteptate în jur de 6 p.m., venind direct de la manevrele militare. George plecase să se plimbe şi Martha l-a primit singură. „Aproape că am murit de emoţie. Mâinile îmi tremurau. Amândoi eram jenaţi de bucuria pe care o simţeam datorită revederii".

A doua zi dimineaţa, o zi cu un soare strălucitor, prinţul-moştenitor a venit să o ia pe Martha. Conducea un Mercedes tip cabrioletă, decapotabil, alb cu tapiţerie neagră. Un servitor în livrea imperială stătea pe strapontina din spate, înarmat cu o trompetă de argint; primele trei note din *Siegfried* de Wagner, atenţionau trecătorii că se apropie moştenitorul tronului lor. în timp ce maŞina trecea încet pe Unter den Linden, pe trotuare se aduna lume care ovaţiona. Wilhelm a pornit apoi în mare viteză spre Poarta Brandenburg. „La auzul trormPetei, marea poartă prin care trecuse cândva Napoleon s-a deschis în faţa noastră", scria Martha. „Am trecut pe sub arc - privilegiu rezervat doar şefilor de stat." Pentru Martha a fost un moment de neuitat. Simţea că a intrat ln istorie. După ce au vizitat palatul în care copilărise

prinţul, acesta a introdus-o în biroul particular al tatălui său, împăratul Wilhelm. „Când eram mic, intram aici tremurând", i s-a confesat, sărutându-i mâna.

în aceeaşi după-amiază, George şi Martha au fost primiţi de prinţesa de coroană, Cecilia, la Palatul de Marmură din Potsdam. Profitând de vremea frumoasă de vară, au pornit cu trăsura prin parcul de la Sans Souci, palatul construit şi iubit de Frederick cel Mare. Principesa-mostenitoare, care aştepta al treilea copil, mergea în faţa lor într-un landou, însoţită de George şi de şambelanul Curţii, în urma lor, prinţul-moştenitor conducea o trăsură cu patru cai, cu Martha alături de el. Pe drumul de întoarcere, prinţul a greşit deliberat drumul, pentru a petrece câteva clipe singur cu Martha. „Mi-a jurat prietenie veşnică - din păcate, pură", nota Martha. îşi amintea întâmplarea ca „un moment delicios de poetic, plin de parfumul emanat de lămâi", în seara aceea au luat cina cu toţii la Palatul de Marmură, la o petrecere dată de principesa Cecilia, care părea destul de netulburată de evidenta admiraţie a soţului său pentru Martha.

Au petrecut următoarele trei zile vizitând Sans Souci şi comorile lui, mergând cu maşina prin ţinutul din jurul Potsdamului şi urmărind parade militare, pe care George le-a găsit deosebit de interesante, datorită extraordinarei precizii a execuţiei. Când protocolul de la curte permitea, prinţul-moştenitor aranja în aşa fel, încât să stea câteva clipe singur cu Martha.

„L-am găsit stând singur pe treptele palatului lui Frederick cel Mare", scria Martha pe 17 iunie. Purta o tunică

simplă de marină, ca un student de la Oxford. Eu eram îmbrăcată cu rochia cu trandafiri şi aveam pălărie neagră. l\je-am uitat unul la altul şi am început să râdem. „Ce eleganţi suntem", a spus. Au plecat să se plimbe şi i-a prins furtuna. Pălăria Marthei s-a stricat complet. A doua zi dimineaţă, la hotel au sosit şase cutii cu pălării de tot felul, „cu complimente şi scuze din partea prinţului-moştenitor".

La sfârşitul săptămânii au vizitat Kiel, unde au urmărit regatele imperiale; Martha şi George urmau să fie prezentaţi kaizerului. în ziua prezentării, care a avut loc la bordul iahtului său, *Hohenzollern,* s-a întâmplat ca Wilhelm II să fie într-o bună dispoziţie deosebită; ca şi fiul său, a fost foarte impresionat de frumuseţea şi inteligenţa Marthei. în timp ce vizitau apartamentele sale private, pline de hărţi şi fotografii de familie, le-a arătat telefonul din cabina principală, dominată de un birou uriaş. „De aici îmi conduc imperiul", i-a spus Marthei, apoi a adăugat: „Dar, în clipa aceasta, imperiul meu poate să aştepte - am de îndeplinit o datorie mult mai importantă, vreau să vă arăt vasul". Cu toate că ştia că e o frază standard, Martha s-a simţit extraordinar de flatată de cuvintele împăratului.

Lunga călătorie cu trenul, înapoi la Paris, a fost petrecută într-un amalgam de amintiri frumoase. Cum George hotărâse ca, de la Berlin, să plece la Stuttgart, Pentru a comanda un Mercedes nou, Martha a fost sin-Qură. Această solitudine a fost binevenită; se potrivea Perfect cu starea ei de spirit şi avea multe impresii în să-şi pună ordine. • > ao erp.:/iV ni ,G;'",> u'i'n^o *Qm*\-

în pofida tinereţii sale, Martha era prea sofisticată intelectual, pentru a se îndrăgosti de cineva atât de imatur ca prinţul-moştenitor german. Şi totuşi, faptul că acest tânăr onest şi cu aspect de băieţandru, care îşi manifesta atât de entuziasmat admiraţia pentru ea, era moştenitorul Imperiului German, nu putea să nu-i dea un sentiment de bună dispoziţie deosebită. Adora istoria, îi făcea plăcere să joace un rol pe scena internaţională - si iat-o invitată de kaizer pe iahtul său personal, vizitând Potsdamul la braţul fiului său, trecând pe sub arcada Porţii Brandenburg, ca Napoleon, în ultima seară petrecută la Kiel, prinţul-moştenitor i-a spus că „ea domnea peste regatul lui". „Domnind peste el [prinţul], domnesc peste un imperiu", a murmurat Martha, în timp ce Mitropa Express gonea peste câmpiile Rheinlandului.

La Paris, a găsit un alt vraf de telegrame de la Wilhelm cel îndrăgostit. O implora să se întâlnească cu el, la Weimar, peste două săptămâni; se va putea opri acolo o zi, pe drumul de întoarcere de la manevrele militare din Jena. George, care urma să-şi ridice Mercedesul de la Stuttgart cam în acelaşi timp, s-a oferit cu amabilitate să o ducă cu maşina până la Weimar şi să o lase acolo câteva zile, în timp ce îşi rezolva el treaba. Au plecat din Paris pe 14 iulie, când oraşul sărbătorea Ziua Naţională, în timp
ce treceau graniţa la Aix, Martha a recunoscut că era „destul de mişcată" de vederea vulturilor germani, îi readuceau în minte amintirile fericite de la Berlin.

Prinţul de coroană a sosit la hotelul din Weimar la timp pentru cină. în vreme ce credinciosul său adjutant

rămas discret în umbră, cei doi s-au aşezat pe terasa hotelului - de pe care se putea vedea panorama oraşului Weimar - s-au ţinut de mână şi au stat nederanjaţi de vorbă, până seara târziu. *„Ich hatte einen Freund gefunden* [Am găsit un prieten]", i-a spus prinţului, „în viaţa mea, au fost doar doi oameni în care am avut încredere; Wedell, adjutantul meu, şi Moltzan, colegul şi tovarăşul meu de la colegiul militar din Pion. Şi acum, am un al treilea: dumneavoastră. Sper că veţi rămâne prietena mea, pentru că am nevoie de dumneavoastră."

A doua zi, au mers singuri cu maşina prin ţinutul Thuringiei; prinţul i-a povestit despre problemele pe care le avea cu noul cancelar (Bethmann-Hollweg) dar că îi plăcea foarte mult noul ministru al Afacerilor Externe, Schb'n, „care mă lasă să văd toate mesajele". I-a spus că, de acum încolo, spera să aibă mai multă influenţă asupra politicii externe a Germaniei. Pe urmă, conversaţia s-a îndreptat spre subiecte mult mai intime: „îmi plac mâinile dumneavoastră - au o formă atât de frumoasă, nu sunt nici prea moi, nici prea tari... Mi-ar plăcea să vă sărut picioarele... doar pentru că vă plac aşa de mult... Nu am mai făcut niciodată aşa ceva."
Seara târziu, a lăsat-o la uşa hotelului şi a plecat spre Jena, unde era regimentul lui. Martha a petrecut a doua **i* plimbându-se prin Weimar, vizitând casa lui Goethe, teatrul construit în 1825 sub supravegherea sa; a fost 6|Tioţionată de căsuţa simplă de lemn, cu acoperiş |uguiat, în care îşi petrecea verile marele om. Dar îi prinţul, *w* £•? 'i Oi'-feo Jns ^' *&'•

„La revedere, Weimar", scria, când George a venit sa o ia la Viena şi, de acolo, acasă. „La revedere, balcon romantic în care am stat, stejar cu formă de piramidă verde al parcului lui Goethe şi răzoare de muşcate roşii de peste tot... Nu vă voi uita niciodată."

Ajunsă peste câteva zile la Viena, găseşte o scrisoare fermecătoare de la prinţul-moştenitor şi un bileţel de la prinţesa-moştenitoare, Cecilia, în care îi spunea ce mare plăcere i-a făcut că a cunoscut-o. O dată cu trecerea timpului, scrisorile iui Wilhelm au devenit mai puţin pasionale, deşi a continuat să-i scrie regulat. S-au văzut din nou în anul următor, la regatele din Kiel, dar deja idila îşi terminase cursul.

Cu toate că pe vremea aceea nu existau paparazzi care să-i urmărească pas cu pas, întâlnirea romantică de la Weimar şi pasiunea prinţului-moştenitor au ajuns cunoscute în cercurile lumii bune europene. La Bucureşti, principesa Măria o tachina pe Martha că „Cecilia începe să-şi facă griji din cauza dumneavoastră". Au existat speculaţii şi presupuneri că Martha ar fi amanta prinţului de coroană german. Nu e adevărat. Scriitor creativ, Martha s-ar putea să fi exagerat anumite lucruri sau să-şi fi înfrumuseţat o experienţă personală, dar a rămas mereu riguros de credincioasă jurnalului ei, la care numai ea avea acces, în timpului anilor în care prinţul german i-a făcut curte, jurnalul denotă mândrie, exaltare, emoţie, dar menţionează şi lipsa de atracţie fizică din partea ei." A fost o *amitiâ amoureuse",* i-a spus unui jurnalist, peste ani, când i s-a cerut să descrie

relaţia sa cu prinţul-moştenitor german. Iar în jurnal, pe data de 6 februarie 1966, completează interviul cu o remarcă: „Oamenii de astăzi nu înţeleg termenul de ^dragoste curtenitoare". Cum se poate explica aşa ceva? Este o noţiune romantică, intrată de-acum în istorie. Dar asta s-a întâmplat cu noi - fiul unui împărat şi eu. Dacă nu ar fi fost războiul, ar fi ajuns împărat, dar soarta a decretat altfel, din nefericire pentru el şi, poate, şi pentru noi."

VI

Martha îndrăgostită

în iulie, Martha era din nou la Posada. După atâtea emoţii, întoarcerea la vechea rutină de la ţară era binevenită. „Salut primele semne ale toamnei", scria în jurnal. „Primii ciorchini de struguri de pe masă, florile de toamnă din grădină - daliile, ziniile şi gălbenelele cu parfumul lordulce-amărui". Acum Martha primea oaspeţii lui George, lucru neobişnuit la ea. Louis Bleriot, care pe 29 iulie 1909, intrase în istorie ca primul om care a zburat peste Canalul Mânecii, era un vechi prieten al soţului său. George îl ajutase pe Bleriot să-şi finanţeze câteva proiecte; la rândul lui, aviatorul îi promisese că îşi va începe turneul european demonstrativ în România. Avionul lui Bleriot, care fusese demontat si expediat cu vaporul din portul Calais, a ajuns la Bucureşti în octombrie, iar pe 30 octombrie, Bleriot a zburat pe deasupra aeroportului Băneasa, în ovaţiile entuziaste ale mulţimii. George, pe care zborul îl interesa încă din copilărie (la vârsta de unsprezece ani, s-a aruncat de pe balconul de la etajul doi al casei, folosind umbrela mamei sale pe post de paraşută, din fericire fără nici o urmare neplăcută), se afla acum în elementul lui. Convins că se intrase în era avionului, urmărea toate întrecerile şi de-

ifionstraţiile aviatice din ţară şi din Austria. De multe ori îl însoţea şi Martha. Dacă soţul ei îi permisese să corespondeze cu prinţul-moştenitor al Germaniei şi ea era încântată să-l lase pe soţul său să se bucure de această nouă pasiune; a recunoscut că o pasiona şi pe ea. „Nu-mi vine să-mi cred ochilor, de fiecare dată când văd cum decolează un avion şi se pierde dincolo de orizont."

La începutul lui decembrie, soţii Bibescu au luat parte la primul Congres Aeronautic Internaţional, la Pau, în timpul căruia George şi-a luat licenţa de zbor - una dintre primele acordate unui civil. Prezent la competiţia de la Pau şi escortând-o pe Martha în timp ce George discuta cu aviatorii, a fost şi prinţul Charles-Louis de Beauvau-Craon, bărbatul care îi va umple Marthei viaţa până la refuz în următorii ani, ca tovarăş încântător care i-a adus bucurie şi împlinire sexuală - tot ce căutase în van Martha, în căsnicia sa. Şi tot acesta va fi sursa unor mari probleme, pentru că, sub influenţa restrictivă a sfetnicului său spiritual, abatele Mugnier, Martha va lupta să-şi găsească drumul între dragostea din ce în ce mai mare pentru Beauvau, reţinerea de a divorţa de George şi pretenţiile tot mai mari generate de atotcuprinzătoarea ei ambiţie.

Martha se apropia de douăzeci şi patru de ani; din punct de vedere intelectual, îşi depăşise cu mult vârsta, dar, ca femeie, nu trăise cu adevărat. Era idolul Parisului lui Proust, dar soţul său nu era interesat de ea ca femeie. „Găseşte că sunt plictisitoare", i se confesa adeseori lui Antoine. Era proverbiala frumuseţe adormită °are aştepta să fie trezită de un bărbat.

Charles-Louis de Beauvau-Craon, pe care îl cunoscuse la un bal la Paris, provenea dintr-o veche familie de aristocraţi francezi, al cărei arbore genealogic se pierdea prin secolul al şaisprezecelea. Avea treizeci de ani şi nu era căsătorit, era înalt, blond şi cu ochi albaştri,
suplu, avea mâini frumoase, o voce blândă şi maniere fermecătoare - produs al secolelor de educaţie bună si al unui trai sănătos, în aer liber, îmbrăcămintea făcută la
cei mai buni croitori din Londra îi dădea un aer de mare eleganţă. Bine educat şi foarte citit, cunoscător a trei limbi străine, ar fi fost soţul ideal pentru Martha - dacă nu ar fi fost deja căsătorită.

Emmanuel e cel care le-a făcut cunoştinţă, pe treptele palatului prinţesei Lucien Murat, în timp ce mergeau la bal. în seara aceea, Martha arăta deosebit de frumoasă, îmbujorată toată de emoţiile recentului triumf; tocmai i se spusese că va primi Premiul Academiei Franceze pentru *Cele opt paradisuri.* Efectul pe care l-a avut asupra lui Beauvau a fost imediat. Dar, pe vremea aceea, gândurile Marthei se îndreptau către prinţul-moştenitor al Germaniei şi era emoţionată de vizita pe care urma să o facă la Berlin, de perspectiva de a participa la regatele de la Kiel şi de a fi primită de kaizer - de „a intra în istorie", după cum s-a exprimat. Nici un admirator nu putea concura cu un scenariu atât de îmbătător. Dar, când s-a întors în Parisul gol în iulie, Beauvau o aştepta - fermecător, cultivat, imens de bogat, nelegat de vreo soţie sau amantă şi hotărât să continue s-o curteze. Cu toate că gândurile îi erau încă pline

de „idila germană", Martha a trebuit să recunoască în sinea ei că îi plăcea compania lui Charles-Louis.

A stat la el la Haroue, palatul de pe moşia din Lorena, lângă Nancy, unde s-a împrietenit cu sora lui, Henriette d'Harcourt, şi i-a permis lui Charles să o însoţească în desele călătorii pe care le făcea la Paris; au mers împreună la expoziţii şi au făcut plimbări la ţară. Beauvau îşi declara cu voce tare dragostea. Era mai întreprinzător în avansuri decât prinţul german şi, încetul cu încetul, Martha a început să răspundă pasiunii sale. Charles si-a făcut apariţia la concursul aeronautic de la Pau şi, după plecarea lui George, s-a întors împreună cu Martha la Paris. Peste trei luni, în primăvara anului 1910, a sosit la Posada, spre evidentul amuzament al lui George. „în sfârşit, ţi-ai găsit un admirator chipeş şi relativ tânăr", i-a spus Marthei. Ocupat cu propria şi turbulenta sa viaţă, George privea relaţia soţiei sale cu detaşare. Nu şi-a dat seama cât de serioase vor deveni lucrurile.

Charles-Louis era hotărât să se însoare cu Martha. „Datorită dumneavoastră, iubesc viaţa mai mult decât aş fi crezut că e posibil", îi scria în martie, 1910. „în fiecare zi mă gândesc numai şi numai la acelaşi lucru, ca repetarea aceleiaşi rugăciuni cu ajutorul rozariului, şi e vorba numai de dumneavoastră şi iar de dumneavoastră". Dorea ca Martha să divorţeze şi să vină la el.

Nu era deloc o situaţie uşoară, în primăvara lui 1910, ajunsese să-l cunoască foarte bine pe Charles-şi îi făcea plăcere compania lui. Perspectiva de a

se mărita cu cel mai vânat bărbat din Franţa si de a deveni stăpâna a două castele magnifice, la ţară - dintre care unul echivala cu Versailles - era teribil de tentantă, în sfârşit, infidelităţile lui George îşi plăteau tributul. Cu toată atmosfera aparent relaxată dintre ei, relaţiile conjugale, niciodată satisfăcătoare, au încetat brusc când doctorul i-a spus Marthei că George contactase un sifilis „aproape la fel de grav ca al unui soldat". (Până la urmă, s-a vindecat cu ajutorul unor tablete cu mercur.) Convinsă că îl luase de la amanta sa de lungă durată, Victoriţa, Martha i-a destăinuit tatălui ei că, din cauza acestei „legături josnice", linia genealogică a familiei Bibescu se va pierde. Nimeni nu putea avea pretenţia ca ea să aibă copii în asemenea condiţii. Cu toate că încă mai ţinea la George - „prin forţa obişnuinţei" - a fost singura perioadă din viaţa ei când a fost foarte aproape de a-l părăsi. O consultaţie la un ginecolog eminent din Paris a asigurat-o că e perfect sănătoasă si poate face copii, în cazul în care s-ar hotărî să se recăsătorească. Să divorţeze de George, cum o îndemna cu atâta patimă Beauvau? Argumentele lui erau convingătoare; atracţia către el era tot mai mare. Treptat, sentimentele Marthei au înclinat balanţa spre el, dar mintea sa lucidă şi analitică a avut câştig de cauză. După multe chinuri, a rezistat tentaţiei care s-ar fi putut dovedi catastrofală.

Pe vremea aceea, când căsătoriile, divorţurile şi recăsătoriile se succedau rapid, poate părea greu să fim de acord cu reţinerea Marthei de a-şi urma chemarea

inimii. Dar, în Franţa dinainte de 1914, divorţul - spre deosebire de aventurile amoroase - erau rare şi aduceau după ele un stigmat social care trecea şi asupra copiilor. Iar acest lucru era clar mai ales în cercurile aristocratice din Faubourg St. Germain, în care era vorba de titluri de succesiune şi ereditare. Exemplul soacrei sale, Valentine, îi demonstra Marthei că divorţul său nu va fi tolerat în lumea lui Beauvau-Craon. Căsătorită cu Charles-Louis, indiferent cât de fericit ar fi mariajul, ar ajunge o paria a societăţii - ca şi copiii ei, de altfel. Ce rost avea să moştenească un palat rezidenţial, dacă nu ar avea nici un loc în ierarhia înaltei societăţi, dacă oamenii a căror companie îi făcea mare plăcere i-ar
refuza invitaţiile şi o vor evita? Paradoxal, ca amantă a lui Charles-Louis, ar avea şi mai mult succes. Era o decizie greu de luat şi nici unul nu a găsit o soluţie satisfăcătoare în anii ce au urmat. Singura persoană care a răsuflat uşurată a fost mama lui Charles-Louis, prinţesa-mamă, care urmărise cu mare spaimă ataşamentul din ce în ce mai mare al fiului său faţă de o „exotică" prinţesă română. Bătrâna doamnă a mers chiar mai departe
şi i-a făcut o vizită Marthei, în apartamentul acesteia din Paris, pentru a-i reproşa că „abuzează" de fiul său. „A fost ceva asemănător cu cea mai proastă farsă bulevardieră şi I-a înfuriat pe Charles-Louis", scria Martha.

„Cum să termini o aventură cu un bărbat care este absolut decis să te păstreze si de care eşti atât de ire-zistibil atrasă? Ca şi atunci când doi oameni se îndrăQostesc, e nevoie tot de doi pentru a termina relaţia. Ce

să fac? Spune-mi", îl implora Martha pe Antoine, într-un apel agonizant.

Fermecătorul, cinicul erudit şi bogat-experimentatul în afaceri ale inimii, îi scria din Londra: *„Mă pauvre petite Martha.* [Micuţa şi sărmana mea Martha]. De ce suferă întotdeauna cei care nu trebuie?" O sfătuise să plece într-o călătorie şi să lase lucrurile aşa cum erau, pentru o perioadă de timp. „Vorbeşti despre Algeria - solitudinea de acolo si frumuseţea burnuzurilor arabe îţi vor face bine." Ideea Marthei de a merge în Algeria era o măsură disperată de a scăpa de presiunile şi complicaţiile aventurii sale amoroase. Stareţa mănăstirii carmelite din Alger era Jeanne Bibescu, verişoara lui George, care o va primi să stea la mănăstire cât de mult va dori. Acolo, printre pâlcurile de portocali, îşi va putea restabili „eul interior" şi va termina lucrul la *Alexandru Asiaticul,* manuscrisul care zăcea pe biroul ei.

între timp, a continuat să se vadă cu Charles-Louis. „Rămâne amanta lui pentru a-l consola, nu pentru a-i fi soţie", remarca soacra sa, Valentine, care în acelaşi timp o implora să nu divorţeze de George, fiul pe care îl răsfăţase atât de exagerat. George, Charles-Louis şi Martha au mers la regata de la Kiel, de unde din nou George a plecat să vadă noile modele de Mercedes din Stuttgart. Charles-Louis a rămas la Kiel, sfâşiat de dorinţa de a fi cu Martha şi de ura sa faţă de prinţul-moştenitor german şi de germani, în general. A refuzat să-i fie prezentat prinţului - „Anexarea Alsaciei şi Lorenei de către germani nu îmi permite să dau mâna

el" - dându-i astfel posibilitatea rivalului său german *să* petreacă o zi întreagă, singur cu Martha, pe iahtul kaizerului. Dar episodul de la Kiel a fost doar un nor trecător. Martha a stat la el la Haroue şi la St. Assize, moşiile familiei Beauvau; a însoţit-o la Florenţa şi au petrecut câteva momente idilice în Veneţia, înainte ca Martha să plece la Posada. Cult şi coerent în exprimare, cu un încântător simţ al umorului şi o acuitate mentală care mergea mână în mână cu o sensibilitate aproape feminină, Charles-Louis era tovarăşul ideal pentru o femeie cu intelectul şi gusturile Marthei. „Minţile noastre se aseamănă atât de mult - te iubesc şi nu mă pot suferi că îţi produc atâta durere, când am putea fi atât de fericiţi împreună", îi scria de la Posada.

Cea mai mare parte a anului 1911, balanţa s-a înclinat, când într-o parte, când în cealaltă; făceau planuri să
fugă şi să trăiască în străinătate; Charles-Louis urma să
se căsătorească cu o fată aleasă de mama lui, să aibă un moştenitor, dar să rămână amantul Marthei; Martha să intre la mănăstire... variantele erau nenumărate. Abatele Mugnier, cu care Martha se consulta aproape zilnic, a sfătuit-o să se abţină de la toate acestea. La un moment dat, când, disperat, Charles-Louis ameninţa că se va sinucide, înţeleptul preot i-a scris Marthei: „Nu uitaţi, dragă prinţesă, că domnul de Beauvau este francez - nu se va sinucide." De asemenea, abatele şi-a ^cut timp să discute problema cu George. S-au înţeles neaşteptat de bine. Cu toate infidelităţile şi egoismul ˢău, George îşi făcea probleme din cauza Marthei. îşi

dăduse seama că soţia sa trecea printr-o perioadă de criză profundă şi era foarte nefericit. „Cum să o ajut?", l-a întrebat. Corespondenţa abatelui nu ne spune ce sfat i-a dat, dar menţionează că George a spus despre soţia sa: „Are un caracter infernal, dar recunosc că este adorabilă."

Pentru a-l calma pe impetuosul Beauvau („Dacă nu vrei să mă ai pe conştiinţă, obţine permisiunea lui George de a mă vedea pentru ultima oară"), Martha a fost de acord să se întâlnească cu el în Lemberg, un orăşel atrăgător, în ceea ce altădată era sudul Poloniei, iar atunci făcea parte din Austria. Sora ei, Ioana Văcărescu, şi soţul acesteia au însoţit-o. S-au spus multe, emoţiile au fost copleşitoare, dar nu au ajuns la un compromis. Cei doi s-au întâlnit din nou la Graz, în septembrie 1911. De data aceasta au fost singuri; toamna era cum nu se poate mai frumoasă, pădurile Stiriei numai aur; s-au plimbat la braţ prin pitorescul oraş din secolul al optsprezecelea, au urcat treptele care duceau la citadela de unde, cândva, se observa apropierea turcilor şi au luat cina în mici restaurante, în acompaniamentul serenadelor cântate de formaţii ţigăneşti. „Dragostea mea pentru tine e imensă", îi scria Charles-Louis, la câteva zile după ce s-au despărţit. „Este luminoasă ca ţinutul rustic pe care l-am descoperit împreună. Nu mă lăsa să mă afund într-o noapte de disperare."

Martha s-a întors de la Graz profund şocată. Cele zece zile petrecute singură cu Charles-Louis au fost printre cele mai fericite din viaţa sa. Nu numai că minţi'[6]

şi trupurile le erau minunat armonizate, dar si-a dat seama din nou că erau egali ca intelect - un atribut pe care Martha şi-l dorise întotdeauna la un bărbat. Şi totuşi, nu vedea nici un viitor pentru ei doi, pentru că nu era posibilă nici o soluţie convenabilă. Era clar că sosise momentul să se retragă. S-a întors în România prin Ungaria, trecând prin ţinutul muntos al Transilvaniei. Era îngândurată. Avea neapărat nevoie de o perioadă de linişte şi reflecţie.

Pe biroul de la Posada zăcea neterminat manuscrisul lui *Alexandru Asiaticul;* furtuna sentimentală prin care trecuse făcuse scrisul practic imposibil si acum se simţea vinovată că îşi trădase meşteşugul.

Pe 5 noiembrie 1912, Martha a plecat din Bucureşti spre Alger, urmărită de apelurile disperate ale lui Charles-Louis, care spunea despre decizia ei de a petrece un timp la o mănăstire că e „un sacrilegiu". La hotelul din Marsilia la care a stat înainte de a se îmbarca, a fost surprinsă să primească o telegramă de la soţul său, prin care îi spunea că tocmai cumpărase de la verii lui Brâncoveni moşia Mogoşoaia, pe care i-o făcea ei cadou. A fost o mişcare inspirată din partea lui George. Mogoşoaia - un fost palat în stil bizantin aflat la câţiva kilometri de Bucureşti - a fost construită în 1702 de principele Constantin Brâncoveanu, prinţ domnitor al Ţării Româneşti, ca reşedinţă de vară. După doisprezece ani de la construire, a fost invadată de turci. Sultanul Ahmed "I a cerut ca prinţul si familia sa să renunţe la religia Creştină; când aceştia au refuzat, au fost ucişi iar pala-

tul, distrus, în următorii 180 de ani, a fost doar o ruină pitorească. Marthei îi plăcuse întotdeauna Mogoşoaia; aşezarea romantică pe marginea unui lac, pădurile şi lacurile liniştite dimprejur, frumuseţea vechilor pietre, palatul bizantin prăbuşit şi terasele şi arcadele veneţiene. Ar fi dorit să readucă totul la viaţă. Nu ar fi existat nimic mai bine calculat care să o scoată din depresie şi să reînnoade legăturile ei cu România. Era o veste extraordinară, cu toate că, în momentul primirii, Martha era prea distrusă emoţional, pentru a aprecia ce anume va însemna Mogoşoaia şi ce îi va aduce în viitor.

Chiar dacă era foarte obosită, Martha arăta extraordinar de atrăgătoare pe vapor, întinsă pe un şezlong de pe punte, îmbrăcată într-o mantie cenuşie de călătorie, cu
o blană de leopard pe genunchi şi voal albastru. Dar în Alger o aştepta dezamăgirea. Verişoara sa, Ioana Bibescu, stareţa, părăsea mănăstirea carmelitelor, îşi lepăda rasa de călugăriţă, îşi încălca jurământul religios si se întorcea la Paris, să guste din plăcerile vieţii. Motivul - pe care Martha avea să-l afle uimită - era bizar. La vârsta de patruzeci de ani, din care douăzeci şi doi petrecuţi în mănăstire, verişoara sa cea sfântă se îndrăgostise cu disperare de Emil Combes, premierul francez anticlerical şi de aripă stângă, în vârstă de şaizeci şi cinci de ani, sub
a cărui guvernare a avut loc separaţia dintre biserică şi statul francez. Improbabila aventură romanţioasă dintre „Le Diable" - diavolul -, cum era cunoscut de catolicii din toată Franţa - şi „Carmelita răspopită" avea să fie mulţi ani sursă de amuzament public. reo ;4ln

Când Martha a ajuns în Alger, excentrica „Sfânta Maică a lui Isus" (Mere Benie de Jesus) - numele luat de Ioana Bibescu după depunerea jurământului de călugăriţă - era foarte preocupată de noile sale probleme, plănuind să organizeze o „reintrare în viaţa civilă", rezolvându-şi problemele financiare şi scriind nenumărate scrisori lui Combes. Nu dispunea nici de timpul şi nici de dorinţa de a avea grijă de verişoara sa. Pusă în faţa unei primiri reci şi deprimată de vremea foarte proastă („nu am văzut din Alger decât câteva pâlcuri de portocali uzi-leoarcă şi nişte ruine romane"), Martha a decis să se întoarcă la Paris. „Totul a fost o greşeală îngrozitoare", i se confesa lui Antoine, după ce ajunsese fericită în apartamentul său din rue du Faubourg St. Honore.

întoarcerea neaşteptată a Marthei l-a încântat pe Beauvau-Craon. A luat-o drept o dovadă a faptului că „nimic nu ne poate despărţi". Pasiunea se reaprinde. Cu timpul, Martha îşi dă seama că Charles-Louis este un excelent rezonator al scrisului ei. *„Lui arrives"*[1]*,* sună o notă din jurnal. „Citim *Alexandru Asiaticul împreună,* cu voce tare, şi corectăm anumite cuvinte şi expresii, înainte de a pleca, mi-a spus: „Este incredibilă această atracţie dintre noi."

în fiecare dimineaţă se trezea cu un buchet de flori: "Violete, pentru a le ţine lângă pat", trandafiri, lalele, Qaroafe, mimoze de pe Coasta de Azur. între vizitele lui Charles-Louis, Martha încerca din când în când să scrie,

Vine (n. tr.).

să ia prânzul cu prieteni şi să se vadă cu Emmanuel şi cu tovarăşul permanent al acestuia, Jean Cocteau. De asemenea, lua lecţii de religie de la abatele Mugnier, pentru că se gândea tot mai des să treacă la religia catolică. Antoine, venit de la Londra să-i facă o vizită, nu era de acord cu schimbarea religiei. „Nu ştiu cât de multă disciplină spirituală îţi va da, dar în mod sigur îţi va face viaţa şi mai complicată, verişoară dragă." în timp ce îi povestea bârfele de la Londra şi propriile sale aventuri amoroase (tocmai se îndrăgostise de ducesa de Westminster), Antoine a remarcat că nu o văzuse niciodată pe Martha atât de frumoasă. „A împlinit promisiunile din copilărie", i-a spus fratelui său. Şi, într-adevăr, dacă privim din afară, Martha - iubită de prinţul-moştenitor al Germaniei şi de prinţul de Beauvau-Craon, îmbrăcată de cei mai buni croitori din Paris, pictată de Boldini, admirată de elita literară franceză şi pe cale să fie publicată de prestigioasa Maison Hachette - ceea ce îi va asigura un nou succes - părea întruchiparea succesului şi a frumuseţii. Dar fericirea o ocolea. Era sfâşiată de „problema Beauvau", pentru că se părea că nu există soluţii convenţionale pentru dragostea lor. Era evident că avea datoria să-l părăsească. Totuşi, va fi în stare să o facă? în tot acest timp, prinţesa-mamă de Beauvau-Craon se ocupa cu făcutul planurilor. Hotărâtă să-şi însoare cu orice chip fiul, si-a întins plasele în lung şi-n lat si, până la urmă, i-a prezentat lui Charles-Louis alegerea făcută. Tânăra doamnă nu era nici frumoasă, nici bogată, dar avea-o provenienţă impecabilă, îl cunoştea foarte puţin,

nu deloc pe Charles-Louis şi trebuie să fi ştiut de relaţia lui cu Martha, care la Paris era un secret cunoscut de toată lumea. Se pare însă că nu avea importanţă, pici pentru ea, nici pentru familia sa şi nici pentru bătrâna doamnă: căsătoriile aranjate erau ceva normal pe vremea aceea. „Faptul că e prinţesă va compensa lipsa de entuziasm a fiului meu", le spunea prinţesa-mamă prietenilor ei, dintre care mulţi erau sceptici în privinţa acestui aranjament matrimonial.

După ce a discutat problema cu Martha, Charles s-a decis până la urmă să-i facă pe plac bătrânei sale mame şi să se logodească. S-a anunţat în ziare şi, la scurt timp, a acceptat fără prea mare tragere de inimă să le însoţească pe logodnica şi pe mama sa într-o călătorie prin Corsica. A fost un dezastru.

Plictisit de moarte, fiindu-i dor de Martha - căreia îi scria în fiecare zi „scrisori delicioase" -, iritat de „fata imatură şi prea entuziastă" şi de „incredibil de agasanta sa mamă", Charles-Louis le-a părăsit brusc în Ajaccio si a zburat înapoi la Paris, hotărât să rupă logodna, în absenţa sa, Martha reuşise, în sfârşit, să termine *Alexandru Asiaticul,* un volumaş ca un giuvaer, care ilustrează diverse episoade din viaţa lui Alexandru, mai puţin biografic, dar cu un stil atât de poetic, cu o admiraţie atât de naturală a scriitoarei pentru personajul său, într-o franceză atât de frumoasă, încât reprezintă un adevărat monument al scrierilor bune. Nu e de mirare deci că a avut un succes lpnediat. Criticii s-au lansat în adevărate imnuri triumfale. Proust, care declara că nu îi place persoana lui Alexandru

cel Mare, a lăudat stilul cărţii: „Frazele frumos echilibrate, atmosfera evocatoare." A promis să încerce „să-şj revizuiască" părerea despre marele cuceritor, pentru a-i face plăcere autoarei, şi îşi încheia scrisoarea preamărind „supremul talent al dotatei şi frumoasei prinţese".

Succesul cărţii a compensat destul de mult grijile Marthei. „Am dorit să fie un succes, pentru ca Charles-Louis să fie mândru de mine", nota în jurnal. Succesul a mai ajutat şi la atenuarea durerii iminentei lor despărţiri. Pentru că, provocând un adevărat scandal în Paris şi certându-se cu mama sa pentru ruperea logodnei, Charles-Louis hotărâse să plece în Canada şi să stea departe de Franţa cel puţin şase luni. Poate că a fost chiar foarte bine că a plecat, pentru că relaţia lor ar fi fost complicată şi mai mult de recenta trecere a Marthei la catolicism. Pe 12 aprilie 1912, printr-o ceremonie simplă la care a asistat numai abatele Mugnier, Martha lăsa în urmă religia ortodoxă a strămoşilor ei şi era primită în sânul Bisericii Catolice. A fi catolic implică anumite obligaţii. Cu toată toleranţa sa în privinţa lucrurilor lumeşti, abatele i-a spus clar Marthei că trăieşte într-un păcat mortal. Incapabilă să renunţa la Charles-Louis cât timp au fost împreună în Paris, acum Martha aproape că se bucura de plecarea lui. Epuizată de furtuna sentimentală, *s-a* întors acasă, să supravegheze reconstrucţia Mogoşoaiei.

Când Orient Express-ul a intrat în Gara Centrală din Bucureşti, pe peron o aştepta Emmanuel. Ţinea în mâna

un buchet imens de irişi şi un plic cu scrisori de la Charles-Louis, scrise înainte de îmbarcarea spre Lumea Nouă. După o vizită făcută părinţilor Marthei la Baloteşti, au plecat la Mogoşoaia. Urma să fie prima noapte petrecută de Martha în acel loc - dormind în cort! George aranjase un mic pavilion în care să se poată locui cât timp durau lucrările de restaurare. Frumuseţea extraordinară a locului, aşa cum renăştea din ruine, a umplut-o pe Martha de bucurie.
Martha şi-a petrecut cea mai mare parte a verii, făcând naveta între Mogoşoaia şi Posada, supraveghind lucrările şi primind musafiri. Prinţesa-moştenitoare Măria si prinţul Ştirbei i-au făcut o vizită; Eliza şi soţul său, Ion Brătianu - acum prim-ministru - au făcut şi ei un scurt popas; Ferdinand, viitorul rege, a făcut o vizită specială la Mogoşoaia, intrigat de procesul de readucere la viaţă a acestei reşedinţe istorice. Valentina, fetiţa Marthei - acum în vârstă de nouă ani - era foarte fericită să fie din nou acasă, la Posada. Graţie influenţei stricte a guvernantei sale, Miss Chatfield, existenţa de călător permanent a mamei nu părea să o deranjeze prea mult pe copilă. Adora să viziteze Mogoşoaia. „Te admir aşa de mult, mămico", îi şoptea Marthei, când se plimbau cu barca pe lac, dimineaţa, şi Martha îi descria ce culori frumoase va avea grădina. Speriată întotdeauna şi pusă în umbră în timpul copilăriei de mama sa, Valentina începuse totuşi să-şi dezvolte o personalitate Proprie; copil singuratic, îi plăcea să citească, adora ani-
şi florile. Cu toate că Martha, mult prea preocu-

pată de propria sa viaţă, nu reuşea să afecteze suficient timp fiicei sale, a făcut tot posibilul ca aceasta să primească o bună educaţie şi să fie bine îngrijită si, mai ales, să fie protejată de bârfele legate de aventurile amoroase ale tatălui. Chiar şi în apartamentul din Paris, Valentina si Miss Chatfield aveau propriile lor camere; se respecta intimitatea fiecărui membru din familie.

Apariţia cărţii *Alexandru Asiaticul* provoca încă admiraţie în multe cercuri. La o întrunire a Consiliului de Miniştri de la Bucureşti, regele Carol I i-a făcut complimente lui Ion Lahovari pentru succesul fiicei sale şi a anunţat că îi va acorda Marthei mult-râvnita Medalie de Merit. De pretutindeni soseau scrisori, inclusiv un mesaj foarte entuziast de la prinţul de coroană german. „Felicitări - sunt mândru de dumneavoastră, micuţa mea prietenă". Dar scrisorile aşteptate cu nerăbdare de Martha erau cele ale lui Charles-Louis, trimise prin intermediul secretarei ei de la Paris, franţuzoaica Mademoiselle Meyer. într-o serie de scrisori zilnice adresate Marthei, Charles-Louis îşi descrie călătoria singuratică spre Canada. A fost copleşit de New York, încântat de Boston, considera Montrealul „o provincie mortală", a găsit companie încântătoare în Quebec şi abia aştepta să ajungă la Vancouver.

Cunoscând multele complimente care se revărsau asupra fiicei sale, Ion Lahovari s-a gândit că ar fi înţelept să încerce să „redreseze echilibrul mariajului". Profitând de strânsa prietenie cu regele, i-a cerut acestuia să-l recompenseze pe George Bibescu cu Legiunea de Onoare Română, pentru „servicii aduse aviaţiei". Pentru

a sărbători ocazia, Martha a dat un mare dineu la Mogoşoaia, în onoarea soţului său, la care a luat parte marea majoritate a membrilor cabinetului şi un mare număr de ambasadori. Totuşi, atmosfera a fost stricată de plecarea lui George la Bucureşti, imediat după dineu, spunând că are „o întâlnire de seară". Cât timp voi fi măritată cu el, voi fi mereu singură - şi umilită", scria a doua zi Martha în jurnal.

Răsplata cea mare i-a venit însă, nu de la soţul său, nici de la iubitul absent, ci de la Mogoşoaia, a cărei reconstrucţie o secase de puteri. Sub strălucita coordonare a arhitectului veneţian Domenico Rupolo şi a celebrului decorator Fortuny, clădirea principală - Palatul de Primăvară - era aproape terminată, cu terasele şi balcoanele ei care dădeau spre lac. O peluză de irişi proaspăt plantaţi se întindea până la marginea lacului. Prinţesa-moştenitoare Măria, care era fermecată de Mogoşoaia, venea adesea să o vadă pe Martha. îi plăcea să se plimbe în canoe printre trestiile de pe lac, admirând culorile apusului de soare şi ascultând una din „schiţele magice" ale Marthei, pe care aceasta era în stare să le creeze în orice clipă şi să le spună cu vocea ei profundă - „voce de Şeherezadă", cum îi spunea Emmanuel. într-una din vizitele din acea toamnă - „o zi cu un soare orbitor şi copaci ca nişte ruguri aprinse" - viitoarea regină a României, care purta în pântece copilul prinţului Ştirbei, a început sâ-i facă Marthei confidenţe, povestind despre viaţa de la curte şi spunându-i de „marea dragoste dintre ea şi prinţ".

în toamna aceea, situaţia politică a României era sumbră, între statele din Balcani avea loc o deplasare a puterii care reflecta lupta ruşilor, austriecilor şi turcilor pentru Europa de Est, având ca observator atent Anglia. Dar adevăratele probleme începuseră în 1903, când Serbia îşi proclamase independenţa faţă de Imperiul Ausţro-Ungar. Pentru a le da sârbilor o lecţie, împăratul Austriei a ordonat anexarea imediată a Bosniei şi Herţegovinei, mişcare care i-a deranjat foarte tare pe români, pentru că Serbia era aliatul lor natural împotriva duşmanului tradiţional, Bulgaria. Când regele Carol şi-a manifestat dezaprobarea în faţa împăratului Austriei, arhiducele Franz Ferdinand - nefericitul moştenitor al tronului habsburgic - a fost rapid trimis într-o vizită oficială la Sinaia, „pentru a linişti sentimentele românilor". Liberal preocupat de bunăstarea celor din imperiul său, dar mai ales simpatizant al românilor din Transilvania, care sufereau sub jugul unguresc, Franz Ferdinand a fost primit cu căldură la Sinaia de către Carol I şi familia sa. Vizita a constituit un succes, dar, evident, arhiducele nu a făcut nimic pentru a preveni viitoarele conflicte.

în toamna lui 1912, Bulgaria, Serbia şi Grecia, mânate de convingerea tot mai pregnantă că Turcia - „bolnavul Europei" - se îndrepta către declinul final, au declarat război sultanului, cu speranţa că îşi vor împărţi teritoriile turceşti. „Războiul Balcanilor", cum a rămas în
istorie, s-a terminat cu înfrângerea turcilor, care a adus Bulgariei un câştig teritorial important. Românii, care nu luaseră parte la război, ci îl urmăriseră cu atenţie de pe

margine, au luat foc şi au cerut ca Bulgaria să le cedeze o parte din Dobrogea, o provincie de pe malul Mării Negre care fusese smulsă României de către turci. „Bulgarii şi-au ieşit din minţi şi vor să fie puterea dominantă în Balcani", îi scria principesa de coroană, Măria, prietenei sale americane, Pauline Astor, în ianuarie 1913.

în timp ce ceaunul Balcanilor continua să fiarbă si febra războiului cuprindea România, Bulgaria şi-a schimbat dintr-o dată poziţia si a început să-şi atace foştii aliaţi, sârbii şi grecii, care, la rândul lor, au făcut corp comun cu vechii lor duşmani, turcii. Neputincioşi în faţa presiunii populare de a intra în război, regele Carol şi guvernul său au dat ordin de mobilizare generală şi apoi au declarat război Bulgariei. Al doilea război balcanic a fost scurt şi lipsit de glorie şi a avut ca rezultat înfrângerea totală a Bulgariei. Armata română, mult mai mare şi mai bine echipată, a mărşăluit aproape nestingherită prin ţinuturile fertile ale Bulgariei.

într-o lună, totul s-a terminat. Dar victoria României a avut preţul ei. în timpul retragerii armatei, a izbucnit o epidemie de holeră; după statisticile care există încă, epidemia s-a extins din cauză că bulgarii aruncau cadavrele celor doborâţi de holeră în fântâni, pentru a otrăvi apa folosită de românii care avansau pe teritoriul lor. Cu toate că au existat relativ puţini răniţi în război, numărul victimelor holerei a fost enorm. Pe ambele Baluri ale Dunării, a fost nevoie să se instaleze cam-Pusuri în care să fie îngrijiţi bolnavii. Prinţesa-moştenil°are Măria, ajutată de Eliza Brătianu şi de doamne de

la curte, au organizat spitale de campanie şi campusuri de carantină, au echipat ambulanţe şi, fără a lua în seamă pericolul de a contracta boala, i-au îngrijit neobosite pe soldaţii bolnavi, în memoriile sale, principesa-moştenitoare descrie cum „această întâlnire neaşteptată cu holera" a devenit cea mai importantă cotitură a vieţii sale, pentru că a adus-o în contact direct cu poporul ei. „Mi-a dat posibilitatea să mă mă sacrific de dragul lor."

Una dintre cele mai importante doamne din echipa principesei-moştenitoare a fost Martha Bibescu. S-a înscris în Corabia (Crucea Roşie Română), a cumpărat şi echipat cu banii ei o ambulanţă şi a început să lucreze într-unul din spitalele de campanie. George plecase deja pe front. A fost unul dintre primii care s-au înrolat şi a plecat la comanda unui escadron de avioane. Pentru mai multă siguranţă, Valentina şi guvernanta sa, Miss Chatfield, au fost trimise în Franţa, la prietena Marthei, Berthe de Ganay, la Courranges. Cum graniţele erau închise, ambasadorul Austriei, prinţul Furstenberg, s-a oferit să le ducă la graniţa de la Predeal, unde s-au urcat în Orient Express, cu destinaţia Paris.

Când scurtul război a luat sfârşit, regele Ferdinand al Bulgariei (Ferdie Vulpoiul) a venit la Bucureşti să facă pace; o conferinţă a celor cinci naţiuni balcanice - România, Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru - urma să stabilească termenii în care se încheia pacea şi împărţirea teritoriilor ocupate de turci. Bulgaria a fost obligată să cedeze României sudul Dobrogei, Albaniei i s-a

garantat independenţa faţă de turci, iar sârbilor şi grecilor
li s-au redat părţi din teritoriile controlate până atunci de turci. Dar, mai presus de toate, Tratatul de la Bucureşti a pus capăt pentru totdeauna domniei Imperiului Otoman în Europa. Tratatul a mărit considerabil prestigiul internaţional al României, ca şi pe cel al regelui Carol. L-a impresionat până şi pe arogantul său nepot, kaizerul Wilhelm, care i-a trimis o telegramă de felicitare.

în acel august în care a avut loc conferinţa pentru pace, în Bucureşti era o căldură înăbuşitoare, aşa că delegaţii au fost încântaţi să accepte invitaţia Marthei de a-şi muta locul de deliberare la Mogoşoaia. Eleutherios Venizelos, premierul Greciei - care pe vremea aceea nutrea speranţe pentru un „Imperiu Oriental Greco-latin, având în centru România şi Grecia - a rămas încântat de aşezarea liniştită a palatului Marthei. „Am venit aici să facem pace, dar am găsit-o în această frumoasă grădină", a declarat.

Pe 10 august, ziua în care s-a semnat oficial Tratatul de la Bucureşti, regele Carol şi regina Elisabeta, care sufereau şi ei de căldură, au trimis un mesaj Marthei, prin care îşi exprimau dorinţa de a petrece o după-amiază la Mogoşoaia. „Era prea cald pentru a lua ceaiul Pe terasă, aşa că i-am primit într-o încăpere largă de la subsol, foarte răcoroasă şi mobilată cu scaune de nuiele Si rogojini pe jos. Au sosit în jurul orei patru după-arniază, în decapotabila lor de modă veche şi plini de Pfaf. Regele - pentru care aceasta a fost una din cele fericite zile ale domniei sale - era îmbrăcat în obiş-

nuita sa uniformă veche de infanterie; cu toată vârsta înaintată, se ţinea foarte drept. Regina, îmbrăcată complet în alb, era înfăşurată toată în voaluri pentru călătorit
cu maşina, ca într-un nor. Cu părul alb ca zăpada, faţa îmbătrânită şi la fel de albă şi ochelarii de aur cocoţaţi pe nasul proeminent, arăta ca o zână bună germană, ieşită parcă din basmele fraţilor Grimm. Bătrâna pereche a stat toată după-amiaza şi cea mai mare parte a serii. După ce căldura s-a mai potolit, am făcut o plimbare cu regele prin grădină; era într-o stare de spirit foarte relaxată şi zâmbea des, ceea ce pentru el era o raritate... Nici unul dintre noi nu ne-am dat seama că aceasta urma să fie ultima vizită a bătrânului rege."

Acum, când tratatul de pace fusese semnat, Martha plănuia să meargă în Franţa, pentru a le aduce acasă pe Valentina şi Miss Chatfield. Dar un telefon al lui Emmanuel a făcut-o să-şi schimbe planurile. „Entuziastul" (porecla dată de Emmanuel lui Charles-Louis) sosise la Bucureşti şi Emmanuel îl aducea la Mogoşoaia a doua zi dimineaţă. Martha şi Beauvau nu mai ţinuseră legătura în ultimul timp, comunicaţiile poştale fiind întrerupte de război. După un sfârşit de săptămână petrecut singur la moşia sa din Haroue, Charles-Louis, căruia îi plăcea să facă din când în când lucruri de moment, s-a urcat în Orient Express, la Nancy, şi, peste două zile, şi-a făcut apariţia acasă la Emmanuel, în Bucureşti, sigur că acesta ştia unde se află Martha.

Absenţa lui Charles-Louis din Lumea Veche nu schimbase cu nimic relaţia dintre cei doi. Reîntâlnirea

din acel decembrie a fost la fel de pătimaşă ca şi ultimul rămas-bun. în jurnalul din prima parte a anului 1913, Martha nota schema zilelor petrecute împreună, înainte de plecare: vizite la moşiile lui Charles-Louis, prietenia cu Henriette, sora lui, şi agonizantele argumente legate de viitorul lor - ca întotdeauna, Charles-Louis era hotărât să se însoare cu Martha, iar ea avea reţineri, la gândul lungului şi neplăcutului proces de divorţ. Nu pentru că ar fi ezitat să-l părăsească pe George; viaţa dezordonată a acestuia declanşase înainte de război un adevărat scandal în Bucureşti. Chiar şi mama lui, care în marea majoritate a cazurilor îi lua apărarea, o sfătuise cu tristeţe „să-l uite pe George şi să-şi vadă de viaţă". Dar consideraţia enormă de care se bucura Martha, mai puternică chiar decât proaspăta sa convertire la catolicism, o punea în faţa anihilării sociale din Franţa. De nenumărate ori, ajunsese la descurajanta concluzie că nu se va putea niciodată mărita cu Charles-Louis. Şi iată că acum, dintr-o dată, acesta era la Mogoşoaia, pe terenul ei. Charles-Louis fusese la Posada, dar niciodată la Mogoşoaia, şi era total nepregătit pentru frumuseţea exotică de acolo.

Palatul bizantin al Marthei - aflat pe malul apei, cu terase graţioase, pajişti cu flori, statui, interioare veneţiene create de mâna maestră a lui Fortuny - l-a uluit pe Beauvau. Deşi crescut printre lucruri frumoase, nu era obişnuit cu stilul oriental al casei şi cu decoraţiunile ei. Se afla în faţa unui nou aspect al femeii iubite, o latură P[e] care nu o putuse aprecia pe deplin în atmosfera din

Paris. „Acum înţeleg de ce ezitaţi. Cum aş putea oare să vă învinovăţesc?" i-a spus Marthei.

Şederea lui Charles-Louis la Mogoşoaia a fost scurtă. Cum George era încă plecat cu escadrila sa de avioane, Martha nu vroia să se expună unor bârfe inutile. Au plecat împreună în Franţa. Pe drum s-au oprit la Ragusa (astăzi Dubrovnik), pentru a admira peisajul într-o *zi* încântătoare apoi şi-au continuat drumul spre Trieste, unde s-au despărţit. Martha a plecat mai departe spre Paris şi Courranges, castelul familiei de Ganay de lângă Paris, pentru a le lua pe micuţa Valentina si guvernanta sa. După o scurtă vizită în Anglia, probabil cu Charles-Louis, la Courranges a găsit o telegramă-fulger de la George, care îi cerea să se întoarcă urgent în România. Soacra sa, Valentine, suferise un accident cerebral sever şi cerea să o vadă. A doua zi, Martha s-a urcat în Orient Express. Lângă graniţa cu Austria, a scăpat ca prin minune dintr-un accident grav. Din cauza ceţei dese care acoperea cea mai mare parte *a* Europei Centrale în ziua aceea, câteva vagoane au deraiat; mecanicul trenului a fost ucis şi o mulţime de pasageri răniţi au fost duşi de urgenţă la spital. Martha a fost şocată, dar nu rănită. Răspunzând unei telegrame alarmante de la Beauvau, care i-a fost înmânată în gara din Viena, Martha scria uşurată: *„Je vis encore. Tout est bien."* („Sunt încă în viaţă. Totul e bine.") Ajunsă la Bucureşti cu o întârziere de opt ore, a găsit-o pe soacra sa parţial paralizată şi în-
grijită de călugăriţe catolice. Simţind că i se apropie moar-
tea, Valentine hotărâse să revină în sânul Bisericii Catolice.

Martha a petrecut tot restul anului îngrijind de soacra *sa,* supraveghind lucrările de la Mogoşoaia şi rezolvând problemele financiare de la Posada. Fabrica de ciment de la Comarnic aducea familiei profituri uriaşe, care în cea mai mare parte se duceau pe viaţa extrem de luxoasă a lui George. Afacerea a suferit însă un recul serios la începutul lui decembrie, când credinciosul lor director Aronovici a fost ucis de un contabil nemulţumit, pe care îl dăduse afară cu câteva zile mai înainte. Pe lângă patul de suferinţă al bătrânei Valentine şi năpăstuita familie din Posada a directorului, pe care a ajutat-o cât a putut de bine, Martha avea parte de multe alte griji presante şi a întâmpinat cu bucurie sfârşitul anului 1913. „Un război, o epidemie de holeră, un accident de tren, boală, crimă... a fost un an plin de violenţă", îi scria abatelui Mugnier, în decembrie 1913. Se ruga la Dumnezeu ca 1914 să fie altfel, dar instinctul o avertiza că violenţa de care se plângea fusese doar un blând preludiu al catastrofei ce avea să vină.

.iu

'•c. /J,/.

*U|/ BV '? d C /

*n; ! /ti,' ^ » f (t r >, R s,

LV H. f< >' 3 H* i

, î

'••&.>',

"uţRîift tw*r:iai,do

:'"'îa£X,SJ '•

Sfârşitul Europei vechi s

La începutul anului 1914, Martha s-a aflat în postura de jucător-cheie într-o importantă acţiune diplomatică. Profitând de ameliorarea temporară a sănătăţii soacrei sale, a petrecut câteva zile la Paris, în casa prietenei sale, Berthe de Ganay, la Courranc.es. Cu câteva luni înainte, în timpul ultimei sale şederi la castelul Ganay, vechiul său prieten Alexander Izvolski, ambasadorul Rusiei în Franţa, o luase deoparte şi avusese cu ea o „discuţie confidenţială", cum o numise el. Izvolski era prieten cu familia Lahovari; stătuse la post în Bucureşti pe vremea când era tânăr şi o cunoştea pe Martha de când era mică. în timp ce se plimbau prin grădinile luxoase ale castelului Ganay, i-a explicat cât de important era ca România şi Rusia să se apropie mai mult, în acele momente. El nu credea că pacea care a urmat celui de-al doilea război din Balcani va dura; până la urmă, Austria va ataca Serbia şi va ajuta Bulgaria, tradiţionalul duşman al României. „Pentru a cimenta relaţiile dintre ţările noastre, e necesar să aranjăm o căsătorie între una din fiicele ţarului şi principele Carol. Ai vrea, te rog, să discuţi problema cu tatăl tău?", i-a spus Marthei. .. :>• .

Martha fusese familiară încă din copilărie cu discuţiile
despre tratate şi alianţe, cu conceptul de echilibru al forţelor şi cu mişcările diplomatice făcute cu pionii, pe tabla de şah a Europei. Tatăl şi cei doi unchi ai săi fuseseră, în diverse perioade de timp, miniştri de Externe ai României; toţi trei făcuseră toată viaţa parte din guvernul ţării. La o vârstă când alte fetiţe se joacă cu păpuşile, Martha era îngrijorată de soarta Basarabiei şi asculta cu interes planurile de reformă ale tatălui său. Aşa că a înţeles imediat importanţa ideii ambasadorului rus şi a continuat să discute cu el această problemă în timpul întâlnirilor pe care le-au avut ulterior la Paris, de obicei în ocazii oficiale. Prietenii o tachinau că, în loc să danseze, îşi pierdea timpul „stând de vorbă cu bătrânul ambasador". Izvolski ştia foarte bine că ţarul şi familia lui nu vor putea fi convinşi să viziteze Bucureştiul iar în aceste circumstanţe, considera că cel mai bun plan ar fi ca cele două familii să se întâlnească oficial, fiecare pe iahtul ei, cu ocazia vizitei anuale pe care ţarul o făcea în Crimeea, în fiecare primăvară. Portul românesc Constanţa, de pe malul Mării Negre, se află la mică distanţă de mers cu vaporul, de reşedinţa familiei imperiale din lalta. Aşa că se putea aranja o vizită neoficială şi o întâl-
nire între principele Carol şi fiicele ţarului. Cu puţin noroc, s-ar fi putut ajunge la o căsătorie.
^ Martha i-a raportat tatălui său conversaţia şi, în săptămânile ce au urmat, planul lui Izvolski a început să Prindă contur. Proiectul a fost ajutat în mare măsură de entuziasmul principesei-moştenitoare, Măria. Ca străne-

poată a ţarului Alexandru II, nutrise ani în şir speranţa unei alianţe de familie cu Romanovii.

Ceea ce începuse ca o sugestie din partea ambasadorului Izvolski, preluată de Martha şi de tatăl ei, ajunsese acum un plan de stat. Cu toată răceala bine cunoscută a ţarinei, principesa-mostenitoare Măria a găsit o cale de a discuta ideea unei posibile căsătorii între prinţul Carol şi una din marile ducese. S-a căzut de acord ca părinţii să nu facă nici un fel de promisiuni în numele copiilor lor, ci „să creeze ocazia" în timpul căreia aceştia să se cunoască. Dar trebuia neapărat să fie o căsătorie din dragoste - nu o uniune aranjată din considerente dinastice. Pentru lumea din afară, cuplul imperial era un model de fericire conjugală; doreau ca si fiicele lor să aibă aceeaşi fericire. Cum proiectata întâlnire de la Constanţa urma să dureze doar paisprezece ore, ceea ce se dorea, de fapt, şi la ceea ce anume se spera era un *coup de foudre* instantaneu între doi adolescenţi.

Pe 14 iunie 1914, Martha se afla la bordul iahtului regelui Carol, *Carolus Primus,* ancorat în largul portului Constanţa, în aşteptarea musafirilor ruşi. în port fusese ridicat un pavilion special, în care casa regală română urma să se întreţină cu ţarul şi familia acestuia. Fuseseră programate o slujbă religioasă, un banchet şi o trecere în revistă militară. Ca şi ceilalţi din anturajul român, Martha se întreba dacă timpul era suficient pentru un început de idilă, în cartea sa *Images d'Epinal,* Martha descrie evenimentele din acea zi. „Eram la postul meu

de observaţie de pe puntea căpitanului, când salvele de tun au semnalat apropierea iahturilor imperiale, în acel moment, o formaţie de trei avioane, comandată de soţul meu, şi-a luat zborul spre cer, pentru a le întâmpina. Nu ştiu de ce, dar mă aşteptasem ca navele să fie albe, aşa că nu am fost pregătită să văd două vapoare uriaşe - numai cu negru şi auriu, ca nişte jucării gigantice făcute de un lucrător chinez în lac, care îşi croiau încet drum spre portul Constanţa şi pe ale căror catarge străluceau vulturii de aur. *Standart,* cu familia imperială la bord, a intrat primul; imediat după el, venea la fel de magnificul *Steaua Polară,* pe care se afla anturajul ţarului. S-au apropiat solemn de chei; toate celelalte nave din port păreau plăpânde pe lângă ele, ca un cârd de raţe pe un iaz pe care îşi fac apariţia două lebede imense. Stupefiată de această splendoare, mulţimea a izbucnit în urale. Un bărbat mic de statură, îmbrăcat complet în alb, stătea la prora iahtului *Standart* - Nicoiae II, „împăratul tuturor ruşilor". Alături de el se afla împărăteasa, înaltă şi zveltă ca un plop, dominându-l ca
înălţime pe soţul său şi părând distantă; ţinea de mână
pe ţareviciul de nouă ani. în spatele lor fluturau patru rochii albe şi patru pălării de vară: Olga, Tatiana, Măria Şi Anastasia... Care dintre cele patru va fi logodnica lui Carol?"

în timp ce oaspeţii imperiali debarcau şi înaintau spre catedrală printre rândurile gărzii aliniate, pentru a participa la tradiţionalul „Te Deum", toată lumea încerca să le vadă pe marile ducese. Care dintre cele patru era mai

drăguţă? Care avea să fie regina noastră? Curând însă publicul avea să fie dezamăgit şi entuziasmul lui să dispară. De sub pălăriile de vară, se vedeau nişte feţe arse de soare, aproape de culoarea mahonului, „ca de ţigănci". Oamenilor li se părea că sunt comune si de-a dreptul urâte, în comparaţie cu frăţiorul lor - ţareviciul - care era blond şi avea o piele ca smântână.

Ziua a trecut numai în festivităţi. Din punct de vedere politic, vizita părea un succes. George Bibescu a fost felicitat cu căldură de regele Carol, pentru că demonstraţia aeriană a escadrilei sale produsese senzaţie, spre încântarea copiilor împăratului, care nu mai văzuseră avioane de aproape. „Curând, asupra noastră a coborât noaptea de iunie", îşi amintea Martha. „Când orologiul din turnul primăriei a bătut ora zece, *Standart* şi Steaua *Polară* au ridicat ancora şi, în acompaniamentul celor două imnuri naţionale, s-au îndepărtat de chei. Voiajul ţarului şi al familiei sale în România luase sfârşit."

Şi ce s-a întâmplat cu proiectata căsătorie din dragoste? Se spune că, în timpul banchetului dat de regele Carol în salonul primăriei din Constanţa, tânărul principe Carol, care stătea între Olga şi Tatiana, a fost tot timpul morocănos, iar cele două fete mai mult au tăcut. Doar mai târziu s-a aflat că cele patru mari ducese, care nu doreau să-si părăsească familia pe care o adorau si nici căminul, hotărâseră să pară cât mai urâte tânărului Carol. S-au înţeles să stea cât mai mult pe puntea iahtului, în timpul călătoriei de la lalta la Constanţa. Soarele
de mijloc de iunie de deasupra Mării Negre le-a ars ime-

diat - lucru evitat de doamnele din înalta societate. Bineînţeles că arătau total neatrăgătoare când au coborât de pe iaht, la Constanţa, dar erau fericite şi lipsite de orice grijă în aceeaşi noapte, când au plecat încântate că au fost în stare să evite ceea ce, pentru fiecare din ele, însemna un viitor lipsit de bucurie. Nu aveau cum să ştie ce le aştepta peste patru ani.

„Planul lui Izvolski s-a năruit", concluziona Martha, în relatarea vizitei. „Nu va exista nici o mireasă rusă pentru regele Carol, dar eu îmi voi aduce aminte toată viaţa de navele acelea gigantice, simboluri ale unui imperiu care urma să se scufunde într-unul din cele mai rnari cataclisme ale timpurilor moderne."

Pe 28 iunie 1914, la mai puţin de două săptămâni de la vizita ţarului, asasinarea moştenitorului tronului austro-ungar şi a soţiei sale, la Sarajevo, a şocat guvernele din întreaga Europă. La Bucureşti, membrii familiei regale erau în acel moment la cursele de cai; s-au întors imediat la palat. Foarte indispus, regele Carol le-a spus diplomaţilor adunaţi acolo că această crimă va duce la un război mondial.

Martha a auzit vestea în timp ce stătea de veghe la patul soacrei sale. Valentine Bibescu, ea însăşi o relicvă a secolului al nouăsprezecelea - belgiană prin naştere, apoi franţuzoaică, iar mai târziu româncă prin căsătorie -

avusese o viaţă lungă şi plină de evenimente. După cum ha spus Martha abatelui Mugnier, „a fost normal ca valentine să plece de pe lumea asta, când vechea pe care o reprezenta era şi ea pe moarte."

Şi, într-adevăr, peste o lună, Europa era în stare de război: Germania şi Imperiul Austro-Ungar (Puterile Centrale) împotriva Rusiei, Serbiei, Franţei şi^ Marii Britanii (Antanta - sau Aliaţii, cum îşi spuneau), în prima săptămână din august, armatele kaizerului Wilhelm au invadat Luxemburgul şi mărşăluiau prin întreaga Belgie, care era neutră. Principesa-moştenitoare Măria si cea mai mare parte a ţării erau de partea Aliaţilor; regele Carol, un Hohenzollern, şi soţia sa, prinţesă germană, erau progermani. Pentru regele Carol era o poziţie delicată: cu douăzeci şi cinci de ani înainte, încheiase un pact de asistenţă mutuală cu Germania şi cu Imperiul Austro-Ungar, dar îl ţinuse secret faţă de guvernul şi poporul său. Acum era presat, atât de kaizer cât şi de împăratul Austriei, să intre în război de partea lor. („Onoarea vă obligă să scoateţi sabia din teacă, Majestatea voastră", i-aspus ambasadorul austriac, contele Czernin). Pregătit în armata prusacă, regele a crezut cu adevărat că Germania va ieşi victorioasă din acest război; gândea că e în interesul României să fie de partea Puterilor Centrale. Era conştient însă că nu va putea trage după el guvernul şi ţara. în aceste circumstanţe, neutralitatea - cu toate inconvenientele şi pierderea de prieteni de valoare pe care le implica - părea singura soluţie care îi stătea la dispoziţie, cu toate că era împotriva dorinţei poporului său, care vroia să lupte împotriva Austriei, pentru a-şi recâştiga disputata provincie a Transilvaniei.

Când Franţa şi Marea Britanie au intrat în război, primul gând al Marthei s-a îndreptat spre Charles-Louis-

Ca ofiţer de rezervă, fusese mobilizat în iulie şi acum aştepta să fie trimis pe front cu regimentul său. Reflecta filozofic că războiul le oferea o soluţie temporară la problema pe care o aveau. Dar acum problema lor părea insignifiantă, în comparaţie cu scara la care se desfăşurau evenimentele. Cu toate că cea mai mare parte a universului ei era orientată asupra Franţei, a cărei cultură o absorbise şi unde trăiau majoritatea prietenilor şi rudelor ei, Martha - adevărată europeană - era hotărâtă să se ridice deasupra „urilor naţionaliste cărora li se dăduse atât de brusc frâu liber" şi să rămână credincioasă prietenilor intimi, indiferent în ce tabără se aflau. La câteva zile după declaraţia de război a Germaniei, Martha i-a scris o scrisoare personală prinţului-moştenitor german, în care descria în culori vii atmosfera de ostilitate din ţara sa, faţă de Germania, în răspuns, acesta îi spune să nu uite că Rusia este duşmanul lor comun şi că „dacă România s-ar alătura Aliaţilor, ar fi echivalent cu o sinucidere, pentru că nu există nici cel mai mic dubiu că noi vom învinge."

La două săptămâni după moartea prinţesei-mamă Bibescu, a fost rândul regelui Carol să părăsească pentru totdeauna ţara pe care o condusese ca un autocrat. După °e a luat prânzul cu el, pe 9 octombrie, Martha nota că «bătrânul rege părea foarte obosit", în noaptea de 11 octombrie, în timp ce principesa-moştenitoare Măria se afla Cu ea la Mogoşoaia, Martha a primit un telefon prin care i Se anunţa vestea că regele murise. A fost prima persoană Care a informat-o pe prinţesa de coroană de moartea lui şi

primul dintre supuşi care i s-a adresat cu „Majestatea voastră", înainte de a pleca la Bucureşti, noua regină a semnat în cartea vizitatorilor de la Mogoşoaia - a fost prima semnătură a domniei ei. Când prinţul Ştirbei a sosit pentru a o însoţi pe regina Măria la palat, noua regină s-a aplecat radioasă peste portiera maşinii şi l-a întrebat: „Ai să mă placi şi mai mult, acum că sunt regină?", la care Ştirbei a răspuns: „Da, cu condiţia să ţii cu dinţii de tron".

în noiembrie 1914, George Bibescu a fost trimis în misiune la Paris, pentru a cumpăra nişte piese de schimb pentru avioane. Recunoaşterile aeriene fuseseră considerate un ajutor vital în câştigarea de către Aliaţi a bătăliei de pe Marna, din septembrie, şi România dorea să-şi construiască o forţă aeriană, într-o etalare rară de unitate conjugală, Martha a hotărât să-l însoţească pe soţul său. Aşteptându-se să i se pună o mulţime de întrebări despre politica din acele momente a României, Martha, isteaţă, l-a rugat pe tatăl său să-i facă un „instructaj amănunţit". Ion Lahovari a explicat de ce neutralitatea României constituia în acel moment un real serviciu făcut Aliaţilor, l-a spus că, nici oamenii de stat britanici, nici cei francezi nu-si dădeau seama că Bulgaria tocmai încheiase un tratat secret cu Puterile Centrale. Dacă România intra în război de partea Aliaţilor, Bulgaria se va mobiliza imediat şi se va alătura pe faţă Puterilor Centrale, stabilind astfel un front comun cu turcii şi tăind legăturile de comunicaţie ale Aliaţilor.

Cu toate că ministrul francez al Afacerilor Externe, Theophile Declasse cunoştea bine „şarada balcanică", era

de mare interes pentru el să obţină informaţii de la o sursă atât de apropiată guvernului român. Imediat ce au sosit soţii Bibescu, şi-a trimis locţiitorul, marchizul de Breteuil, la Hotel Meurice, să-i propună Marthei să-i facă o vizită la biroul său de pe Quai d'Orsay. Martha a refuzat o vizită atât de oficială, care ar fi fost total nepotrivită, având în vedere misiunea guvernamentală a lui George, dar a făcut efortul de a-i explica pe larg lui Breteuil complexitatea situaţiei curente din Balcani, accentuând în mod special bine-cunoscuta duplicitate a regelui Bulgariei, care detesta România la fel de mult pe cât îi ura pe sârbi. Ca prinţ de Coburg, simpatiile sale se îndreptau spre Germania şi Austria, unde avea si interese financiare. Aliaţii nu trebuiau să conteze pe cooperarea sa. într-o scrisoare adresată tatălui său, Martha se plângea de cancelariile occidentale, mai ales de cea de pe Quai d'Orsay, care aveau tendinţa să considere ţările balcanice ca un tot despre care spuneau că este o „adevărată năpastă" - sentiment familiar şi guvernelor occidentale din zilele noastre.

Unul din succesele diplomatice al Marthei a fost obţinerea interviului luat lui Aristide Briand, membru al cabinetului francez de război, şi, peste puţin timp, prim-ministru - când i-a cerut să-l mute pe Charles-Louis de Beauvau-Craon de la Intendenţă, pe care acesta o ura (un loc nepotrivit pentru unul din descendenţii mareşalului Franţei), în postul de ataşat militar la Madrid, mult rnai potrivit cu talentul său diplomatic. Ca să nu fim nedrepţi, trebuie să spunem că Charles-Louis ceruse să f'e trimis pe front - o ambiţie pe care, până la urmă,

şi-o va realiza -, dar fusese refuzat pe motiv de vârstă (la vremea aceea, avea treizeci şi cinci de ani).

După Bătălia de pe Marna, care a oprit înaintarea nemţilor spre Paris, în capitală viaţa a revenit aproape la normal. Dar nu mai era Parisul din *La Belle Epoque;* cei care putuseră se retrăseseră cu familiile la ţară şi viaţa mondenă ajunsese într-un punct mort. Marile doamne care îl invitau în saloanele lor pe Marcel Proust se luptau acum între ele pentru a face parte din Crucea Roşie sau din serviciul de ambulanţă. Martha, care făcea parte din anturajul lor şi era „franţuzoaică până în măduva oaselor", atât ca intelect cât şi ca limbă, era acum privită cu suspiciune. De ce nu intrase România în război? De ce nu au devenit şi românii martiri, ca belgienii? Ce făcea Martha, călătorind tot timpul între Paris şi Bucureşti şi stând de vorbă cu politicienii? Aduna informaţii? Dacă da, pentru cine? Gurile rele, mai ales Anne de Noailles, si-au adus aminte de prietenia Marthei cu prinţul-mostenitor al Germaniei. „Ce ciudat că femeile care adorau să primească în saloanele lor celebrităţi internaţionale au devenit deodată xenofobe", remarca Martha, într-o scrisoare adresată abatelui Mugnier. „Acum se presupune că toţi nemţii sunt nişte monştri." Lumea bună din Paris era cuprinsă acum de fervoare patriotică. *„Quand est-ce que vous marchez?"* („Când intraţi si voi?") era tot timpul întrebată Martha. Cineva i-a trimis o carte cu dedicaţia: „Prinţesei Bibescu, fiică a României, pentru a face ca ţara sa să ni se alăture", ca şi cum Martha ar fi putut face asta de una singură.

Jurnalul Marthei de la sfârşitul anului 1914 s-a pierdut, dar se pot reconstitui acţiunile ei din scrisorile sale către Antoine. Probabil că s-a întors cu George în România, pentru a petrece Crăciunul, în februarie 1915, o regăsim la Paris, întâlnindu-se cu Charles-Louis - care venise într-o scurtă permisie, cinând cu Jean Cocteau, îmbrăcată într-o superbă rochie de catifea bleu, şi luând parte la o elegantă serată dată de ducesa de la Tremoilles, însoţită de Aristide Briand şi de Paul Claudel - cel mai distins intelectual al zilei. Celebritatea însoţitorilor săi a potolit un timp gurile rele, dar acestea au izbucnit curând din nou, datorită unui incident nefericit care a avut loc în ajunul plecării la Londra.

Martha se pregătea să plece din Paris când a primit un mesaj de la un vechi prieten de familie - contele Primoli - care îi spunea că fosta împărăteasă Eugenia - văduva lui Napoleon III - care pe vremea aceea locuia la Farnborough Hill, lângă Londra, o invita să-i facă o vizită, împărăteasa exilată fusese prietenă cu socrul Marthei, George Bibescu, pe vremea când era ofiţer în slujba lui Napoleon III. Martha a hotărât să plece imediat la Londra. Din cauza restricţiilor impuse de război, avea nevoie de permis şi de fotografii. Cum pe vremea aceea era nevoie de mult timp pentru fotografii, Jean Cocteau '-a sugerat să împrumute două instantanee ale lui Lantelme - celebra actriţă şi cea mai frumoasă femeie a acelor zile, cu care Martha semăna extraordinar de ^ult. Falsul a trecut nebăgat în seamă, în ajunul plecării ^sPi"e Londra, Martha si-a exprimat cu inocenţă speranţa

că Parisul nu va fi bombardat de zepelinurile germane, în absenţa ei. Probabil că în apropiere s-a aflat cineva care nu o plăcea, pentru că spusele i-au fost repetate greşit şi considerate ca un mesaj primit de ea în secret, „pe canale duşmane", de la prinţul de coroană german. Fără intenţia de a o jigni - sau cel puţin aşa a afirmat - prietenul ei, Jean Cocteau, a compus o poezioară în care descria nemulţumirea lui „Willy cel Mic" că nu poate „vizita Parisul, la braţul Marthei". Reprodusă într-un săptămânal de largă răspândire, poezioara a amplificat campania dusă împotriva Marthei, în care abatele Mugnier şi Marcel Proust i-au rămas aliaţi de nădejde.

Fără să ia în seamă ce se întâmpla la Paris, Martha
a luat trenul spre Calais şi a ajuns la Dover în toiul unui atac al zepelinelor. în gara Victoria o aştepta Antoine. Consilier al Ambasadei Române de la Londra, locuia într-o casă frumoasă de pe malul Tamisei, Grosvenor Road, numărul 14, unde primea politicieni şi prieteni intelectuali. Discutau până noaptea târziu. Antoine era pesimist în privinţa mersului de atunci al războiului. „Am impresia că francezii confundă dorinţa cu realitatea", i-a spus Marthei, observaţie care s-a dovedit profetică. „Se bazează prea mult pe războiul de tranşee; în ultimele trei luni, Joffre [comandantul general] a avansat cam cincizeci de centimetri - doar atât."

Londra în vreme de război a impresionat-o pe Martha chiar mai mult decât înainte. „Această capitală a celui mai modern imperiu din lume îmi aduce aminte de o gigantică pânză de păianjen care controlează armate

uriaşe, aduse de la distanţe imense", scria în jurnal, pe 13 martie 1915.

Vizita de la Farnborough a fost ca o întoarcere în secolul al nouăsprezecelea, împărăteasa, care acum avea optzeci şi nouă de ani, - o siluetă micuţă, îmbrăcată în negru şi care semăna teribil cu Valentine cea din ultimele zile de viaţă - stătea într-un fotoliu mic, cu faţa spre grădină. Pe peretele din spatele ei era portretul de Winterhalter pe care Martha l-a admirat întotdeauna. Nu mai rămăsese nimic din frumuseţea radioasă de altădată, dar mintea îi era la fel de limpede. Nu avea nici un fel de îndoieli asupra rezultatului războiului: Aliaţii vor triumfa. Dezastrul de la Sedan, care îl costase tronul pe soţul ei, avea să fie răzbunat. Ca împărăteasă, îi plăcea
să aibă influenţă în politică; chiar şi acum vorbea tot ca
o consoartă de împărat; îi făcea plăcere să deseneze o hartă a Europei de după război, prevăzând destrămarea
Imperiului Austro-Ungar, acordând disputata regiune a Transilvaniei României şi creând noi naţiuni independente în Europa de Est. într-un moment de uluitoare previziune, i-a spus Marthei: „Prima ţară care va cere pacea va fi cea ameninţată de o revoluţie şi, mai mult ca sigur, aceasta va fi Rusia", în timp ce vorbea, faţa îi Pn'ndea din nou viaţă şi urme ale frumuseţii de odinioară apăreau pe ea. „Mi-am ridicat privirea şi, deodată, am văzut cât de mult seamănă cu portretul de pe perete", îşi amintea Martha.

La scurt timp după terminarea Primului Război Mon- împărăteasa Eugenie a părăsit Farnborough Hill şi

s-a întors în Spania, pământul ei natal. Acolo a şi murit pe 20 iulie, 1920, la vârsta de nouăzeci şi patru de ani ~ reminiscenţă a vechii ordini a secolului al nouăsprezecelea.

La întoarcere, plecarea trenului a fost amânată din cauza mişcărilor de trupe din Boulogne. Martha a petrecut noaptea aşezată pe un cufăr de călătorie de pe chei, învelită în pelerina albastră de călătorie, în jurul ei erau numai ambulanţe care duceau în Anglia răniţii de pe front. Cât vedeai cu ochii, Canalul era împânzit de o flotilă de nave care păzeau coasta. Martha citea un volum mic de poezii scrise de un tânăr poet - care urma să devină celebru - Siegfried Sassoon.

Peste trei zile, când a ajuns la Zurich, Martha a găsit ziarele pline de propagandă împotriva Aliaţilor. D/e *Woche* publica fotografii ale soldaţilor francezi duşi spre lagărele de prizonieri, trupe germane făcând fericite plajă într-un sat din Belgia, primirea „entuziastă" a kaizerului Wilhelm într-un oraş recent cucerit din nordul Franţei; în fundal se vedea chiar şi firma contrafăcută a băcăniei Felix Potin. Când a ajuns în Viena, Marthei i-a fost înmânată o scrisoare personală de la prinţul-moştenitor german, pe care a considerat-o deosebit de jenantă. Pe lângă faptul că sublinia avantajele pe care le-ar avea România dacă ar intra în război de partea Germaniei, prinţul sugera şi încheierea unei păci separate între Germania şi Franţa, în care Franţa urma să primească o parte din Belgia, iar restul să fie anexat Germaniei. „Pe urmă am putea declara război Imperiului

Britanic, care va fi mai uşor de dus, datorită bazei militare germane ce va fi instalată pe malul Canalului. „Prinţul-moştenitor accentua că propunerile erau ale sale şi nu reflectau neapărat punctul de vedere al guvernului său; totuşi, o *ruga* pe Martha „să le transmită neoficial guvernului francez, prin Aristide Briand, vechiul său prieten." După priveliştea dezolantă a câmpiei ungare, pe care Orient Express-ul o traversa cu mers de melc si bine camuflat, a fost o uşurare fantastică să vadă crestele acoperite cu zăpadă ale Munţilor Carpaţi. La Bucureşti, atmosfera generală era tensionată. Permanentele insuccese ale Marii Britanii în strâmtoarea Dardanele confirmau cele mai sumbre temeri ale celor neimplicaţi în război. Czernin, elocventul şi convingătorul ambasador al Austriei la Bucureşti, aducea permanent argumente în favoarea intrării României în război, alături de Puterile Centrale. Pe de altă parte, Londra şi Parisul doreau ca România să intre de partea Aliaţilor, în acest scop, Lord Kitchener, ministrul britanic de Război, l-a trimis la Bucureşti pe unul dintre cei mai experimentaţi politic ofiţeri ai statului-major, locotenent-colonel Christopher Birdwood Thomson, un veteran de treizeci si nouă de ani al bătăliei de la Ypres. Thomson cunoştea bine condiţiile din Balcani şi - lucru neobişnuit la un englez - vorbea fluent rusa, germana şi franceza. Misiunea sa ca ataşat militar în România era simplă: să facă în aşa fel, ca ţara sa intre cât mai repede în război de partea Aliaţilor.

LM

HII

Cavalerul rătăcitor

Christopher Birdwood Thomson era un bărbat absolut deosebit. Crescut în India, într-o familie care s-a distins în serviciul Imperiului Britanic, Thompson a terminat colegiul de la Cheltenham şi Academia Militară de lângă Londra, a intrat în armată la vârsta de şaptesprezece ani şi, peste un an, a fost ridicat la rangul de ofiţer. Cu o statură impunătoare - unul dintre cei mai înalţi ofiţeri ai armatei britanice - cu păru! negru şi ochi veseli, albaştri, Thomson era foarte energic şi un bun orator, calităţi care i-au făcut pe români să-l îndrăgească. Reprezentant al Marii Britanii în Serbia, în 1913, în timpul celui
de-al doilea război balcanic, a fost de-a dreptul fascinat de complexitatea aparent insolubilă a scenei Balcanilor, cu oamenii ei frumoşi şi peisajele minunate. Şi totuşi, anii petrecuţi în armată nu reuşiseră să suprime natura sa idealistă şi romantică; a rămas un om total neconvenţional - lucru rar întâlnit la un soldat.

Colonelul Thomson a sosit la Bucureşti la începutul lui martie şi şi-a luat în primire postul de la Legaţia Marii Britanii, sub comanda directă a ministrului Apărării, Şir George Barclay. Pe 24 martie, la invitaţia regelui Ferdinand, a luat parte la un concert dat la palatul Cotro-

ceni. în seara aceea, Martha - revenită de curând din străinătate - lua cina cu regele Ferdinand, „pentru a-l pune la curent cu atmosfera generală din cercurile politice franceze". Cum regina Măria nu se simţea prea bine, regele a însoţit-o pe Martha la concert. A intrat la braţul regelui în salonul luminat de candelabre, îmbrăcată într-o rochie lungă de catifea neagră şi purtând celebrele smaralde. Pentru colonelul de-abia sosit, Martha a fost un fel de apariţie ieşită direct din basmele copilăriei sale. Şi-a spus că nu mai văzuse niciodată o femeie atât de frumoasă; nu îşi mai putea lua ochii de la ea, spre amuzamentul Elizei Brătianu, care s-a aplecat spre Martha şi i-a şoptit: „colonelul ăsta britanic, atât de chipeş, o să rămână cu ochii crucişi". După concert, când Şir George Barclay i-a făcut cunoştinţă cu „arătarea" şi au stat de vorbă, bărbatul a fost pur şi simplu uluit de forţa personalităţii Marthei şi de erudiţia ei. Copleşit, un bărbat mai puţin educat ca Thomson s-ar fi retras, probabil, dar acesta avea el însuşi destulă personalitate, pentru a face faţă cu brio în faţa Marthei. S-a îndrăgostit de ea şi devotamentul său - nu întotdeauna împărtăşit de Martha - a durat până la sfârşitul vieţii.

în seara aceea deosebită de la palatul Cotroceni, Martha se afla într-o stare de spirit foarte receptivă, gata să-l primească în viaţa sa pe „cavalerul rătăcitor". Se simţea singură. Era război şi avea impresia că nu e protejată. Cu toate că îi scria în continuare, Charles-Louis 6ra departe, în armată; majoritatea prietenilor ei erau Cotaţi de ea, de război; George, pentru care războiul se

timpul în cercurile aviatice. Thomson a trecut

la ea acasă, m România, ia re iu

soană, nu sunt niciodată iertate de cei geloşi." Fin observator, pune imediat degetul pe rana Marthei: „Are o minte pur europeană. Peste zece ani, acest gen de minte va
fi salvarea Europei - astăzi aduce numai reproşuri."

Spre sfârşitul primăverii şi în cursul verii, relaţia lor face progrese; colonelul e îndrăgostit până peste cap. Martha se lasă adorată fără a se angaja în vreun fel şi este dificil de judecat, din jurnalul ei, în ce măsură îi împărtăşeşte sentimentele. A fost o poveste de dragoste pe timp de război în Ruritania. Ea îi spunea „Kit", cum
i se spunea în familie, iar el i se adresa cu „Smaranda". Trebuie să fi existat şi momente tandre. Un paragraf din jurnalul din vara aceea spune: „Astă seară, eu şi Kit singuri la Mogoşoaia. Trandafiri roşii... S-ar putea oare ca, într-o bună zi, să fiu soţia unui englez?"

întrebarea Marthei trebuie apreciată cu multă precauţie. Chiar dacă presupunem că, datorită războiului, Martha vedea altfel lucrurile, este imposibil să ne-o imaginăm ca pe o simplă doamnă Thomson. Făceau parte din lumi diferite şi doar peste ani, când erau oameni de vârstă mijlocie, iar Thomson ocupa un post înalt şi avea un titlu nobiliar, vieţile lor s-ar fi putut întrepătrunde astfel. Dar, în vara anului 1915, Beauvau-Craon cel de departe avea încă cheia inimii ei.

Atunci însă, prezenţa masculină a lui Thomson umPlea un gol în viaţa Marthei, mai ales după moartea recentă a tatălui ei, în urma unui atac de cord. Erau la Constanţa când, într-o zi, George şi-a făcut dintr-o dată aPariţia, cu un aer grav. „Tatălui tău i s-a întâmplat o

nenorocire", i-a spus. Martha a ghicit imediat: „Nenorocirea nu e a lui - e a mea."

Tatăl Marthei fusese un erou; îl adorase de pe vremea când era încă foarte mică şi fusese mereu mândră
de poziţia pe care o ocupa acesta în România. A fost singura persoană din lume ale cărei sfaturi le urmase fără ezitare şi a cărei companie i-a fost întotdeauna foarte dragă. Ion Lahovari a fost înmormântat cu funeralii oficiale, iar regele Ferdinand a condus el însuşi procesiunea. După aceea, Martha s-a retras în singurătatea de la Posada. A stat zile întregi acolo, neprimind pe nimeni în afară de Thomson, a cărui forţă şi devotament păreau să o aline.

între timp, viaţa în România neutră se desfăşura într-un
ritm relativ normal. Recoltele din 1914 şi 1915 au fost foarte mari şi s-au vândut la preţuri foarte bune. Bucureştiul era acum un paradis al speculanţilor, atât Aliaţii cât şi Puterile Centrale ridicând preţul oferit la licitaţii, pentru ca grânele să nu ajungă în mâinile duşmanului. Corupţia şi şantajul acţionau din plin, dar aşa fusese mereu în Balcani. Thomson era obligat să joace singur împotriva imensei influenţe germane şi a intrigilor. Cu toate că regina Măria şi cea mai mare parte a guvernului erau în favoarea Aliaţilor, regele Ferdinand şi câţiva miniştri, nu; eşecurile atacurilor britanice în Dardanele constituiau un argument puternic pentru facţiunea progermană, care aştepta să intre în război de partea învin-

gătorilor. Când, în octombrie 1915, Bulgaria s-a declarat de partea Puterilor Centrale, misiunea lui Thomson părea că a eşuat.

în toată această perioadă, Martha a jucat un rol-cheie, în calitate de amfitrioană, în atmosfera relaxată de la Mogoşoaia, reprezentanţii ţărilor adverse se întâlneau pe teren neutru, unde emiteau păreri, discutau ultimele veşti şi chiar formau prietenii temporare, care depăşeau graniţele politice şi militare. Generali ruşi stă-
teau de vorbă cu diplomaţi italieni şi toţi cu trimişii Turciei şi cu reprezentanţii regelui Greciei. Regele Ferdinand sau regina Măria, însoţită de prinţul Ştirbei, veneau din când în când într-o vizită ca între vecini la Martha, care domnea în salonul ei politic, ţinând cu măiestrie în frâu pasiunile politice. Ca loc în care se puteau culege informaţii şi influenţa politicienii ţării, salonul Marthei a avut o valoare inestimabilă pentru colonelul Thomson. A fost o ocazie unică de a îmbina plăcerea cu datoria.

în vremuri de război, o ţară neutră este terenul ideal pentru beligeranţi - şi chiar pentru aliaţi - să se spioneze unul pe altul; nu mai e necesar să precizăm că în România era multă activitate de acest gen, iar guvernul spiona ambele părţi. Corect sau nu, Thomson a hotărât că securitatea Misiunii Britanice de la Bucureşti lăsa roult de dorit, în august, la întoarcerea dintr-o scurtă călătorie în Anglia, a venit cu multe documente oficiale ?i memorandumuri ale ministrului de Război, lordul Kitchener, şi a avut o idee - care, privită retrospectiv,

pare foarte ciudată - să o roage pe Martha să depoziteze documentele secrete la Posada, „departe de pericole". Procedeul a fost pe cât de neortodox pe atât de naiv şi e greu de imaginat de ce şeful Misiunii a autorizat o astfel de acţiune. La urma urmei, Martha era una dintre cele mai cunoscute personalităţi politice din România; călătorea mult şi primea diplomaţi şi oameni politici din ambele tabere; avea prieteni peste hotare. Era normal să fie ţinută sub supraveghere şi poate chiar spionată. La acest lucru nu pare să se fi gândit colonelul Thomson când, pe 15 septembrie 1915, potrivit jurnalului său din timpul războiului, a plecat spre Posada, împreună cu Frank Rattingen - primul-secretar al Misiunii Britanice de la Bucureşti - cu o maşină plină de cutii de carton, în care se găseau preţioasele documente. Cutiile au fost descărcate în văzul tuturor şi depozitate într-o mică mansardă de deasupra bibliotecii din corpul principal al casei.

Duminică, 25 septembrie, Christopher Thomson se întorcea la Bucureşti după ce luase cina cu Martha, la Mogoşoaia. Când a intrat în casă, a auzit telefonul sunând; era Martha, care îi spunea că Posada ardea, „în câteva minute am fost în garaj, l-am sculat pe şoferul meu, Virgil, şi am pornit în goană pe străzile pustii", îşi amintea Thomson.

„Smaranda ne aştepta cu maşina ei, la intersecţia Şoselei Nordului cu drumul care duce la Mogoşoaia. Am continuat drumul în tăcere în Daimler-ul ei de mare viteză." Primii treizeci de kilometri sunt în câmpie şi dru-

Vnul e larg şi drept, pe urmă începe urcuşul de la poalele
dealurilor. Noaptea era senină şi foarte liniştită; în depărtare, se zărea o lumină roşie pe cer. „Şi-au dat seama de mărimea dezastrului abia după ce au trecut de poartă. Sătenii făcuseră tot ce putuseră pentru a salva clădirea, dar pompierii erau slab dotaţi şi clădirea veche de lemn arsese fantastic de repede. Fuseseră salvate câteva tablouri şi piese de mobilier, însă tavanul s-a prăbuşit rapid şi zidurile groase de piatră au format un adevărat furnal. Picturi valoroase, covoare persane preţioase, porţelanuri scumpe şi, mai ales, documente personale şi scrisori şi fotografii de familie - toate au fost mistuite de flăcări, ca si documentele secrete ale guvernului britanic, în zori, peisajul era dezolant; câţiva mesteceni pârjoliţi de foc se zăreau prin ceaţă, ca nişte schelete sinistre; în depărtare se auzeau cirezile de vite şi turmele de oi care coborau de la munte.

Martha era prea împietrită pentru a mai putea plânge. Treisprezece ani din viaţa sa dispăruseră în infern: amintiri din tinereţe, bune şi rele, primele ei încercări literare, manuscrisul *Celor opt paradisuri.* Iubea Posada-refugiul ei - şi era mândră de casa şi grădina pe care le crease ea însăşi. Uţa - servitoarea din sat - o conduse plângând spre rămăşiţele carbonizate ale lui Pat, pisica siameză pe care Martha o adorase. Motanul zăcea 'ângă un flacon mare de Houbigant's Hyacinth, parfumul Preferat al Marthei, care explodase din cauza căldurii intense şi acum ardea cu o flacără galbenă, răspândind
[0] aromă minunată. , K0r • < , • "•' • '-v-.

Nu mai era nimic de făcut; Martha le-a mulţumit sătenilor, a liniştit-o pe Uţa şi a plecat la Mogoşoaia. A jurat că, peste câţiva ani, va începe să reconstruiască Posada, dacă lumea nu se va prăbuşi între timp. în maşină, Thomson stătea tăcut lângă ea, cu cugetul apăsat de vinovăţie. Când au intrat în curte la Mogoşoaia, a întrebat-o pe Martha dacă preferă să rămână singură. Martha a spus: „Nu - îmi pare bine că eşti cu mine."

De-abia mai târziu s-a constatat că focul a fost pus de serviciul secret german.

Iarna 1915-1916 a fost foarte apăsătoare pentru Martha. A petrecut mult timp singură la Mogoşoaia, aşteptând derularea evenimentelor, îi era dor de tatăl ei. După moartea lui, mama şi sora sa mai mică, Marguerite (născută la câţiva ani după moartea fratelui ei) au părăsit România şi s-au stabilit la Geneva, pe toată durata războiului. Relaţia Marthei cu mama sa se îmbunătăţise după moartea tatălui si, fiind cea mai mare dintre fete şi cea care avea bani, se simţea obligată să aibă grijă de ea. Nu era uşor, pentru că Madame Lahovari, emotivă şi uşor de enervat de felul ei, intrase acum într-o perioadă de instabilitate mentală care, peste trei ani, avea să ducă la sinucidere.

Cum situaţia politică era din ce în ce mai tensionată şi România se încăpăţâna să rămână neutră, relaţiile cu
Puterile Centrale se înăspriseră, încurajate de victoriile din Balcani, Germania şi Austria se purtau cu un dispreţ tot mai mare faţă de familia regală română şi guvern. Fiind limpede pentru toată lumea că regina avea control

asupra regelui, atât contele Czernin - reprezentantul Austriei - cât şi von dem Bussche - cel al Germaniei - încercau din răsputeri să o convingă că e în avantajul pomâniei să li se alăture, renunţând la neutralitate. Dar regina nu s-a lăsat convinsă. Regina nu se îndoia nici o clipă că Anglia va câştiga, dar Thomson avea îndoieli în privinţa României. Observator experimentat, era conştient că implicarea într-un război care se ducea pe trei fronturi - împotriva Austriei, Turciei şi Bulgariei - a unei ţări nepregătite şi slab înarmate ar duce la un adevărat dezastru şi România ar deveni, nu numai un activ, dar şi un pasiv economic al Aliaţilor. Iar temerile sale au fost confirmate de evenimentele ce au urmat.

în sfârşit, în primăvara lui 1916, mult-aşteptata „mare ofensivă Brusilov" s-a materializat. Forţele ruse au început să atace trupele austriece în est şi le-au împins spre Carpaţi. Aliaţii au considerat că este momentul propice ca România să intre în război de partea lor, pentru că însemna retragerea detaşamentelor austro-ungare de pe câmpul de bătălie de pe Somme.

Aşa se face că Thomson a semnat pe 13 august 1916, cu inima grea şi presentimente înfricoşătoare un acord - din partea Comandamentului General Imperial - prin care „se ajutau şi susţineau armatele române de pe toate fronturile". Colegul său, colonelul Henri Berthelot, a semnat din partea Franţei; dar amândoi îşi dădeau scârna că aceste acorduri nu vor fi aplicate niciodată. este două săptămâni, România va declara război Berilor Centrale. Regina Măria jubila, cu toate că ştia

că „intrăm în vremuri cumplite". Pentru regele Ferdinand, decizia fusese dureroasă, ea însemnând a merge împotriva naţiunii şi familiei sale. Unui curtean pro-german, care argumenta că Hohenzollernii nu au fost niciodată învinşi, i-a răspuns cu tristeţe: „Tocmai aţi văzut unul".

în ziua în care ţara sa a intrat, în sfârşit, în război, Martha se afla la Paris. Pentru a o pune la adăpost pe micuţa Valentina de ceea ce considera că va fi o luptă periculoasă şi îndelungată, a hotărât să le ducă, pe ea şi pe Miss Chatfield, în Elveţia unde se găseau mama şi sora ei. „Geneva, Geneva cea sigură şi plicticoasă", scria în jurnal, pe 11 august. „Peste tot în aer pluteşte mirosul banilor de pretutindeni... bănci, peste tot numai bănci... o cuşcă de sticlă plină de lumina roz-cenuşie a lacului." Şi-a instalat fiica şi guvernanta la St. Cergue, un sat fermecător din apropiere de Geneva, şi a plecat în Franţa. Nici controalele minuţioase de la graniţă, nici mulţimea de soldaţi care umpleau coridoarele trenului nu i-au stricat plăcerea de a se întoarce în Franţa şi în Paris. „Scumpă Franţă, te iubesc", şoptea, în timp ce trenul prindea în sfârşit viteză, după ce trecuse graniţa.

Apartamentul din Faubourg St. Honore, 71, păstrat imaculat de Zufall, majordomul elveţian, era straniu de liniştit. Nu se auzeau autobuzele şi taxiurile care umpleau de obicei cartierul. Erau toate pe front, rechiziţionate de către armată pentru transport, şi apărau linia frontului de pe Somme; la fel şi Charles-Louis, a cărui prezenţă încă o simţea în încăperi. Martha a tra-

versat Place de la Concorde şi a admirat podurile de pe Sena, fericită că frumosul oraş rămăsese încă neatins de război.

A doua zi, abatele Mugnier a venit să ia prânzul cu ea - inteligent, plin de afecţiune şi la curent cu ultimele bârfe politice, în aceeaşi seară i-a făcut o vizită Emmanuel; era foarte schimbat. Bărbatul superb, „la belle Aimee", care îl încântase pe Proust în anii precedenţi şi care fusese marea dragoste adolescentină a Marthei, suferea de depresie clinică. Era slab până la emaciere, mişcările îi erau bruşte şi vorbea cu greutate. Se plângea că prietenii săi francezi „îl calcă pe nervi" şi spunea că are de gând să se ducă la Londra, imediat ce va obţine permisul de călătorie, pentru a fi alături de Antoine.

în Paris, starea de spirit era sumbră. Fiecare zi aducea veşti despre noi victime de pe frontul de vest. Martha spera că îl va vedea pe Charles-Louis, dar a fost imposibil, pentru că nu se mai acordau permisii.

în după-amiaza zilei de 27 august 1916, în timp ce scria în jurnal, Martha a primit un telefon de la vărul ei Alexandru Lahovari, ambasadorul României la Paris. *„C'est fait,* în sfârşit, am intrat în război", a exclamat. România declarase război Puterilor Centrale. Ca şi regina Măria acasă, în palatul de la Cotroceni, Martha a fost încântată; nici nu a băgat în seamă părerea unui politician francez care i-a prezis că „în două săptămâni, nemţii vor fi la Bucureşti." Mulţi oameni o felicitau. „Mă sirnţeam ca o mireasă care primeşte buchete de flori şi telegrame de la binevoitori", nota în jurnal, pe 29 august.

Problema era cum să ajungă acasă. România fiind acum o ţară beligerantă, singura cale de întoarcere la Bucureşti era să ia trenul până la Londra, de acolo un vapor până în Norvegia, să traverseze Scandinavia cu trenul, până la St. Petersburg - care de curând fusese numit Retrograd - şi, de acolo, un alt tren cu care să traverseze Rusia, până la Kiev şi Bucureşti. Era o călătorie cumplită, care o speria pe Martha. Existau totuşi şi compensaţii: şansa de a-l vedea pe Antoine la Londra, reluarea contactelor cu familia imperială rusă care se afla la Retrograd şi culegerea de informaţii legate de problemele militare si politice ruseşti, vitale pentru Thomson şi guvernul român. O telegramă trimisă vechiului său prieten Maurice Paleologue, ambasadorul Franţei în Rusia, a avut ca rezultat o invitaţie la ambasada fraceză din Retrograd, înarmată cu „o viză de ieşire specială", semnată de Jules Cambon de la Ministerul Afacerilor Externe al Franţei, Martha a pornit spre Boulogne, de unde a luat feribotul la bordul căruia nota cu satisfacţie: „Eram singura femeie care călătorea."

în gara Victoria, a fost aşteptată de Antoine, la volanul unui Bentley decapotabil 1911. Venea direct de la o recepţie diplomatică şi era îmbrăcat foarte elegant; arăta foarte bine şi avea un aer distins - „unic, uşor batjocoritor, afectuos şi nerăbdător"; a luat-o în braţe pe Martha şi a anunţat-o că sunt invitaţi la o recepţie dată de Şir John French, la Rutland. Martha l-a implorat să o lase să se schimbe, dar replica a fost: „Sunt vremuri de război, nu-i pasă nimănui de asta". Peste câteva ore, aşezată comod în fermecătoarea cameră de oaspeţi a

lui Antoine, Martha încerca masca de gaz şi pleca să se plimbe pe malul apei, „pentru a redescoperi căsuţele roz *de* pe cheiul Chelsea, care îmi plăceau atât de mult." în noaptea aceea a avut loc un raid de zepeline. Martha s-a trezit brusc la ora 2 a.m., în zgomotul bombelor care cădeau „în mijlocul tăcerii solemne a fluviului". S-a rezemat într-un cot şi a ascultat. „Londra se strângea în jurul meu, ca un imens lac liniştit. M-am culcat la loc, fără să-mi fie frică." A doua zi dimineaţă a auzit că zepelinul fusese doborât undeva la nord de docurile Londrei.

Pe 10 septembrie, Martha s-a îmbarcat pe *Jupiter,* cu destinaţia Norvegia. Bergen nu a impresionat-o. Nesfârşite şiruri de căsuţe, toate vopsite în verde - nicăieri nu găseai un ziar..." A traversat Suedia numai prin ploaie şi lapoviţă, remarcând: „pădurile lugubre de pini uzi-leoarcă - şi, din nou, nici măcar un singur ziar în altă limbă decât suedeza... Ce plicticoase sunt ţările astea neutre, din nord". După şapte zile de mers cu trenul, a ajuns la Retrograd, unde Maurice Paleologue a primit-o în somptuoasa ambasadă de pe Neva, o insulă de lux şi confort, în mijlocul mişcării revoluţionare din capitala rusă. De la fereastra camerei sale, vedea fluviul plin de barje scăldate în lumina soarelui de toamnă. S-a plimbat pe cheiurile de granit roz, a admirat palatele în culori pastel - un curcubeu de rozuri, galbenuri, verniluri şi albastruri. Paleologue a dus-o cu maşina pe insulă şi la mirificul magazin Faberge de pe Nevski Prospekt. „Ducky", sora preferată a reginei Măria, căsătorită cu marele duce Kiril, văr primar cu ţarul, [a] fost foarte încântată să o vadă; au vizitat împreună

Ţarskoe Selo şi pe soacra lui Ducky, formidabil de bine-informata mare ducesă Vladimir, cu care Martha a discutat despre Rasputin şi sinistra sa influenţă asupra împărătesei. Martha şi-a adus aminte de prevestirile tatălui său, cu ocazia vizitei făcute de familia imperială la Constanţa şi, după numai o zi petrecută în Retrograd, a avut acelaşi sentiment funest, „în oraş e foarte multă tensiune", scria în jurnal. „Este o atmosferă încărcată, nevrotică; în contrast cu opulenţa magazinelor, străzile sunt pline de gunoaie neridicate. Mi s-a spus că, practic, în oraş nu mai există lemne de foc şi sunt foarte puţine alimente, în fiecare zi sunt demonstraţii de diverse feluri... Circulă tot felul de zvonuri. Cum se vor termina toate?" Şase luni mai târziu, ţarul abdica şi revoluţia era în toi.

Nerăbdătoare să părăsească Rusia înainte ca serviciile să înceteze şi ele să mai funcţioneze, Martha nu a stat decât o zi la Moscova. Pe urmă şi-a continuat drumul spre Kiev - o călătorie lungă şi lipsită de orice confort, într-un tren plin de soldaţi zgomotoşi şi neîngrijiţi. La Kiev a dat peste o delegaţie militară franceză care se întorcea din România şi care a avertizat-o că situaţia de acolo era periculoasă şi că guvernul se muta la laşi - vechea capitală a Moldovei, deoarece Bucurestiul era prea aproape de linia frontului. „Să se ducă", şi-a spus Martha şi a hotărât să rămână la Mogoşoaia şi să continue să lucreze la spitalul din Bucureşti, indiferent de întorsătura pe care o vor lua lucrurile.

în timp ce trenul se apropia de frontiera cu România* războiul se simţea tot mai mult. Locomotiva mergea cu

"viteza melcului; un zepelin german a trecut pe deasupra trenului, dar nu a lansat bombe. Cu o întârziere de o zi şi jumătate, trenul a intrat, în sfârşit, în Gara Centrală din Bucureşti, în timp ce avioanele germane bombardau oraşul. Pe peron, dominând prin statură pe ceilalţi pasageri, o aştepta Christopher Thomson. Aştepta de şaisprezece ore.

„Am dus-o direct la Mogoşoaia", scria Thomson. „Era complet extenuată, dar avea acea exaltare spirituală care alungă teama. E mândră de ţara ei şi plină de speranţă şi idei glorioase. Bineînţeles că aceasta este atmosfera din Paris şi toate sunt bune şi la locul lor, dar aici va avea de înfruntat riscuri înspăimântătoare, pentru că situaţia se deteriorează rapid şi nemţii nu vor întârzia să intre... Lipsa fricii este admirabilă, dar absolut de nedorit la o femeie frumoasă... Spitalul în care va lucra se află exact în centrul oraşului, vizavi de palatul regal... ţintă sigură a bombardamentelor." Colonelul a fost şi mai deprimat, după ce Martha i-a relatat conversaţia avută la Londra cu Şir John French, şeful Comandamentului General Imperial, care îi spusese: „Cred că România a intrat prea repede în război si nu-i va fi bine." Pentru Thomson era doar confirmarea temerii care îl chinuia de mult timp, că armata română era sacrificată Pentru cauza Aliaţilor şi că el nu era decât unul din ir>strumentele de distrugere a acestei ţări. Dar, în faza aceea, nu putea face nimic - nici măcar să ofere profeţie femeii pe care o iubea.

IX

Spitalul

ir? Cu toate că era epuizată de călătorie, Martha a refuzat să se odihnească mai mult de o zi. Locuia la Mogoşoaia şi mergea în fiecare dimineaţă la Bucureşti, să lucreze în Spitalul Nr. 118, unde o ajutase pe regina Măria să-l organizeze şi doteze. Bineînţeles că erau multe de făcut, pentru că în fiecare zi soseau noi victime de pe front. Cu toate că erau viteji, soldaţii români nu erau un inamic potrivit cu superb antrenata şi dotata armată germană. Mai mult, ruşii, aliaţii lor, nu reuşeau să-i ajute; mult-trâmbiţata ofensivă a lui Brusilov s-a împotmolit în noroi şi s-a oprit chiar atunci când românii contau pe ruşi, pentru a ţine duşmanul ocupat în nordul ţării. Bombardamentele grele ale nemţilor au creat un sentiment de panică în Bucureşti şi „toate acestea într-un septembrie cu cea mai frumoasă vreme înregistrată vreodată - ce ironie.", nota Martha. Pe 26 septembrie, o bombă a căzut în grădina casei în care locuia colonelul Thomson, rănindu-l uşor. „Primul sânge englez vărsat în *apărarea* României - să nu-ţi baţi frumosul cap cu asta", i-a spus Marthei, la telefon.

Puse în faţa înaintării rapide a nemţilor, familiile aţJ început să părăsească Bucureştiul. Unii au hotărât sa

plece în Crimeea, fără să-şi dea seama că vor fi înghiţiţi
de revoluţie. Tezaurul naţional al României şi bijuteriile de coroană ale reginei Măria au fost trimise la Retrograd, de unde nu s-au mai întors niciodată. Mai precaută ca regina, Martha şi-a încredinţat toate bijuteriile - inclusiv celebrele smaralde Bibescu - în grija contelui de St. Aulaire, reprezentantul Franţei la Bucureşti, care le-a trimis pe cale diplomatică ambasadorului Paleologue. încuiate în seiful Ambasadei Franceze, au fost ulterior duse la Paris şi înapoiate Marthei la Geneva.

Acum, bombardamentele deveniseră o obişnuinţă zilnică. Dacă avioanele nemţeşti nu îşi făceau apariţia, oamenii începeau să se întrebe ce s-a întâmplat cu ele. „Adică nu suntem vrednici de ele? Cred c-am murit?" Dar nenorocirea cea mare nu venise încă.

în fiecare dimineaţă, Martha sosea la spital la ora 8 a.m. şi lucra cot la cot cu doctorii, asista la operaţii şi îi mângâia pe nefericiţii ale căror membre trebuia să fie amputate, folosind ca anestezic doar cloroformul. «Scenele astea nu-ţi amintesc de Infernul lui Dante?", a întrebat-o pe Eliza Brătianu, care lucra alături de ea. Seara, pleca de la spital cu o senzaţie de vomă, iar noaptea nu putea dormi din cauza scenelor de coşmar 'a care fusese martoră ziua.

Cum ofensiva promisă de ruşi nu se materializase, nernţii au avut suficient timp pentru a ocupa trecătorile din munţii Transilvaniei şi a năvăli în câmpiile române de est îndreptându-se spre Bucureşti. Reginei Măria, care Usese atât de curajoasă şi vizitase taberele soldaţilor,

împărţind mâncare şi vorbe de alinare, i s-a poruncit să meargă cu copiii la laşi, capitala temporară a ţării şi sediul Comandamentului General, în ajunul plecării din Bucureşti, regina i-a făcut o vizită neanunţată pritenei sale Martha, la Mogoşoaia. Era seara târziu şi Martha extenuată de munca din spital, se culcase. Regina Măria a descris mai târziu această vizită: „Martha era foarte frumoasă, aşa cum stătea în pat, sub baldachinul roşu, înconjurată de icoane şi vaze de flori, aranjate cu un bun gust desăvârşit; părul roşu şi bogat era răsfirat pe pernele de dantelă, iar ochii imenşi străluceau în lumina lumânărilor. Da, era foarte frumoasă în seara aceea unica şi fascinanta noastră Martha, dar *de ce* e atât de retrasă în ultimul timp?"

în ultimul timp, relaţia dintre cele două femei se deteriorase. Regina Măria - în doliu după cel mai mic copil al său şi extenuată de încordarea cu care urmărise boala băieţelului şi de situaţia militară din ce în ce mai rea - îşi crease o imagine exagerată a influenţei pe care o avea Martha asupra soţului său. Fire slabă şi pus în umbră de soţia sa, lui Ferdinand îi plăcea să facă vizite la Mogoşoaia, unde găsea o oază de linişte, o schimbare binevenită faţă de atmosfera agitată şi tulbure de la palat. Este adevărat că, peste câţiva ani^ relaţia lor va merge mai departe, dar, în toamna anului 1916, cei doi erau doar prieteni. Cu toate acestea, regina Măria - care, de fapt, nu ţinea foarte mult la soţul ei şi rareori îi reproşa relaţiile cu alte femei - a devenit deodată geloasă pe Martha şi foarte posesivă faţă de soţul său.

•pezaproba curajoasa hotărâre a Marthei de a rămâne la spitalul din Bucureşti şi, într-o remarcă mult comentată şi nedemnă de o regină, a sugerat că Martha a rămas în capitala ocupată de nemţi „pentru a aduna material de senzaţie pentru o carte şi pentru a profita de pe urma prieteniei cu prinţul-moştenitor al Germaniei."

A fost ceva total lipsit de temei. Cu excepţia obişnuitelor însemnări din jurnal, Martha nu a scris nimic despre ocupaţia germană; şi-a petrecut tot timpul îngrijind de răniţi şi încercând să-i împiedice pe nemţi să-i ducă
în lagăre de prizonieri. A rămâne la post era pentru Martha o problemă de demnitate. Era convinsă că e de datoria ei să apere Mogoşoaia, la fel cum era convinsă că e de datoria ei să nu abandoneze spitalul pe care îl conducea. Când Thomson a propus evacuarea spitalului cu un tren special, Martha a refuzat, pentru că marea majoritate a „răniţilor ei" nu erau transportabili.

în a treia săptămână a lui noiembrie, armata germană, condusă de generalul August von Mackensen, a trecut Dunărea; trupe germane, austriece, turceşti şi bulgăreşti se îndreptau spre capitală.

în seara zilei de 24 noiembrie - „ziua destinului", cum scria în jurnal - Martha tocmai se întorsese de la spital Şi se afla în dormitorul ei de la etaj, la Mogoşoaia, şi Uţa
îi rnasa picioarele; deodată, se auzi o maşină care intra cu viteză în curte. Christopher Thomson fu anunţat. Era îmbrăcat în uniformă şi purta pistol. Martha s-a îmbrăcat ʳepede şi a coborât să-l primească. Pe Thomson îl Părăsise calmul său obişnuit. „Trebuie să pleci imediat",

i-a spus Marthei. „în orice clipă pot sosi aici patrule de nemţi înarmaţi. Du-te la spital - e mai sigur acolo. Ai maşină? Merg şi eu cu dumneata la Bucureşti, dar, pentru numele lui Dumnezeu! hai să plecăm cât mai repede."

Martha stătea în faţa şemineului veneţian, în care ardea un foc vesel, şi se uita la încăperea atât de dragă, pe care ea o crease. Se gândea la toţi oamenii care se rezemaseră în ultimele luni de acelaşi şemineu, la discuţiile şi disputele care se ţinuseră în faţa lui. Şi-a luat nepreţuita carte a vizitatorilor casei şi a poruncit servitoarelor să o împacheteze împreună cu fotografiile de familie, manuscrisele, cele câteva tablouri şi una sau două sculpturi preţioase. Şi-a luat liniştită la revedere de la oamenii din slujba ei, spunându-le că pleacă la Bucureşti pentru a fi mai aproape de spitalul în care lucrează şi că va veni să-i vadă peste câteva zile. Grădinarul i-a dat un buchet imens de garoafe, din seră; Martha i-a mulţumit şi, străduindu-se să nu plângă, s-a urcat în maşină, lângă Thomson. Virginie, camerista elveţiană, venea în urma ei, cu bagajele. Aleea de plopi era întunecată - nu era lună şi în apele lacului nu se reflecta nici o lumină aprinsă. „Dacă suntem împresuraţi de duşman, va trebui să scap luând maşina cealaltă", i-a spus Thomson. „Pentru că mâine am de îndeplinit o misiune importantă."

Au ajuns la spital în zorii zilei. „Cavalerul rătăcitor" i-a sărutat mâna şi, lăsând-o în pragul uşii, a plecat în grabă.

Ulterior, Martha avea să afle că guvernul britanic îi dăduse lui Thomson misiunea secretă de a distruge câmpurile petrolifere şi rafinăriile de la Ploieşti, pentru a nu cădea în mâinile nemţilor. Coincidenţa a făcut ca cel care l-a ajutat pe Thomson în această complexă şi extrem de periculoasă operaţiune să fie chiar soţul Marthei, George Bibescu. De îndată ce a primit ordin de la Londra, Thomson a întreprins demersuri pentru a-şi asigura cooperarea armatei române şi a personalului care lucra la exploatarea Standard Oii. Având în vedere înaintarea rapidă a nemţilor, trebuiau să acţioneze imediat, întreaga responsabilitate a operaţiunii îi revenea lui Thomson, dar executarea ei fusese încredinţată unei unităţi de comando a Forţelor Aeriene Române, condusă de căpitanul George Bibescu. Uniţi sub o cauză comună, cei doi bărbaţi s-au întâlnit la Ploieşti chiar în momentul în care nemţii înaintau în marş spre Posada. Le-au trebuit două zile să distrugă instalaţiile şi să incendieze rezervoarele, operaţiune plină de pericole, în care George şi oamenii săi şi-au riscat viaţa. Când coloanele de fum negru se ridicau spre cer şi rezervoarele luau foc, tancurile germane intrau în periferiile Ploiestiului. George, care ducea în spate pe unul din operatorii de la Standard Oii, care era rănit, a reuşit să scape. La fel şi Thomson cu oamenii lui. George a găsit tlrnp să-i trimită Marthei o telegramă la spital: „în comParaţie cu noi, Nero e nevinovat. Ce privelişte." (Pentru a°eastă faptă eroică, George a fost decorat, mai târziu, 016 către armata britanică cu Ordinul Merite Deosebite în

Serviciu; cel care a scris decretul de citare pe ordinea de zi a fost însuşi Thomson.)

După ce George a plecat în grabă la Cartierul General al Armatei de la Iaşi, colonelul Thomson - pe capul căruia nemţii puseseră un premiu - a intrat pe furiş în Bucureşti, pentru a-şi lua la revedere de la Martha. Operaţiunea de la Ploieşti îl bântuia. Venise în România pentru a o proteja şi acum pleca, după ce o distrusese. „Cum am să pot vreodată să mă revanşez faţă de dumneata? a întrebat-o pe Martha. Vor trece câţiva ani până se vor revedea.

Toată noaptea, pe sub ferestrele spitalului au trecut coloane lungi de maşini: guvernul se muta din capitală, dar oamenii rămâneau pe loc. Şi Martha, o dată cu ei. Camera în care adusese câteva din cele mai dragi lucruri de la Mogoşoaia semăna cu o părticică din Luvru: un bust de Canova, altul de Coustou, un portret de Winterhattar, trei fotolii preţioase Louis XV, un birou stil Empire şi multe lucruri mărunte salvate din inevitabilul dezastru de acasă. Era o atmosferă liniştitoare, în care se retrăgea după zilele de coşmar de la spital.

„Şaptesprezece răniţi", scria în jurnal; „unul şi-a pierdut braţul... Le spălăm picioarele, le ardem hainele pline de păduchi... Două operaţii... Tânărul Dumitru a murit ţinându-mă de mână... Lumina se stinge... Pregătim lumânările." Iar mai târziu: „Unde sunt nemţii? Au intrat în Ciocăneşti... Sunt la Chitila... Ne aşteptăm să intre dintr-o clipă în alta... Matilda Ghika (o verişoară) a venit cu un buchet imens de flori... Pleacă cu ultimul tren

i iese din capitală... „Te admir că rămâi aici, mi-a spus."

Pe urmă nu a mai avut timp pentru jurnal. Evacuarea se terminase, Bucureştiul era complet lipsit de apărare; peste el s-a aşternut o tăcere prevestitoare de rău. A început să ningă.

Pe 6 decembrie, la miezul nopţii, luminile de pe străzi s-au aprins brusc. „Oraşul şi-a scos masca", nota Martha. „Nu mai avem de ce ne teme de raidurile aeriene... am fost cuceriţi." A doua zi dimineaţă, detaşamentele de nemţi au ajuns în Piaţa Palatului, chiar sub ferestrele spitalului, „îi auzim cum vorbesc şi râd, apoi imnul lor naţional - cântecul regatei de la Kiel - o lume atât de departe acum. Am interzis personalului auxiliar sase uite pe fereastră, în spitalul meu, nimeni nu va ieşi la ferestre... Mă întorc la pacienţii mei... Mulţi soldaţi plâng."

în ziua următoare, în spital au fost aduşi cinci nemţi răniţi, însoţiţi de un ofiţer-medic, care a cerut pansamente, medicamente şi dezinfectante. Urla la doctorii români, să se grăbească. Faţa imobilă a Marthei l-a calmat; a salutat scurt şi a plecat, anunţând un alt grup de râniţi pentru dimineaţa următoare.

Spre sfârşitul săptămânii, în timp ce intra în sala de operaţii, Marthei i-a fost înmânat un bilet de la vechea sa cunoştinţă, von Waldburg, unul din membrii ambasaci'ei germane la Bucureşti şi oaspete frecvent la Mogocare o ruga să-l primească pe prinţul Schaum-, din Comandamentul General german, care

T

dorea să o vadă. „Nu ştiam ce răspuns să dau", nota Martha. „Până la urmă, am trimis un mesaj, că uşile unui spital de Cruce Roşie sunt deschise pentru toţi."

Schaumburg-Lippe, dintr-o veche familie germană, a fost politicos şi plin de asigurări, I-a spus Marthei ca oraşul va fi preluat de o administraţie civilă, sub comanda ducelui de Mecklenburg, si că spitalul va fi protejat, în aceeaşi zi, spre seară, au fost aduşi optsprezece răniţi nemţi care au ocupat toate paturile disponibile; soldaţii români au fost mutaţi pe saltele de paie, puse pe podea.

Duminică, 10 octombrie, în timp ce se întorcea de la biserică, Martha a primit la spital un mesaj prin care era anunţată că Mogoşoaia fusese vandalizată de soldaţii germani. Ofiţerul care adusese vestea s-a oferit să o conducă acolo, pentru a vedea prăpădul. Martha a plecat, însoţită de sora Julie, una din surorile catolice de la spital.

La Mogoşoaia - giuvaerul veneţian al Marthei de pe malul lacului, admirat de vizitatori din întreaga Europă - a întâmpinat-o o scenă zguduitoare. Aleea lungă, mărginită de plopi, pe care se părea că avusese loc o luptă, era plină
de cadavrele cailor de la fermă, în casă era un adevărat dezastru: piese de mobilier antic fuseseră dezmembrate şi îngrămădite în şemineu, pentru a fi folosite ca lemne de foc, pe podele erau împrăştiate cioburi de porţelanuri de valoare, iar covoarele erau murdare de excremente umane. Capela bizantină a principilor Brâncoveanu î^{n} care se ţineau slujbele ortodoxe fusese transformată î^{n}

grajd. „Mi-e foarte ruşine de ce au făcut oamenii mei şi îmi cer scuze - sărmană prinţesă.", i-a spus comandantul local, von Diergard. Iar un tânăr soldat german s-a uitat la chipul frumos al Marthei şi a exclamat, cuprins de remuşcări: „Habar n-am avut că proprietara e aşa de tânără şi frumoasă - dacă am fi ştiut, nu am fi făcut ce-am făcut." „Ar fi trebuit oare să pun un anunţ pe casă, că nu sunt bătrână?", se întreba cu amărăciune Martha.

Ţăranii din sat avuseseră aceeaşi soartă; dar, cu toate că li se luaseră bunurile amărâte, deplângeau nenorocirea ce se abătuse asupra stăpânei lor. Mai târziu, când Martha i-a vizitat acasă, împărţindu-le bani şi zahărul şi făina pe care le mai găsise, le-a spus: „Mi-ar fi ruşine dacă nu ar fi jefuit şi casa mea, când voi înşivă aţi pierdut atât de mult."

Dar jefuirea Mogoşoaiei a fost doar începutul nenorocirilor pe care avea să le înfrunte Martha în acel an. Zece zile mai târziu, a sosit vestea că atât Baloteştiul - căminul părinţilor săi - cât şi Posada - dragul ei refugiu de la munte - fuseseră şi ele devastate. La Posada, soldaţii unui regiment maghiar au găsit portretele de familie depozitate într-un pod şi, aliniindu-le în curte, le-au folosit pe post de ţinte şi apoi le-au dat foc. Dintr-o curtoazie de modă veche, au hotărât să cruţe portretele de femei; ale bărbaţilor însă au sfârşit în flăcări. Aşa a Pierit un Renoir celebru al familiei, cumpărat de la Paris de tatăl lui George si intitulat „Ghid pentru împărat".

Altădată Martha ar fi fost distrusă de pierderile avute, acum însă părea să nu-i mai pese. Nenorocirile umane

a căror martoră fusese la spital în fiecare zi erau atât de mari încât orice pierdere materială i se părea un fleac. Acum zilele îi erau umbrite de lupta constantă pentru provizii. După instalarea nemţilor în oraş, locuitorilor Bucureştiului li s-a ordonat să-şi predea rezervele de alimente şi combustibil, rămânând astfel fără elementele de bază ale supravieţuirii. Iarna ce a urmat s-a dovedit a fi cea mai rece din ultimii cincizeci de ani şi suferinţele populaţiei au fost cumplite. Oamenii nu aveau combustibil să se încălzească şi nici mijloacele de a şi-l procura. Casele abandonate de proprietari au fost devastate de soldaţi (numai palatul regal a fost cruţat, din respect pentru fostul rege Carol I, „prieten al Germaniei"). Când iarna a început să-şi arate colţii, oamenii au început să moară de foame.

Spitalul ducea lipsă de toate, dar cea mai acută problemă erau hrana şi păturile groase. Martha îşi pierdea zilele bătând oraşul şi încercând să obţină donaţii din partea proprietarilor de depozite, dar stocurile erau epuizate. Hotărâtă să obţină ajutor pentru „bolnavii ei", a ajuns chiar şi la Cartierul general al nemţilor şi l-a convins pe ofiţerul-medic să aloce medicamente şi făină pentru spital. „La urma urmei, îi tratăm şi pe soldaţii dumneavoastră", i-a spus.

Acum, Mogoşoaia era administrată de un ofiţer-fermier austriac care începuse să facă o oarecare ordine, într-o după-amiază, „fermierul" - un soldat blond si bine clădit, de vreo patruzeci de ani - s-a prezentat mândru la Martha la spital, cu un ghiveci de azalee din sera de

la fermă. Gestul i s-a părut ciudat Marthei, dar „nu l-am putut alunga - intenţia sa a fost bună."

Martha o ducea mai bine decât cumnata sa, Nadejda Ştirbei, la Buftea, unde fusese staţionat un regiment prusac. Ofiţerii prădaseră casa, iar conţinutul dulapurilor de haine ajunsese la nevestele acestora - proaspăt venite de la Berlin - care se plimbau prin sat îmbrăcate în hainele Nadejdei. Reuşiseră să găsească argintăria familiei, ascunsă cu grijă la rădăcina unui stejar de la marginea parcului. Martha s-a plâns la Cartierul General şi, până la urmă, nemţii au trimis un ofiţer superior să
pună capăt acestor jafuri.

într-o zi, spre sfârşitul lui ianuarie, la spital s-a prezentat un ofiţer superior german, baronul Stolzenher. Spunea că venise la ordinul alteţei sale imperiale, prinţul de coroană, pentru a afla ce face Martha. Prinţul îi trimitea salutări şi se declara gata să transmită noutăţi fiicei Marthei, aflată în Elveţia - ceea ce a şi făcut.
Vizita emisarului l-a impresionat pe comandantul local şi Martha a profitat de ocazie, pentru a obţine permisiunea de a-i vizita pe prizonierii de război aflaţi în lagărul de lângă Bucureşti, unde epidemiile de tifos, variolă şi alte boli făceau ravagii, iar soldaţii mureau pe capete. A Putut astfel să distribuie puţinele alimente şi medicamente de care reuşise să facă rost şi - lucru mult mai '^portant - să-i convingă pe administratorii lagărului să elibereze câteva zeci de soldaţi aflaţi în convalescenţă, Ps care i-a trimis acasă, într-un sat de lângă Ploieşti, a peste câteva românce care fuseseră aduse cu forţa

într-un bordel, de forţele aliate şi a reuşit să le elibereze, spre marea supărare a comandantului militar local.

Cu toată extenuarea tot mai accentuată, Martha şi-a continuat misiunea. „Cad din picioare de oboseală", scria pe 17 februarie 1917. „Nu mai am nici voce, după ce am vorbit cu câteva sute de oameni din lagăre".

Câteva zile mai târziu, în timp ce un soldat murea sub ochii ei, a recunoscut că „nici milă nu mai sunt în stare să simt, am dat totul din mine... s-a umplut paharul."

Şi totuşi, cu toate că era foarte obosită şi că dormea şi mânca extrem de puţin, Martha reuşea să fie frumoasă. Nici măcar uniforma urâtă a infirmierelor nu-i putea estompa faţa radioasă; emana o energie spirituală şi o putere de convingere care îi reducea la tăcere pe funcţionarii şi militarii germani. Pacienţii spitalului o adorau. Auzind-o tuşind, unul din ei i-a trimis o sticluţă de sirop Linctus - o adevărată comoară - cu un bileţel în care scria: „îmi apăr încântarea".

Martha sperase că i se va permite să rămână la post pe toată durata războiului, sau „cel puţin cât voi avea puterea să continuu." Ideea că era, într-adevăr, nevoie de ea îi dădea o satisfacţie imensă; rezerva de energie
îi era refăcută în fiecare dimineaţă de căldura cu care o întâmpinau bolnavii. E adevărat că îi lipseau singurătatea şi tabietul scrisului, dar era război - spitalul şi răniţii aveau prioritate, îşi repeta mereu: „într-o bună zi, voi avea din nou timp să scriu... Mă rog la Dumnezeu sa se facă pace cât mai curând, înainte ca lumea noastră să se schimbe cu totul." »v*Ţonş,.,:.•! :;^ri r-'

Copleşită de griji, Martha nu îşi dădea seama că în jurul ei se ţese o conspiraţie, pentru a termina, nu numai cu ea, ci şi cu spitalul. Duşmanul era un oarecare dr. VVoolf, noul director al Crucii Roşii Germane în România. Când s-a prezentat la post, în februarie, dr. Woolf, un bărbat ursuz şi arogant, a hotărât ca Spitalul 118 - care se afla în centrul oraşului, vizavi de palatul regal - să fie mutat la periferie, iar clădirea să fie transformată în cazino pentru soldaţi (unii spuneau că într-un bordel), îngrozită, Martha a apelat la prinţul Henry von Preussen, care avea funcţia de inspector al lagărelor de prizonieri de pe frontul de est. Von Preussen era un german de modă veche, cultivat şi aristocratic, fost diplomat, a cărui soţie - prinţesa Victoria von Preussen - era una din prietenele Marthei dinainte de război. După ce a cercetat cum stau lucrurile, von Preussen a anulat ordinele dr. Woolf; spitalul urma să rămână pe loc. Dr. Woolf a luat foc. Persoană încăpăţânată şi răzbunătoare, a alcătuit cu mare atenţie şi efort un caz împotriva Marthei, pentru „încălcarea atribuţiunilor". Profitând de absenţa lui von Preussen, dr. Woolf a reuşit să obţină un ordin de arestare pe numele Marthei. Urma ca aceasta să fie deportată în Basarabia, împreună cu Eliza Brătianu şi două infirmiere-călugăriţe din personalul spitalului, în de 15 martie, un detaşament al poliţiei militare ger- a intrat ca o furtună în spital; Marthei i s-a ordonat Sa se retragă în camera ei, sub pază, şi să renunţe la !?a.te înc|atoririle din spital. Numai întoarcerea neaştep- a lui von Preussen a salvat-o de la deportarea în

cine ştie ce sat îndepărtat, înarmat cu o scrisoare din partea prinţului de coroană, prin care acesta îşi manifesta dezaprobarea faţă de autorităţile locale, von Preussen a aranjat ca Martha să fie reţinută la Mogoşoaia, cât timp se va analiza cererea de a pleca în Elveţia, pentru a fi împreună cu mama si fiica sa.

Când Martha si-a luat la revedere de la pacienţii săi, au avut loc nişte scene de-a dreptul emoţionante. Calmă şi zâmbitoare, a trecut pe la patul fiecărui soldat, strecurându-le câte un mic dar în bani şi încercând să le aline durerea plecării. „Nu există femeie căreia să-i facă plăcere să vadă bărbaţi în toată firea plângând. Aceste scene de rămas-bun m-au afectat foarte mult.", îşi amintea mai târziu. Ea însăşi a sfârşit prin a izbucni în lacrimi, iar ofiţerii germani arătau jenaţi, îmbrăcată sfidător în uniforma de Cruce Roşie şi escortată de credincioasa sa cameristă, Virginie, a fost condusă sub pază la gară, de unde a luat trenul spre Mogoşoaia, unde administratorul german îi eliberase câteva camere.

Zilele treceau şi Martha era tot izolată de restul lumii. A aflat de abdicarea Romanovilor şi de revoluţia din Retrograd şi despre epidemia de tifos din laşi, unde se refugiaseră regele şi guvernul. Nu avea însă nici o veste despre George; de fapt, nici nu se aştepta să aibă - eroul de la Ploieşti trebuia să rămână ascuns.

„îmi vor acorda permisiunea de a părăsi România?"' se întreba Martha. Şi norocul a fost de partea ei. 'n reţeaua masonică a aristocraţiei europene - pe care nici războiul nu a reuşit să o distrugă - vechiul său prieten

şi admirator, contele Czernin, fostul ambasador al Austriei la Bucureşti, ocupa o poziţie de frunte. Devenise de curând ministru al Afacerilor Externe ale Imperiului Austro-Ungar şi lui îi trimisese von Preussen cererea Marthei de a pleca în Elveţia.

Permisiunea i-a fost acordată pe 1 mai; Martha si cele trei călugăriţe de la Crucea Roşie - pe care Martha insistase să le ia cu ea - au primit permise de călătorie pentru Viena. După o carantină obligatorie de două săptămâni în Boemia, erau libere să plece în Elveţia. Mai mult, Czernin a trimis chiar şi doi oficiali care să le însoţească până la graniţă. „Prietenia unui om mare este un dar al zeilor", nota Martha. A ajuns la Viena pe 3 mai şi a plecat aproape imediat la castelul Lautchin din Boemia, proprietatea prietenilor ei, familia Thurn und Taxis.

A ajuns la Geneva în ultima săptămână a lunii mai; Valentina şi mama sa o aşteptau de atâta timp.

In exil

Războiul a schimbat-o pe Martha, aşa cum schimbase o întreagă generaţie de scriitori. A fost profund si permanent afectată de scenele văzute la Spitalul 118, de stările de delir, halucinaţiile şi coşmarurile fără de sfârşit ale pacienţilor traumatizaţi de exploziile de obuz, de teroarea celor programaţi la amputare şi de stările de demenţă şi ciudatele fantezii ale soldaţilor a căror viaţă se apropia de sfârşit. Era realitatea văzută de Rimbaud şi Apollinaire - departe de lumea lui Prpust, care acum i se părea că există pe o altă planetă, în imaginaţia ei, galvanizată de război, prindeau contur imagini din România; acolo era locul ei, în „ţinutul sălciilor", a apelor de munte şi a basmelor ciudate, îi era dor să se întoarcă la Posada, la oamenii ei de la Posada şi la suferinţele lor. Pe măsură ce trecea timpul, a început să urască exilul său confortabil din Elveţia şi anturajul de expatriaţi plini de bani.

Despre apartamentul din Villa Rochefoucauld, din Geneva, Martha scria: „Avem trei camere la etajul patru. A mea este spaţioasă şi are trei ferestre, cu vedere spre lac şi cheiuri, în faţa ferestrelor mi-am instalat un birou mare; scriu toată dimineaţa şi o bună parte din după'

amiază. Cartea pe care o scriu e plină de culoare şi foarte diferită de tot ce am scris până acum... Alături este camera Valentinei şi a lui Miss Chatfield... Intră tot timpul în camera mea, să-mi spună ultimele noutăţi. Valentina a renunţat la canarul care îi ţinea companie când ea şi Miss Chatfield au stat singure... Virginie, servitoarea noastră, ocupă a treia cameră. E elveţiană, deci s-a întors la ea acasă, dar îi e dor de Mogoşoaia şi de viaţa din România; se plânge de rutina plicticoasă a zilelor... Hotelul e plin de străini: prinţi egipteni, diplomaţi sud-americani, aristocraţi ruşi şi câţiva oficiali guvernamentali ruşi, nesiguri de viitorul lor şi care se întreabă cât timp le vor mai ajunge fondurile. Mai sunt şi câţiva canadieni, în convalescenţă de pe urma rănilor primite pe câmpurile de luptă din Flandra. Seara luăm cina în sufragerie, în mijlocul unei păduri de plante în ghivece şi orchestra cântă melodii „neutre", de provenienţă incertă, pentru a nu ofensa pe nimeni. Totul este foarte plictisitor şi scump, aşa că încercăm să nu ne depăşim bugetul... Gata cu maşinile închiriate şi taxiurile... Pentru prima dată în viaţa mea, am început să merg cu tramvaiul, pe care îl consider foarte potrivit şi chiar incitant, pentru că nu ştii niciodată unde te duce."
Totul era foarte departe de Posada, de bătrâna „Baba ", de basmele şi ţăranii pe care Martha îi lăsase în urmă. O dată, într-o seară de vară, când cobora din tren In splendida gară din Montreux, şi-a amintit cu durere în suflet de halta de la Posada - jumătate gară, jumătate Plaţă a satului - în care ţărăncuţe cu fuste în dungi gal-

bene şi portocalii alergau de-a lungul trenului, oferind călătorilor fructe şi flori de pe Valea Prahovei. O dată cu primele semne ale primăverii, apăreau ghioceii, ca nişte „degeţele de ceară albă, care scoteau capul printre firele verzi si fragede de iarbă", apoi violetele, albe sau mov, presărate printre mlădiţele cafenii de alun, narcise cu ochi de aur, urmate de grămăjoare parfumate de nu-mă-uita, răspândite printre rădăcinile brazilor, în iunie, pasagerilor din Orient Express li se ofereau coşuleţe cu căpşune sălbatice, puse în vase de lut şi acoperite cu frunze de salvie. Ridicai uşor frunzele şi trăgeai în piept incomparabilul parfum al fructelor; mai târziu, erau ghirlande de cireşe - negre şi galbene, împletite ca nişte cozi - apoi zmeură culeasă pe pantele munţilor şi pusă în coşuleţe conice, împletite din mlădiţe de salcie. Şi, mai târziu, călătorilor le erau aduse coşuleţe cu mure iar apoi primele alune şi ciuperci. La sfârşit de tot, în octombrie, mere roşii şi lucioase. Martha nota: „Câştigau puţin fetele din satul meu, Izvor. Preferau să colinde pădurile, culegând fructe şi împletind coşuleţe de salcie pe marginea pâraielor de munte, decât să muncească într-o fabrică mohorâtă din Comarnic... si azi le aud râsul şi vocile. Izvor era întotdeauna plin de viaţă - şi la bucurie şi la necaz - în toate anotimpurile."

Martha visa că e din nou la Posada, că se trezeşte în miez de noapte şi aude tropăitul mărunt al sutelor *şi* sutelor de oi. Era primăvară, vremea transhumantei turmelor din câmpiile Deltei Dunării, unde stăteau peste iarnă, spre platourile înalte ale Carpaţilor, la păşunatul

de vară. „Tropăitul lor semăna cu sunetul ploii care atinge uşor pământul la intervale regulate... O mare de behăituri care coboară de pe munte cu mare viteză... Câinii care ne păzesc oile seamănă cu lupii şi aşa şi trebuie, pentru că de ei le apără. Berbecii care merg în fruntea turmelor sunt magnifici, cu profiluri acviline şi coarne în spirală, ca figurile reproduse pe vasele antice; unele rase au feţele negre si asta le dă o expresie de isteţime diabolică... Iar ciobanii... toţi ciobanii noştri sunt chipeşi. Când trec, femeile şi fetele ies în fugă din case, să-i întâmpine. Pe cap au căciuli din miel caracul, de forma tiarelor, pe umeri mantale de aba, prin care ploaia nu pătrunde; în mână duc ciomege ca nişte cârje episcopale si, ca şi bunii păstori, în jurul gâtului au de multe ori încolăcit un miel răzleţit de mama sa. în ţara noastră, a fi cioban e o ocupaţie cu care te mândreşti; îşi are rădăcinile în timpuri străvechi, de pe vremea regelui Priam, ai cărui fii au fost toţi trei ciobani... Sunt ca nişte pustnici, pierduţi toată iarna în mlaştinile nelocuite din Delta Dunării şi toată vara pe platourile înalte ale munţilor, petrecându-şi cea mai mare parte a vieţii fără a vedea chip de om şi auzi voce omenească, discutând numai cu oiţele şi simţindu-se bine cu ele. Când singurătatea devine de neîndurat, salvarea le vine de la muzică şi cântece, într-o ţară în care majoritatea copiilor se nasc muzicanţi, sunetul fluierului este Prezent pretutindeni, dar cântecele ciobanilor sunt triste; este vocea ţinuturilor mlăştinoase, a munţilor înalţi şi a distantelor imense." ain., --. • , > , ,,

Isvor: Tărâmul sălciilor, cartea scrisă de Martha la Geneva şi capodopera ei românească, surprinde excelent viaţa de zi cu zi şi obiceiurile poporului ei, extraordinarul amestec de superstiţie, filozofie copilărească, resemnare şi speranţă, ca şi eterna luptă dintre credinţele păgâne strămoşeşti şi creştinism, în primii ani de după căsătorie, bătrâna Baba Uţa era legătura dintre Martha şi sătenii din Posada şi ghidul ei prin tărâmul fantastic al închipuirilor. Amintirile se succedau cu rapiditate. „Ce e un crasnic, Babă Uţa?", întreba Martha. Şi Uţa îi explica solemn cum crasnicul - care arată întotdeauna ca un purceluş negru, dar plânge ca un prunc - este rezultatul împerecherii dintre un diavol şi o femeie (de obicei, soţia unui preot ortodox). O astfel de creatură aduce ghinion şi trebuie alungată imediat; mai întâi trebuie friptă în cuptor şi apoi înecată în râu. Crasnicul este
foarte agil, mult mai agil decât majoritatea purceluşilor, aşa că uneori e foarte greu de prins, dar, dacă nu se scapă de el, nenorocirea se va abate asupra satului. Baba Uţa văzuse doi crasnici la viaţa ei şi îşi aducea aminte că, după ce unul scăpase, imediat a urmat un cutremur de pământ.

Şi vampirii? în ajun de Sf. Gheorghe, patronul vacilor, întregul sat stă de pază, să nu vină vampirii care sug laptele vacilor, care ies în noaptea aceea din bârlogurile lor şi atacă vacile, caprele şi oile - averea şi viaţa ţăranului. „Nimeni nu-i aude şi nici nu-i vede vreodată", îi spunea Marthei, Baba Uţa. „Se strecoară pe furiş şi fură *«manna»* [laptele] animalelor noastre care, pe urmă, nu

mai dau lapte şi devin sterpe. Nici o rugăciune şi nici un farmec nu-l ţin pe vampir la distanţă, cu toate că gardurile înalte de ghimpi îi sperie."

Martha se gândea că, în lumea de basm a Uţei, existau străfulgerări de înţelepciune şi făcea analogii între vampiri şi anumite fiinţe umane de pe pământ, care se nasc rele şi devin distrugători ai fericirii. Dacă nu reuşeşti să te dai la o parte din calea lor, plăteşti - de fiecare dată - cu multă suferinţă.

„Ce mers frumos aveau fetele din satul meu, Izvor", nota Martha, uitându-se cu dezaprobare pe fereastră, la trecătorii care mergeau grăbiţi pe cheiul lacului Geneva. Merg drept şi mândru, obişnuite să aducă pe cap vedrele cu apă, de la râu. în România, termenul de tandreţe folosit cu drag de un băiat pentru iubita lui este *«mândra mea»,* în Anglia, este *«my sweetheart»,* în Franţa, îi spune «mă *belle»,* italienii i se adresează cu «m/a *bella»,* nemţii spun «mein Schatz», dar numai în România complimentul suprem este *«mândra mea».*

Şi, într-adevăr, mândre sunt fetele din satul Izvor, mândre de tinereţea lor, de ţinuta superbă si frumuseţea oacheşă cu viaţă scurtă ca şi florile de pe câmp, pentru că maternitatea şi munca grea le ofileşte înainte de

vrem
e. Şi
cum
mai
dans
ează!
Nime
ni nu
poate
uita

hora
din Izvor!"

Hora începea să se ţină în mai, chiar înainte de apu-
sul soarelui şi se juca desculţ pe izlazul satului. Dansul,
'a care iau parte doar cei necăsătoriţi, este ca un ritual
religios, un fel de invocare ritmică a iubirii. Sunt două

cercuri concentrice: cel din exterior este format din bărbaţi, iar cel din interior din femei care stau cu faţa la ei. Cercurile se învârtesc continuu; se formează perechi, dar învârtitul continuă în acompaniament de ţambale şi viori ţigăneşti.

„îmi aduc aminte de Profira - Mândra - cea mai frumoasă fată din Izvor, care, într-o seară, a venit când hora
era în toi. A venit târziu pentru că aşa se cuvenea, dar în inimile bărbaţilor din sat era prima. A stat un timp pe margine, privind doar. Ce frumoasă era: zveltă şi cu ochi negri, cu sâni mici şi tari care se ghiceau sub cămaşa de pânză fină, brodată cu motive alcătuite din păsări argin-
tii şi aurii; purta o fustă stacojie şi flori de liliac în păr. Aştepta clipa când să intre în joc. Pe cine va alege? Hora e un dans în care fata îşi alege partenerul, îl va alege oare pe Ghiţă, ciobanul - iscusitul cântăreţ din fluier? Sau pe Ion - bogatul şi chipeşul fiu al tâmplarului? Sau pe Nicolae, soldatul elegant în uniforma sa; ori pe Petru Comana, fantele satului, care poartă pălăria şmechereşte, pe o parte? Profira intră în horă; taraful continuă să cânte ca un şuvoi; îl bate uşor pe umăr pe Dragomir, nepotul Uţei; se învârtesc de două ori, ţinându-se de mână; acum muzica e dulce şi solemnă; pleacă împreună şi sunt văzuţi îndreptându-se spre malul apei.

în timp ce scria *Isvorşl* trecea permanent de la amintiri la legende, Martha a rămas izolată de evenimentele curente. Dar nu putea scăpa de vremurile istorice în care trăia şi veştile pătrundeau până la ea. Pe 13 august
a auzit că ţarul şi familia sa fuseseră mutaţi din palatul

de la Ţarskoe Selo la Tobolsk, în îndepărtata Siberie. Kerenski, liberalul dar complet lipsitul de putere prim-rninistru, era pe cale să fie înlăturat de la putere de bolşevicii conduşi de Lenin şi Troţki. Veştile din România erau tragice. Soldaţii români, recent înarmaţi şi pregătiţi de francezi, luptau vitejeşte împotriva forţelor aliate ale Germaniei şi Austriei, dar fuseseră nevoiţi să abandoneze teritorii câştigate cu greutate, pentru a trimite întăriri în nord, acolo unde asa-numiţii aliaţi ruşi, pradă a propagandei bolşevice care îndemna la o pace imediată, încetaseră să mai lupte. România a fost lăsată fără apărare în faţa colapsului rus. La laşi, capitala provizorie, regele Ferdinand şi regina Măria se temeau că vor fi luaţi prizonieri şi căutau modalităţi prin care să treacă în forţă peste liniile duşmane. „Nenorocirile se ţin lanţ; s-ar putea ca în câteva zile să fim invadaţi - ruşii ne-au tăiat gâtul", nota regina Măria în jurnalul său.

Şi George? Era la Cartierul general din laşi; ce se va întâmpla cu el?

Dar veştile proaste aveau să vină şi mai de aproape de locuinţa temporară a Marthei. Pe 27 august, în timp ce Martha, dornică să scape de atmosfera „înăbuşitoare" din Geneva, petrecea o săptămână la St. Moritz, împreună cu fiica sa, a sosit o telegramă de la Antoine: "Ernmanuel a murit ieri - am pierdut totul". Era un strigăt disperare, fără explicaţii sau detalii. Mai târziu, a aflat că se spânzurase cu cordonul de la draperie, într-o casă din Marlow, lângă Londra, în după-arniaza zilei de 22 august. A fost o lovitură cumplită.

Chipeşul şi enigmaticul Emmanuel de pe vremea *Celor opt paradisuri* şi a Ispahanului fusese primul bărbat pe care l-a iubit şi, mai târziu, un prieten foarte apropiat; fusese tinereţea ei. începuse să-şi facă griji pentru el încă
de când se întorsese foarte schimbat din Japonia, cu trei ani înainte, întotdeauna misterios, ţinuse în secret natura bolii de care suferea şi se izolase treptat de lume. (Emmanuel a suferit de atrofie musculară.) A refuzat chiar să-l însoţească pe Antoine într-o vizită la Proust, spre marea dezamăgire a acestuia.

Când a auzit vestea, primul impuls al Marthei a fost să se afle alături de Antoine. Ştia ce a însemnat Emmanuel pentru el. Antoine, care trata cu uşurinţă dragostea dintre el însuşi şi femei, l-a iubit cu o *frenezie inutilă* pe fratele său; inutilă pentru că era conştient că, într-o bună
zi, Emmanuel îi va scăpa de sub supraveghere si „va câştiga". Dar era război şi nici nu se putea pune problema ca Martha să plece la Londra. Aşa că nu i-a mai rămas altceva de făcut decât să-i trimită iubitului său văr o telegramă lungă, prin care îşi exprima nemărginita afecţiune pentru el. A hotărât ca a doua zi să plece din St. Moritz, pentru că „nu mai puteam suporta să rămân în locul în care primisem îngrozitoarea veste."

în noiembrie, a sosit mult aşteptată scrisoare de la George, în care descria ororile din laşi şi situaţia disperată din România. Bineînţeles că îi critica pe Aliaţi, care îi încurajaseră pe români să intre în conflict, dar nu

îi ajutaseră material. Tonul scrisorii era plin de afecţiune faţă de Martha; era şi o pagină separată pentru Valentina, plină de desene amuzante şi fragmente de poezii. Fetiţa, care îşi adora tatăl, a fost încântată. In scrisoare era menţionată şi sosirea câtorva soldaţi de la fostul spital al Marthei, Spitalul 118. „Te-au lăudat foarte mult şi erau plini de admiraţie pentru tine. Mărturia lor, care a dat naştere la discuţii vii în Iaşi, mi-a făcut plăcere", relata George.

Scrisoarea soţului său a contribuit mult la ridicarea moralului Marthei, care fusese subminat cu câteva zile mai înainte, de un comunicat de şase pagini al reginei Măria, care o aruncase într-o stare paroxistică de furie şi indignare. Sosirea acestuia este subliniată în jurnal printr-o serie de semne de exclamare, întrerupte de comentarii severe. „Crownie", cum îi spunea Martha reginei, scrisese în engleză, într-un mod „de o neruşinată lipsă de modestie". După ce comentase pe îndelete munca de caritate pe care o făcea şi cât de „iubită era de armată pentru curajul său", regina începuse să povestească despre proaspăt descoperita sa pasiune pentru scris, care avusese ca rezultat două volume de memorii de război, publicate în serial în Anglia şi în Statele Unite. Abia pe urmă ajungea la scopul real al scrisorii - Problema presupusei cooperări a Marthei cu duşmanul, "^aptul că evacuarea dumitale din Bucureşti s-a datorat Ul"iui favor deosebit şi mai ales că ţi-ai petrecut „carantina" în casa unui duşman bogat (referire la şederea i la castelul din Boemia al familiei Thurn und

Taxis) a dat naştere la un anumit sentiment de indignare. „Personal, până acum nu pot să-ţi judec faptele", continua regina, „dar pur şi simplu nu pot înţelege ce anume te-a determinat să accepţi ospitalitatea duşmanului. Asta te-a pus într-o situaţia foarte dificilă faţă de noi toţi, cei de aici, aşa că nu te încurajez să te întorci, atâta timp cât oamenii au astfel de sentimente faţă de dumneata... De asemenea, după cum probabil ai aflat de la George, condiţiile de cazare din laşi sunt incredibil de proaste."

Răspunsul Marthei este un exemplu de calm plin de demnitate. Respinge cu un sentiment de milă acuzaţiile pe care i le aduce bârfa de curte de la laşi şi îi reaminteşte reginei de munca sa de la Spitalul 118, „unde era de datoria mea să rămân" şi enumera liniştită numeroşii prizonieri de război români, eliberaţi datorită intervenţiilor sale. De asemenea, subliniază faptul că nu a mai putut lucra, din cauză că spitalul militar a fost închis, iar ea arestată şi apoi expulzată din ţară. Mai mult, *preciza* că alesese să-şi petreacă perioada de „carantină" obligatorie în retrasa Boemie, pe moşia unui membru al unei familii internaţionale, pentru a fi departe de „contactele cu duşmanul".

Pe parcursul anului ce a urmat, când tot mai mulţi prizonieri de război şi foşti pacienţi ai Marthei se întorceau acasă şi depuneau mărturie în favoarea ei, opinia publica
a fost din nou alături de Martha. Dar relaţiile dintre *cele* două femei - deşi cordiale mai târziu - nu au mai fost niciodată ce erau înainte de aceste acuzaţii din

războiului. Curând însă, aceleaşi bârfe, difuzate de data aceasta de Elena Văcărescu şi Anna de Noailles, au ajuns la Paris, unde au creat o atmosferă de ostilitate faţă de Martha. Abatele Mugnier îi scria Marthei, de la Paris: „Te avertizez că sunt puse pe scandal. Te sfătuiesc să nu te mai gândeşti deocamdată să vii aici. Totul este mai mult decât incorect... dar lucrurile se vor schimba".

Scumpul ei abate Mugnier! Ce mult îşi dorea Martha ca el să fie lângă ea, la Geneva. Se simţea teribil de singură şi lipsită de apărare; nici nu prea mai avea cu cine să stea de vorbă. Mama sa, tot mai cufundată în propria sa lume, nu-i era de nici un ajutor; de la Christopher Birdwood Thomson nu mai avusese nici o veste de la începutul anului, când plecase într-o misiune militară în Palestina; Charles-Louis era la Madrid şi războiul destrămase oarecum prietenia for. îi era dor de Antoine şi de Emmanuel. Nu-i mai rămăsese decât scrisul. „Sufăr din cauza acestor acuzaţii, dar îmi strecor durerea sub pernă şi dorm pe ea, visând la cartea pe care o scriu."

în Occident, războiul părea să lâncezească, iar în Flandra măcelul continua. Martha nota în jurnal: „Franţa e obosită, iar noi înaintăm încet, dar sigur, «inch by 'nch»[1], aşa cum a prevăzut Antoine. Acum greutatea cade pe umerii Marii Britanii, Franţei şi Statelor Unite."

Peste o săptămână, Martha primea o scrisoare de la Prinţul-moştenitor al Germaniei, staţionat în Flandra cu

inch = 2,54 cm (n. tr.). .(*i.* ,v •, -* ,Hr

Cartierul general german. Sosită la atât de puţin timp după scrisoarea reginei Măria, Marthei nu i s-a părut deloc oportună, ci chiar jenantă. „Admiratorul" ei o asigura de constantul său devotament - „nici un război nu l-ar putea ucide vreodată" -, se plângea că intrarea Americii în război nu va face decât să prelungească sângeroasele lupte pe care suntem obligaţi sa le câştigăm, până la urmă" şi îi spunea, cu o naivitate de şcolar, că face tot posibilul pentru a fi blând cu populaţia franceză din teritoriile ocupate, ca aceasta „să rămână cu un *bon souvenir*[1] despre noi, germanii, şi mai ales despre mine." . w

Pe la mijlocul lui noiembrie, Martha a auzit ca, pe 6 noiembrie, Lenin şi admiratorii lui răsturnaseră Guvernul Provizoriu de la Petrograd iar acum negociau termenii păcii cu nemţii şi ameninţau să-i bage la închisoare pe membrii Guvernului României şi familia regală, daca nu erau de acord să predea armele. „Ce se va întâmpla la laşi?" Duminica următoare, atât mama cât şi fiica s-au dus la biserică să se roage pentru siguranţa soţului şi tatălui lor.

De-acum era evident că România va trebui sa capituleze curând, întrucât participarea sa la Primul Război Mondial încetase o dată cu colapsul armatelor ruse şi cu incapacitatea Aliaţilor de a trimite întăriri. Ţara era o insulă înconjurată din toate părţile de duşman: la nord şi vest, austriecii şi nemţii, la sud, bulgarii şi turcii. De remarcat că ţăranii români nu căzuseră în plasa propa-

[1] Amintire frumoasă (n. tr.). v V •, fi

'gandei revoluţionare ruseşti; încurajaţi de promisiunile de reformă agrară ale regelui Ferdinand şi de popularitatea de care se bucura regina Măria, le rămăseseră credincioşi. O dată cu începerea negocierilor de pace dintre Rusia şi Puterile Centrale, de la Brest Litovsk- la care bolşevicii au fost reprezentaţi de Troţki - şi datorită presiunilor tot mai mari ale nemţilor, România a fost până la urmă obligată să depună armele. Pe 9 decembrie, a fost semnat armistiţiul cu Puterile Centrale; luptele au încetat, dar ţara era la mila forţelor de ocupaţie. Reprezentanţii militari ai Aliaţilor au plecat, duşmanul a preluat telecomunicaţiile, familia regală a fost izolată iar câmpurile petrolifere româneşti au fost date spre exploatare unei companii austro-germane. în lunile ce au urmat până la răsturnarea situaţiei şi victoria Aliaţilor, România a fost separată de restul lumii printr-o cortină de fier.

Martha a petrecut ultimele zile ale lui 1917 la Lausanne, împreună cu mama sa şi cu Valentina - care acum avea deja paisprezece ani - activând în cadrul Comitetului de Ajutorare a Prizonierilor de Război Români, iniţiat în acel an. Crăciunul, petrecut în familie, a fost modest. Cu toate că în decembrie primise înapoi bijuteriile pe care le trimisese spre păstrare ambasadorului Paleologue cu doi ani înainte, Martha îşi făcea probleme în legătură cu resursele financiare, pentru că i se părea că războiul va dura la nesfârşit.

'nceputul lui 1918 a însemnat pentru Martha debutul unei depresii grave. *Isvor,* la care îi plăcuse atât de mult

să lucreze până atunci, a încetat brusc să o mai intereseze. Cu toate acestea, şi-a continuat lucrul obişnuit - trei, patru ore în fiecare dimineaţă - dar rezultatul a fost nesatisfăcător. Se simţea stoarsă de nesfârşitele certuri cu mama sa, a cărei stare de spirit oscila alarmant de la o zi la alta. Şi viaţa i-a devenit şi mai complicată când Marguerite, sora sa în vârstă de douăzeci şi doi de ani, care se întorsese de curând de la Londra, unde lucrase pentru Crucea Roşie Internaţională, s-a îndrăgostit de un tânăr englez din Geneva care, după câte se părea, nu era câtuşi de puţin dornic să se însoare cu *ea.* Repezită şi încăpăţânată, dependentă financiar de Martha, Marguerite a nesocotit sfaturile surorii sale şi a întins coarda, devenind o persoană extrem de neplăcută. Şi totuşi, cele două surori s-au iubit foarte mult. Relaţia lor a fost descrisă ulterior de Martha în toată complexitatea ei în *Papagalul verde,* cea mai autobiografică din cărţile ei.

Pe 4 aprilie 1918, după o scurtă călătorie de cumpărături la Montreux, în timp ce Martha, mama sa şi Madeleine Quaranta, cealaltă soră[1], se pregăteau să ia prânzul în restaurantul hotelului, Marguerite a urcat liniştită în camera sa şi s-a împuşcat. Pentru Martha a fost o lovitură cumplită; mai tânără cu zece ani decât ea, Marguerite fusese sora ei preferată, de fapt o considerase ca pe o fiică. Chiar semănau foarte mult: amân-

După moartea fratelui său George, s-au mai născut doua surori, Madeleine în 1893 şi Marguerite în 1897. Cea de-a treia, Jeanne, a murit înainte de 1914.

două aveau părul blond-roşcat şi tenul rozaliu, spre deosebire de ceilalţi membri ai familiei, care erau bruneţi. Marguerite avea nu numai părul şi ochii Marthei, ci şi nişte gene foarte lungi şi curbate. Când Martha s-a măritat, Marguerite s-a mutat în camera pe care o ocupase *ea, pe care a* moştenit-o o dată cu cărţile şi guvernanta ei. Fusese de fapt un fel de replică a Marthei, la vârsta aceea; o oglindă în care se reflecta imaginea ei din trecut.

Marguerite a fost înmormântată în cimitirul din Clarens,
mai sus de Montreux; Martha s-a retras în solitudinea unei mănăstiri, de unde i-a trimis o scrisoare plină de disperare abatelui Mugnier, în care comenta cu îngrijorare tendinţa spre suicid a familiei. Abatele s-a grăbit să-i răspundă: „Te implor să râmai pe pământul acesta. E nevoie de dumneata pentru a-i înregistra tribulaţiile."

A fost nevoie de mult timp până ce *Izvor* a reuşit să-i capteze din nou atenţia, dar până la urmă Martha şi-a reluat lucrul, inspirată de nişte memorii de călătorie, *Amintiri din România,* peste care a dat într-o bibliotecă din Lausanne. Cartea era deosebit de evocatoare; Valea Prahovei i-a apărut dintr-o dată în faţă, cu panoplia ei de ritualuri de primăvară; culorile şi mirosurile familiare au asaltat-o. Blocajul scriitoarei a dispărut; *Izvor*a câştigat.

în primăvara şi vara lui 1918, Martha a lucrat liniştită •n Elveţia, încet-încet, războiul se apropia de sfârşit şi în
Presa neutră elveţiană se strecura speranţa în victoria Daţilor. Totuşi, deocamdată, România rămânea izolată.

Cu toate acestea, prin cenzura germană reuşeau din când în când să ajungă la Geneva mesaje scurte dar pline de afecţiune de la George. Sfidătoare ca de obicei, regina Măria a reuşit să trimită mesaje dramatice preşedintelui Crucii Roşii Americane şi „vărului George" (regele George V al Angliei), implorându-i să nu uite de România şi de familia regală, de care nemţii „sunt atât de nerăbdători să scape". Dar nemţii au avut grijă să nu primească răspuns la ele. Dacă regina ar fi putut privi în viitor, ar fi fost mult mai liniştită, ştiind că Reichul Hohenzollern se va prăbuşi înainte de terminarea războiului, iar kaizerul Wilhelm va abdica şi va fugi în Olanda, lăsându-l pe soţul său [regele Ferdinand] ultimul Hohenzollern aflat pe tron.

Cum ziua victoriei Aliaţilor se apropia, armatele de ocupaţie germane au început să se retragă din România. Era momentul ca regele Ferdinand să proclame sufragiul universal şi reforma agrară. Pe urmă, cu câteva zile înainte de semnarea armistiţiului, regele a ordonat „remobilizarea" armatei, care fusese demobilizată cu un an înainte; le-a dat nemţilor un ultimatum de douăzeci şi patru de ore, pentru a părăsi ţara. Războiul se terminase.

B''
h
l l, n', (''
n'V ti'*!/! *!<*!'/

-XI rjfc;
"ito

O lume nouă

însemnările Marthei din a doua parte a lui 1918 sunt sumare, dar, judecând după scrisorile trimise lui Antoine, s-a întors în România de îndată ce legăturile feroviare s-au refăcut cât de cât, adică pe la mijlocul lui noiembrie. Le-a lăsat pentru moment pe Valentina şi pe guvernanta acesteia la Geneva şi, însoţită doar de descurcăreaţă Virginie, a ajuns în Bucureştiul distrus, după o călătorie care a durat mai bine de trei zile. Neştiind ce va găsi la Mogoşoaia, s-a dus direct la casa din Bucureşti, de pe Şoseaua Kiseleff - devastată şi îngheţată, dar locuibilă - unde a fost întâmpinată cu bucurie de servitori. A doua zi dimineaţă, în timp ce stătea în pat şi sorbea dintr-o cescuţă cu înlocuitor de cafea - o schimbare faţă de micul dejun bogat pe care îl lua de obicei la Geneva - ascultând relatările dureroase ale bucătăresei, s-a deschis uşa şi în cameră a intrat soţul său, George - vesel, elegant, ceva mai slab, dar cu acelaşi aer de grandoare exagerată. Alertat de telegrama pe °are Martha i-o trimisese de la graniţă, reuşise să vină CLJ maşina de la Cartierul general din laşi - o călătorie lungă şi dificilă, căci nemţii aruncaseră în aer majorita-

podurilor care duceau spre capitală. Trecuseră

aproape doi ani de când se despărţiseră, adică de când George distrusese, cu ajutorul lui Thomson, câmpurile petrolifere de la Ploieşti.

A fost o reîntâlnire plină de afecţiune. George a considerat că soţia sa arăta „frumoasă şi senină"; la rândul ei, Martha a fost încântată să-l vadă. Dar lui George nu i-a trebuit mult să-i mărturisească faptul că avea o nouă amantă, pe care o alinta cu ciudatul nume „Gongu", ceea ce a făcut-o pe Martha să izbucnească într-un râs greu de controlat. Se aşteptase la o astfel de veste, care oricum nu afecta câtuşi de puţin afecţiunea pe care o avea pentru infidelul său soţ; războiul nu făcuse altceva decât să-i alimenteze rezerva de energie şi obişnuita atitudine de *cârpe diem*[1], pe care Martha i-o cunoştea atât de bine. „îmi ocupă destul de mult timp", i-a spus George despre amanta sa; apoi s-a uitat lung la Martha şi a adăugat pe un ton sentenţios: *„Mais je faime bien quand mame toi tu le* sa/s" („Dar, după cum bine ştii, te iubesc foarte mult."). „Aşa că suntem în aceeaşi situaţie ca înainte de război", îi raporta Martha, resemnată, abatelui Mugnier.

Uitând de Gongu, care pentru moment era obligată să rămână la laşi, cei doi soţi au început să facă planuri de recuperare a averii familiei. Cea mai importantă era fabrica de ciment de la Comarnic, de lângă Posada; în timpul ocupaţiei germane, fusese administrată de un neamţ care acum fugise din ţară şi era esenţial să fie repusă în funcţiune cât mai repede. Au mers împreuna

[1] Bucură-te de ziua de azi (n. tr.).

Ta Mogoşoaia, în maşina militară a lui George, destul de dărăpănată, şi au găsit că e „locuibilă". Era evident că fermierul german care locuise acolo (cel care îl dusese în dar Marthei, la spitalul militar, azalee din propria seră) *se* îndrăgostise de acel loc, dar asta nu îl împiedicase să ia din casă cele mai valoroase piese de mobilier, însă patul cu baldachin al Marthei, mult prea greu pentru a fi scos, rămăsese în dormitor, ca şi câteva schimburi de aşternuturi şi câteva porţelanuri şi ustensile de bucătărie. Aşa că Martha a hotărât ca, de îndată ce se va putea aduce combustibil, să se mute la Mogoşoaia, de unde îi va fi mult mai uşor să supravegheze reconstruirea treptată a iubitei sale case. Cum George trebuia să se întoarcă a doua zi la laşi, ea a rămas în Bucureşti, pentru a aştepta intrarea triumfală a suveranilor în capitală.

1 decembrie 1918 - o zi cu nori joşi şi fulguieli sporadice - a fost într-adevăr o zi memorabilă pentru perechea regală a României şi pentru supuşii ei. După doi ani cumpliţi, de ocupaţie, România ieşise din război cu o suprafaţă de două ori mai mare şi cu o populaţie de 16 milioane de locuitori; regatului i se alipiseră patru provincii noi, printre care şi mult-iubita Transilvanie, care fusese anexată după destrămarea Imperiului Austro-Ungar. în timp ce urmărea cum procesiunea colorată şer-Puia pe Şoseaua Kiseleff, gândurile Marthei s-au îndreptat către vechiul său prieten, regele Ferdinand, care, cu câteva zile mai înainte, îi trimisese un reconfortant bileţel de „bun venit acasă" şi îşi exprimase do-

rinţa de a o vedea cât mai repede. Martha s-a bucurat de momentul de triumf al lui Ferdinand. Ştia mult mai bine decât alţii cât îl costase - pe el, un Hohenzollern - să ducă război împotriva Germaniei. Fratele său, ca si restul familiei pe care o iubea atât de mult, l-au declarat trădător; împăratul Germaniei i-a retras decoraţiile şi i-a şters numele din arborele genealogic al familiei; trecuse prin chinurile iadului pentru România. Şi iată-l acum, după doi ani, singurul Hohenzollern rămas pe tron, aclamat din toată inima de supuşii săi si trecând în triumf pe străzile capitalei sale, pline de steaguri naţionale, printre care fluturau „The Stars and Stripes", „Union Jack"[1] şi tricolorul Franţei. Alături de el mergea călare regina. Martha, căreia nu-i trecuse deloc supărarea pe Crownie, a fost totuşi nevoită să admită că regina Măria arăta superb. Călare pe un splendid cal cenuşiu, pe care îl conducea cu o graţie expertă, îmbrăcată în tunică militară, cu mantie tivită cu blană şi bonetă de astrahan gri legată sub bărbie, ţinând în mână un buchet de crizanteme galbene şi cu faţa numai zâmbet, regina iradia fericire. Flancaţi de generalul Berthelot, şeful Misiunii franceze, şi de principele Nicolae, fiul cel mic, urmaţi de fiicele lor, care mergeau într-o trăsură trasă de patru cai, si însoţiţi de zeci de generali şi ofiţeri din comandament, suveranii au trecut pe sub ferestrele Marthei, şi-au continuat drumul pe Şoseaua Kiseleff şi au intrat pe Calea Victoriei, îndreptându-se spre Mitropolie, pentru o slujbă de mulţumire.

—î-----

Drapelele Statelor Unite si Marii Britanii (n. tr.).

A fost o zi măreaţă, atât pentru Martha cât şi pentru perechea regală; după aproape doi ani de exil, se reîntorseseră acasă, la Bucureşti.

Regele Ferdinand îi scrisese: „Draga mea Martha, e bine că te-ai întors... Bârfa maliţioasă răspândită la laşi a fost o adevărată aberaţie, de care îmi pare rău. Când am încercat să te apăr, mi s-a spus că nu sunt imparţial... Cunosc totul despre munca dumitale la Spitalul 118 şi ce ai făcut pentru prizonierii de război şi te felicit."

Dar favoarea regală e un lucru, iar gelozia feminină e cu totul altceva. Cu toate că membrii apropiaţi ai familiei au întâmpinat-o pe Martha cu multă căldură, marea majoritate a celor din fosta *beau monde* a Bucureştilor îi era ostilă, acuzând-o de trădare, pentru că îşi petrecuse „perioada de carantină" în Boemia ocupată de duşman, în timp ce războiul continua. Ca şi cum Martha ar fi avut de ales! Şi, deşi aceste acuzaţii aveau deja o vechime de câteva luni, pe Martha continua să o doară ori de câte ori i se arunca câte o săgeată otrăvită. Dar, în această nefericită perioadă, a avut o neaşteptată susţinere din partea soţului său. „Vor uita şi se vor ocupa de alte lucruri. Le dau câteva săptămâni, nu mai mult; după asta vei intra în uitare", îi spunea George. Şi a avut ^reptate. Spre sfârşitul anului, toate subiectele de discuţie au fost lăsate deoparte, graţie comportării princiPelui de coroană, Carol. Devenise deja de domeniu Public faptul că fiul cel mare al reginei Măria si al regelui

Ferdinand - încăpăţânat şi indisciplina! - dezertase în timpul războiului pentru a se căsători (cu ştiinţa şi aprobarea autorităţilor germane) cu o tânără româncă - o fată din popor - care se numea Zizi Lambrino, că avea cu aceasta un fiu şi că ceruse să i se aprobe renunţarea la succesiunea la tron. (Căsătoria a fost rapid declarată neconstituţională si anulată de către tribunal, iar copilul declarat bastard.) Pentru Ferdinand şi Măria - care sărbătoreau încă triumfalul sfârşit al războiului - afacerea a fost o lovitură cumplită, pentru că submina fundamentele monarhiei. Dar pentru Martha nu a fost deloc o surpriză. Criticase întotdeauna metodele educaţionale ale reginei şi acum considera că este „rezultatul inevitabil al educaţiei permisive pe care a primit-o băiatul", după cum declara.

Acum că, în sfârşit, era pace, Martha a putut să-şi reia corespondenţa cu Antoine, care se afla la Londra. In România, totul îi aducea aminte de cei doi fraţi; nu se putea obişnui cu ideea că Emmanuel nu mai e şi îi era mai dor ca niciodată de el. De asemenea, îi era dor să-l vadă pe Antoine, să vadă Tamisa, de la fereastra apartamentului lui, să îi audă comentariile acerbe si să facă parte din lumea vastă si cosmopolită în care trăia acesta. Se întreba de ce Antoine nu îi răspunsese la scrisori. Avea să afle curând, în ziua de 9 februarie 1919, în timp ce Martha şi George dădeau o petrecere în casa lor din Bucureşti, a sosit un mesaj de la prinţul Ştirbei. Acesta aflase de curând la Londra că Antoine era pe cale să-?' anunţe logodna cu Elizabeth Asquith, fiica fostului prin[1]'

ministru al Angliei, Herbert Asquith, şi al celebrei Margot Asquith. Vestea a creat senzaţie. Martha nu o cunoştea pe Elizabeth, dar îşi amintea foarte bine de o discuţie pe care o avusese cu Emmanuel, cu doi ani înainte. Pe vremea aceea, Antoine de-abia făcuse cunoştinţă cu logodnica sa actuală, dar Emmanuel, unul din admiratorii lui Margot, îi spusese: „Seamănă puţin cu mama sa; dacă va face vreodată parte din familia noastră, va reuşi să se înţeleagă cu tine şi cu Anna de Noailles."

I-au trimis imediat lui Antoine o telegramă de felicitare, iar lui Elizabeth o scrisoare plină de gânduri bune, prin care i se ura bun venit în familie; i-a fost trimisă pe căi diplomatice, întrucât poşta obişnuită nu era încă sigură. Martha era încântată: „Anunţă-mă imediat ce se fixează data nunţii şi spune-mi dacă vrei ca eu şi George să-ţi fim martori, iar Valentina domnişoară de onoare", scria în telegramă. Răspunsul a fost „da" la ambele întrebări şi Martha a început imediat să se pregătească de călătorie spre Londra, via Paris. A fost exact schimbarea de care avea nevoie şi genul de mariaj grandios cu care era de acord.

Martha a ajuns în apartamentul ei din Paris, Faubourg St. Honore 71, la sfârşitul lui martie, dar a stat acolo numai cât să-şi reînnoiască garderoba; trebuia să-şi înlocuiască toaletele dinainte de război, pentru a străluci la nunta vărului său preferat. S-a văzut cu abatele Mugnier şi, probabil, şi cu ambasadorul Paleologue; p^e^ilalţi puteau să aştepte până se va întoarce de la i, la sfârşitul lui aprilie. Revenirea la Paris a fost

pentru Martha o adevărată fericire; s-a plimbat pe jos kilometri întregi, vizitând locurile atât de familiare şi împrospătându-şi amintirile, în această stare de euforie a răspuns invitaţiei reginei Măria de a o vizita la Ritz, unde se instalase împreună cu fiicele sale. Regina Măria se afla la Paris ca reprezentantă oficială a României, pentru a pleda cauza ţării sale în cadrul Conferinţei pentru Pace. Expansiunea teritorială a României era în pericol de a nu fi aprobată de Consiliul Suprem, iar regina Măria fusese trimisă ca o măsură disperată, „pentru a-şi încerca puterile magice" pe bătrânul Clemanceau şi pe George Lloyd. Era genul de misiune care o încânta pe regină şi, până atunci, lobby-ul făcut de ea avusese mare succes. S-a spus că Clemanceau ar fi fost vrăjit de ea şi şi-ar fi schimbat complet poziţia, acordând României Banatul, pentru că regina „îşi înfrumuseţase ţara", în aceste momente de triumf, reginei îi venise ideea că Martha, care era atât de bine familiarizată cu scena politică franceză, ar putea ajuta şi ea cu câteva sfaturi. Referirile Marthei la această întâlnire sunt lapidare: „îmbrăcată în haine noi, de la Paris, şi plină de sine, Crownie era frumoasă - şi diferită de femeia pe care o cunoscusem acasă. Am prevenit-o că oamenii de stat ai Puterilor Aliate, şi mai ales englezii, nu cunosc foarte bine geografia Balcanilor, aşa că pot avea impresii false". Considera că regina fusese bine instruită de Brătianu şi că avea succes în demersul ei.

S-ar putea ca, în întâlnirea pe care regina Măria & avut-o ulterior cu Clemanceau, să fi existat şi urme a'e

instructajului făcut de Martha, mai ales atunci când l-a întrebat despre Banat. „Majestatea voastră doreşte tot teritoriul, până la Tisa?! Dar e vorba de partea leului - imposibil!", a exclamat prim-ministrul francez. „Acesta este şi motivul pentru care am venit la Tigru, să o cer", a răspuns regina. Şi România a obţinut Banatul.

Căsătoria lui Antoine cu Elizabeth Asquith a constituit cel mai important eveniment social al sezonului londonez din acel an. A fost celebrată pe 28 aprilie, la St. Margaret's Church, Westminster, în prezenţa reginei Alexandra şi a tuturor personalităţilor de vază ale lumii politice şi sociale din Anglia, inclusiv a lui George Bernard Shaw. Herbert Henry Asquith, care fusese prim-ministru mai bine de zece ani, până ce a fost înlocuit de Lloyd George, era încă unul din cei mai iubiţi oameni de stat ai Angliei. „Ploua când am ieşit din biserica St. Margaret, după cununie", îşi aminteşte Martha. „Prima maşină din faţa treptelor era cea a lui Asquith; m-a luat de braţ şi m-a condus repede la maşină, pentru a mă apăra de ploaie şi de mulţime. Doamna Asquith şi două domnişoare de onoare au urcat şi ele. în timp ce maşina pornea, din mulţimea adunată în faţa bisericii au izbucnit urale - o aclamare spontană din partea poporului, Pentru bătrânul şef de stat, într-o zi atât de emoţionantă Pentru majoritatea bărbaţilor. Mi s-a părut impresionant".

^Gurile rele spuneau că Asquith a avut reticenţe în a-şi
cu un diplomat dintr-o ţară îndepărtată şi se-
celebru. Dar Elizabeth era îndrăgostită, iar far-

mecul lui Antoine, înfăţişarea şi inteligenţa lui au avut câştig de cauză; de asemenea, se presupunea că e deosebit de bogat si aşa şi era pe vremea aceea, „înţeleg că aveţi moşii întinse în România", se spune că l-ar fi interogat Herbert Asquith pe cel care dorea să-i devină ginere. Antoine a stat o clipă pe gânduri, apoi a spus: „Da - ca să vă faceţi o idee - Orient Expressului îi trebuie o zi să treacă prin *mine."*

Cu toate că George s-a plictisit repede de petrecerile ce se ţineau lanţ şi a plecat acasă, Martha a fost încântată de vizita la Londra, care i se părea complet neatinsă de război. „Aici nimeni nu vorbeşte de Conferinţa de la Paris - pentru mine e o mare uşurare", îi scria, de la Londra, abatelui Mugnier. Locuia la Wharf, reşedinţa de la ţară a familiei Asquith, de lângă Oxford; Asquith însuşi, cu care Martha s-a împrietenit imediat datorită pasiunii comune pentru istorie, a însoţit-o într-un tur al Oxfordului şi i-a arătat colegiul Balliol, la care fusese student, în ultima seară petrecută la Londra, familia Asquith a dus-o la Coliseum, să vadă trupa de balet Diaghilev, de care Margot era extraordinar de entuziasmată.

Martha s-a despărţit cu regret de Londra, dar Parisul în care s-a întors la sfârşitul lui mai era atunci centru! universului politic. Acolo se adunaseră toţi reprezentanţii naţiunilor învingătoare, pentru a analiza dezastrul şi carnagiul războiului şi a încerca să reconstruiască o lume ce fusese făcută bucăţi. Sarcina era cumplit de grea. Dintr-un total de 65 de milioane de oameni mobi-

lizaţi în război, 8 milioane erau morţi; 20 de milioane
erau răniţi; milioane de civili fuseseră ucişi sau mutilaţi;
mii şi mii de gospodării ţărăneşti, ferme şi locuinţe fuse-
seră devastate, iar inflaţia distrugea ţările din centrul şi estul Europei. Căzuseră patru mari imperii: german, austro-ungar, rus şi otoman. Colapsul lor era cel care produsese drama politică ce se desfăşura acum la Versailles.

Statele Unite erau reprezentate de preşedintele Woodrow Wilson, etichetat ca „salvatorul lumii civilizate". Martha, care urmărea cu atenţie ziarele, considera că arăta şi se îmbrăca „precum un preot prezbiterian, cu costum din trei piese închis bine până la gât, cu pince-nez cu rame de argint şi un zâmbet larg, artificial."
îl admira pe Clemanceau, pe care îl întâlnise de mai multe ori la Paris. Premierul Clemanceau era un bărbat scund, cu un trup vânjos, picioare scurte, un piept ca un butoi, pometi înalţi şi proeminenţi, ochi de culoare închisă, o mustaţă grizonată, gât scurt şi umeri rotunzi; avea şaptezeci şi opt de ani şi era bine-cunoscut de decenii, în politica franceză, pentru patriotismul feroce şi francheţea sa.
„La Paris îl veţi întâlni pe Lloyd George", îi spusese Henry Asquith Marthei, pe când se afla la reşedinţa sa de la ţară, de lângă Oxford. „Da, şi este extraordinar de de mărimea capului său"[1], îi cântase în strună

Lui Lloyd George îi plăcea să-şi judece contemporanii după Mărimea capului. De exemplu, pe Neville Chamberlain l-a carac-[6r]izat ca fiind „o gămălie de ac" (n. a.).

unul din oponenţii politici ai acestuia. După cum avea să vadă Martha curând, prim-ministrul britanic avea într-adevăr un cap mare şi un smoc de păr aib, pe care îl purta ca pe o coamă şi care îi intra sub guler. Mai târziu, când a vrut să-l caracterizeze, i-a venit în minte termenul „mercur", pentru că, la dineul la care au luat parte, bărbatul s-a dovedit foarte şiret şi isteţ, iar ea si-a imaginat că la dezbateri va îi necruţător şi alunecos ca „argintul viu".

Pe lângă şefii de stat şi armatele de oficiali în fracuri care îi însoţeau, la Paris veniseră si generalii, maharajahii, jurnaliştii de scandal, reprezentanţii artelor şi matroanele înaltei societăţi, care vânau cu asiduitate celebrităţile cu care să-si împodobească saloanele. Toată lumea era prezentă acolo, de la Walter Lippmann la Sarah Bernhardt - acum bătrână şi grotescă, cu o perucă aurie - până la Ho Şi Min, care lucra ca patiser într-un restaurant din Paris şi încerca în van să obţină o audienţă la Clemanceau.

Printre delegaţii la Conferinţa de Pace de la Versailles, exista unul care o interesa în mod deosebit pe Martha: Christopher Birdwood Thomson, recent întors din misiunea plină de succese din Palestina. Acum era general de brigadă, decorat pentru serviciile aduse în Orientul Mijlociu şi considerat de superiorii lui un „ambiţios". Martha avusese ultima oară vesti de la el cu puţin timp înainte de a părăsi Geneva, pentru a *se* întoarce la Bucureşti. Nu se mai văzuseră de doi ani ş[1] jumătate.

„A sosit Smaranda", nota Thomson în jurnalul său. „E rnai frumoasă ca oricând. Parisul îi prieşte; e căminul său spiritual si iubeşte fiecare părticică din el, mai ales zona din jurul catedralei Notre Dame. Nu cred că sunt gelos din fire - în orice caz, nu pe alţi bărbaţi, care par să roiască în jurul Smarandei. Mulţumită lui Dumnezeu, îi face plăcere să stea de vorbă cu mine, pentru că are acel talent suprem de a scoate la suprafaţă tot ce am mai bun în mine; ne înţelegem perfect, atâta timp cât suntem singuri. Dar aici, în Paris, mă simt uneori ca un simplu accesoriu, nu ca o prezenţă; adevărul e că sunt într-o postură dureroasă."

Sărmanul Thomson, încercările lui de a reînnoda relaţia intimă pe care o avuseseră în timpul războiului, la Bucureşti, erau sortite eşecului, în primăvara lui 1919, Parisul era un loc incredibil de excitant şi Martha se găsea în elementul său. Mergea de la o petrecere la alta, într-o zi luând prânzul cu secretarul Afacerilor Externe britanice, Arthur Balfour, în alta întâlnindu-se cu vechii săi prieteni Aristide Briand şi Raymond Poincare, discutând despre viitor cu Maynard Keynes, cinând cu pictorul Vuillard sau luând ceaiul cu Marcel Proust si ultimul lui admirator, Harold Nicolson. Aşa că programul zilnic era într-adevăr foarte încărcat după cum, pe bună dreptate, se plângea Thomson; dar lucrul de care nu îşi dădea el seama era că rivalul său cel mai serios la timpul liber al Marthei era Charles-Louis cte Beauvau-Craon, care tocmai se întorsese de la Madrid.

După ce servise timp de doi ani pe frontul de vest, Charles-Louis îşi petrecuse restul războiului în Madrid, Ca ataşat militar. Gurile rele spuneau că avusese „o

strânsă prietenie" cu regina Ena, soţia lui Alfonso XIII, monarhul domnitor. Oricare ar fi fost adevărul, relaţia intimă dintre el şi Martha slăbise - o altă victimă a războiului. Ca mulţi alţi bărbaţi dinaintea lui care supravieţuiseră ororilor din tranşee, Charles-Louis simţea acum dorinţa de a avea o viaţă domestică şi o familie. Se apropia de patruzeci de ani şi, de când se întorsese în Franţa, se afla din nou sub influenţa mamei sale, care insista că era „ceasul al doisprezecelea" să se însoare si să aibă mult-asteptatul fiu şi moştenitor. De curând, în
timpul unei vizite făcute unor prieteni din Bologna, o cunoscuse pe Măria Gregorini, o fată de douăzeci si trei de ani, atrăgătoare şi de condiţie bună, care, spre uimirea şi plăcerea lui, se îndrăgostise de el. Totuşi Martha avea importanţa ei; fusese centrul vieţii lui atâţia ani; constituia un trecut la care ţinea si va ţine întotdeauna foarte mult. Dar unde era viitorul lui, în acest trecut?

Nu vom şti niciodată ce anume s-a petrecut între ei, în acea seară de mai, când s-au întâlnit doar ei doi în apartamentul de la nr. 71, Faubourg St. Honore, apartament care păstra atâtea amintiri ale dragostei lor. Martha nu aminteşte de această întâlnire în jurnalele ei; a scris doar „o întâlnire care a durat mult"; şi nici nu i-a scris despre ea abatelui Mugnier, ceea ce surprinde. Ştim însă că a continuat să se vadă cu Charles-Louis la Paris, în cadrul diverselor acţiuni mondene, dar luaseră o hotărâre şi, de data asta, nu se va mai reveni asupra ei. Peste zece luni, pe 27 martie, 1920, Charles-Louis s-a căsătorit cu Măria Gregorini, la Bologna. "e?;.

Nimeni din cei ce au văzut-o în acele zile, strălucind pe scena socială a Parisului, nu ar fi putut ghici că Martha trecea prin chinurile iadului, în anii ce au urmat, a încercat chiar să se convingă că „probabil, nu-l iubise niciodată pe Charles-Louis", că dragostea pentru el însemnase, de fapt, dragostea ei pentru Franţa, că ei fusese doar întruchiparea acestei ţări. Dar Charles-Louis se încăpăţâna să nu plece din inima ei. Peste mulţi ani, într-o seară de iulie, în Paris, Martha a auzit sub ferestrele ei de pe Quay un cântec de mult uitat, „în seara aceea, Charles-Louis s-a întors la mine şi mi-am dat seama de ceea ce atât de mulţi dintre prieteni au ştiut dintotdeauna, că el a fost *adevărata* mea dragoste şi că nici el nu s-a împăcat vreodată cu ideea că m-a pierdut", scria Martha.

în ziua de sâmbătă 28 iunie 1919, în timp ce Martha lua prânzul împreună cu Antoine şi proaspăta sa soţie, Elizabeth Bibescu, în apartamentul lui Antoine din Ile St. Louis, s-au auzit salve de tun. în Galerie de Glaces de la Versailles se semnase pacea. „C'est fait - ils ont signe"[1], a strigat Antoine. „Mie îmi pare rău", a spus un ziarist prieten, Joseph Reinach. „E un tratat prost alcătuit -vindicativ şi un preludiu al următorului război." Nu făcea altceva decât să exprime cu voce tare sentimentul Prevalent al acelor vremuri. Christopher Thomson, care era si el de faţă, împărtăşea acelaşi sentiment de nelin'şte. La fel şi Martha. Era mult prea europeană şi prea |°ială, pentru a se bucura de umilirea atâtor prieteni ai ei

S-a terminat - au semnat (n. tr).

aflaţi printre cei învinşi. Se gândea la Wilhelm, prinţul de coroană german, exilat într-un sătuleţ din Olanda, despărţit de soţia şi cei trei copii ai săi, „deprimat si plictisit de moarte, aici, printre pescari", şi la contele Ottokar Czernin, încântătorul si inteligentul „Kerry", fostul ambasador al Austriei la Bucureşti şi mai apoi atotputernicul ministru al Afacerilor Externe al Imperiului Austro-Ungar, care îi scria Marthei: „Locuiesc pe ascuns în Viena, pentru că nu mă bucur deloc de simpatia maselor largi care, nu mai departe de acum doi ani, mă divinizau. De la dezmembrarea Austriei, Boemia - ţinutul în care se află locuinţa mea - a devenit o parte a noului stat al Cehoslovaciei. Mi-au fost confiscate toate proprietăţile... Nu mai am nimic şi nici măcar nu mi se permite să mă întorc acasă. Dar am şase copii, aşa că trebuie să lupt... In aceste clipe, totul depinde de Marea Britanie. Dacă guvernul britanic ar lăsa să se înţeleagă la Praga că atitudinea faţă de mine face impresie proastă la Londra, guvernul ceh ar lua aminte şi mi-ar permite să-mi păstrez averea, sau cel puţin o parte din ea."

Scrisoarea o necăjise pe Martha, pentru că ştia că putea face prea puţin pentru a-l ajuta pe vechiul său prieten. Un cuvânt lui Balfour sau lui Churchill, la Londra? Ar asculta-o politicos si si-ar exprima regretele, dar, cum tratatul fusese deja semnat, cu siguranţă nu ar interveni în nici un fel. îşi aducea aminte de cuvintele lui Izvolski, fostul ambasador al Rusiei la Paris: „Desfiinţarea Imperiului Austro-Ungar ar semăna cu stricarea unui mecanism frumos". ^v^;м, ,'&

Ca întotdeauna în momente de stres, Martha si-a găsit liniştea în scris. *Isvor* era aproape terminat, avea nevoie doar de câteva retuşuri. Deodată, Martha a simţit o nevoie stringentă de a pleca din Paris, de a ieşi din vârtejul social pe care prezenţa lui Antoine şi Elizabeth Bibescu - mari amatori de petreceri - îl făceau şi mai obositor. Vremea devenea tot mai caldă şi Valentina avea nevoie de o vacanţă. Aşa că, pe 27 iulie, Martha a plecat din Paris, însoţită de Valentina şi guvernanta acesteia, domnişoara Viaud. Au trecut prin Orleans şi Le Mans şi au ajuns la Trestrignel, o mică staţiune balneară de pe coasta Bretaniei, unde Martha a închiriat o vilă mică şi lipsită de pretenţii, cu vedere spre Oceanul Atlantic. A stat acolo cinci săptămâni, scriind, plimbându-se şi odihnindu-se. La mijlocul lui august a sosit acolo şi Christopher Thomson, care a închiriat un apartament într-un hotel învecinat. Şi el lucra la o carte, O/d *Empire's Suicide*[1]*;* era un fel de judecată de apoi, în care îşi exprima propriile nelinişti în legătură cu Tratatul de la Versailles şi înfricoşătoarele lui consecinţe.

Şi Thomson trecea printr-o perioadă dificilă emoţional, pentru că luase o hotărâre care îi va schimba definitiv cursul vieţii. La vârsta de patruzeci şi cinci de ani, din care douăzeci şi opt îi petrecuse în armată, plănuia să treacă în rezervă si să intre pe scena politică a Angliei, candidând pentru parlament din partea Partidului Laburist. După ce văzuse cu ochii lui ororile războiului, nu mai avea nici o încredere în politicieni - care

Sinuciderea vechiului imperiu (n. tr.).

tocmai încheiaseră un tratat de pace dezastruos, după părerea lui - şi era atras de ceea ce numea „latura mesianică" a mişcării laburiste. Era o alegere curajoasă - cu atât mai mult cu cât nu se poate să nu-şi fi dat seama că, intrând în Partidul Laburist, se va depărta de Martha si de lumea ei. în carnetul său de amintiri, nota: „Smaranda a fost surprinsă. Sperase că voi ajunge un general renumit, unul din eroii de război; mă tem că va trebui să facă un mare efort pentru a-mi rămâne prietenă, în cazul în care intrarea mea în politică se va dovedi un eşec."

Martha a revenit la Paris pe 11 septembrie, pentru a-i întâmpina pe noii săi „verişori" Asquith, cu care urma să viziteze Veneţia şi Ravenna. După ce s-a despărţit de ei la Veneţia, s-a urcat în eternul Orient Express şi a sosit în România la sfârşitul lui septembrie. Era bucuroasă să fie din nou pe „tărâmul sălciilor ei". Era toamnă, sălciile de la Posada deveneau cenuşii, dar poalele Carpaţilor erau o bogăţie de culori. Toate casele din sat erau împodobite cu ghirlande de ardei iuţi, atârnate la uscat; pe dealuri scârţâiau carele cu boi, pline cu porumb. Sărbătoarea recoltei era în toi. Pe Valea Prahovei, toamna este cel mai frumos anotimp şi durează mai mult ca primăvara sau vara. Soarele străluceşte din plin şi cerul e albastru; noaptea, deasupra munţilor atârnă o lună albă, uriaşă, care face ca totul să se vadă ca ziua. în sate există un străvechi obicei - ajutarea vecinilor la strânsul recoltei; iar aceştia, la rândul lor, oferă muzică şi băutură. Martha îşi aducea aminte de astfel de adunări: „Baba Uţa mi-a spus că, pentru că e lună plină, astă-

seară vor depănuşa porumb acasă la Anica. M-am strecurat acolo şi, rezemată de un perete, m-am uitat la ei. Stăteau în cerc - fete şi băieţi adunaţi în jurul unui morman imens de porumb - şi desfăceau frunzele, cântând vechile cântece tradiţionale din Ţara Românească. Doi ţigani oacheşi - unul cu o vioară, celălalt cu chitară - îi acompaniau, adăugând versuri improvizate:

Am să mă însor cu tine, dragă Chiva, dar trebuie
s-aştepţi.
Aoleo, dar când va fi asta?

g
Păi, nu înainte ca vulpea cu papuci de argint •*
să fie paznic la gâşte, L^-
E
Nu înainte ca iepurele orb să vrea să numere*)»â
boabele de porumb; *:^m*
Şi nu înainte ca raţa să se cocoaţe în copaci robÂ
sau curcanul să înoate;

q
Da, am să mă-nsor cu ţine când va face

u
plopul pere şi răchita micşunele.

q

Era o adunare veselă, pe lună plină; ţuica şi vinul curgeau, plătite de proprietarul lanului de porumb. Aşa se trăieşte în ţara noastră - muncă în schimbul râsetelor, a muzicii şi a băuturii."
Peste câteva zile, Martha stătea pe terasa de la Mogoşoaia, bucurându-se de soarele de toamnă si privind nişte lebede negre care înotau pe lac, când Mercedesul alb al soţului ei a intrat în mare viteză pe alee.
- foarte elegant în hainele de la Londra şi pe

cap cu o pălărie panama pe care o cumpăraseră de curând amândoi, pe strada St. James din Londra, a salutat-o cu multă căldură, dar părea să nu se simtă deloc în largul lui. „Am venit să-ţi cer să fii de acord să divorţăm", i-a spus imediat ce s-a aşezat pe scaun. „Ea [Gongu, amanta sa] insistă să ne căsătorim; altfel, mă va părăsi. Bineînţeles că şi tu mi-eşti dragă, dar nu atât
cât să-mi petrec restul vieţii cu tine." Ca aranjament de divorţ, i-a oferit „un fluviu de bani".

„Este exact la ce te-ai putea aştepta de la George", îi scria Martha abatelui Mugnier, în aceeaşi seară. „A fost răsfăţat de părinţi chiar din ziua în care s-a născut şi i s-au satisfăcut toate capriciile; a crezut toată viaţa că este suficient să existe, pentru a fi iubit; nu i-a trecut niciodată prin minte să ofere şi el ceva în schimb. Adorat de femei, a cheltuit bani cu ele, dar a fost incapabil să le întoarcă dragostea. Tânăr, chipeş, vlăstar al unei mari familii, nu a făcut altceva decât să fie într-o permanentă căutare şi să se simtă frustrat... «Trebuie să mă ierţi că l-am crescut atât de prost», mi-a spus într-o
zi mama lui; pe urmă m-a pus să-i promit că nu-l voi părăsi niciodată."

Susţinută de Antoine şi sfătuită de Eliza Brătianu şi Ion Duca - om de stat român şi prieten cu George - şi având în spate autoritatea lui Barbu Ştirbei, Martha a refuzat să divorţeze. „E spre binele tău", i-au explicat lui George prietenii săi; „doamna în chestiune e o figură ilară în Bucureşti - nu ştie nici măcar cum să pronunţe în franceză - si te va face de râs." Au subliniat că divorţul

ar fi un dezastru pentru familia Marthei şi că va avea repercusiuni asupra viitoarelor planuri de căsătorie ale membrilor familiei. De asemenea, se ştia foarte bine că mama lui George reuşise să-i smulgă Marthei, pe patul de moarte, promisiunea că nu-l va părăsi niciodată: dorinţa trebuia respectată, în societatea uşuratică a Bucureştiului, divorţul nu constituia o problemă şi George a fost surprins de aliaţii pe care şi-i făcuse soţia sa. Când a contraatacat, invocând afacerea Beauvau-Craon, avocatul Marthei i-a amintit tăios că, în timpul războiului, îi scrisese soţiei sale câteva scrisori pline de afecţiune şi că, după război, fusese văzut frecvent în compania ei. Aşadar, ar fi fost inutil să-l aducă în discuţie pe Charles-Louis; nu va face altceva decât să se pună singur în umilitoarea situaţie a încornoratului. „De ce insişti?", l-a întrebat prinţul Barbu Ştirbei. „Nu vei face altceva decât să scoţi mizerii la suprafaţă, să-i îmbogăţeşti pe avocaţi şi să nu realizezi nimic." în noiembrie, Martha îi scria abatelui Mugnier: „M-am zbătut atât, în aceste ultime săptămâni. Acum însă se pare că am trecut de «Capul furtunilor»; la orizont se profilează victoria."

Simţind că a fost învins, George s-a prefăcut că se sinucide împuşcându-se prin mâneca hainei, gest de farsă pe care mai târziu l-a explicat printr-un accident care a avut loc în timp ce îşi curăţa puşca pentru o vânătoare de fazani. Drama divorţului se terminase. Pentru a o împăca Pe neconsolata sa amantă, George a trimis-o la Paris, sa-si cumpere îmbrăcăminte - „un trusou pe care nu va unde să-l poarte", comenta Martha.

t Dar, cu toate aspectele comice, întreaga dramă a avut ca rezultat consolidarea mariajului lor. De acum încolo, nu se va mai pune niciodată problema divorţului. Marina şi George au continuat să ducă vieţi separate, însă între ei a existat întotdeauna o legătură plină de afecţiune.

Anul s-a terminat într-o pace relativă; cu toate că fusese destul de zguduită de cele prin care trecuse, Martha s-a reîntors la scrisul ei şi la reconstruirea Mogoşoaiei.

.'" H .

J

îl s ″

;-ie ,soi' .ani1, <?o> £ i;
Ba:

-âv

,,W ;"); .. •

"UU

'(£ . .„g; H'p '• ; ' ',3
•:?!' •• •• -! •...,.•;, -.i

^Celebritatea

Al doilea deceniu a fost o perioadă de timp bună pentru Martha. în sfârşit, a reuşit să facă lucrul la care visase încă de pe vremea *Celor opt paradisuri,* recunoaşterea sa universală ca scriitor de renume. Mai întâi *Alexandru, asiaticul,* apoi *Isvor,* pe urmă *Papagalul verde* şi, în sfârşit, *Catherine Paris* au fost întâmpinate cu ovaţii largi şi nu numai că i-au adus independenţa financiară, ci chiar au făcut-o o femeie bogată. Şi i-a prins foarte bine, pentru că Mogoşoaia, „palatul de vis", s-a dovedit a fi un insaţiabil consumator de fonduri, în acelaşi timp, Martha reconstruia şi Posada, distrusă de incendiul din 1915, ale cărui origini au rămas un mister. Admiratoare a stilului rustic englezesc, a început să transforme anexele servitorilor într-o locuinţă grandioasă, cu draperii şi huse din creton înflorat, canapele confortabile, câteva piese de mobilier englezesc din secolul al optsprezecelea şi camere de baie moderne - o raritate în zona aceea a ţării. Culoarea locală era dată de olăria autohtonă, de argintăria familiei Bibescu - moştenită din generaţie în Qeneraţie încă din secolul al saptesprezecelea, de la Qospodari - şi de câteva covoare olteneşti, în salonul C6l mare se găsea un şemineu uriaş; prin ferestrele largi

se vedeau munţii spectaculos!. Chiar şi George a fost impresionat şi a recunoscut că îmbunătăţirile aduse casei erau extraordinare. Nadejda Ştirbei a numit-o „o oază de civilizaţie în sălbăticia Carpaţilor". Babei Uţa i-a
trebuit mai mult timp pentru a se convinge si, numai după ce preotul ortodox cu barbă din sat a binecuvântat casa, a fost de acord să se întoarcă şi să lucreze acolo, sigură acum că nu va întâlni în cale vreun vampir.

Martha şi-a lăsat lucrătorii să-şi vadă de treabă şi a plecat în Elveţia, la mama sa, a cărei stare mentală se deteriora rapid. După ce refuzase să se întoarcă acasă după terminarea războiului, doamna Lahovari ducea în Elveţia o existenţă lipsită de orice scop, mutându-se dintr-un hotel în altul. Conştientă de „firul suicidal" din familia mamei sale, Martha îi angajase o doamnă de companie si o instalase într-o casă nouă din Lausanne, care se pare că îi plăcuse foarte mult. Dar schimbarea nu fusese de nici un ajutor. Pe 18 aprilie, doamna Lahovari s-a sinucis în toaleta unui hotel din Lausanne. Martha a înmormântat-o tot în cimitirul din Clarens, alături de Marguerite, plantând încă un chiparos lângă mormântul dublu, „I-am pierdut deja pe cei mai mulţi din familia mea", îi scria abatelui Mugnier. „Tata, mama, cele două surori şi frăţiorul. Nu mi-aţi mai rămas decât dumneavstră. Trebuie să vă văd."

Când a ajuns la Paris, Martha era cu psihicul la pământ. Sinuciderea mamei sale dezlănţuise o adevărată avalanşă de vinovăţie. Nu fuseseră niciodată foarte apropiate, dar nu ar fi trebuit oare să facă mai mult pen-

tru ca nenorocirea să nu se întâmple? Să-i fi arătat mai multă afecţiune? Să fi rămas alături de ea? Se simţea stoarsă emoţional şi foarte singură. Vestea căsătoriei lui Beauvau-Craon la Bologna, etalată în toate ziarele pariziene şi mult comentată de prietenii ei, nu avea cum să o ajute să scape de depresie. Nici starea de spirit generală din Paris, când toată lumea critica tratatul de pace. „Aşa cum era Europa dinainte de 1914, plină de nedreptăţi, tot era mai bună decât ce avem acum - un continent sfâşiat în bucăţi, urât şi ruinat financiar", îi repeta mereu prietenul său, Paleologue.

Ca de atâtea ori, salvarea i-a venit de la o invitaţie a lui Antoine. Soţia sa, Elizabeth, tocmai născuse o fetiţă, Priscilla; o ruga pe Martha să vină la botez, în iunie, „îţi va face bine să vizitezi Anglia", îi scria Antoine. Şi aşa a şi fost. La vederea minunatului peisaj verde, scăldat de un soare neobişnuit de strălucitor, Martha a simţit că reînvie. Şi a fost extrem de încântată să-l vadă pe Antoine la botezul fetiţei, în rolul de tată mândru şi gentleman englez.

în aceeaşi după-amiază, când s-a întors la Ritz Hotel,
a găsit un mesaj de la un „Duce de Toledo", alias regele Alfonso XIII al Spaniei. „Georgette! (îi spunea, ironic, pe numele soţului) Ne putem întâlni? Mi-e dor să te văd din nou!" Nu se poate trata cu uşurinţă admiraţia unui rege, fflai ales a unui rege atât de chipeş cum era Alfonso al Spaniei. Elementul picant al întâlnirii l-a constituit soţia [egelui - regina Ena - despre care se spunea că se îndrăgostise de Charles-Louis, pe vremea când acesta

fusese la post în Madrid. Jurnalul Marthei dezvăluie că, în timpul celor două zile, „cei doi s-au văzut destul de mult, *singuri."* Mai târziu, regina îl însoţise la Roehampton la un meci de polo, pe care Charles-Louis l-a câştigat şi a depus trofeul la picioarele reginei. „Un interludiu fermecător, dar fără viitor, care însă mi-a tăiat respiraţia" nota Martha.

Ca soţ şi soţie, George şi Martha aveau relativ puţini prieteni comuni, dar unul cu care George era de acord din toată inima era Şir Philip Sassoon, politician, milionar şi estet, ale cărui pasiuni erau petrecerile şi aeroplanele. Şir Philip avea aproape treizeci de ani, era un bărbat suplu şi chipeş, cu o faţă palidă şi îngândurată şi un strop de aroganţă aristocratică. Moştenise de la tatăl său - Edward Sassoon, de descendenţă indiano-evreiască - o imensă avere în domeniul bancar, o casă în Lane Park, Londra, şi moşii întinse. In locuinţa sa favorită, Port Lympne, avea permanent o mulţime de oaspeţi cii renume, de la miniştri până la scriitori şi membri ai aristocraţiei. Casa, cu picturi murale de Jose Măria Sert, în mare vogă pe vremea aceea, era extraordinar de confortabilă, iar mâncărurile delicioase erau gătite de o armată de bucătari francezi. Sassoon servise în armată ca adjutant al generalului Haig şi, în timpul deselor traversări ale Canalului Mânecii, făcuse o adevărată pasiune pentru zborul cu avionul. Imediat după terminarea războiului, îşi cumpărase un Avro, pe care îl folosea pentru a-i transporta pe prietenii săi la şi de la Paris, dar şi pentru vizitele în circumscripţia sa electorală. Dar

Sassoon nu era numai un mare amator de sport, ci şi un intelectual şi un fervent admirator al lui Proust, pe care îl întâlnise la Paris, în compania lui Antoine. în timpul vizitei pe care Martha a făcut-o la Port Lympne, au petrecut ore întregi discutând reperele fine din *Â la recherche du temps perdu,* carte pe care o ţinea permanent pe noptieră.

Printre oaspeţii pe care Martha i-a întâlnit acasă la Philip Sassoon, în acel prim sfârşit de săptămână petrecut acolo în august, s-a numărat şi Winston Churchill, pe vremea aceea ministru de război în guvernul Lloyd George. Martha îşi amintea: „In dimineaţa aceea, mă plimbam prin grădina lui Philip şi, la un moment dat, l-am văzut pe Mr. Churchill care stătea pe un scaun, pe pajiştea scăldată în soare, înconjurat de pânze si cutii cu vopsele; picta peisajul din faţa noastră - celebra privelişte a ţărmului mării şi a stâncilor, neschimbată încă de pe vremea lui lulius Caesar. Mi-a făcut semn cu mâna şi m-am aşezat lângă el, pe iarbă, şi l-am urmărit fără să spun nimic. Deodată, s-a întors spre mine si-a scos pălăria şi m-a întrebat: «Azi e prima zi a lui august?». «Da», am spus şi m-am întrebat de ce îmi pusese o astfel de întrebare. Pe urmă mi-am adus aminte. Evident - era aniversarea acelei zile din 1914, în care Winston, pe atunci şeful marinei militare, îşi dăduse seama că ʳâzboiul era pe cale să izbucnească si ordonase ca flota britanică să iasă în larg, pe Canalul Mânecii şi în Marea Bordului. Nu e de mirare că Martha avea mare succes 'ᵃ oamenii de stat importanţi; avea cunoştinţe profunde

de istorie şi talentul de a trezi amintiri în mintea bărbaţilor celebri. „In ziua aceea aţi salvat flota britanică", i-a spus. Faţa lui Winston s-a luminat de un zâmbet. „«Da, mă îngrozea gândul că ne-am putea găsi în situaţia de a fi strangulaţi de submarinele germane, în Canal, în noaptea aceea de acum şase ani, am dat ordin ca flota să plece la adăpostul întunericului - treizeci de kilometri de nave de război, toate cu luminile stinse. A doua zi dimineaţă se aflau în siguranţă în apele adânci ale Mării Nordului. Dacă nu aş fi făcut aşa, s-ar fi putut ca războiul să fi avut un cu totul alt curs.» Mi-a zâmbit şi a luat din nou pensulele în mână. Am devenit prieteni."

George şi-a făcut o scurtă apariţie la Port Lympne, suficient de lungă însă pentru a discuta cu Şir Philip ul-timele noutăţi din aviaţie; pe urmă, cei doi soţi au plecat împreună, cu maşina, la Paris. George tocmai îşi cumpă-

rase o maşină nouă şi avea de gând să meargă cu ea de la Paris până în România. Aflat într-o stare de spirit îm- păciuitoare, a întrebat-o pe Marina dacă nu ar vrea să-1 însoţească. „Nu te-ai plictisit de Orient Express?", a între- bat-o. Fără a lua în seamă protestele cameristei („E prea departe, prinţul conduce prea repede - o s-o omoare pe prinţesă"), Martha a fost de acord.

Au trecut prin Elveţia, Liechtenstein şi Innsbruck si au ajuns la Viena. La un an de la detronarea Habsburgiior, Viena revoluţionară arăta demnă de milă. Trecând pe la periferie, pe lângă ceea ce, odată, fusese eleganta ?j romantica Pădure Vieneză, plină de cafenele, trăsuri ş'1 orăşeni fericiţi care se bucurau de plimbarea de dupâ-

amiază, călătorii au fost şocaţi de ravagiile produse de avântul revoluţionar. Pădurea fusese aproape defrişată, pentru asigurarea combustibilului de iarnă; au trecut pe lângă grupuri de oameni în vârstă cu boccele în spate, copii desculţi care trăgeau după ei cărucioare cu lemne uscate si o lungă procesiune de sărmani care încercau să-şi facă provizii împotriva frigului care se apropia. Martha îşi aminteşte: „M-am simţit îngrozitor. Treceam pe lângă ei în Mercedesul nostru galben şi strălucitor, cu garniturile cromate şi destul de vulgar, ridicând nori de praf, iar oamenii aceia erau atât de încărcaţi, că nu puteau face altceva decât să întoarcă feţele şi să închidă ochii, pentru a nu fi orbiţi de praf... Vai, ce s-a întâmplat cu tine, Viena?" A doua zi, Martha a mers pe jos pe străzile binecunoscute, vizitând palatele prietenilor săi, cu uşile şi ferestrele bătute în scânduri şi cu stăpânii plecaţi, ocupate acum abuziv de oameni fără căpătâi. Numai hotelul Sacher, la care au stat, păstrase o parte din atmosfera dinainte de război, cu toate că acum era doar o umbră a gloriei de demult. Devenise punctul de întâlnire al rămăşiţelor fostei aristocraţii şi al câtorva elemente de dreapta. Şi asta, datorită doamnei Sacher, patroana, care, după ce avusese toată viaţa ca °aspeţi persoane de rang regal, ajunsese să aibă ea însăşi o ţinută regală, într-un oraş plin de revolut'onari, doamna Sacher îşi proclama opiniile reacţionare; [efuza să permită intrarea funcţionarilor comunişti hotel. *„Kein Bolshevik*[1]*",* insista ea şi, cum-necum, i-a

Fără bolşevici (n. tr.). ' •

reuşit. „Ar trebui să o facă preşedintele Austriei", remar-
ca George.

Au ajuns în România în septembrie. *Isvor* era aproape gata, dar, înainte de a trimite manuscrisul editurii Pion din Paris, Martha a hotărât să-şi dedice următoarele câteva luni unui proiect pe care îl gândise în amintirea soacrei sale, Valentine.

Martha a aflat de legătura dintre familia soacrei sale - de Chimay - şi Napoleon, în dimineaţa nunţii sale. Dintre darurile de nuntă, ieşea în evidenţă o superbă brăţară din aur de diferite culori, împodobită cu rubine şi smaralde, pe care Emily Pellapra, bunica Valentinei Bibescu, născută de Chimay, o primise cadou de la împăratul Napoleon, când acesta se întorsese de pe insula Elba. Mai târziu, brăţării i s-au adăugat si alte suveniruri: un ceas cu email albastru, decorat cu perle şi cu vulturul imperial pe spate, care aparţinuse cândva Mariei-Louise; un diamant mare, unul dintre cele câteva cusute în centura împăratului de către Hortense, fiica Josephinei, la plecarea spre Sfânta Elena; şi „cocarda Austerlitzului" - o bucată rotundă de mătase tricoloră, pe care victoriosul Napoleon a purtat-o la pălărie, la Austerlitz, în decembrie 1805.

Romantica legătură a adus aceste daruri în familia de Chimay si, de acolo, în cea a Bibestilor. Bunica Valentinei Bibescu, prinţesa de Chimay, a fost fiica lui Henry Leu Pellapra - un bancher din Lyon - şi a frumoasei sale soţii, Emily, născută Leroy. în timpul uneia din vizitele lui Napoleon la Lyon, probabil în toamna ^

1807, doamna Pellapra - nefericită în căsătoria încheiată cu neatrăgătorul său soţ bancher - a început o aventură cu împăratul şi, cu toate că nu a fost niciodată la fel de apropiată de acesta ca Măria Walewska, a rămas în atenţia lui timp de şase ani. Deşi nu a fost stabilit cu certitudine, se pare că, în calitatea sa de fostă amantă, a fost prezentă la Malmaison, în iunie 1815, când împăratul învins era pe punctul de a părăsi Franţa. Cu toate că nu este deloc amintită în memoriile scrise de Napoleon pe Sfânta Elena, după moartea împăratului a primit ca amintire un diamant superb, o cutiuţă de prizat tutun şi o miniatură. Fiica sa, al cărei nume era tot Emily, s-a căsătorit ulterior cu prinţul de Chimay.

Acesta a fost fundalul romantic pe care Valentine Bibescu a brodat teoria că mama sa ar fi fost de fapt fiica lui Napoleon, concepută în timpul uneia dintre vizitele făcute la Lyon - idee îmbrăţişată cu entuziasm de Martha. „E emoţionant să fii căsătorită cu un descendent al împăratului şi sângele lui Napoleon să curgă prin venele mititele ale Valentinei", scria. Şi - caracteristic pentru Martha - era înclinată să adapteze faptele, pentru a se potrivi cu teoria. O *fiică a lui Napoleon: memoriile Emiliei de Pellapra, prinţesă de Chimay,* editată şi prefaţată de Martha, este povestea presupusei „strămoaşe" a lui George - Emily -, a căsătoriei sale nefericite cu Bancherul Pellapra şi a întâlnirilor secrete cu Napoleon, ^in nefericire, data de naştere a Emiliei, aşa cum a fost [tr]ecută în Arhivele Municipale din Lyon, şi rapoartele Raliate despre călătoriile împăratului arată că Napoleon

şi mama ei nu s-au cunoscut până când Emily avea trei an. Neînduplecată, Martha l-a abordat pe eminentul •stonc francez Frederic Mason, o autoritate în pdvint' perioade, Napoleon, şi l-a rugat să scrie introducerea M l J? CUm SCde Ghislain de D'esbach, în biografia Martie, abescu, din 1986: „Istoricul era pe atunci foa n vârsta aproape de moarte. Ameţit de tânăra atât de frumoasa ş, cultă, a fost de acord să scrie introducerea fără a lua m consideraţie uşoara discrepanţă dintre date • Dar faptul acesta nu are suficientă importanţă pentru Martha; ambiţia sa de „a face parte din istorie" este pusă la încercare, iar ocazia este mult prea bună pentru a o

^ *Fiica lui Napoleon* apare în 1921, producând multe ridi-cări din sprâncene în cercurile din Faubourg St. Germain Totuşi, publicului larg i-a plăcut cartea, iar prefaţa Marthei publicata m *Revue de Deux Mondes,* a avut ca rezultat u comentariu plm de flatări din partea lui Marcel Proust care ii compara scrisul cu cel al lui Chateaubriand

O data îndeplinită ceea ce ea considera „datoria sa fi-liala , prin lansarea memoriilor Emiliei Pellapra, Martha ncepe sa se concentreze asupra planului general pen-vl!io îT proiect_-un roman autobiografic, *Papagalul verde* Intre timp este publicat *Isvor tărâmul sălciilor,* primit cu aclamaţii universale.

„Este imposibil să nu te îndrăgosteşti de România, după ce ai citit *Isvor",* scria Paul Souday, redutabilul critic al lui Le *Temps,* acordând cărţii un articol de două pagini. Deja cu o lună înaintea publicării, se răspândise

zvonul că prestigiosul şi mult-râvnitul premiu al Academiei Franceze va fi acordat - pentru a doua oară - ivlarthei Bibescu. Nu era vorba de un simplu semn de recunoaştere; însemna şi o sumă substanţială de bani, bani care vor merge la reconstrucţia Mogoşoaiei. Criticii au fost unanimi în elogierea virtuţilor scriitoarei, care „a înţeles atât de bine geniul rasei şi sufletul ţării sale". Romanul a devenit „cartea de noptieră" a poetului Rainer Măria Rilke; chiar şi mult-temuta Anna de Noailles a lăsat deoparte animozităţile din trecut şi a lăudat-o pe Martha pentru descrierile de natură, care „emanau prospeţimea unui inedit ţinut de munte". Un articol din *La Vie Litteraire,* scris de un reputat critic, F.P. Alibert, descria plăcerea pe care i-a provocat-o „proza minunată şi ţinutul bucolic evocat de Martha Bibescu". Chiar şi *Ere Nouvelle,* publicaţie de stânga, a lăudat şi a remarcat că „spre încântarea tuturor, pe Champs-Elysees, a apărut *un char â boeufs* (un car cu boi)".

Corespondentul la Paris al ziarului londonez *The Times* a creat un interes deosebit în cercurile publicistice, când a raportat succesul pe care îl avea *Isvor.* Publicat de Heineman la sfârşitul lui 1923, cartea s-a vândut în 20.000 de exemplare de lux. Au urmat ediţiile din Statele Unite şi Spania.

„Ţara dumitale trebuie să-ţi fie recunoscătoare că ai scris *Isvor",* remarca abatele Mugnier. Dar Martha nu era deloc sigură că aşa stăteau lucrurile. Regele şi re-9lna României, cărora le fuseseră trimise exemplare cu Dedicaţii speciale, nu au fost în mod sigur entuziasmaţi.

„îmi place cartea dumitale... o citesc pe îndelete, cu atenţie, cântărindu-i meritele", îi scria regina Măria. „Atmosfera este veridică şi descrierile într-adevăr emoţionante." Scrisoarea era plină de complimente, dar şi de nesfârşitele comentarii ale reginei Măria despre *propria* sa popularitate „între *aceşti* oameni simpli ai României". „Plină de sine, ca întotdeauna", a remarcat Martha după ce a terminat de citit scrisoarea regală. Altfel au stat lucrurile cu regele Ferdinand - admiraţia sa venea din inimă. Martha i-a trimis cartea, însoţită de un bileţel în care spunea: *„Et voici!*[1] - Martha". Regele i-a scris, pe 7 mai 1923, de la palatul Cotroceni:

Dragă Martha:

Cartea dumitale este o încântare! Pot veni să iau ceaiul la Mogoşoaia si să îţi aduc complimente pentru carte? Sau ai prefera să vii dumneata aici? Grădina dumitale e mult mai frumoasă ca a mea. Isvor *m-a însoţit permanent în cele trei săptămâni de vacanţă de Paste, petrecută la Scroviştea. Superbă exprimare si înţelegere a oamenilor noştri de la ţară - această ciudată combinaţie de copilărie şi filozofie profundă, de resemnare şi permanentă speranţă, de luptă a subconştientului între superstiţii şi creştinismul atât de des prost definit şi aşa* de *greu de înţeles pentru ei... Sper din toată inima că îmi vei scrie. Cu profundă afecţiune,*

Ferdinand

[1] Asta e! (n. tr.)

Era evident că perechea regală aproba cartea, dar guvernul de la Bucureşti şi cercurile din înalta societate nu puteau înţelege de ce se bucura de un asemenea succes o carte care descria obiceiuri şi un folclor „cunoscute de toată lumea". Martha a fost criticată că scria în franceză şi că îi elogia pe ţărani; aşa ceva era considerat ca lipsit de loialitate faţă de propria clasă. Pentru criticii din Bucureşti, *Izvor* „emana miros de balegă şi de transpiraţie veche". Pentru Martha, critica din ţara sa natală - marea majoritate născută din gelozie - nu a constituit o surpriză. „Este absolut imposibil să le plac compatrioţilor mei. Nici nu voi mai încerca", declara ea.
După ceremonia de acordare a premiului de la Academia Franceză, Martha - nespus de fericită că a fost acceptată de Sfânta Sfintelor a lumii literare franceze - a părăsit Parisul; în urechi îi răsunau încă laudele primite pentru *Isvor.* S-a întors în România via Veneţia şi a ajuns la Mogoşoaia la sfârşitul lui aprilie, unde
s-a apucat serios de romanul său autobiografic, *Papagalul verde.* Perioada care a urmat a fost una de o vitalitate fantastică. Martha nu era exaltată doar de succesul internaţional al *Isvorului,* ci şi de faptul că întâlnise de curând un bărbat pentru care - spre uimirea sa - făcuse o adevărată pasiune fizică. Era surprinsă de propriul său comportament. „Destinul meu e să iubesc mai inteligenţa decât bărbaţii", se confesase cândva Analului său. „De îndată ce încep să-şi arate slăbiciunile, nu-i mai admir, adică nu-i mai iubesc. Partea fizică se află undeva departe, pe locul al doilea." :po .

v- Henry Bertrand Leon de Jouvenel era într-adevăr un bărbat puternic. Editor-şef la *Le Matin* - cel mai influent cotidian din Franţa - şi căsătorit cu celebra scriitoare Colette, începuse o carieră politică si diplomatică de succes, în următorii zece ani, va fi înalt comisar al Franţei în Siria şi ambasador în Italia, timp în care va scrie şi un număr considerabil de cărţi şi articole. Când a cunoscut-o pe Martha, în februarie 1923, avea patruzeci si şapte de ani şi doi fii - unul dintr-o căsătorie anterioară şi altul de la o amantă - şi o fiică de zece ani cu Colette, pe care o chema Belle-Gazou. De o frumuseţe rustică, cu umeri largi şi o reputaţie de vânător de femei, avea un dar înnăscut, atât pentru cuvântul vorbit cât şi pentru cel scris. Jouvenel era căsătorit cu Colette de unsprezece ani, dar mariajul ajunsese la final, datorită atât implicării tot mai mari a soţiei în cariera sa cât şi înmulţirii legăturilor ei cu lesbiene; cei doi erau personalităţi puternice şi total diferite. Pe vremea aceea, Colette avea cincizeci şi unu de ani şi era în culmea popularităţii, după ce publicase *La vagabonde* şi *Cheri.* Intr-o zi, când s-a întors dintr-un turneu de lectură, a aflat că Henry plecase de acasă fără să lase vreo explicaţie. Se spune că le-ar fi zis prietenilor: „O las pe nevastă-mea cu pisicile ei". Peste un an, erau divorţaţi-Martha o cunoştea şi o admira pe Colette de mult timp; femeia mai în vârstă fusese amabilă cu ea şi o încurajase când, la vârsta de douăzeci şi doi de ani, blicase *Cele opt paradisuri.* în anii ce au urmat, participase la câteva serate, în Boulevard Suchet, 69.

unde Colette - încă Madame Jouvenel - invita oameni de stat si scriitori în vogă. A fost una din primele persoane care au felicitat-o pe Colette în 1920, când a fost numită Cavaler al Legiunii de Onoare, distincţie rară pentru femeile acelor vremuri, pe care Martha şi-o dorea şi ea din tot sufletul.

Era plăcut să fii curtată de soţul celebrei Colette, mai ales că Jouvenel pur şi simplu asediase uşa Marthei. La nr. 71, Faubourg St. Honore, erau aduse buchete uriaşe de flori exotice, uneori chiar şi de trei ori pe zi; senatorul însuşi îşi făcea apariţia pe neaşteptate şi la orice oră, spre dezaprobarea manifestă a lui Miss Chatfield. între timp, scria bileţele pline de pasiune, în care promitea solemn că „va fi extrem de mulţumit" dacă Martha va răspunde voinţei lui. Pentru Martha era o experienţă inedită să aibă de-a face cu un bărbat atât de copleşitor de masculin; „o forţă a vieţii", după cum remarca încântată. „Senzaţii palpitante, pe care nu le-am mai simţit până acum." La vârsta de treizeci şi şapte de ani, Martha era - pentru prima şi ultima dată în viaţa sa - în mrejele unei pasiuni pur fizice, pentru un bărbat despre care îşi dădea seama că era un seducător celebru, pentru care nu va fi, probabil, decât un episod trecător într-un lung Şir de cuceriri amoroase.

Aparent, legătura lor era ciudată, în comparaţie cu ^harles-Louis de Beauvau-Craon - aristocratic, foarte civilizat şi plin de consideraţie - Jouvenel era ca un vul°an: exploziv, agresiv, ambiţios şi egoist. Şi din punct de Vedere al clasei sociale era altfel decât Beauvau -

provenea din nobilimea unui orăşel de provincie. Avea vederi de stânga, iar viaţa privată îi era foarte încurcată şi dezordonată. Şi totuşi, talentul politic şi asiduitatea cu care îşi urmărea scopurile l-au propulsat spre o carieră distinsă şi au atras-o pe Martha. Ca delegat al Franţei la Liga Naţiunilor din Geneva, în ultima parte a anului 1923 a ajuns în strâns contact cu lordul Robert Cecil, delegatul britanic. Scrisorile trimise Marthei în acea perioadă au fost considerate de mare importanţă istorică în Franţa şi Martha le-a folosit în ultima sa lucrare monumentală, *Nimfa Europa.*

Prietenia dintre Martha şi Jouvenel a continuat aproape trei ani. A fost o relaţie furtunoasă, presărată cu certuri provocate de infidelităţile senatorului - umilitoare pentru Martha. Dar, cu toate defectele sale, Jouvenel a schimbat-o pe Martha în bine. A devenit mai maleabilă, mai feminină şi şi-a pierdut manierismul arogant *(aerele de împărătească),* pe care mulţi îl găseau iritant. Pe tot parcursul anului 1923 si începutul lui 1924, Martha a fost o femeie îndrăgostită, care aştepta să sune telefonul si tremura de dorinţă când se suna la uşă. Scrisorile trimise de Jouvenel, scrise în timpul conferinţelor şi a diverselor întruniri ministeriale, tratează mai ales politică si probleme curente. Sunt documente interesante pentru acea perioadă. Ale Marthei, dimpotrivă, sunt foarte personale si aproape umile: „Mi-e ruşine să mă simt atât de inferioară ţie, dar descopăr că e un sentiment delicios... Mă gândesc la diferitele tale calităţi şi încerc să o aleg pe cea care îmi place cel mai mult... Mi-e

dor să fi[u]

T

254

cu tine, aşa cum am fost la Nîmes." Găsim în ele o altă Martha - cucerită fizic, avidă de dragoste, vulnerabilă în mâinile unui bărbat puternic, dar fără scrupule, care în curând o va considera prea puternică şi pretenţioasă pentru a-i mai plăcea. S-a dovedit că Miss Chatfield avusese dreptate. Senatorul de Correze nu aducea nimic bun; o va face pe prinţesă să sufere.

Faptul că atmosfera supraîncărcată creată de curtea asiduă a lui Jouvenel nu s-a repercutat asupra lucrului Marthei este dovada profesionalismului ei de scriitor. Şi-a reluat lucrul imediat, s-a întors acasă şi a continuat să lucreze chiar şi în timpul vizitelor lui Jouvenel la Posada şi Mogoşoaia. *Papagalul verde* a fost terminat în şase luni.

Cartea Marthei este povestea propriei sale familii - prezentată ca o familie de emigranţi ruşi care trăia la Biarritz înainte de primul război mondial, a obsesiei mamei sale, pricinuită de moartea fratelui Marthei, a sinuciderii surorii sale mai mici si a propriilor căutări ale unei fericiri iluzorii, personificată prin pasărea cea verde. Peste toate acestea, pluteşte străvechiul blestem de incest al familiei, inspirat probabil de binecunoscutul ataşament al lui Colette faţă de fiul său vitreg. Printr-o ciudată ironie a soartei, eroina descoperă că bărbatul pe °are îl doreşte şi cu care plănuieşte să se căsătorească esste, de fapt, fratele său vitreg, îşi găseşte scăparea ^venind călugăriţă carmelită în Madras, în sudul Indiei.

Este o poveste stranie, scrisă cu o tehnică desăvârşită şi cu mult farmec. Publicul a primit-o cu mult entuziasm. Grasset, noua editură care îi publica Marthei cărţile, a vândut 60.000 de exemplare în trei luni, după care a editat o a doua şi a treia ediţie. Cartea a fost publicată cu mare succes în Statele Unite, Germania, Elveţia, Olanda şi Suedia. Chiar şi Colette, ale cărei relaţii cu Martha erau acum încordate, a numit-o cu mărinimie „o revelaţie".

La începutul lui 1924, cu câteva săptămâni înainte de apariţia *Papagalului verde,* când era ocupată cu corectarea şpalturilor şi se certa cu editorii în legătură cu schimbările de text, Martha a primit o scrisoare de la Christopher Birdwood Thomson, care a surprins-o plăcut. Thomson ieşise din viaţa ei de destul de mult timp. în ultimii patru ani, încercase fără succes să ocupe un loc în parlament, iar de curând suferise o altă înfrângere în nişte alegeri pentru un loc rămas vacant prin deces. Aşa că, având mai mult timp liber, se consolase scriind *Smaranda,* o carte de memorii dedicată Marthei, în care încerca să reînvie idila lor din timpul războiului, idilă ce aparţinea deja trecutului. Cele câteva încercări pe care le făcuse Thomson de a o vedea pe

Martha la Paris
rămăseseră fără rezultat; de obicei o găsea înconjurată
de oameni de stat eminenţi sau de persoane din înalta
societate şi, cu toate că Martha părea foarte încântată
că-l vede, nu se simţea în elementul lui şi se întorcea
deprimat la casa sa din Ţara Galilor. „Un bărbat sărac
trebuie să evite femeile ca Smaranda", scria Thomson

în cartea sa. „Astfel de femei sunt doar tablouri frumoase care au nevoie de rame splendide, indiferent cât de umane ar fi." Şi totuşi, nu renunţa la visul său. „Numai din cauza dumitale cheltuiesc în continuare bani pe politică şi, ceea ce e mult mai important, energie nervoasă", îi scria Marthei. „Aş renunţa la toată mocirla asta
politică, dacă nu aş fi hotărât să-ţi demonstrez - înainte de a fi prea târziu - că nu sunt un ratat." Norocul lui Thomson s-a schimbat o dată cu victoria în alegeri a unui guvern laburist, al cărui premier a fost Ramsay MacDonald, bunul său prieten. La scurt timp i s-a oferit postul de ministru al Aviaţiei, a fost înnobilat şi primit în Camera Lorzilor, ca lord Thomson de Cardington. A fost o răsplată triumfătoare a eforturilor sale.

Martha avea deja de gând să viziteze Londra în februarie, pentru a verifica traducerea romanului *Isvor.* Acum însă şi-a grăbit plecarea şi a stat în Anglia o săptămână, luând de cele mai multe ori prânzul şi cina cu Thomson şi „bucurându-se de sentimentul pe care ţi-l dă prezenţa unui bărbat care, în sfârşit, a ajuns la putere." L-a sfătuit cum să-şi mobileze biroul de la minister, l-a ajutat să-şi găsească un apartament de la care să poată ajunge pe jos la parlament şi i-a promis să „ţină Permanent legătura", întoarsă la Paris, a continuat să se vadă cu Jouvenel, care era acum pe lista de aşteptare Pentru postul de ministru al Educaţiei, în guvernul lui Poincare.

Motivată de schimbarea neaşteptată a statutului politic
^ lui Thomson, revenirea acestuia în inima Marthei

poate părea puţin cam abruptă. Dar Martha, după cum ea însăşi spunea adesea, „gravita spre putere". Crescuse pe treptele unui tron", printre bărbaţi care, ca şi tatăl sau, creaseră istoria. „Destinul meu este să fiu o muza prezentă pe scena evenimentelor", se confiase odată abatelui Mugnier. Şi, cum atât Thomson cât şi Jouvenel ocupau acum poziţii de frunte pe această scenă, i-au devenit şi mai preţioşi. însă, în noua importanţă căpătata de vechiul său prieten, exista ceva mai mult. Martha îl plăcea cu adevărat pe Thomson. Avea încredere în el, dar nu era atrasă fizic de el, cum era atrasă de Jouvenel, m care însă ştia că nu poate avea încredere. Cu toate acestea, era plăcută situaţia ca doi oameni puternici - fiecare de pe alt mal al Canalului Mânecii - să se lupte pentru dragostea ei. Aşa că nu e de mirare că, la sfârşitul lui februarie, când s-a întors la Paris şi a fost văzuta de varul său Gustave Kerguezac, luând cina cu Jouvenel la restaurantul La Rue, îmbrăcată într-o rochie de catifea grena, cu perle la gât şi blană de samur, Martha arata superb, „o adevărată întruchipare a eleganţei". Odată, după ce văzuseră o piesă de teatru şi cinaseră târziu, Jouvenel a dus-o pe Martha pe bulevardul Poissoniere, din cartierul editorialelor pariziene, pentru a vedea cum intră sub tipar *Le Matin.* îmbrăcată toată în blanuri, Martha s-a aşezat la biroul editorului - o apariţie tota nepotrivită printre ziariştii obosiţi şi doar în cămaşa - ia Jouvenel i-a prezentat cu o plăcere maliţioasă pe cei mă virulenţi membri de stânga ai echipei sale.), ,BV , ••

... 1TOÎ1

La mijlocul lui aprilie, regele şi regina României au sosit la Paris, într-o vizită de stat. în calitatea sa de reprezentantă de marcă a ţării lor şi prietenă personală a suveranilor, Martha i-a însoţit la banchetul dat la Palatul Elisee, o „apariţie de vis, într-o rochie Chanel din satin de culoarea stridiilor şi purtând smaraldele", după cum a relatat *Le Figaro.* A eclipsat-o total pe regina Măria, care se îngrăşase în ultimul timp şi care şi-a făcut apariţia „înfofolită în zeci de metri de sifon mov". După îndeplinirea obligaţiilor oficiale, regina şi-a lăsat soţul la Paris şi a plecat la Nisa, să se întâlnească cu sora sa, marea ducesă Kiril a Rusiei („Ducky"). Timp de două săptămâni, Martha a îndeplinit rolul de ghid al regelui Ferdinand, însoţindu-l prin Luvru, Versailles (de care a fost „foarte gelos") şi Malmaison şi prezentându-l prietenilor săi şi distinşilor scriitori şi oameni de ştiinţă ai zilei. Se spune că regele Ferdinand a luat prânzul cu Martha, Boni de Castellane, Paul Claudel şi Frangois Mauriac, a vizitat laboratorul doctorului Le Bon - un om de ştiinţă şi prieten al Marthei - şi, bineînţeles, s-a întâlnit de câteva ori cu abatele Mugnier. încântat de farmecul şi vastele cunoştinţe ale acestui „sfânt al zilelor noastre", regele a făcut o vizită locuinţei spartane abatelui, aflată pe rue Mechain. „Sunt un *sujet de coeur*[1] al Majestăţii voastre, Pentru că mi-a plăcut foarte mult *Isvor",* i-a spus abatele. Gemurile acelea, în care un monarh sau un prim-ministru aflaţi în vizită puteau circula prin oraş fără a fi stingheriţi de atenţia mass-mediei erau simple şi relaxate,

[1] Supus de suflet (n. tr.).

aşa că Ferdinand s-a simţit bine. Când vocile răutăcioase i-au raportat reginei Măria că regele petrecea „mult timp cu prinţesa Bibescu", aceasta, spre cinstea ei, a ridicat din umeri si a replicat că „e greu să rezişti farmecului Marthei şi intimităţii sale cu Parisul şi, oricum, lui Ferdinand îi place să fie condus".

în iunie, în timp ce triumfătorul „zbor al păsării verzi" -
cum îi spunea Martha *Papagalului verde* - îi aducea nenumărate laude, Marthei i s-a spus că va trebui să suporte o operaţie dificilă. S-a internat la clinica particulară de pe rue Bizet, din Paris, unde un consult efectuat de celebrul profesor-ginecolog Gosset a arătat că trebuie făcută imediat histerectomie. Nici că se putea un moment mai neprielnic. Sperând să-şi petreacă tot restul anului în România, Martha închiriase apartamentul din Faubourg St. Honore lordului Curzon, care până de curând fusese secretar al Afacerilor Externe britanice, l-a venit în ajutor Roşită de Castries, prietena de o viaţă a abatelui Mugnier, care i-a oferit apartamentul său de pe strada Grenelle, pe toată perioada convalescenţei. Cu toate că operaţia în sine a reuşit, ea a fost urmată de complicaţii, pleurezie şi flebită, care au făcut ca, pentru o lungă perioadă de timp, viaţa Marthei să stea sub semnul întrebării. De îndată ce a aflat de operaţie, George a venit din România şi a stat permanent la patul soţiei sale. Foarte mândru, a adus cu el o scrisoare de la Ion Duca, ministrul Afacerilor Externe al României, care moştenise atât biroul ministerial cât şi masa de scris tatălui Marthei; a fost foarte emoţionată când a

plicul cu antetul atât de familiar şi când a citit: *„Papagalul* este minunat. Bravo: ce mândru ar fi fost tatăl tău."

Camera Marthei era plină la refuz de flori; parfumul trandafirilor şi bujorilor umplea coridoarele clinicii şi o adevărată procesiune de personalităţi - de la miniştri în funcţiune până la scriitori celebri - întreba de sănătatea ei şi îi transmiteau urări de bine. în ziua în care a fost operată Martha, Lord Thomson of Cardington a venit de la Londra cu avionul, dar nu a fost lăsat să intre în cameră, deoarece „ar fi putut aduce cu el viruşi de peste Canal."

Atenţia plină de dragoste cu care o înconjura George pe Martha a fost o adevărată surpriză pentru unii. *„Tiens*[1]*,* şi eu care credeam că nu-ţi mai pasă de ea", a spus Anna de Noailles, privindu-l întrebător pe vărul său. Dar lui îi păsa cu adevărat, în ziua în care s-a declanşat infecţia pulmonară şi a apărut temerea că se va forma un cheag de sânge, George şi-a ţinut soţia în braţe şapte ore, forţând-o să stea în poziţie dreaptă, pentru a evita ca cheagul de sânge să ajungă la creier.

Multă vreme i-a fost necesară Marthei pentru a ieşi din acest labirint. Când, în sfârşit, s-a simţit suficient de puternică pentru a-şi citi corespondenta, a fost foarte emoţionată de sutele de scrisori pe care le primise, inclusiv una lungă şi plină de afecţiune de la regina Măria Şi regele Ferdinand. în perioada aceea, fiica sa se afla 'n România, dar a ţinut permanent legătura cu tatăl său, °are îi relata zilnic progresele făcute de mama sa. Doar

[1] la te uită. (n. tr.)

mai târziu s-a aflat că, în acea vară, Valentina îl cunoscuse pe tânărul cu care se va logodi. Acesta era fiul unui fost pretendent la mâna Marthei care, convins de familia sa că Martha era prea tânără pentru căsătorie, plecase în Africa la vânătoare de lei, lăsându-i astfel teren liber lui George Bibescu.

Când, în sfârşit, Martha s-a simţit în stare să călătorească, George a însoţit-o în Normandia, la Bagnoles-de-l'Orne, staţiunea balneară favorită a Marthei. întors în România, George a rupt legătura cu amanta sa, care fusese sigură, „mult prea repede si prea public", că amantul său era pe cale să rămână văduv. Bineînţeles că asta nu l-a împiedicat să-şi ia repede alta.

Pentru cei din afara cercului lor, relaţia lui George cu soţia sa poate părea ciudată, dar adevărul e că, în pofida defectelor sale - egoism, temperament vulcanic şi lipsă de disciplină - George era, ca fond, un tradiţionalist. Convingerea lui despre căsătorie, aşa neconvenţională cum ne poate părea nouă, era calată pe un sistem balcanic bine stabilit. Era căsătorit cu Martha de douăzeci de ani si, cu toate că nu o recunoştea întotdeauna, o iubea şi era mândru de frumuseţea si realizările ei. Când a văzut-o la spital, cu părul splendid răsfirat pe pernă, cu ochii imenşi mărginiţi de „gene ca nişte harpoane" şi cu faţa palidă şi emaciată, în George s-a trezit toată tandreţea latentă. „Arată ca un copil", i-a spus abatelui Mugnier, singurul vizitator căruia i se permitea accesul în camera Marthei şi a cărui prezenţă îi aducea liniştea şi siguranţa de care avea atâta nevoie. Spre

încântarea Marthei, văzându-se aproape zilnic la patul ei, abatele şi soţul au devenit prieteni buni; ciudata pereche era văzută deseori plimbându-se pe coridorul din faţa camerei Marthei, discutând pe diverse teme, de la religia ortodoxă până la aviaţie.

„Promit că voi avea grijă de ea", i-a spus George abatelui. Şi a dovedit-o peste doar câteva luni, când, îngrijorat de recuperarea mult prea lentă a Marthei, de apatia generală, de lipsa de poftă de viaţă şi de ideea de a se stabili permanent în Franţa, i-a făcut cadou - cu acte în regulă - casa de la Mogoşoaia, inclusiv terenul din jur. De data aceasta, nu a fost vorba numai de casă, pe care i-o dăduse încă din 1911, când Martha cocheta cu ideea retragerii la o mănăstire, după ruperea legăturii cu Beauvau-Craon, ci de întreaga moşie a principilor Brâncoveni. Actul de donaţie i-a întărit Marthei convingerea că rezultatul efortului pe care îl făcuse cu atâta dragoste şi cheltuială va rămâne al ei pentru totdeauna. Şi asta i-a trezit din nou dorul de a se plimba prin casa neterminată şi totuşi magică şi prin grădinile care începuseră să capete un aspect sălbatic în absenţa sa. Lui George i-a venit ideea că singurul lucru care ar face-o pe Martha să se întoarcă şi să rămână acasă ar fi să o lege pentru tot-
deauna de Mogoşoaia. Şi a reuşit, dar tot Martha va fi cea care va trebui să suporte greutatea acestui dar. Va trebui să muncească din greu pentru a plăti restaurarea Şi întreţinerea a ceea ce ea numea cu încântare „draga piatră de moară, ce îmi atârnă de gât", în doi ani, îndrumarea renumitului arhitect veneţian Domenico

Rupolo şi plătită cu banii câştigaţi de Martha din scris, restaurarea Mogoşoaiei a fost terminată cu succes. Moşia a devenit locul în care le plăcea să se adune oamenilor de stat din întreaga Europă. Europeană devotată, Martha spera ca minunatele împrejurimi să devină locul de naştere al unui „plan" care să oprească iminentul dezastru al unui nou război mondial.

* * *

Pe 25 iulie a fost anunţată logodna tinerei Valentina cu Dimitrie Ghika-Comăneşti şi, după ceremonie, Martha a plecat imediat din Bucureşti, pentru a pregăti nunta fiicei sale. „Tocmai mi-am cunoscut viitorul ginere", îi scria abatelui Mugnier de la Posada. „A venit însoţit de mama şi tutorele său şi i-a adus Valentinei un inel de lodognă cu un diamant celebru, care a fost al Zoei Ghika, legendara frumuseţe a familiei. Dimitrie, sau Dede, cum îi spunem noi, este înalt şi suplu, are ochi albaştri-cenuşii şi un zâmbet fermecător; e puţin mai tânăr ca Valentina - a împlinit douăzeci şi unu de ani în ianuarie - şi dă impresia că e timid, îmi place vocea lui - e plăcută şi distinsă - ştiţi cât de alergică sunt la vocile stridente. Dimitrie vorbeşte franţuzeşte fără nici o urmă de accent; engleza sa este perfectă, ca şi germana - şi vorbeşte şi româneşte... Cred că veţi fi încântat să aflaţi că este foarte interesat de ornitologie şi se pregăteşte să scrie o carte despre păsările din Delta Dunării... Una peste alta, îmi place şi mă bucur de fericirea Valentinei. După nuntă, vor sta o vreme la Paris, aşa că îl veţi întâlni curând". ML?>:

Nunta - un eveniment splendid - a fost oficiată de patriarhul României, îmbrăcat în odăjdiile specifice patriarhilor de la Constantinopol încă de pe vremea lui lustinian, şi prezidată de trei regine - regina Măria, regina Sofia a Greciei şi regina Mignon a Iugoslaviei - ca şi de prinţul-moştenitor Carol, de o mulţime de prinţi italieni şi germani şi de membri ai aristocraţiei europene. Problemele puse de etichetă au fost cumplite şi aproape că au scos-o pe Martha din minţi. „De ce ţin neapărat reginele să vină la Comarnic, să asiste la nunta micuţei Bibescu cu tânărul Ghika?!" se întreba exasperată. Unul din răspunsuri ar fi, desigur, că suveranii din acea parte de lume se plictiseau destul de mult; perspectiva unei nunţi somptuoase într-un mediu atât de pitoresc şi celebritatea Marthei le-a atras ca un magnet.

După obiceiul ortodox, ceremonia a avut loc la miezul nopţii în capela familiei, aflată în pădurea de deasupra Posadei, împrejurimile rustice au produs un viu contrast cu opulenţa invitaţilor - femei în rochii de bal şi cu bijuterii care îţi luau ochii; tiare şi diademe care sclipeau în lumina sutelor de lumânări; bărbaţi îmbrăcaţi de seară, cu piepturile pline de medalii, în căsătoriile ortodoxe, mama este cea care îşi conduce fiica la altar, în timp ce mergeau spre biserică, în noaptea superbă de octombrie, Martha a fost foarte emoţionată când a auzit-o pe Valentina spunându-i: „îţi mulţumesc pentru toţi anii de fericire pe care mi i-ai dat."

După ceremonie, în timp ce Martha şi George se Storceau cu maşina acasă, s-au oprit să urmărească

T

spectacolul focurilor de artificii - o noutate în acea parte a lumii, întregul deal, râul şi drumurile care duceau spre pădure s-au umplut deodată de lumini care dansau; toată lumea a ovaţionat. Bătrânii satului au declarat solemn că „nu mai văzuseră aşa ceva de pe vremea vizitei făcută cu împăratul Franz-Josef la Comarnic, cu o jumătate de secol în urmă".

Nunta a fost urmată de un supeu şi un bal care a durat până dimineaţa, în sfârşit, cele trei regine şi-au scos diamantele şi s-au dus la culcare, „mult prea târziu", după părerea Marthei. însoţiţi de Hamilton, majordomul scoţian al mirelui, proaspăt-căsătoriţii au plecat să-si petreacă restul zilei la Mogoşoaia, de unde urma să ia Orient Express-ul spre Veneţia. După două zile de la nuntă, Martha - epuizată, dar fericită - a plecat cu maşina la Mogoşoaia, pentru a se întâlni cu Rupolo şi a discuta planurile pentru etapa finală a reconstruirii Vechiului Palat. Au căzut de acord ca lucrările să înceapă în aprilie următor.

în noiembrie s-a instalat vremea rea. Temându-se să nu se îmbolnăvească de penumonie la atât de puţin timp trecut de la boală, Martha a hotărât - după ce s-a consultat cu George - să-şi petreacă iarna în Orientul Mijlociu. O telegramă trimisă lordului Lloyd, un vechi prieten care fusese de curând numit înalt Comisar al Marii Britanii la Cairo, a avut ca rezultat invitaţia de a petrece Crăciunul la reşedinţa britanică din Egipt. Dar, chiar înainte de a pleca, Martha a avut bucuria de a f' martora racordării la curent electric a Mogosoaiei; "n

sfârşit, cablurile fuseseră instalate şi „frumoasa adormită" era iluminată feeric; a fost un moment de mare fericire.

Când Martha s-a îmbarcat în Orient Express cu destinaţia Belgrad, ningea, însoţită de camerista sa, Billochon, şi de paisprezece bagaje, pornea într-o călătorie care a dus-o prin Grecia, Egipt şi Ţara Sfântă şi care a dat naştere la două cărţi: *Zile în Egipt* şi *Cruciadă pentru anemonă.* Regina Măria a rugat-o - ca favoare personală - să rămână o zi la Belgrad şi să-i facă o vizită fiicei sale, Mignon - regina Măria a Iugoslaviei, căsătorită cu Alexandru I din dinastia Karagheorghevici - care se plictisea şi căreia, obligată să trăiască într-o capitală care nu era nici pe departe la fel de sofisticată şi veselă ca Bucureştiul, îi era dor de casă. „Cer plumburiu, multă zăpadă şi un oraş trist, cu aspect înapoiat", a fost verdictul instantaneu dat de Martha Belgradului, cu toate că îi plăcuse enorm drumul lung de la gară la palat, într-o sanie princiară, acoperită cu catifea roşie si trasă de patru cai iuţi. Drumul i-a amintit de zilele copilăriei petrecute la Baloteşti.

Martha a luat prânzul singură cu regina, care a fost mai mult decât încântată să o vadă şi avidă de bârfe despre familia sa; vroia mai ales să afle ultimele noutăţi legate de comportamentul scandalos al fratelui său, Principele moştenitor Carol. Spre seară, Martha a declinat cu delicateţe invitaţia lui Mignon de a mai rămâne şi a luat trenul spre Atena, unde ambasadorul Charles Chambrun urma să-i fie gazdă şi ghid. „Atica este o ade-

vărată încântare", nota în jurnal; „cerul e albastru şi aerul pare de primăvară". A urcat dealul spre Acropole la braţul lui Chambrun şi a vizitat pentru prima oară Parthenonul. A revenit singură, în ajunul Crăciunului, pentru a-l vedea „pur şi fără oameni, scăldat în lumina lunii."

Marea a fost foarte agitată între Pireu si Alexandria, dar starea de spirit i-a fost înviorată când Billochon a zărit apropiindu-se o barcă albă, la prora căreia stătea un mameluc de doi metri, îmbrăcat în livrea roşie cu auriu. Martha spera că pe ele le caută. Şi aşa a şi fost. Mamelucul i-a înmânat o scrisoare de la lordul Lloyd, a luat în grija sa bagajele şi, ignorând vama egipteană, le-a condus la gara din Alexandria şi le-a urcat în trenul de Cairo. De-acum se aflau sub protecţia autorităţilor britanice.

Pe vremea vizitei făcute de Martha în Egipt, aceasta era o ţară independentă, dar aflată încă sub protectorat britanic. Armata britanică era staţionată acolo, păzind Canalul de Suez, cea mai importantă răspântie a imperiului. Era interesul Marii Britanii să susţină un regim local viabil şi să ajute la dezvoltarea economică a ţării; în acea perioadă, prestigiul britanic era foarte ridicat în Egipt.

Viaţa de la reşedinţa britanică - o clădire grandioasă şi pajişti care coborau spre Nil - surclasa splendoarea oricărei monarhii balcanice, iar lordul Lloyd, chipeş, cultivat şi inteligent, era unul dintre cei mai distinşi consuli britanici. Martha a fost într-adevăr norocoasă să-i ^e

oaspete. Era un tribut plătit reputaţiei ei de scriitoare şi partener de dialog, inteligenţei ei, dar şi eleganţei şi frumuseţii sale, care îi făceau pe regi şi pe oamenii de stat importanţi să considere un adevărat privilegiu a o avea pe prinţesa Bibescu ca oaspete. Bineînţeles că, pe vremea aceea, înainte de turismul în masă şi explozia comunicaţiilor, viaţa de la posturile îndepărtate ale imperiului era monotonă, strict reglementată şi uneori plictisitoare; nu era deranjată de congrese şi misiuni parlamentare; doar din când în când, câte un explorator, un om de ştiinţă sau un scriitor treceau pe acolo. Aşa că vizitatorii ca Martha, superbi şi inteligenţi, trebuie să fi fost o adevărată plăcere. La rândul său, Marthei i-a plăcut foarte mult să fie plimbată cu maşina oficială a lordului Lloyd, cu steagul fluturând în vânt şi urmată de o escortă de motociclete.

Martha a vizitat piramidele, a privit uimită la Sfinx, a mers la Heliopolis, a petrecut ore întregi în muzeul din Cairo şi a călătorit până la Luxor şi Aswan. în Valea Regilor, legendarul arheolog Howard Carter i-a povestit despre recenta sa descoperire - mormântul lui Tutankhamon. A petrecut ultimele zile ale anului la Cairo, împreună cu Jouvenel, care venise din Siria să o vadă. A fost o întâlnire scurtă si amicală, dar Martha a fost surprinsă de sentimentul de „atât de multă detaşare" pe °are I-a avut; schimbarea mediului, noile impresii şi noii Prieteni avuseseră un efect salutar asupra emoţiilor ei.

robabil că ar trebui să fiu tristă, dar sunt foarte fericită el", scria în jurnal, în acea zi. ..«;.« ,t.^w; • ;

Pe 1 ianuarie 1926, în timp ce lua prânzul la Cairo cu Howard Carter, Martha a văzut o ştire Reuters care anunţa că prinţul-moştenitor Carol renunţase la succesiunea la tron, în favoarea fiului său Minai, în vârstă de patru ani, şi părăsise ţara pentru a trăi în străinătate cu amanta sa, Elena Lupescu. Toate gândurile Marthei erau acum îndreptate către România; simţea o compasiune teribilă pentru regele Ferdinand şi furie faţă de regina Măria, care „îşi crescuse atât de prost fiul."

Martha ştia foarte bine că guvernul şi Curtea avuseseră grijă ca românul de rând să nu afle nimic despre comportamentul iresponsabil al prinţului-mostenitor, iar acum această neaşteptată renunţare la tron va crea nedumerire si ar putea fi considerată ca un complot al Partidului Liberal şi al Curţii. Abdicarea constituia cu siguranţă o adevărată plească pentru duşmanii dinastiei şi ar fi putut avea drept rezultat mari tulburări în întreaga ţară. Se gândea chiar să-şi scurteze călătoria şi să se întoarcă acasă „pentru orice eventualitate", dar o telegramă trimisă de George a liniştit-o. „Situaţia e calmă, dar, în vidul de putere creat de fuga lui Carol, Brătianu se aşteaptă să fie dat jos din funcţie", scria în telegramă. O sfătuia pe soţia sa să rămână în Orientul Mijlociu până la primăvară, pentru că, în România, iarna era neobişnuit de grea.

Ţara Sfântă a fost o mare dezamăgire pentru Martha. Descriindu-şi impresiile în *Cruciadă pentru anemonă,* Martha se plânge de „caracterul de un mercantilism ieftin al tuturor lucrurilor": străzile din Bethleem îi aduceau

aminte de un oraş de provincie din Balcani, în zi de târg. Biserica de la Sfântul Mormânt „arăta groaznic, din cauza mulţimii de cerşetori obraznici şi hidoşi" care nu-i dădeau pace; altare religioase care, indiferent cum se numeau, *se* întreceau în urâţenie şi pretenţii. „Aş vrea să-l rog pe Samson să se întoarcă la Ierusalim şi să dărâme toate aceste monstruozităţi", scria furioasă în jurnal.

Martha s-a întors cu bucurie la Cairo şi la Egiptul pe care îl iubea, în *Zile în Egipt,* „un jurnal de călătorie scris cu ochiul unui pictor", cum a descris unul din critici cartea, Martha scrie despre „apele multicolore ale Nilului, jumătate roz, jumătate albastre, care poartă în ele misterele secolelor", despre feluci ancorate în mijlocul curentului, care seamănă cu o pădure de trestie de zahăr, despre gloria şi forţa Karnakului, cu cele douăzeci de secole în spate şi care „face ca împăraţii romani să pară nişte provinciali".

Stând şi ascultându-l pe Carter vorbind - în căsuţa sa aflată chiar în inima deşertului - despre ritualurile de înmormântare ale egiptenilor antici, Martha a fost încântată de teoria conform căreia raţionamentul pentru care egiptenii - popor vesel - vroiau să fie înmormântaţi împreună cu toate bunurile casnice ce le aparţinuseră era acela că adorau viaţa de zi cu zi şi nu le plăcea că [6] prea scurtă. Se aşteptau să o continue în lumea din Morminte şi sperau să învie „ieşind la suprafaţă în [f]iecare anotimp, ca seminţele."

Jn ultima săptămână a turneului, Martha a petrecut câteva zile singură în Port Said, într-o casă închiriată de

la Compania Canalului de Suez. I-a plăcut singurătatea inedită, şansa de a-şi decanta impresiile şi a rămas uimită de minunea tehnică înfăptuită de Lesseps - constructorul canalului, a cărui statuie ridicată la capătul digului domină orizontul. Pe 14 februarie, a plecat din Port Said spre Marsilia, la bordul navei *Moultan,* mândria flotei civile franceze.

Când a ajuns la Paris, la sfârşitul lui februarie, Martha a găsit pe birou un maldăr de scrisori. Pe obişnuitul pachet de invitaţii, se afla un exemplar din *Smaranda,* memoriile de război ale lordului Thompson, dedicată Marthei, care a „inspirat-o".

Parisul era în fierbere politică. Guvernul Briand tocmai căzuse; Germania intrase în Liga Naţiunilor; spre jena prietenilor Marthei, în noul guvern al lui Poincare intraseră si doi comunişti. George a venit din România, urmat la scurt timp de Valentina şi soţul său; aduceau cu ei vestea bolii grave de care suferea regele Ferdinand (avea cancer) şi a situaţiei generale proaste, creată de fuga principelui-mostenitor Carol, despre care se spunea că face o călătorie prin toată Europa, împreună cu Madame Lupescu. I-a mai spus şi că Rupolo fusese la Mogosoaia şi se reluase lucrul la coloanele veneţiene din jurul Palatului de Primăvară. Lordul Thomson îşi anunţase sosirea în mai, dar - spre marea dezamăgire a Marthei - a fost împiedicat de declanşarea în Anglia a unei greve generale.

După ce şi-a însoţit soţul, fiica şi ginerele într-un pelerinaj sentimental la Menars, locul de naştere a'

mamei lui George, Martha a plecat în România şi s-a instalat la Posada. Simţea nevoia să fie singură, pentru a termina *Catherine Paris,* care de fapt, până atunci, fusese doar un titlu şi o idee generală. După ce lucra aproape toată ziua la *Catherine Paris,* îi plăcea să meargă cu maşina la Mogoşoaia, pentru a vedea cum avansau lucrările. Muncitorii italieni, aduşi de Rupolo să facă ultimele retuşuri la colonade şi mozaicuri lucrau repede si cu îndemânare; cu puţin noroc, zilele de „camping" se vor termina curând.

Pe 29 iunie, a venit în vizită regele Ferdinand. Tocmai suportase o operaţie dureroasă la intestinul subţire şi arăta bătrân şi emaciat, dar a fost patetic de fericit să o vadă pe Martha. După cină, în timp ce se plimbau prin împrejurimi, i-a spus confidenţial: „Ştii, te iubesc cu adevărat". Pe Martha această declaraţie a înduioşat-o. „E ca un Werther foarte bătrân, atât de complex şi timid si atât de puţin apreciat ca persoană", scria în jurnal.

Anul 1927 a fost unul memorabil. A fost publicată *Catherine Paris* - mai întâi în Franţa, apoi în întreaga Europă şi în Statele Unite, unde a devenit best-seller. A fost şi anul morţii regelui Ferdinand, comemorat de Martha printr-un articol emoţionant, *Une victime royale.* Şi, în sfârşit, reconstrucţia Mogoşoaiei a fost terminată °u succes, iar Martha s-a putut instala în vechiul palat. *Catherine Paris* a apărut în mai într-un tiraj iniţial de 80.000 de exemplare. Curând, cartea a atins statutul de Cu't pe ambele maluri ale Canalului; francezii care u la Londra erau rugaţi de prieteni să le aducă

un exemplar din *Catherine,* pentru a o putea citi în original. Martha însăşi a fost uluită de neaşteptatul succes al ultimei sale cărţi, pe care o considera inferioară Papa-
galului verde. Dar publicul nu a fost de acord cu ea. Peste treizeci de ani, *Catherine Paris* era încă citită şi considerată un exemplu clasic al literaturii dintre cele două războaie mondiale.

în mare parte autobiografic, romanul descrie o lume care s-a sfârşit o dată cu primul război mondial. Eroina lui este micuţa Catherine Romulescu, fiica unei familii române de vază care, după ce îşi pierde părinţii la o vârstă fragedă, este crescută de bunica sa - prinţesa Dragomir - stabilită la Paris pentru a scăpa de insuportabilul ei soţ şi a trăi o viaţă de *petite bourgeoise,* săracă dar liberă, într-un apartament modest din strada Matignon. Nepoata sa; Catherine, căreia mama sa îi pusese şi numele Paris, este educată ca toate fetiţele franceze şi devine o pariziană înfocată. La vârsta de optsprezece ani - deja de o frumuseţe uluitoare - îl cunoaşte pe contele Adam Leopolski, descendent al unei vechi familii feudale poloneze şi proprietarul hotelului Lambert, o clădire cu trecut istoric de pe Ile St. Louis. Adam avea treizeci şi opt de ani, era necăsătorit şi s-a îndrăgostit imediat de Catherine, despre care credea că este o „sărmană necunoscută". A rămas plăcut surprins când i-a aflat originea, a cerut-o în căsătorie şi au plecat la moşiile sale feudale din estul Poloniei, pe vremea aceea parte a Imperiului Austro-Ungar. Catherine urăşte noua sa viaţă, cu toată splendoarea ei socială, partidele

de vânătoare, cu intrigile internaţionale dintre rudele aristocratice care locuiau, fiecare, în altă ţară a Europei. Adam, soţul său, o înşală; îl părăseşte şi se întoarce ia paris, locul pe care îl iubeşte cel mai mult. Izbucneşte Primul Război Mondial. Catherine cunoaşte un tânăr francez, un aviator celebru pe nume Robert Ricard, se îndrăgosteşte de el şi are cu el un fiu pe care îl creşte la
Paris ca pe un adevărat francez.

Pentru cititorii ultimului deceniu al secolului al XX-lea, *Catherine Paris* poate părea demodat, dar nu i se pot contesta nici scrisul superb, nici descrierile magice, introspecţia caracterului omenesc sau dialogurile inteligente. Adevăratul erou al cărţii este Franţa, redată veridic de dragostea Marthei pentru această ţară. Ceea ce iubeşte ea cel mai mult la Franţa este rafinamentul obiceiurilor şi respectul faţă de inteligenţă. Printr-o serie de viniete, Martha îi împărtăşeşte cititorului adoraţia sa faţă de vechiul Paris, cu străzile lui întortocheate şi îndrăgostiţii de pe cheiuri, cu anticarii şi lumea semiboemă, cu bucătăresele care se îndreaptă spre piaţă şi profesorii de modă veche de la Sorbona. „Martha Bibescu a înţeles, sau a simţit, sau poate doar a ghicit tot ce se poate şti despre Paris şi ne-a comunicat acest lucru în cea mai pură franceză", scria Paul Claudel.

A doua zi după apariţia romanului *Catherine Paris,* Martha a început să se pregătească pentru plecarea în România. „De ce pleci?", a întrebat-o nedumerit editorul ei, Bernard Grasset. „Nu se poate să pleci tocmai acum, când îţi apare cartea!" Dar Marthei îi intrase deja în obi-

cei „să lase totul pe seama criticilor", să evite interviurile şi să aştepte ca verdictul publicului să ajungă la ea. Judecând după primele semnale, verdictul promitea să fie excelent.

Pe 20 iulie, în timp ce Martha îşi rezolva corespondenţa, pe terasă şi-a făcut apariţia cu un aer solemn Ion Apolzan, bătrânul majordom. De la Castelul Peleş, aflat în apropiere, sosise vestea că regele Ferdinand murise în acea dimineaţă. Martha a auzit bătăile de clopot răsfrânte de munţi. Se întreba dacă vor bate clopotele şi în iubitul lui Sigmaringen. Ştia că Ferdinand, care, din raţiuni de stat, fusese obligat să se convertească la ortodoxism, ceruse să fie înmormântat după ritualul catolic şi că, în ultima parte a vieţii sale, gândurile i se îndreptaseră permanent spre Bavaria şi spre castelul cu creneluri al copilăriei. Moartea regelui a creat în România o situaţie constituţională foarte încurcată. Cum fiul lui Ferdinand, principele-moştenitor Carol, renunţase la succesiunea la tron si preferase să trăiască în străinătate cu amanta sa, Madame Lupescu, fiul său, Minai, în vârstă de cinci ani, a fost proclamat formal rege. îmbrăcat în pantaloni scurţi albi şi cu cămaşă albă, „regele-copil" părea speriat când a fost ovaţionat în Camera Deputaţilor. Era însoţit de mama sa, prinţesa Elena a Greciei şi soţia fugarului Carol, nesigură de ce se va întâmpla dacă fostul său soţ va hotărî să se întoarcă, între timp, ţara urma să fie condusă de un Consiliu Regent, compus din principele Nicolae (cel de-al doilea fiu al Măriei), Miron Cristea (patriarhul României) si Brătianu (prim-

ministru). Regina Măria, acum regină-mamă, a fost lăsată fără putere. Dar Consiliul nu a domnit prea mult; peste trei ani, pe 6 iunie 1930, Carol s-a întors în România, l-a dat jos de pe tron pe fiul său şi şi-a asumat puterea, ca regele Carol II.

„înfofolită toată în văluri negre, Crownie stătea pe terasa mea", îşi amintea Martha. Adusese tabachera de aur a regelui, bătută în diamante, darul lui Ferdinand pentru Martha. Cele două femei au discutat despre fostul rege, despre care Martha fusese rugată de *The Saturday Evening Post* şi de *L'lllustration* să scrie un lung articol comemorativ. Sfâşiată între dragostea pentru fiul exilat şi teama că acesta s-ar putea întoarce pe neaşteptate şi va da o lovitură de stat, după cum scria Martha în acele zile, „regina privea cu nelinişte în viitor."

O victimă regală, este povestea emoţionantă a unui bărbat care a dorit să fie om de ştiinţă, dar a cărui soartă
a decis ca el să fie regele României. Dureros de timid, cu un fizic nu foarte atrăgător, bărbatul detesta ieşirile în public şi nu se pricepea la bârfe mărunte, într-o ţară cu bărbaţi îndrăzneţi, făcea figură proastă printre sportivi şi
nici măcar nu era în stare să stea bine pe cal, la parade. Frumoasa lui soţie îl punea în umbră. Şi totuşi, era foarte
cultivat; vorbea opt limbi, inclusiv greaca şi ebraica veche; era un eminent botanist şi un grădinar foarte priceput; citea şi scria poezie; cunoştea în profunzime clasicii. Martha îşi aducea aminte cum un fost ambasador a' Franţei în România, care tocmai fusese numit într-un P°st la Tokyo, a rămas uimit când, în timpul întrevederii

de adio, regele i-a vorbit despre meritele relative ale versului liric japonez, în comparaţie cu poezia chineză. Martha a pus tot sufletul în omagiul adus lui Ferdinand, realizând un tablou plin de viaţă al unui bărbat sfâşiat între religie si atribuţiile de stat, între loialitatea faţă de ţara natală si credinţa faţă de cea pe care o conducea, un bărbat care ar fi putut fi un eminent om de ştiinţă, dar care a fost „atât de puţin înţeles şi iubit."

Articolul, care ulterior a fost publicat în volum, a avut un ecou larg Statele Unite şi în Europa. *L'Illusiration* I-a publicat pe prima pagină, în opt coloane; alte publicaţii, inclusiv *Le Temps* şi The *Times,* au publicat fragmente din el. Paul Claudel I-a admirat, dar nu a fost de acord cu descrierea pe care Martha o făcuse regelui, „aproape ca a unui sfânt". „Nici un om care a renunţat la credinţa sa catolică pentru Biserica Ortodoxă, din raţiuni de stat, nu poate fi considerat sfânt", scria marele catolic Claudel. „Ferdinand a fost un renegat, totuşi admir portretul pe care i I-ai făcut. Felul în care ai scris este de cea mai înaltă clasă."

Editorul lui The *Saturday Evening Post* s-a alăturat şi el corului laudativ. Revista a primit „sute de scrisori de la cititori". A invitat-o pe Martha să publice regulat în

revista sa şi i-a oferit o remuneraţie considerabilă. Dar Martha a fost cea mai încântată când a primit un scurt mesaj de la Londra, în care i se spunea că regina Mary citise articolul şi fusese foarte mişcată de el.

La Bucureşti însă, lucrurile stăteau cu totul altfel. Re' gina Măria era supărată, unii spuneau chiar „furioasă".

pentru că de-abia dacă fusese amintită în articol; alţii au
considerat că articolul „punea în inferioritate Biserica Ortodoxă"; iar alţii gândeau că era „ireverenţios". Dar, după cum remarca mai târziu George: „Doar nu te aşteptai la altceva?!" Furtuna a trecut mai repede decât crezuse Martha. Peste o lună, soţii Bibescu luau cina cu regina Măria, la Palatul Cotroceni; iar Martha a rămas surprinsă când şambelanul curţii a felicitat-o pentru „splendidul omagiu adus fostului rege."

în sfârşit, a sosit şi ziua când Mogoşoaia a fost termi-
nată. Gigantica sarcină a reconstruirii - pentru care cheltuise cea mai mare parte a banilor câştigaţi de Martha din literatură în ultimii şaisprezece ani - visul care uneori părea că nu se va materializa niciodată, devenise realitate. Acolo, în întinsa câmpie valahă, pustiită timp de secole de invadatori tătari, otomani, turci, bulgari şi bosniaci, se înălţa ca prin miracol un adevărat palat bizantino-veneţian, o nestemată arhitectonică în toată splendoarea trecutului ei de secol al optsprezecelea. La începutul acestui secol, un principe Brâncoveanu a trimis un arhitect la renumita Şcoală Universitară de Arhitectură de la Padova, să studieze desenul şi să-i construiască un palat care să îmbine tradiţia bizantină cu cea veneţiană. Constantin Brâncoveanu a locuit în el doar douăzeci de ani, până când a intrat în dizgraţia sultanului, pentru că refuzase să-şi renege religia creştină. Palatul a fost distrus şi a rămas o ruină timp de două secole, până când 1-a salvat de la uitare Martha. O dată cu Mogoşoaia, Martha a reînviat şi moştenirea gospo-

dărilor valahi, ajutată de arhitectul Domenico Rupolo şi de decoratorul Fortuni. Cândva, Jouvenel spusese că, pentru Martha, Mogoşoaia era mai pretenţioasă decât orice amantă a unui bărbat. Şi a avut dreptate. Dar, pentru Martha, reconstruirea Mogoşoaiei a constituit şi o cale de integrare a României în Europa şi o răsplata pentru soţul ei, care îi dăruise cu ani în urmă „aceasta ruină dragă".

O alee de ulmi, lungă de un kilometru şi jumătate, ducea la palatul roz care se înălţa cu faţa la vest şi sud, privind spre lac. O scară de marmură ducea la un hol şi o logie în aer liber, susţinută de coloane veneţiene construite din ruinele vechiului palat. Dincolo de el se întindeau lacul, peluzele largi şi grădina de flori, formând împreună un covor oriental. La stânga logiei - care era folosită ca un fel de salon de vară - se afla budoarul Marthei, cu un superb şemineu Louis XV şi canapele şi fotolii confortabile. Un Vuillard, un Modigliani şi două schiţe ale lui Toulouse-Lautrec întregeau farmecul încăperii. Aşa-numitul „salon de muzică" era mobilat cu piese franţuzeşti, cu excepţia unei imense tapiserii româneşti în care erau arătate faptele de vitejie ale prinţului ce a domnit în Ţara Românească în al secolul optsprezecelea. Dormitorul Marthei, zugrăvit în mov, cu motive bizantine, avea vedere spre lac; Martha comandase un şemineu special, înalt, pe peretele opus patului, pentru a putea sta în pat când scria, căutându-ş[1] inspiraţia în flăcările lui. Lângă dormitor se

afla biblioteca, în care se găsea o colecţie eclectică de cărţi şi peri'

1

odice din toată Europa, încăperile de la parter - sufrage-
ria şi o altă bibliotecă - dădeau una în alta, lăsând
irnpresia de spaţiu vast şi aerisire, între casă si lac, în
mijlocul unei bogăţii de flori, se afla aşa-numita Scala
Venetiana, o terasă minunat construită, cu o grădină
italiană, protejată împotriva vântului de un gard viu, plantat în hârdaie mari de lemn. O trăsătură caracteristică Mogoşoaiei pe timp de primăvară si vară erau peluzele de irişi albaştri, care coborau de la terasă până la lac. Casa era grandioasă şi lipsită de intimitatea refugiului Marthei de la Posada, dar nu i se pot nega frumuseţea arhitectonică, puritatea liniilor şi minunata împletire a stilurilor bizantin şi veneţian.

Pentru aceste minunăţii veneau la Mogoşoaia oaspeţii din întreaga Europă şi din Statele Unite. Dimineaţa, în timp ce Martha lucra, oaspetele - care ocupa una din cele câteva extrem de confortabile camere de oaspeţi - se relaxa. Avea destule posibilităţi de destindere, de la plimbatul prin imensul parc, până la mersul cu barca pe lac; sau putea chiar să plece la Bucureşti, pentru a explora pitoreştile pieţe. Supravegheată atent de Martha, mâncarea era excelentă, iar George era un mare cunoscător al vinurilor, împreună, formau o combinaţie imbatabilă. Dar, mai presus de toate, se afla conversaţia excelentă a unor oameni deosebit de inteligenţi şi cultivaţi - unii dintre ei fiind cele mai de vază minţi ale vremii.

Când semnau în cartea de aur a oaspeţilor, musafi"lor nu li se cerea să facă nici un fel de comentarii, dar Ur>ii dintre ei nu puteau rezista tentaţiei. „Am găsit aici o

adevărată perfecţiune a mâncărurilor, vinurilor, conversaţiei, cărţilor şi artei de a trăi, perfecţiune care solicită omului cele mai înalte facultăţi mentale, pentru a o savura", scria un oaspete. Câţiva ani mai târziu, un altul îj aducea omagii celei „care a devenit, incontestabil, muza Europei".

A doua zi după plecarea muncitorilor, Martha a sărbătorit evenimentul dând o mică petrecere pentru George şi Rupolo. Pe urmă au început să apară oaspeţii. Printre primii s-a aflat Kit, Lord Thomson of Cardington, care a îmbinat în mod fericit vizita făcută Marthei cu o problemă pe linie de ministru al Aviaţiei, pe care o avea de rezolvat la Bucureşti. A fost urmat de prinţesa Murat si de doi vechi prieteni, Claude Anet şi Louis Bleriot - celebrul aviator, care stătuse pentru prima oară la Mogoşoaia în 1909. Paul Lyautey, fiul mareşalului, a venit şi a stat o săptămână; Antoine şi soţia sa,
Elizabeth, au venit cu maşina tocmai de la Madrid, unde Antoine se afla *en poşte,* la legaţie. Scrisori sosite din Franţa au adus vestea imensului succes pe care îl avea *Catherine Paris;* teancuri de cronici - majoritatea binevoitoare - au fost trimise la Mogoşoaia. Cartea devenise best-sellerul anului în Franţa şi era pe cale să devină la fel şi în Statele Unite. Martha era fericită.

Spre sfârşitul celei de-a doua decade a secolului, Martha a intrat în ceea ce a numit mai târziu „apogeul vieţii sale". Avea patruzeci şi doi de ani şi era recunoscută ca una dintre cele mai frumoase şi mai elegante femei ale vremii. Scriitoare de renume internaţional, era

şi o amfitrioană celebră, cu o diversitate fără egal de prieteni şi relaţii. Vastele sale cunoştinţe de literatură, muzică şi pictură atrăgeau spre ea oameni dintr-un larg spectru internaţional.

„Cum să vă redau cu exactitate cum era Martha pe vremea aceea, fără a fi nedreaptă cu ea?", mi-a spus verişoara ei, prinţesa Brâncoveanu. „A fost naşa mea, am cunoscut-o foarte bine şi m-am căsătorit la Mogoşoaia. Am şi acum în faţa ochilor silueta ei graţioasă, gura plină, ochii verzi, mari şi expresivi, mărginiţi de celebrele gene, extrem de bogatul păr roşu, degetele lungi şi subţiri care aranjau florile din nenumăratele vaze de pe terasă; o văd prezidând la masa din sufragerie, ghidonând conversaţia, atentă ca nimeni să nu fie lăsat pe dinafară."

Spre deosebire de marea majoritate a femeilor şi mai ales de verişoara sa, Anna de Noailles, Marthei nu îi plăcea bârfa feminină, cu toate că a suferit toată viaţa din pricina ei. Nu o interesa; dorea să fie plăcută si o mare parte din fascinaţia pe care o degaja era talentul ei de a plăcea bărbaţilor. Se spunea despre ea - aşa cum se spune despre multe din femeile de succes - că putea face pe orice bărbat să simtă că ea era singura femeie din lume. Dar adevărata sa pasiune era politica Şi ambiţia de a promova înţelegerea între europeni. Iar din acest punct de vedere, a fost cu mult înaintea vremurilor în care a trăit.

La fel cum George se grăbise că fie la căpătâiul ei cu Patru ani înainte, când urma să facă acea operaţie grea,

tot aşa şi-a întrerupt Martha lucrul la ultima ei carte, *La bal cu Marcel Proust,* şi şi-a anulat toate angajamentele pe care le avea la Paris, pentru a pleca la Bucureşti, unde soţul său încercase din nou să se împuşte, după o ceartă cu ultima sa amantă. Alertată de Ion Duca - ministru al Afacerilor Externe si vechi prieten - Martha a ajuns la Bucureşti şi l-a găsit pe George în convalescenţă, dar deprimat şi cu toane. „Nu pot să sufăr parfumul cu care te-ai dat", au fost primele cuvinte adresate soţiei sale. „Cum se numeşte?" „Se numeşte «Nu pot să sufăr parfumul cu care te-ai dat»", i-a răspuns pe un ton liniştit Martha.

, încet-încet, „copilul alintat", cum îi spunea adeseori Martha, şi-a refăcut forţele şi şi-a regăsit buna-dispoziţie. Ca să-i distragă atenţia de la cele întâmplate, Martha i-a sugerat o călătorie cu maşina până în Spania, pentru a-i face o vizită lui Antoine, la Madrid. Au pornit în Packard-ul cel nou al lui George - „atât de puternic şi de rapid, încât mă temeam să nu omoare păsărele care zburau în calea noastră", nota Martha în jurnal. Au trecut prin Trieste şi Milano şi s-au oprit la Hyeres, lângă Toulon, unde i-au făcut o vizită lui Edith Wharton, la castelul ei de pe deal, din Ste. Claire.

Martha şi Edith Wharton - care era cu douăzeci şi patru de ani mai în vârstă ca ea - se întâlniseră doar de două ori la Paris, lucru surprinzător, întrucât aveau destul de mulţi prieteni comuni, cum ar fi americanul Walter Berry, nelipsitul companion al lui Edith, Andre Gide, Jean Cocteau şi Paul Bourget. Şi, bineînţeles, abatele

Mugnier, care îşi făcea deseori apariţia în salonul din strada Varenne al lui Edith Wharton. După ce a citit *Catherine Paris,* pe care i-o dăduse abatele, femeia vârstnică i-a scris Marthei o scrisoare încântătoare, în care îi sugera să-i facă o vizită la castelul de la Hyeres, localitate aşezată convenabil pentru ei, la intrarea în Spania, în acea perioadă, la Edith se aflau în vizită Bernard Berenson şi Nicky Mariano. Marthei i-a făcut plăcere, dar George a considerat că locuinţa era prea îmbibată de atmosferă intelectuală, iar conversaţia prea rarefiată pentru a-i fi pe plac; aşa că, a doua zi dimineaţă, s-au grăbit să plece spre Barcelona, cu toate că doamna Wharton şi oaspeţii ei se pregăteau să plece la un picnic pe deal. „Mi-ar fi plăcut să mă duc cu ei", se confesa Martha, într-o scrisoare trimisă abatelui.

Antoine i-a întâmpinat la Barcelona; nu se mai văzuseră de aproape un an, dar, ca întotdeauna, parcă nici nu se despărţiseră vreodată. Se înţelegeau fără cuvinte, iar căsătoria lui Antoine nu părea să fi schimbat ceva în prietenia lor. Au petrecut o săptămână de vis în Granada, pe urmă au plecat la Sevilla, pentru a participa la festivităţile din Săptămâna Mare; fiind agnostic, Antoine a plecat cu George cu maşina după numai două zile, lăsându-le pe Martha şi Elizabeth să se bucure de măreţia procesiunilor. După încă o săptămână petrecută în Toledo şi o vizită la Muzeul Prado din Madrid, soţii Bibescu au plecat la Paris, via Biarritz, oraş plin de amintiri din copilărie, pentru Martha. Când au ajuns la Paris, au aflat de moartea lui Herbert Asquith. Două zile

mai târziu, Elizabeth şi Antoine soseau la Londra pentru înmormântare. Complet refăcut şi vesel, George, care, în pofida proastei dispoziţii de la plecare, se distrase bine, s-a întors în România; Martha urma să se întoarcă spre sfârşitul verii. Rămânea la Paris să termine *La bal cu Marcel Proust,* dar şi să aştepte venirea pe lume a primului său nepot.

Ion-Nicolae Ghika s-a născut la Paris pe 27 iulie 1928. „Copilul acesta va avea cea mai tânără bunică din Europa, ca înfăţişare", i-a spus Marthei unul din admiratorii săi de la editura Grasset.

Ultima carte a Marthei, *La bal cu Marcel Proust,* a apărut la câteva zile de la naşterea lui Ion-Nicolae. Dacă avem în vedere numărul biografiilor lui Proust apărute în ultimii ani, cartea Marthei nu poate fi considerată o contribuţie importantă. *La bal cu Marcel Proust* este o carte uşoară, alcătuită mai ales din scrisorile lui Proust către Antoine, si unele amintiri personale ale Marthei despre cele câteva întâlniri pe care le-a avut cu el. Proust a fost o parte a universului lui Antoine şi Emmanuel; a admirat frumuseţea Marthei şi „alura ei de mare doamnă", iar în scrisorile pe care i le-a scris i-a făcut complimente exuberante despre scrisul ei. Dar nu au avut o relaţie stabilă. Adevărul e că Martha - foarte tânără si de abia sosită la Paris - îl considera „ciudat" şi încerca din răsputeri să-l evite, în carte, descrie prima lor întâlnire, la un bal dat de ziarul *L'Intransigeant,* la Paris, în rnai 1911, când Proust, „livid, cu barbă şi ochelari cu rame negre, îmbrăcat cu un palton de blană, s-a aşezat pe un

scăunel aurit de pe marginea ringului de dans şi a Lirmărit-o cu ochii săi nocturni", „îmi aducea aminte de o figură fantastică dintr-un basm de Hoffmann, din copilărie: bufniţa, a cărei apariţie nocturnă în pendula uriaşă
o îngrozeşte pe micuţa Clara." Martha a încercat să „fugă, dansând, de ochii melancolici", dar, până la urmă,
a fost nevoită să facă cunoştinţă şi să stea de vorbă cu el. „Mai scrieţi vreo carte?", a întrebat-o. „Da, o carte despre fericire, *Alexandru Asiaticul,* povestea vieţii lui Alexandru cel Mare", i-a răspuns Martha. Proust s-a arătat indignat. „Trebuie cercetat şi scris despre nenorocire, nu despre fericire." Martha a plecat de lângă el, dar nu a uitat niciodată acest schimb de cuvinte. „Simţeam la el ceva supranatural, ca şi cum ar fi avut cheia unei lumi în care am refuzat să-l urmez în acea seară, dar în care m-a condus totuşi, de atunci încoace", scria Martha după moartea lui. Cartea relatează şi despre alte întâlniri, despre corespondenţă şi descrie ultima oară când Martha „aproape că l-a văzut": cu puţin timp înainte de moartea lui Proust, într-o seară, Antoine le-a dus pe Martha şi pe soţia sa, Elizabeth, în apartamentul acestuia din strada Hamelin, numărul 44, după ce fuseseră la teatru; a sunat la uşă de două ori - vechiul şi inconfundabilul semnal al tinereţii lor. Uşa a fost deschisă de celebra Celeste, menajera lui Proust, care, când i-a văzut pe cei trei, s-a scuzat: „Domnul tocmai a avut un atec de astm. De-abia respiră. Nu primeşte pe nimeni, nici chiar pe prinţul Antoine, ale cărui vizite îi fac atât de plăcere." Până la urmă, după ce s-a consultat cu

Prouşt, i-a permis lui Antoine să intre în sanctuar, dar doamnelor le-a cerut să aştepte în „salonul de dincolo", pentru că, după cum le-a explicat, „Domnul se teme foarte mult de parfumul prinţeselor".

Cu tot conţinutul slăbuţ, cartea a fost bine primită de critici; lui Cocteau i-a plăcut, iar Paul Claudel - căruia nu-i plăcea Prouşt, pentru că nu-i plăceau bărbaţii homosexuali - i-a scris Marthei că înţelege interesul pe care îl poate avea cineva pentru scrierile lui Prouşt, „spre deosebire de cel pentru persoana sa".

La bal cu Marcel Prouşt a fost doar una dintre publicaţiile apărute în anul acela, sub semnătura Marthei. Au mai fost: *Nobleţea obligă,* o colecţie de articole pentru *Vogue; Patru portrete,* care include un portret al lui Ion Lahovari, tatăl Marthei, unul al lui Anatole France, un „portret" al lui Herbert Henry Asquith şi, bineînţeles, celebrul articol dedicat memoriei regelui Ferdinand. In sfârşit, a mai fost şi fermecătoarea nuvelă, *Turcoaza,* pe baza căreia s-a turnat ulterior un film. Succesul literar al Marthei atinsese apogeul.

v• -•; .

Hiomson şi Ramsay MacDonald

în alegerile generale din Anglia, din 30 mai 1929 - primele alegeri în care cinci milioane de femei au primit drept de vot prin aşa-numita „Lege de vot a femeiuştilor" din aprilie 1928 - laburiştii au obţinut 287 de locuri în Camera Comunelor, conservatorii 267, iar liberalii 59. Lioyd George a spus răspicat că liberalii îl vor susţine pe

Ramsay MacDonald şi nu pe Stanley Baldwin, reprezentantul Partidului Conservator. Regele George V i-a cerut lui MacDonald să formeze un nou guvern şi, pe 8 iunie, MacDonald -însoţit de prietenul său Christopher Thomson şi de alţi membri ai cabinetului - s-a dus cu trenul la Windsor, unde regele le-a înmânat sigiliile oficiale. Thomson era din nou la Ministerul Aviaţiei; în aceeaşi seară, i-a scris Marthei Bibescu, care se afla la Paris, propunându-i să vină la Londra la începutul lunii iulie, pentru a o duce să vadă turneul de tenis de la Wimbledon. „Sunt atât de nerăbdător să fim din nou împreună. Dumnezeu să te binecuvânteze, întotdeauna Şi pe vecie, cu cea mai mare dragoste, Kit".

Era îndrăgostit de Martha de paisprezece ani.

Ca membru al structurilor sociale britanice, al Camerei Lorzilor şi, acum, din nou în guvern, Thomson

era fericit. Puterea îi accentua siguranţa de sine; acum
purta costume Savile Row şi silueta de un metru opt-
zeci, trăsăturile fin cizelate şi ţinuta aristocratică îi dă-
deau o înfăţişare izbitoare. Influenţa pe care o avea în
guvern era considerabilă; cunoştinţele vaste într-o uimi-
tor de largă gamă de subiecte - de la probleme militare
până la avioane - stăpânirea la perfecţie a limbii fran-
ceze şi cunoaşterea profundă a literaturii franceze îl fă-
ceau să pară că provine dintr-o cu totul altă matrice
decât restul colegilor săi socialişti. Pentru premierul
MacDonald - un bărbat singuratic de la moartea soţiei
sale - Christopher Thomson era nu doar un valoros
membru al cabinetului său, ci si un foarte bun prieten şi
confident. Ca şi MacDonald, Thomson era şi el un băr-
bat singuratic. Nu se căsătorise pentru că visa în conti-
nuare că, într-o zi, ar putea deveni soţul Marthei Bibescu.
Ca ministru al Aviaţiei, cei mai important şi drag pro-
iect al lui Christopher Thomson erau avioanele. La înce-
putul anilor '20, inspiraţi de ideea unei zone de liber-
schimb în interiorul Imperiului Britanic, care ar face
legătura dintre diversele teritorii, tehnicienii britanici
alcătuiseră o schemă prin care se făcea legătura între

Sidney, New Delhi, Ottawa şi Cape Town şi Londra, cu ajutorul noului şi surprinzătorului mijloc de navigaţie pe calea aerului. Urma să fie un serviciu aerian imperial, „o rută roşie pe cer", care să dea o nouă dimensiune conceptului de „imperiu" din acea vreme.

In 1924, primul guvern al lui Ramsay MacDonald - în care Christopher Thomson deţinea funcţia de ministru a'

Aviaţiei - a adoptat oficial Planul Aeronautic Imperial, prin care se intenţiona asigurarea primului serviciu regulat de pasageri, pe ruta spre India. Era doar un început şi se spera ca, în anii ce aveau să vină, flotile de nave aeriene uriaşe să traverseze văzduhurile imperiale, „salutându-se reciproc, în timp ce treceau peste Canalul de Suez sau peste Atlantic."
De fapt, nava aeriană a fost o idee germană. Contele Ferdinand von Zeppelin - geniul aeronauticii germane - îşi concepuse planurile încă din 1900. în timpul Primului Război Mondial, zepelinurile sale zburaseră destul de des pe deasupra Londrei; în anii ce au urmat, câteva traversaseră cu succes Atlanticul. Până în 1924, toate navele aeriene britanice fuseseră doar copii fidele ale zepelinurilor. Una din ele, R. 34, zburase peste Atlantic în 1919, dar, în general, performanţele lor nu fuseseră întru totul încurajatoare. O navă s-a împrăştiat, alta a intrat într-un deal, iar o alta s-a dezmembrat în aer, în timpul unui zbor de încercare. Toate acestea urmau să se schimbe însă, odată cu punerea în aplicare a Planului Imperial pentru Aviaţie, sub energicul patronaj al lui Christopher Thomson. De acum încolo, proiectanţii urmau să fie englezi iar pentru cercetare şi dezvoltare fuseseră alocate peste un milion de lire sterline. Urmau să fie construite două nave: R. 100 (R însemnând »rigid"), contractată de o companie privată, şi R. 101, construită de o echipă guvernamentală. Pentru R. 101 a '°st construit un hangar imens la Cardington, la aproxi-
o sută de kilometri de Londra, unde urma să lu-

creze echipa de proiectanţi. Christopher Thomson era atât de mândru de proiectul său şi atât de încrezător în semnificaţia lui, încât, când a fost ridicat la rangul de pair, si-a luat ca titlu numele fabricii de avioane şi a devenit Lord Thomson of Cardington.

Martha a sosit la Londra şi s-a instalat la Hotel Ritz pe 4 aprilie şi, ca de obicei, a fost aşteptată de un buchet uriaş de trandafiri roşii, trimis de Christopher Thomson. După ce au luat prânzul cu celebra amfitrioană Lady Colefax, au plecat împreună la Wimbledon, ca să vadă cum americanca Helen Wills câştigă pentru a treia oara proba de simplu femei, învingând-o pe compatrioata sa, californiana Helen Jacobs. A urmat un sfârşit de săptămână petrecut la somptuosul conac al lui Philip Sassoon, împreună cu regele Alfonso XIII al Spaniei, marchiza şi marchizul de Salisbury şi alţi distinşi oaspeţi. Cu toate că, în politică, Thomson şi Sassoon se aflau în tabere opuse, împărtăşeau un interes comun în aviaţie şi lucrau împreună la pregătirile pentru Trofeul Schneider (premiul aeronautic internaţional fondat de un industriaş german) din vara aceea.

Pentru Martha, săptămâna a fost plină de emoţii plăcute, în Londra vremea a fost perfectă; Martha a stat la Taplow, reşedinţa familiei Desborough, cu Lady Diana Cooper şi Winston Churchill; a luat cina la Clarence House, reşedinţa ducilor de Connaught (fiul mezin a' reginei Victoria, care o vizitase cândva la Posada);^[3] petrecut un timp cu buna sa prietenă Lady Leslie, mă; tuşa lui Winston Churchill; si a fost la câteva concerte $'

expoziţii. Dar evenimentul cel mai important al şederii sale l-a constituit întâlnirea cu primul-ministru. într-o după-amiază, în timp ce Martha lua ceaiul cu Lord Thomson pe terasa Camerei Lorzilor - cea care dă spre Tamisa si care le-a adus aminte de un alt râu, Dunărea - Martha a văzut că vine spre ei „un bărbat înalt, uimitor de chipeş, cu părul alb". Era Ramsay MacDonald, prim-ministrul ţării. Prieten intim cu Lord Thomson, MacDonald cunoştea afecţiunea lui pentru Martha, dar, ciudat, până atunci nu dorise să o cunoască. „De ce s-o scoţi din paginile *Smarandei?',* îl tachina pe Thomson. „S-ar putea să fiu dezamăgit când o voi vedea." Dar, ca şi prietenul său, MacDonald a căzut repede în mrejele Marthei. A fost începutul unei prietenii strânse, care a durat nouă ani, până la moartea lui MacDonald.

în săptămâna aceea, Lord Thomson i-a spus Marthei că era luat în considerare pentru postul de vicerege al Indiei, care urma să devină vacant. Viceregele în funcţie, Lord Irwin, îşi încheia mandatul la începutul lui 1931; se pare că în partid nu era nimeni potrivit pentru o funcţie atât de importantă şi că MacDonald îi ceruse lui Thomson »să se gândească". „Nu eşti obligat să accepţi. Pentru mine, ar însemna o mare pierdere aici, dar nu există post mai important decât India - mai ales în perioada asta", '-a spus MacDonald. Pentru Christopher Thomson, care se născuse în India, ar fi însemnat revenirea pe pământu' natal, în cea mai importantă funcţie din stat.

După jurnalul Marthei şi biografului lui Christopher, Şir Peter Masefield, Lord Thomson spera că,

într-o zi, Martha va fi liberă şi va veni la el, în India. Cu toate că nu există nici un dubiu că numirea lui Thomson în India a fost decisă de MacDonald, acesta a fost doar unul dintr-un număr de candidaţi care sperau să fie numiţi. Totuşi este destul de improbabil ca el sau Martha să se fi gândit serios la posibilitatea ca ea să devină vreodată viceregină a Indiei. Nici o femeie divorţată, ca să nu mai vorbim de o străină, nu ar fi fost lăsată să reprezinte Imperiul Britanic într-un post atât de important, în aceste circumstanţe, este uşor să înţelegem ezitările şi remarca melancolică ale lui Thomson: „Numirea este pe cinci ani - oare ce ne rezervă viitorul, după aceea?" Din nefericire, viitorul îi va pune în faţă, curând, propria şi tragica soluţie.

***

După cura anuală de la Bagnoles-de-l'Orne, Martha s-a întors în România, spre sfârşitul verii. Cum în vara aceea, canicula şi seceta fuseseră foarte mari, la Mogoşoaia era lipsă de apă, aşa că s-a instalat la Posada, dragul ei refugiu de la munte. „Daliile de sub fereastra mea sunt o bogăţie de culori", nota în jurnal. „Baba Uţa, care le ştie pe toate, mă avertizează că nopţile vor fi geroase şi [daliile] se vor înnegri... Am râs de ea, dar aşa a fost - nu numai daliile, ci si margaretele, geraniumul şi multe altele - numai trandafirii au supravieţuit, dar ziua e cald, cerul e limpede şi nu bate vântul; totul e nemişcat... în depărtare se aud fluierele ciobanilor de pe pantele munţilor... şi râsul fetelor de pe malul apei; baga

la apă zeci de metri de pânză nouă, ţesută în casă; după ce o scot din apa ca de cristal, o întind pe mal, să *se* usuce la soare; îşi pregătesc trusourile."

Indiferent că stătea la Posada sau la Mogoşoaia, ziua de lucru a Marthei era aceeaşi: apărată de faimoasa Miss Chatfield (Chatty) şi de Baba Uţa, rămânea şi scria în camera sa până la ora prânzului, în toamna aceea, Martha pregătea planul general al unei lucrări istorice uriaşe, *Nimfa Europa,* pe care spera să i-o publice editura Grasset. Având la bază istoria familiei sale, lucrarea urma să aibă treizeci de volume şi să oglindească înflorirea şi decăderea marilor familii din Europa de Est, ca şi legăturile dintre ele; a murit înainte să o termine.

Mai aproape de vremea sa, într-un profil făcut mareşalului Lyautey - distinsul proconsul francez şi rezident-general în Maroc, la începutul anilor '20 - Martha a descris excursia făcută nu de mult în Maroc, împreună cu George. (Pentru a scăpa de complicatele sale aventuri amoroase, George plecase la vânătoare de lei în Africa; Martha s-a dus să-l întâlnească la Oran şi, de acolo, au plecat împreună cu maşina spre Paris, trecând prin Maroc.) Au rămas amândoi încântaţi de Maroc - de oameni, de mâncăruri, de grădinile superbe şi mai ales de ordinea care domnea pretutindeni. „Acolo totul aminteşte de Lyautey - este domeniul său", îi scria entuziasmată Martha lui Antoine, îndemnându-1 să meargă acolo în concediu, l-a trimis mareşalului - care acum era la pensie şi trăia la Paris - un exemplar din *Catherine*

Paris, cu dedicaţia „pentru regalistul care a dat republicii
un imperiu."

La Mogosoaia, toamna a fost foarte agitată şi umbrita de incertitudinea politică creată de încercarea de revenire a prinţului de coroană Carol şi de nefericirea reginei Măria care era, după cum i se plângea Marthei, „pusă pe linie moartă" de premier şi de Consiliul de Regenţă. Aşa că Martha s-a simţit uşurată când s-a urcat în Orient Express - însoţită de data asta de soţul său - si a plecat spre Paris, unde a ajuns în prima săptămână a lunii decembrie. Cum contractul de închiriere pentru apartamentul din Faubourg St. Honore, 71 expira, s-a mutat în rue de l'Universite, 51, unde a ocupat un întreg etaj al unei vechi şi frumoase clădiri, care, pe vremuri, aparţinuse familiei Pozzo di Borgo. „Ce plăcut e să locuieşti pe malul stâng!", a exclamat Martha. „Mă aflu din nou în inima Faubourgului".

1930 a fost anul în care Martha a putut într-adevăr spune: „Sunt în strânsă legătură cu izvoarele puterii din Europa." La începutul lui ianuarie, în timp ce se instala în noul său apartament din Paris, a primit un telefon de la regele Alfonso XIII al Spaniei, care insista să se întâlnească cu ea la Barcelona, unde urma să deschidă Marea Expoziţie 1930. Marthei i-a fost întotdeauna greu să reziste chemărilor pasionale ale unui rege, iar Alfonso XIII era unul dintre cei mai fermecători şi cultivaţi bărbaţi
ai acelei perioade. Aşa că s-a dus la Barcelona şi a petrecut trei zile minunate, admirată şi însoţită peste tot de bărbatul „al cărui chip apare pe toate monedele."

După Barcelona, a sosit timpul să-şi rezolve angajamentele din Anglia. Acolo o aştepta o surpriză încântătoare - o invitaţie din partea premierului britanic de a petrece o săptămână cu el şi cu Lord Thomson, în iulie, la Chequers, reşedinţa sa de la ţară. Şi, ca şi cum asta nu ar fi fost de ajuns, Şir Philip Sassoon, la care stătea, i-a făcut un cadou neaşteptat: o broşa cu smaralde şi safire, pe care Napoleon i-a dat-o Măriei Walewska, după ce a aflat că e însărcinată. A fost felul lui Sassoon de a-i mulţumi pentru introducerea pe care Martha o scrisese pentru cartea lui, *A treia cale,* în care îşi descria recentele aventuri aviatice.

între timp, marele proiect al lui Christopher Thomson se apropia de final. Se pare că nu s-a precupeţit nimic pentru a face din R. 101 un exemplu suprem al tehnologiei britanice. Aparatul era magnific, cu coloane aurite în „fumoar", o sufragerie imensă cu palmieri în ghivece, „practic, un hotel aerian", după cum raportase un observator. Totuşi, adevărul e că era o construcţie oarecum amatoristă şi făcută din puţin. R. 101 a pornit în zborul de probă în septembrie 1929, chiar înainte de Conferinţa Imperială de la Londra, pentru a fi văzut de reprezentanţii tuturor dominioanelor cu autoguvernare şi de cei ai Indiei. „Câtă măreţie", îşi spusese Lord Thomson; „cea mai mare aeronavă de pe pământ îl va duce pe ministrul Aviaţiei de la Londra la Delhi şi îl va aduce înapoi la Westminster, pentru conferinţă."

Când Martha a sosit la Londra, pe 18 iulie, Thomson a informat-o cu o satisfacţie imensă de aceste planuri.

Martha îşi petrecuse ultimele trei luni în România şi se afla la Mogoşoaia când, în seara zilei de 6 iunie, în timp ce lucra liniştită la ultima sa carte, *Cruciadă pentru anemonă,* verişoara sa, Simky Lahovari, fosta doamnă de onoare a reginei, i-a telefonat si i-a dat vestea că fostul principe-mostenitor Carol s-a întors în ţară. Bucureştiul era în fierbere.

După cum i-a relatat mai târziu Martha lordului Thomson, lovitura de stat care l-a adus pe Carol acasă a fost realizată cu ajutorul premierului luliu Maniu şi al armatei, în rândul căreia fostul prinţ de coroană fusese întotdeauna foarte iubit, deşi dezertase în timpul războiului. Lovitura de stat a fost realizată fără ştiinţa reginei-mamă. Premierul Iuliu Maniu i-a pus în faţă fiului risipitor trei condiţii: mai întâi, să revină în ţară doar ca regent, lăsându-l pe fiul său pe tron; apoi, să o lase pe Madame Lupescu în străinătate; şi, în al treilea rând, să se împace cu soţia sa, prinţesa Elena. Carol a fost de acord cu toate, dar nu avea de gând să respecte nici una. Când a ajuns în Bucureşti, s-a dus direct la cazarmă, unde a fost aclamat de soldaţi. Pe urmă a plecat la Palatul Cotroceni, unde era aşteptat de fratele său Nicolae, membru al Consiliului Regent. Lui Nicolae nu-i plăcea să fie regent; spera să plece din România şi să intre în Marina Britanică. Cei doi fraţi s-au îmbrăţişat, iar Carol a anunţat că are de gând să urce imediat pe tron. Cu toate obiecţiunile premierului, atât cabinetul cât şi Consiliul Regent au votat acceptarea lui Carol ca rege şi, a doua zi, parlamentul l-a deposedat pe tânărul Minai de coroana

şi l-a proclamat pe tatăl său ca regele Carol II. Când regina Măria s-a întors din străinătate, a aflat că prerogativele sale de regină-mamă fuseseră drastic diminuate. Câteva zile mai târziu, soseşte în ţară şi Madame Lupescu şi intră

în posesia unei luxoase vile de patru etaje din apropiere de palat. Elena, soţia lui Carol, era tratată ca o străină nepoftită; educaţia fostului rege Mihai a fost preluată de tatăl său. A fost o tragedie, nu numai pentru regina Elena, ci şi pentru regina-mamă, care a descoperit că cele mai multe persoane din anturajul său, în care avusese încredere atâţia ani şi pe care le cunoştea atât de bine, erau acum forţate fie să se retragă, fie să părăsească ţara. Ţintind să conducă ţara de unul singur, noul rege i-a transformat pe primul-ministru şi pe membrii cabinetului în simpli comisionari şi a numit în posturile cele mai importante nişte aventurieri şi acoliţi neciopliţi, adunaţi în jurul lui în anii de exil. Celor din familia Ştirbei, Brătianu şi altor personalităţi pe care publicul le cunoştea de ani buni li s-a interzis să se mai apropie de palat.

în mijlocul acestor frământări, Martha a primit vizita lui Mihai, fostul rege-copil, care acum se lăuda cu titlul de „voievod de Alba Iulia". A fost adus de guvernanta engleză, pentru „o schimbare faţă de atmosfera sumbră din palatul tatălui său" şi pentru a vedea lebedele negre de pe lacul de la Mogoşoaia. Martha l-a urmărit amuzată cum îşi goleşte buzunarele de tot ce avea în ele - bucăţi de sfoară, bricege şi câteva modele de locomotive Miniaturale, pentru că dorea cu ardoare să se facă "Mecanic sau conductor, când va fi mare." ^ fa ,

Bineînţeles că Martha dezaproba evenimentele „burleşti, de farsă", de la curtea lui Carol II, aşa că a fost
uşurată când a plecat din ţară, pentru a-l însoţi pe George la Congresul Internaţional de Aeronautică de la Copenhaga. De acolo a plecat la Londra şi s-a instalat la Ritz, unde a fost întâmpinată de obişnuitul buchet uriaş de trandafiri roşii, trimis de „cavalerul ei rătăcitor".

Sâmbătă, 19 iulie, Martha şi Lord Thomson se îndreptau împreună spre Chequers, în maşina oficială a Ministerului Aviaţiei. „A fost un sfârşit de săptămână frumos şi intim", îi scria Martha abatelui Mugnier. „Ne-am plimbat prin parcul în care se află câţiva dintre cei mai bătrâni copaci din regat - mi-a plăcut îndeosebi giganticul copac-lalea de pe terasă, care îi întâmpină pe oaspeţi la intrare; întâmplarea a făcut .să fie în plină floare." Cum nu mai erau alţi oaspeţi, cei trei şi-au petrecut cea mai mare parte a timpului discutând şi Martha a rămas uimită de relaţia strânsă dintre MacDonald şi Thomson. „Se înţeleg fără cuvinte; nu e de mirare că premierul spune că sunt «David şi Ionatan»."

Când s-au întors la Londra, Thomson a trebuit să participe la o mulţime de mitinguri şi întâlniri oficiale, timp în care Martha si-a vizitat prieteni vechi, ca Lady Leslie şi văduva Margot Asquith, a participat la o petrecere în aer liber la Palatul Buckingham, a petrecut o zi cu Lady Ottoline Morell şi Lytton Strachey şi un sfârşit de săptămână cu Enid Bagnold. L-a mai văzut pe Thomson doar o singură dată, înainte de a pleca. Au luat ceaiul pe terasa de la Camera Lorzilor şi pe urmă s-au

plimbat prin St. Jame's Park. „Era o seară frumoasă", îşi aminteşte Martha. „Am stat mult timp pe o bancă din parc, vorbind despre posibila lui numire ca vicerege - «Cred că aş putea avea postul, dacă aş vrea», a spus şi despre primul drum al lui R. 101, spre Karachi. Mi-a spus că lucrările la avion progresează rapid şi că, în mod sigur, va fi gata la timp. Ne-am despărţit la uşa hotelului. A fost ultima oară când l-am văzut!"

în seara zilei de 4 octombrie, distinşii pasageri au ajuns la Uzina Regală de Avioane de la Cardington, pentru marele zbor. Era o seară plumburie si rece, dar când au coborât din limuzine au văzut uriaşa siluetă argintie a lui R. 101, care strălucea magnific deasupra capetelor lor. La aeroport se adunase o mulţime imensă şi farurile sutelor de automobile luminau scena, „dându-i un aer de fantezie şi coşmar", după cum îşi amintea un martor. Echipa lucrase frenetic la îmbunătăţiri de ultim moment, totuşi aveau un oarecare sentiment de incertitudine: „Nu suntem chiar gata, ne grăbesc ei", i-a spus confidenţial locotenent-aviator Carmichael Irwin unui jurnalist.

Cincizeci şi patru de persoane s-au urcat în seara aceea la bordul lui R. 101, numai bărbaţi: doisprezece oficiali şi patruzeci si doi de membri ai echipajului. Motoarele au pornit încet, nava a trecut de turn si a început sa ia înălţime, îndreptându-se greoi spre sud. După [ci]nă, câţiva pasageri au stat în salonul uriaş, alţii s-au dus în fumoar şi au privit prin ferestrele ude de ploaie. Prognoza meteorologică fusese destul de proastă. Dea-

supra Franţei, ploaia măruntă s-a transformat în rafale si vântul s-a înteţit. Când au ajuns deasupra Canalului Mânecii, R. 101 aproape s-a răsturnat pe o parte, din cauza vântului puternic: s-ar putea chiar ca, de câteva ori, să se îi deplasat înapoi. Puţin după ora două, operatorul-radio a vorbit cu aeroportul din Le Bourget, de lângă Paris, şi i s-a confirmat că se aflä lângă Beauvais, un oraş aflat la circa o sută treizeci de kilometri de capitală. Aeronava zbura încet, zgâlţâită de rafalele de vânt. Deodată, unul dintre membrii echipajului, care se uita pe fereastră, a văzut la câţiva metri de el acoperişul unei clădiri, „acoperit cu turnuleţe". Era acoperişul catedalei din Beauvais. Abia a avut timp să-şi avertizeze tovarăşii de călătorie, că s-a şi auzit un troznet îngrozitor, apoi dangăte de clopote, paşi agitaţi şi strigătul unui ofiţer: „Ne-am prăbuşit, băieţi! Ne-am prăbuşit!" Aproape imediat s-a auzit o explozie asurzitoare şi o coloană imensă de fum s-a înălţat spre cer.

Cu excepţia a opt oameni, toţi cei aflaţi la bordul lui R 101 au pierit în accident; alţi doi au murit ulterior, datorită arsurilor suferite. Lordul Thomson, Şir Sefton Brancker - directorul de proiect -, pilotul Irwin, reprezentanţii guvernelor Indiei şi Australiei, proiectanţii şi constructorii principali ai aeronavei au murit cu toţii. Din toată munca lor nu a mai rămas decât un morman de metal, la marginea pădurii de lângă Beauvais. Tragedia a fost atât de cumplită, atât de umilitoare pentru orgoliul britanic, încât s-a renunţat la Planul Imperial pentru Aeronave; cealaltă navă, R. 100, a fost dezmembrată şi

nu s-a mai construit nici o altă aeronavă britanică. Domeniul a fost lăsat în seama nemţilor şi a aeronavelor lor, *GrafSpeeş'} Hindenburg,* până când nenorocirea s-a abătut şi asupra lor şi întreaga serie de aeronave intercontinentale a intrat în legendă.

La o mie şi şase sute de kilometri de Beauvais, la Mogoşoaia, se lumina de ziuă când Martha s-a trezit dintr-un somn profund, cu o puternică senzaţie de nelinişte. „Am ştiut că se întâmplase ceva cumplit", a spus ulterior. „Simţeam o apăsare îngrozitoare în piept; temându-mă că aş putea avea un atac de cord, i-am trezit pe servitori. George a venit şi a încercat să mă liniştească." Au aşezat-o într-un fotoliu şi a stat aşa, uitându-se la soarele ce se înălţa deasupra lacului. A doua zi dimineaţa, George a plecat la Bucureşti, cu gândul să se întoarcă în aceeaşi seară. S-a întors însă înainte de prânz, aducând vestea cea îngrozitoare.

Mai târziu au aflat şi amănunte: descrieri înfricoşătoare ale cadavrelor celor arşi de vii, strigătele de ajutor cărora nu le-a răspuns nimeni în noaptea bântuită de furtună, fotografii îngrozitoare şi zile întregi de relatări pe prima pagină a ziarelor din Franţa şi Anglia.

La început, Martha a fost prea înmărmurită pentru a înţelege totul. A plâns continuu o zi şi o noapte, fără a fi 'n stare să se oprească; îl plângea pe Kit, „cavalerul ei ʳatăcitor", bărbatul care o iubise timp de cincisprezece ᵃni, fără a cere mare lucru în schimb. Martha îşi aducea

aminte de Bucureştiul din timpul războiului, când el îşi riscase viaţa pentru a o apăra pe ea, de devotamentul lui de neclintit din anii '20, când - prea ocupată cu viaţa mondenă pe care o ducea - găsea rareori timp să se vadă cu el.

Martha a primit o telegramă de la premierul britanic: „Sunt alături de dumneavoastră. Trupurile sunt depuse la Westminster Hali; slujba de comemorare, luni la prânz, la Catedrala Sf. Paul. înmormântarea sâmbătă. Ramsay MacDonald."

Fuseseră aduşi acasă pe distrugătorul imperial, *The Tempest;* Martha nu s-a dus la înmormântare, dar a rugat să se depună în groapa lui Thomson un trandafir, din partea ei; premierul a avut grijă ca rugămintea să-i fie îndeplinită. Ulterior, Ramsay MacDonald i-a scris: „M-am bucurat când am primit scrisoarea dumneavoastră. Noi doi ştim ce simte celălalt: viaţa va fi mult mai grea fără el, dar trebuie să mergem înainte. Astăzi are loc slujba de comemorare iar mâine e înmormântarea. Am să mă duc la amândouă şi am să vă iau şi pe dumneavoastră cu mine. l-ar plăcea mult. M-am întâlnit cu el la Gara Victoria, marţi dimineaţă, la ora două; nu-l puteam lăsa să se întoarcă fără să-l aştept. Pentru totdeauna al dumneavoastră, Ramsay MacDonald."

în decembrie, Martha şi abatele Mugnier s-au dus la Beauvais. A dus cu ea cincisprezece trandafiri roşii - câte unul pentru fiecare an de prietenie. Cerul era înnorat şi un soare anemic, de iarnă, strălucea deasupra pădurii Allonne. Au pornit-o pe câmpul proaspăt arat,

căutând locul exact. Un muncitor, cu bereta în mână, i-a dus până într-un luminiş de pădure, unde un morman uriaş de fiare era tăiat şi dezmembrat. „Am adunat ceasurile de mână, aparatele de fotografiat, butonii - *acestea* au supravieţuit - dar trupurile erau arse." Abatele a spus câteva cuvinte de pace şi iertare. Pe urmă s-au întors încet la maşină.

în ajunul Crăciunului acelui an de neuitat, la apartamentul Marthei din rue de l'Universite, a fost adus un coş cu trandafiri roşii, însoţit de un plic pe care adresa era scrisă de mâna lui Thomson. Pe cartea de vizită din plic scria: „a se livra în ajunul Crăciunului, 1930"; era datat 28 august 1930, o zi în care se întâmplase ca Thomson să se afle la Paris, în bileţel era scris:

> *Dacă nu în septembrie, nici în octombrie, atunci de Crăciun şi mereu. Aveţi aici, cu toată dragostea mea de acum şi dintotdeauna, câţiva din trandafirii noştri de ieri şi de mâine. Sosesc pentru cineva care mi-a luminat cincisprezece ani lungi, din 1915-e atât de mult de atunci şi acum atât de îndepărtaţi. Sosesc de la cineva care, de atunci, a început bucuros să sufere de acea maladie incurabilă pe care unii o numesc „dragoste"; dar eu îi spun Martha. Un Crăciun cât se poate de fericit, draga mea dragă. Din inima şi din mintea mea, cu etern* ;
> *devotament:* >oio
> •/(!•; *al dumneavoastră pe vecie* -& jsrnhq .nî

Pentru Martha, ca şi pentru marea majoritate a celor din generaţia ei, anii '30 au fost o perioadă foarte tulbure, în care evenimente ce nu puteau fi controlate păreau să conducă spre aceeaşi catastrofă care zdruncinase lumea cu douăzeci şi ceva de ani mai înainte. Pentru abatele Mugnier şi pentru alţii care trecuseră si prin războiul franco-prusac din 1870, perspectiva unei „a treia runde" era un adevărat coşmar. „Pentru mine, evenimentele au un chip", spunea adesea Martha. „Le leg întotdeauna de personalităţi pe care le-am cunoscut." Martha auzise încă din fragedă copilărie de „echilibrul puterilor" şi văzuse oameni de stat care se străduiau în van să realizeze acest scop iluzoriu, în timp ce încă îl mai jelea pe Thomson, în viaţa sa s-a interpus un anume om de stat: Ramsay MacDonald, prim-ministru al Marii Britanii. Pierderea pe care o suferiseră i-a apropiat foarte mult. Era ca şi cum Kit i-o lăsase pe Martha moştenire celui mai bun prieten al său. în următorii cinci ani - la început încă în funcţie, iar apoi ca persoană particulară, Ramsay MacDonald i-a scris Marthei cel puţin o dată pe săptămână, uneori chiar de mai multe ori - scrisori poetice, pline de umor sau pur şi simplu relatări faptice, în care comentariile asupra evenimentelor curente se împleteau cu idei filozofice şi cu o afecţiune crescândă.

„Mi-a făcut plăcere să fiţi la Chequers si să vă bat la crochet! - singurul lucru la care pot să vă întrec", îi scria în prima scrisoare, trimisă pe 27 iulie 1930, la scurt timP după ce Martha şi Thomson petrecuseră acolo, pentru

prima oară, un sfârşit de săptămână. „Miercuri trebuie *să* iau prânzul cu regele Feisal, dar, dacă aţi putea veni în biroul meu de la Camera Comunelor la ora 3 p.m., am putea merge pe jos până la Downing Street[1] şi aţi putea arunca o privire la tablourile mele". Peste două zile, pe 29 iulie, i-a scris din nou, pentru a-i mulţumi că îi trimisese *Zile în Egipt:* „Paginile cărţii sunt ca acele colţişoare ascunse, create special în parcuri şi grădini, peste care străinii dau din întâmplare şi apoi rămân muţi de uimire în faţa frumuseţii din faţa lor. Dar, când vorbesc de frumuseţe, încep să mă cert cu dumneavoastră, pentru că aţi spus că, de la începutul Timpului, nimeni nu a crezut în moarte. Nu e adevărat; bărbaţii au cunoscut dintotdeauna moartea şi s-au temut să facă din Soartă o credinţă. Aceasta este provocarea mea, să vă demonstrez că am citit cu atenţie, dar şi cu încântare."

După moartea lui Thomson, Martha îl vizita regulat pe Ramsay MacDonald, în Downing Street, la Chequers şi la Lossiemouth, casa din Scoţia. Spre deosebire de Edith Londonderry - celebra „Circe"[2], despre care se spunea adesea că, pe vremuri, fusese Egeria lui MacDonald - Martha s-a împrietenit şi cu copiii lui MacDonald, stabilind legături strânse cu cele trei fiice ale acestuia, dar şi cu fiul 'ui, Malcom, viitorul ministru al Coloniilor.

Imediat după Anul Nou, Martha a primit o scrisoare de la premier, care o invita să petreacă următorul sfârşit

Reşedinţa oficială a premierului britanic, (n. tr.)

Vrăjitoarea care i-a transformat în porci pe însoţitorii lui Ulise. (n. tn

de săptămână la Chequers. A traversat Canalul pe 16 ianuarie şi a fost aşteptată de Lord Lloyd, după care a fost dusă la Chequers în „binecunoscuta şi confortabila maşină albastră" a premierului. Au fost singuri în cea mai mare parte a timpului - Ishbel, fiica premierului, a sosit abia duminică - s-au plimbat, au citit, şi au stat de vorbă în faţa şemineului. MacDonald i-a povestit despre copilăria sa din Scoţia, ca fiu nelegitim al unui muncitor şi al unei servitoare; cum, după ce a renunţat la şcoală, la vârsta de cincisprezece ani, a plecat la Londra cu doar câţiva şilingi în buzunar, pentru a-şi croi un drum în viaţă, în marele oraş. Izbitor de chipeş, a câştigat dragostea Margaretei Gladstone, fiica unui bogat om de afacen cu orientare de stânga şi unul dintre fondatorii YMCA ; aceasta I-a ajutat cu bani pentru a-şi termina educaţia şi a călători; Margaret I-a făcut extrem de fericit pe MacDonald. După moartea ei, survenită în 1911, a scris o emoţionantă carte de amintiri, pe care Thomson i-a dat-o Marthei să o citească înainte de prima vizită făcută împreună la Chequers.

Premierul, cu un pahar de whisky în mână, şi Martha, aplecată asupra unei broderii, au discutat despre vicisitudinile Tratatului de la Versailles, în legătură cu care MacDonald avusese de la bun început aceleaşi îndoieli ca şi Thomson. I-a povestit Marthei despre întâlnirea pe care o avusese cu Lenin, la începutul anilor '20, şi cea avută cu Mussolini, pentru care avea „o simpatie amuzantă". După cină, în timp ce premierul lucra la dis-

[1] Asociaţia Tineretului Creştin (n. tr.).

cursul pe care urma să-l ţină cu ocazia dezbaterilor asupra Indiei, Martha „îl ajuta să sorteze scrisorile". „A fost o seară liniştită si senină, petrecută în inima ţinutu-
lui Buckingham, lângă acest chipeş si tăcut scoţian, care se întâmpla să fie prim-ministrul unui mare imperiu."

în aceeaşi săptămână, Martha a profitat de ocazia de
a fi în Anglia şi a făcut un pelerinaj la Devon, pentru a o cunoaşte pe mama lui Christopher Thomson, de care acesta fusese foarte ataşat. Vroia să refacă drumul pe care Kit trebuie să-l fi făcut de atâtea ori. A descoperit o femeie remarcabilă, de optzeci şi sase de ani, „cu un chip proaspăt şi vioi şi un halou de păr argintiu", care a primit-o de parcă ar fi cunoscut-o dintotdeauna. Martha ştia că Kit îi povestise mamei sale despre „prinţesa română" şi că femeia citise *Smaranda;* probabil că îşi dăduse de mult seama de ce nu se însurase fiul său. Cu toate acestea, nici o urmă de resentiment nu şi-a făcut simţită prezenţa, în timpul lungii după-amieze petrecute de cele două femei în fermecătoarea locuinţă de pe malul mării, „în cei treisprezece ani de căsătorie, am avut zece copii, dar Christopher a fost altfel decât ceilalţi... A fost cel mai inteligent şi cel mai ambiţios... Şi-a dorit întotdeauna să ajungă la stele." S-au despărţit ca două prietene bune.

în primăvara lui 1931, George a fost ales preşedinte ᵃ' Federaţiei Internaţionale de Aeronautică. Un aeroplan ⁿou-nouţ a fost trimis din Statele Unite, dezmembrat şi ʳeasamblat la Londra. George a zburat cu el la Paris şi

s-a pregătit pentru primul său zbor în calitate de preşedinte - Roma, Ismailia (Egipt), Bagdad, Allahabad si Benares - un zbor lung şi periculos. Chiar dacă era un pilot excelent, probabil că a simţit totuşi o oarecare nelinişte, pentru că a însoţit-o pe Martha la biserică, în Duminica Pastelul. „A stat lângă mine, cu braţele încrucişate şi aparent indiferent la slujbă, dar eu ştiam că se ruga - ca si mine." S-au înţeles să se întâlnească peste două săptămâni, la Marsilia.

Pe aeroportul din Le Bourget, de pe care Martha şi-a luat la revedere de la soţul ei, a fost foarte frig şi a doua zi a căzut la pat, cu o bronşită violentă. Era în pat când a
auzit de abdicarea regelui Alfonso XIII şi de plecarea lui din Madrid, într-un automobil în care era însoţit doar de şoferul său, „acelaşi care ne-a plimbat prin Madrid, anul trecut". Pe 14 aprilie a fost proclamată Republica Spania. Regele i-a telefonat a doua zi dimineaţă. „Am plecat pentru a evita un război civil. Acum mă aflu la Paris, în drum spre Quai d'Orsay, pentru a obţine un permis de rezident". Dar, în dimineaţa următoare, toate gândurile la regele detronat au fost lăsate deoparte, de o telegramă sosită din India: „Avionul prinţului Bibescu s-a prăbuşit în flăcări, lângă Allahabad; şi-a recăpătat cunoştinţa, dar *e* rănit grav; ceilalţi sunt încă inconştienţi." înnebunită, Martha a încercat să afle amănunte; când încercările de a-l contacta pe ataşatul pe probleme de aviaţie al Ambasadei Britanice de la Paris nu au avut nici un rezultat, Martha i-a telefonat la Londra lui Enid Bagnold, cărei soţ, Şir Roderick Jones, era şeful agenţiei de

peuters. S-a dat ordin agentului Reuters din Benares să pornească imediat spre locul accidentului şi să-i transmită prinţesei Bibescu, aflată la Paris, un raport telefonic. „După ceea ce mi s-a părut a fi o eternitate, telefonul a sunat, în sfârşit, şi am auzit o voce care mă asigura în limba engleză: „Prinţul e grav rănit la picioare, dar condiţia sa fizică generală e satisfăcătoare, împreună cu cei trei tovarăşi ai săi, este acum transportat la spitalul Edward VII din Benares, un spital militar foarte bine dotat, unde vor fi îngrijiţi în continuare." Cauza accidentului a fost o coliziune cu un vultur foarte mare!"

A urmat un şir lung de zile cumplite, în care Martha şi-a dat seama cât de mult ţinea la necredinciosul său soţ. Primul ei gând a fost să se ducă cu avionul la Benares şi să fie la căpătâiul lui, dar acest lucru s-a dovedit imposibil, pentru că pe vremea aceea nu existau curse regulate de zbor. Graţie rapoartelor zilnice trimise din Benares de Reuters, a putut urmări pas cu pas convalescenţa lui George. Avusese noroc; atât copilotul cât şi navigatorul de bord muriseră în spital din cauza rănilor, l-a mai trebuit însă încă o lună, pentru a putea fi trimis cu vaporul la Marsilia, între timp, sfătuită de abatele Mugnier - care îşi făcea griji pentru ea, din cauza stresului produs de numărul interminabil de vizitatori şi oameni care se interesau îngrijoraţi de soarta lui George - Martha s-a hotărât să accepte invitaţia lui MacDonald de [a]-i face o vizită la locuinţa sa din Scoţia, în timpul pauzei Parlamentare din mai. Şir Roderick Jones i-a promis că [ra]Poartele Reuters îi vor fi trimise acolo. ;[A] . : ; ; : > : • :

Martha a ajuns în Anglia în ziua în care *Daily Express* publica fragmente din *Smaranda,* însoţite de fotografii triste ale lordului Thomson şi ale ei. Făcute cu câţiva ani mai înainte, fotografiile erau flatante: „Pare mai mult o floare decât o fiinţă omenească obişnuită", spunea un titlu. Martha a luat prânzul cu Şir Roderick Jones şi jurnalistul Harold Nicolson şi a vizitat Expoziţia de Flori de la Chelsea, cu Lord Lloyd. Pe urmă s-a îndreptat spre Downing Street, pentru a lua cina cu premierul, care pleca a doua zi în Scoţia, cu avionul. Martha şi Ishbel, fiica lui MacDonald, au călătorit până la Lossiemouth cu trenul.

„Hillocks este o casă scoţiană obişnuită - o clădire spaţioasă de piatră, cu grădină, într-un sat de pescari de

pe malul mării", nota Martha în jurnal, pe 23 mai 1931. „Are puţină mobilă, o cameră de zi mică, cu un şemineu de piatră, câteva dormitoare, destul de spartan... în dormitorul premierului se găseşte un pat îngust, cu aspect puţin confortabil: deasupra patului e agăţată o reproducere după *Madonna della Sedia,* a lui Rafael - ciudat pentru un prezbiterian, dar el spune că i-a plăcut dintotdeauna. Mi-a arătat draperiile (dintr-o ţesătură de in verde combinat cu un roşu urât) făcute din pânză ţesuta de bunica sa, Ishbel Allen. „Au cincizeci de ani şi culorile au rămas aceleaşi!" Sătenii de aici sunt obişnuiţi cu prezenţa primului-ministru - e unul de al lor, aşa că nu dau atenţie venirilor şi plecărilor lui.

în seara ce a urmat sosirii mele, premierul urma & vorbească naţiunii - la radio - cu ocazia încheierii

ferinţei Dominicanelor. Căsuţa s-a umplut deodată de cabluri şi tehnicieni: microfonul a fost instalat în dormitorul premierului. S-a făcut linişte, apoi celebra voce scoţiană, de bariton - cu bogăţia sa emoţională şi cadenţa expresivă, care ţinea mulţimea cu sufletul la gură în timpul mitingurilor politice - s-a înălţat în aer. A fost un moment istoric. „Ce caut eu aici?", m-am întrebat. tjCe capriciu ciudat al sorţii m-a adus aici, pe mine, o aristocrată internaţională, o româncă, în mijlocul unui sat din nordul Scoţiei, să ascult un discurs al apostolului socialismului? Ce ciudat este destinul şi la fel de ciudat e că mă simt ca acasă, aici, în acest ţinut al zânelor şi vrăjitoarelor."

Când vaporul care îl aducea pe George intra în portul Marsiliei, Martha l-a văzut pe soţul său rezemându-se fericit de balustradă, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. L-a văzut gonind-o pe infirmiera care îi adusese cârjele. Numai după debarcare, când era instalat confortabil în Paris Express, a observat Martha mărimea pantalonilor care mascau bandajele groase; se vedea bine că are dureri mari, dar era hotărât să nu arate. Martha a telegrafiat la Paris, cerând o ambulanţă care să-i ducă 'a clinica de pe rue Bizet.

Revenirea în România a fost un triumf. Avioane militare au escortat trenul de la frontieră până la gara din Bucureşti, unde se adunase o mulţime uriaşă, pentru a~l întâmpina pe „eroul aerului". Doi bărbaţi foarte înalţi - aviatori şi prieteni cu George - l-au dus pe braţe la şi i-au pus perne de susţinere în jur. Au pornit

spre palatul regal, unde regele, conştient de situaţia în care se afla George, a venit el însuşi la maşină şi i-a prins
pe piept o medalie pentru acte de bravură. Mulţimea continua să aclame. Ca pretutindeni în Europa acelor vremuri, cucerirea aerului înflăcăra imaginaţia oamenilor.

Următoarele zece zile au fost dedicate Congresului Federaţiei Internaţionale a Aeronauticii, care s-a întrunit pentru prima oară pe pământ românesc, mai întâi la Sinaia şi apoi la Mogoşoaia. în calitatea sa de preşedinte, George a ţinut discursul de deschidere; bineînţeles'că i l-a scris Martha, aşa cum a scris şi multe din cele ce au urmat, inclusiv mult aplaudatul cuvânt de încheiere, pe care delegaţii l-au considerat „plin de inspiraţie şi exprimat într-un limbaj poetic". „V-am recunoscut mâna, în text", i-a spus Marthei regina Măria, în timp ce stăteau alături pe podium, în timpul ceremoniei de închidere. Martha a zâmbit şi a negat dând din cap.

Până la sfârşitul lui iulie, Martha a făcut naveta între Posada şi Mogoşoaia, scriind şi primind mulţimea de musafiri cosmopoliţi, din aviaţie, ai lui George. Ca de obicei, îşi petrecea dimineaţa lucrând în camera ei - de data aceasta, finisând o colecţie de articole despre călătoria sa în Ţara Sfântă, publicate ulterior sub titlul *Cruciadă pentru anemonă.* Un proiect la care ţinea foarte mult era biografia *Destinului lordului Thomson oî Cardington,* la care MacDonald îi promisese că va scrie introducerea.

După ce a asistat la nunta Ilenei, fiica cea mai mica <*
reginei Măria, cu Anton de Habsburg - „un mariaj între

două dinastii muribunde", cum a numit-o - Martha s-a urcat în credinciosul Orient Express, cu destinaţia Viena şi Paris, unde a ajuns la începutul lui august, în apartamentul din rue de l'Universite a găsit o scrisoare de la Ishbel, fiica premierului MacDonald, care îi spunea că, la scurt timp după plecarea ei din mai, tatăl său comandase douăzeci de sălcii, care fuseseră plantate în faţa casei din Lossiemouth, pentru a despărţi casa de privitori şi pentru „a-i aduce aminte de *Isvoi"*\ Ishbel mai scria că tatăl său era „complet epuizat".

Nici nu e de mirare. Vara lui 1931 a fost o perioadă plină de dezastre pentru guvernul laburist şi pentru Anglia, ca şi pentru marea majoritate a Europei. Nenorocirile provocate de Marea Criză Economică creaseră un haos de nedescris. în Anglia, şomajul crescuse de la 1,5 milioane la 2,75. în Germania, căreia Franţa îi refuzase amânarea plăţii daunelor de război, ajunsese la peste 5 milioane; inflaţia imensă care se instalase a avut ca efect un climat în care apariţia lui Hitler nu avea cum să fie evitată. După aproape cincizeci de ani, şomajul devenise din nou un coşmar, în Marea Britanie, „prăbuşirea" a lovit o economie care şi aşa era în declin. Strangulat de stagnarea tot mai accentuată a producţiei, de fluctuaţia puterii de cumpărare a monedei naţionale şi de şomajul tot mai mare, guvernul laburist încerca disPerat să echilibreze bugetul, scăzând salariile funcţi°narilor publici şi reducând efectivele armatei, serviciilor Publice şi ajutoarele de şomaj. Cum rezervele Băncii i erau aproape epuizate, guvernul a fost nevoit să

renunţe la convertibilitate; lira sterlină s-a prăbuşit. Cabinetul lui MacDonald era scindat, majoritatea membrilor săi refuzând să aprobe reducerile de buget propuse.

Premierul şi-a dat seama că guvernul laburist nu mai avea cum să rămână la putere şi şi-a înaintat demisia regelui George V. în dimineaţa zilei de 23 august, s-a dus la rege şi l-a informat formal asupra situaţiei. Dar regelui îi plăcea MacDonald şi îl considera „singura persoană care putea scoate ţara din impas". Aşa că l-a îndemnat să rămână prim-ministru. După o serie de consultări cu şefii Partidelor Conservator şi Liberal, şi ţinându-se cont de situaţia economică periculoasă a ţării, a fost format un guvern naţional, cu Ramsay MacDonald ca prim-ministru. Majoritatea colegilor săi socialişti şi-au dat demisia, dar MacDonald a rămas prim-ministru şi după alegerile care au avut loc ulterior, în acelaşi an.

E inutil să spunem că Martha a urmărit cu mare atenţie ştirile venite din Anglia, „îi dau Soniei Cahen d'Anvers, care pleacă mâine la Londra, un buchet de flori de câmp, pe care să-l predea în Downing Street, pentru premier; sper să-i aducă noroc; are nevoie", nota în jurnal.

A fost foarte încântată când a primit un scurt bileţel de la MacDonald, scris chiar în seara formării noului guvern, „îmi face o deosebită plăcere că şi-a găsit timp să-mi scrie." MacDonald i-a scris din nou, pe 29 august pentru a-i spune că lordul Londonderry fusese numit

ministru al Aviaţiei, postul deţinut cândva de „prietenul lor". „Mi-ar fi fost de mare ajutor, în aceste momente", încheia cu tristeţe.

Alegerile generale din Anglia, care au avut loc pe 27 octombrie 1931, au fost un succes răsunător pentru guvernul naţional şi pentru MacDonald; au câştigat 558 de locuri, în timp ce opoziţia a obţinut doar 56. încântat, regele George V a declarat: „Te rog, Doamne, putem avea acum un pic de pace şi ceva mai puţine necazuri?" Martha a contribuit şi ea la sărbătorirea acestui succes, printr-o telegramă trimisă prietenului ei, în limba galică: *„Lang may yer lum reek"* („Fie ca focurile să fie aprinse mult timp").

Anul acela, iarna s-a instalat devreme la Mogosoaia; zăpada a acoperit pajiştile bine îngrijite; lacul a îngheţat; scoase din mediul lor, lebedele se plimbau pe sub ferestrele dormitorului Marthei, bătând din aripi ca nişte îngeri metamorfozaţi în lebede; soarele strălucea, făcând să sclipească ţurţurii de gheaţă din copaci; totul era alb şi albastru, „ca şi culorile familiei prinţului", cum spunea Ion Apolzan, bătrânul majordom.

Cu riscul de a fi blocată de zăpadă, Martha a plecat la Posada - care arăta mai mult ca niciodată ca un tărâm de iarnă din povesti - pentru a face familiilor din sat obişnuitele vizite dinaintea Crăciunului, ducând cu ea daruri şi bani, acolo unde era nevoie, îmbrăcată într-o haină de blană de biber lungă până la genunchi, căciulă de blană Şi cizme moi de fetru, s-a dus mai întâi la Ion Vlad, orbul, Pe care l-a găsit stând pe un scăunel de lemn în faţa focu-

lui şi cântând din fluier celor şapte copii pe care îi avea. A urmat Măria, văduva, care îşi împărţea casa cu o vacă, doi câini şi câţiva copii care au fugit şi ş-au ascuns când a intrat prinţesa, pentru ca apoi să iasă încetişor, unul după altul, de după patul în care dormeau cu toţii, împinşi de la spate de mama lor, au şalutat-o timid pe Martha, aşcunzându-si faţa în mâini. Dulciurile şi banii au fost închişi sub cheie într-un cufăr mare din lemn, pentru a fi scoase de acolo în ajunul Crăciunului.

Baba Uţa îi sugerase Marthei să treacă şi pe la verişoara şa „Mama Safta - bătrână ca Timpul", care nu avea nimic, „nici măcar un câine care să o păzească". „Nu mi-a răspuns nimeni când am bătut la uşă", îşi aminteşte Martha. „Am intrat şi am găşit-o pe bătrână dormind pe un pervaz al sobei, ghemuită toată, ca un şarpe bătrân. Când am intrat, ş-a trezit cu un geamăt şi mi-a spus că visase că a murit şi că ar fi vrut să fie adevărat. Mi-a spus că va duce banii pe care i-am dat preotului ortodox din sat, care îi promisese că «va aranja să moară foarte curând». L-a crezut, aşa că a sărutat pe rând monedele; sunt asigurarea ei pentru o plecare rapidă din lumea aceasta."

Placând mai departe, Martha aude râsete zgomotoase. Ion Fuşoi şi Nicolae, băieţii de la bucătărie, prinseseră o gaşcă pentru cină şi vroiau să i-o ducă bucătăresei cu o sanie folosită de obicei pentru transportul lemnelor de foc. Dar sania era alunecoasă şi gaşca, neputând nici să se mişte, nici să zboare, bătea disperată din aripi, scoţând ţipete sfâşietoare, în jurul lo^r^

se adunase o mulţime de copii, încântaţi de spectacol; când Martha a trecut pe lângă ei, s-au oprit din râs - probabil de teamă că aceasta ar putea să nu fie de acord cu ce se întâmpla.

Martha îşi aducea aminte cum, în drum spre casă, a întâlnit-o pe Anica. Fata i-a spus că în săptămâna care trecuse, în seara de Sf. Andrei, ea şi prietenele sale, Chiva, Stanca şi Anicuţa, consultaseră un oracol în legătură cu viitorul lor. începuseră topind la foc câte o lingură cu plumb, pe care îl aruncaseră apoi într-o găleată cu apă rece. Apăruseră figuri ciudate şi peisaje din care Măria-Salomea, o experimentată prezicătoare a viitorului, putea prezice evenimentele ce vor avea loc în anul următor; dacă vedea o formă asemănătoare cu cea a unei biserici, urma neapărat o nuntă; tot aşa, dacă vedea o masă sau un pat; dar, uneori, nu putea distinge decât o cruce sau o barcă eşuată la mal - asta însemna boală sau chiar moarte.

Ca să fie sigure, fetele se duceau apoi să consulte porcii, pentru că „toate lumea ştie că porcii sunt mari profeţi". Seara târziu, se duceau tiptil, una în urma celeilalte, la cocina porcilor. „Hei, o să fie anul ăsta?" Un guiţat înseamnă că nunta va avea loc în acel an; tăcerea înseamnă „nu". Hei, i-a spune-mi! O să fie *la anul?* Fata ascultă atent, cu urechea lipită de gard; uneori, porcii tac, Prevestind răul. „Hei! Pentru a treia oară! O să fie *în anul de după?'* Fiecare fată are dreptul să întrebe de trei ori.

r, în general, porcii răspund imediat, spre uşurarea

i,.... i (, vdit:i i "•«:, -MV? I',4<ţ:ysA;i.î i jriU "

Pentru a fi însă şi mai sigure, fetele se duc uneori si la staulul oilor şi aleg una, la întâmplare, prin întuneric. Dacă au ales un berbec, toate vor fi bune şi frumoase şi mult-doritul soţ îşi va face curând apariţia în sat. Dar, dacă fata a ales o oiţă, va rămâne probabil fată bătrână. Izvor şi universul lui de magie şi superstiţii sunt cele care i-au menţinut Marthei capacitatea de a se mira si au dat profunzime şi originalitate scrisului său. Ele au făcut ca Martha să se simtă bine şi când se găsea în căsuţa Babei Uţa, dar şi când lua masa cu un rege sau un prim-ministru. Pentru ea, rădăcinile ei se aflau la Izvor, indiferent de câte niveluri de viaţă cosmopolită se afla între ele.

Când Martha s-a urcat în trenul cel nou - Simplon Express - cu destinaţia Veneţia, drumul spre Bucureşti era încă marcat de nămeţi imenşi de zăpadă. De la Veneţia, avea să plece la Roma, pentru a se întâlni cu soţul său şi a prezida înmânarea premiilor în noua întrecere aeronautică - Cupa Bibescu - inaugurată si fondată de George. După aceea urmau Parisul şi Crăciunul, alături de Valentina, soţul ei şi micuţul lon-Nicolae Ghika, acum în vârstă de trei ani şi jumătate, în timp ce soţul Valentinei îşi completa studiile la Paris, tânăra femeie îşi împărţea timpul între apartamentul din rue de l'Universite, aproape de cel al Marthei, Mogoşoaia şi moşia familiei Ghika, din Comăneşti, Moldova.

în martie 1932, a murit la Paris Aristide Briand - mare om de stat şi de trei ori prim-ministru al Franţei. Briand a fost unul din prietenii Marthei şi mentorul ei. El e cel

care a învăţat-o că, după ororile războiului, sosise vremea „să vorbească în limba europeană". La proaspătînfiinţata Ligă a Naţiunilor, Briand a propus o Uniune Europeană cu instituţii, securitate şi garanţii comune, sub denumirea de „Piaţa Comună", propunere reluată ulterior de Jean Monnet. Dar proiectul său era imatur şi a fost îngropat repede în praful cancelariilor europene. La înmormântarea la care au participat toţi şefii de stat din Europa, Martha a observat o mulţime de pancarte largi, prin care se cerea dezarmarea imediată, şi a auzit cum mulţimea striga „Jos tunurile!" şi „Trăiască pacea!". Era ceva caracteristic pentru starea de spirit a vremii, nu numai în Franţa, ci şi în Anglia.

Moartea neaşteptată a prim-ministrului Briand a întârziat mult timp realizarea uneia din cele mai dragi ambiţii ale Marthei: primirea Legiunii de Onoare Franceze, pentru „servicii aduse literaturii". Briand îi promisese că îi va susţine nominalizarea sugerată pentru prima oară de Paul Claudel şi susţinută de cel puţin treizeci de scriitori marcanţi, printre care Daniel Halevy, Emile Henriot, Maurice Roustan. Când Briand a murit, nominalizarea era în drum spre palatul Elysee. Şi acolo a rămas. Pentru că nu fusese luată în consideraţie gelozia Elenei Văcărescu şi a Annei de Noailles. Din clipa în care cele două femei au auzit vestea, s-au pus Pe treabă şi au început o campanie murdară, pentru a o frnpiedica pe Martha să primească prestigioasa recom-Pensă. în săptămânalul parizian *Carrefour,* a apărut o fotografie trucată a Marthei, în care era înconjurată de

ofiţeri germani la Bucureşti, în timpul războiului din 1914 De ce îi trebuie Legiunea de Onoare?", scria sub fotografie. „Are deja Crucea de Fier." Fără prietenul ei de la Elysee, care i-ar fi putut lua apărarea, proiectul a fost abandonat. „E ruşinos că gelozia femeilor a impiedicat pe unui dintre cei mai mari scriitori ai Franţei sa primească această bine-meritată recunoaştere" a declarat Paul Claudel. A trebuit să treacă alţi treizeci de ani pentru ca Martha să o primească, în sfârşit.

***

La începutul lui 1932, Martha tocmai terminase *Destinul lordului Thomson of Cardington,* când a auzit de la secretarul lui Ramsay MacDonald că premierul suportase de curând o dureroasă operaţie la ochi, ca va sta o săptămână într-un spital particular din Londra şi ca o vizită a ei i-ar face mare plăcere.

Martha l-a găsit arătând foarte bine, îmbrăcat într-un halat vineţiu, cu părul bogat şi argintiu strălucitor şi proaspăt tuns. Cu el era Ishbel, care se lupta cu apelurile telefonice şi cererile de interviu. Aproape imediat a venit si Lady Londonderry, femeia pe care gurile rele din Anglia o asociau de mult timp cu premierul. Pe vremea aceea, Edith Londonderry avea cincizeci şi ceva de ani, cam cu zece ani mai mult ca Martha; născută Edith Chapin, verisoară cu ducele de Sutherland şi educată in ţinu urne înalte ale Scoţiei, era căsătorită cu marchizul J» Londonderry, unul dintre cei mai bogaţi şi mai chipe. bărbaţi ai ţării. Poziţia pe care o avea în cele mai mai

cercuri de la curte şi din înalta societate îi conferea o mare influenţă. Cunoştea pe toată lumea iar recepţiile date de ea în locuinţa sa din Park Lane - la care luau parte capete încoronate şi întreaga lume politică - erau celebre pentru strălucirea lor. Era o femeie frumoasă, cu un ten minunat, o siluetă de femeie tânără şi o mare rezistenţă fizică. (Avea un tatuaj - un şarpe care urca pe piciorul stâng şi despre care se presupunea că reprezintă libertatea spiritului, dar care, mai târziu, când au început să se poarte fuste scurte, s-a dovedit a fi o adevărată pacoste.) Bună sportivă, Edith călărea şi naviga ca un bărbat.

Lady Londonderry l-a cunoscut pe MacDonald la scurt timp după ce acesta a fost ales prim-ministru pentru prima oară, în 1924. S-au împrietenit şi îşi scriau regulat. Cunoscând îndeaproape toate evenimentele politice din regat, acţiona adesea ca informator al premierului şi se ştia că acesta îi cerea de multe ori sfatul. Ca şi Marthei, lui Edith îi plăcea să se afle aproape de centrul puterii si faptul că îl avea pe premier la picioare îi făcea plăcere. Cu toate că îl plăcea de mult pe MacDonald - după cum reiese din scrisorile ei - Edith era foarte îndrăgostită de „Charley" al ei, superbul şi infidelul său soţ, care avea o slăbiciune deosebită pentru americancele frumoase, căsătorite cu aristocraţi britanici'.

Spre nemulţumirea prietenilor săi socialişti, ca Beatrice Webb, Ramsay MacDonald nu avea nici un fel de

Consuelo Vanderbilt, ulterior Madame Balsan, şi Eloise (n. tr.)

inhibiţii când era vorba de asocierea cu conservatorii şi amfitrioanele conservatoare, l-au plăcut întotdeauna grandoarea şi fastul, pe care le considera ca făcând parte din tradiţie. Născut în ţinuturile muntoase ale Scoţiei, considera că nu face parte dintr-o clasă socială anume. Bernard Shaw spunea despre el că „nu a fost un socialist în adevăratul sens al cuvântului; a fost un muntean al secolului al şaptesprezecelea, care se simţea în largul său în societatea medievală, şi nu printre sindicaliştii europeni." „Lui MacDonald îi plăcea să cunoască scriitori şi artişti renumiţi; odată, i-a avut ca oaspeţi la Chequers pe Charlie Chaplin şi pe Martha Bibescu - un sfârşit de săptămână deosebit de plăcut.
Şi totuşi, premierul era un bărbat singur; cel mai bun prieten al său murise în tragedia lui R. 101, copiii erau acum mari şi - cu excepţia lui Ishbel, care îl ajuta uneori, când avea invitaţi mulţi - ocupaţi cu propria lor viaţă, li plăcea compania femeilor într-un grad rar întâlnit printre compatrioţii săi; femeile făceau să iasă la suprafaţă un romantism bazat pe miturile şi legendele scoţiene, pe care pur şi simplu le adora.

Când Martha Bibescu a intrat în viaţa lui MacDonald, după moartea lui Thomson, acesta era încă foarte ata-

şat de Edith Londonderry. Şi aşa a si rămas în aproape toţi anii în care a deţinut funcţia de premier, dar treptat - după ce viaţa soţilor Londonderry a început să *se* desfăşo

are tot mai mult la Mount Stewart, reşedinţa" palat din Irlanda de Nord - acest ataşament s-a destrămat, în timp ce corespondenţa sa cu Martha [a]

devenit tot mai intimă. Dacă ne gândim la imensele greutăţi ale funcţiei, de care se plângea adesea, este uimitor că găsea timp să scrie atât de des şi atât de mult. Din când în când, o ruga pe Martha să fie amabilă şi să distrugă scrisorile pe care i le trimitea, pentru a nu cădea în mâini nedorite. Dar Martha nu a reuşit să facă asta.

Evoluţia prieteniei lor poate fi observată din paragrafele introductive ale scrisorilor. Din 1930 şi până la primul sfârşit de săptămână petrecut de Martha singură la Chequers, era „Scumpa mea prinţesă" şi „Scumpa mea prim-ministru". Pe vremea aceea, corespondenţa lor se concentra mai ales asupra unor detalii care îl priveau pe Lord Thomson, în ultimele luni ale lui 1931, se adresau reciproc cu „Dragă prietene(ă)"; mai târziu, cu „Scumpe prietene", din partea Marthei, şi „Celei din ţinutul de basm al lebedelor...", din partea romanticului şi îmbroboditului premier.

Din Cornwall, unde îşi petrecea o scurtă vacanţă, i-a scris: o.;.,., „ ,<

Draga mea, dragă Prietenă,
Veştile pe care mi le dai şi comentariile pe care le faci asupra vieţii mă ajung într-un hotel cocoţat pe stânci bătute din toate părţile de valurile Atlanticului şi de un vânt puternic dinspre nord-est. Mă simt mai bine si astăzi m-am dus cu maşina la Land's End. E frig, soarele străluceşte, e înviorător... Cred că ţi-am mai spus asta, când am discutat despre o

eventuală călătorie în Maroc [Martha vroia să se ducă acolo], pe care până la urmă am considerat-o imposibilă. Vai, ce tentante sunt fotografiile ş, descrierile pe care mi le-ai trimis! Le păstrez şi, într-o zi dacă va vrea Soarta... poate...
Ce bârfe tâmpite! [Se discutase pe la colţuri despre prietenia lor.] Nu poţi face nimic fără ca radio-şanţul să înceapă să circule prin subteranele Londrei Se pare că imităm modul încântător, dar şi îngrozitor, al politicii franceze de pe vremea când Richelieu o curta pe Mărie de Rohan & Mazarin a fost atât de bun cu Anne... Aştept cu nerăbdare şi cu mari speranţe traducerea în engleză a cărţii dumitale despre prietenul nostru. Mă simt mai bine; probabil că prietenii care îmi prescriu medicamentul numit „distracţie" au dreptate, dar cum e să fii prins în corzi şi în acelaşi timp sa rămâi fidel celui mai capricios giuvaer - destinul
•io
•E *acestei lumi?*

,- ,. .-c *Ca întotdeauna*

,;. . , *JRM*

Destinul lordului Thomson of Cardington a fost primit cu ambiguitate. E total diferită de celelalte cărţi a» Marthei şi, într-o oarecare măsură, nu reuşeşte sa convingă; este egocentristă; cuprinde mult prea mult ai Martha şi nu suficient de mult din Christopher Thonnso^ Publicul francez a reacţionat cu indiferenţa; in Mare Britanie, unde introducerea scrisă de MacDonald i-a o

greutate, traducerea a avut un succes moderat; dar a fost foarte bine primită în Suedia şi Norvegia, unde Lord Thomson avea de mult un statut de erou al Nordului.

în iunie, Martha s-a întors în România şi a găsit ţara în plin haos. Criza economică, gravă în restul Europei, era de-a dreptul cumplită în România, datorită cheltuielilor extravagante ale regelui Carol, certurilor dinastice şi corupţiei generalizate, într-o ţară „care înota în petrol", plină de grâne şi lemn, nu existau bani pentru a plăti funcţionarii publici, nici armata. Regina Elena - soţia grecoaică a regelui Carol - umilită permanent de soţul său, care se afişa pretutindeni cu Madame Lupescu, plecase în sfârşit în exil, la Florenţa. Nicolae, fratele mai mic al lui Carol, care îl susţinuse în lovitura de stat, fusese şi el exilat, pentru că regele nu era de acord cu faptul că se căsătorise cu o femeie din popor. Măria, regina-mamă, avea voie să vină acasă doar din când în când şi îşi petrecea cea mai mare parte a timpului cu fiica sa, Mignon, la Belgrad sau Viena. Fiul său îi redusese drastic alocaţia şi, pentru prima oară în viaţă, ducea lipsă de bani. O ajuta Ştirbei, alungat de mult din tară şi locuind acum în Elveţia. Trezoreria era aproape Qoală şi se preconiza introducerea unor controale draconice ale monedei naţionale. „Slavă Domnului că am o internaţională", i-a spus George Marthei, când l-a pe aeroportul Băneasa, la întoarcerea de la o "itâlnire cu prietenul său, mareşalul de aviaţie Italo

Balbo, la Roma. „Pe mine nu mă va afecta cu nimic noua lege, dacă va îi votată. Dar prudenţa mă îndeamnă
să rămân în relaţii cordiale cu regele Carol, indiferent cât de mult dezaprob conduita lui."

în acelaşi an, după cura anuală de la Bagnoles-de-l'Orne, din Normandia, Martha l-a însoţit pe soţul său la Congresul Federaţiei Internaţionale de Aeronautică de la Haga. Au zburat cu avionul personal al lui George şi Marthei i-a plăcut zborul, cu toate că şi-ar fi dorit ca „avioanele acestea mici să fie ceva mai puţin zgomotoase". Când au ajuns de la Haga la hotelul Ritz din Londra, pe Martha o aştepta un mesaj: „Bun venit, din toată inima! Sună-mă şi spune-mi dacă poţi veni să iei cina cu mine şi cu fetele, diseară la 7." în loc de semnătură, erau desenate trei lebede.

Joan, fiica cea mare a premierului urma să se căsătorească spre sfârşitul lunii cu doctorul Joseph MacKinnon. Ceremonia a avut loc în Downing Street, în cadru restrâns. Soţii Bibescu au fost printre puţinele perechi invitate la nuntă. George a consimţit cu destulă reţinere să fie prezent, pentru că nu-i plăceau ceremoniile şi întrunirile sociale la care considera că nu i se acorda atenţie. Imediat după aceea, a plecat în România.

Martha a rămas încă un timp în Anglia, pentru a revizui traducerea în engleză a cărţii despre lordul Thomson, care urma să fie publicată spre sfârşitul anului, de către Jonathan Cape. Citirea şpalturilor împreună cu premierul a reînviat amintirea prietenului care le făcuse cunoştinţă. „Stăteam alături, pe o bancă din grădina &

trandafiri din Downing Street, cu şpalturile cărţii împrăştiate pe iarbă, când s-a uitat gânditor la mine şi a spus: «[Kit] a dispărut, dar nu şi nevoia pe care o avem de el.» Mi-a luat mâna şi a ţinut-o un timp într-a sa. Am intrat în casă, dar m-a rugat să mai rămân, până termină
de dictat la telefon scrisorile către miniştrii săi. Sunt atât de măgulită, onorată chiar, de încrederea absolută pe care o are în discreţia mea", se confesa Martha jurnalului său. în seara aceea, au mâncat la cină potârnichi trimise de la palatul Balmoral, de regele George V, şi însoţite de un bilet: „Sunt împuşcate de mine". Au stat de vorbă până târziu şi, cum seara era frumoasă, premierul a însoţit-o pe Martha până la Ritz, trecând prin Promenada Gărzii Călare şi parcul St. James, în urma lor, mergea discret nelipsitul detectiv.

Martha se înhămase la o muncă de sisif, *Nimfa Europa,* care urma să fie lucrarea vieţii sale, pe care însă nu o va termina niciodată. Era nevoie de cercetări ample. Constantinopolul fiind leagănul familiei Mavrocordat, a început de acolo. Norocul ei a fost că tocmai fusese numit în post un bun prieten al ei, Charles de Chambrun - cel care o găzduise în Atena cu câţiva ani înainte şi care era acum ambasadorul Franţei în Turcia. Numirea aceasta i-a uşurat mult Marthei cercetarea arhivelor oraşului.

Corespondenţa cu MacDonald a continuat şi cât a stat în Constantinopol: „Am citit cu mare plăcere scrisorile pe care mi le-ai trimis din Constantinopol", îi scria i, pe 13 octombrie 1931. „Ai un scris savuros, ca

în *Cele opt paradisuri,* pe care o ţin în continuare pe noptieră. Ce n-aş da să fiu împreună cu dumneata şi sa vizitez Sfânta Sofia, să mă plimb pe metereze... dar nu se poate, în orice caz, nu acum... Deocamdată, sunt copleşit de muncă si de probleme. Herriot [premierul francez] vine peste zece minute, aşa că trebuie să închei. De îndată ce am să pot, am să-ţi trimit o misivă mai lungă şi mai plină de bârfe. Iţi sărut mâna pentru fiecare lebădă."

Peste o săptămână, un bileţel disperat era returnat la Mogoşoaia de către Ambasada Franceză din Constantinopol: „Unde Dumnezeu eşti? Am scris în toate capitalele de pe pământ si din ceruri, dar scrisorile mi-au fost returnate. Cu cine ai fugit?".

Trebuie să fi fost într-adevăr greu să ştii unde anume era Martha, care circula necontenit. Dacă ar fi fost după ea, şi-ar fi prelungit şederea la Constantinopol - care a încântat-o - după care ar fi stat la Mogoşoaia până la Crăciun, lucrând liniştită, primind oaspeţi şi sperând că MacDonaid ar putea fi unul din ei. Dar noua poziţie a soţului său, de preşedinte al Federaţiei Internaţionale de Aeronautică, impunea obligaţii. La începutul lui noiembrie, îi găsim pe Martha şi pe George în Boemia, la Hermannmestec, imensul castel al contelui Kinsky, şeful sucursalei austriece a Federaţiei Internaţionale, asistând la o vânătoare de fazani, la care au fost invitaţi cei mai buni vânători din Europa. „A fost un sfârşit de săptămână ieşit parcă din paginile lui *Catherine Paris"*> scria Martha, într-o scrisoare către abatele Mugnier. „A^

fost invitate cele mai multe personalităţi din *Almanahul de Gotha,* iar recolta a fost de două mii de fazani şi alte creaturi mici. Nu mi-a plăcut deloc!"

Anul 1933 a fost plin de evenimente fatidice: pe 30 ianuarie, Hitler a devenit cancelar al Germaniei; atacul japonez asupra Manciuriei a fost aspru criticat de Liga Naţiunilor, obligând Japonia să se retragă; apoi, în octombrie, Hitler a retras Germania din Ligă şi a denunţat Conferinţa Generală pentru Dezarmare. Ameninţarea pe care o reprezenta puterea tot mai mare a Germaniei a fost sesizată doar de câţiva oameni politici - printre care şi Churchill - dar majoritatea oamenilor nu erau dispuşi să le asculte mesajul; pacifismul lua amploare, atât ca stare de spirit cât şi ca politică; cea mai importantă preocupare a vremii era şomajul. MacDonald şi-a dat seama de cât de periculoasă era Germania abia în primăvara lui 1935, când a luat o atitudine dură împotriva lui Hitler.

Ca si lui MacDonald, Marthei i-a trebuit mult până să-si
dea seama de pericolul pacifismului. Era o adeptă înfocată a unităţii Europei şi amintirile Primului Război Mondial erau mult prea proaspete, pentru a lua măcar în consideraţie posibilitatea unui nou conflict. Totuşi, pe Răsură ce trecea timpul, i-a devenit limpede că profeţiile lordului Thomson se adevereau.

Ciudat, dar George a fost cel care si-a dat seama de ""•evitabilitatea conflictului. Ca preşedinte al Federaţiei

Internaţionale de Aeronautică, făcea vizite regulate în Germania, unde a asistat la construirea forţei aeriene germane şi a stat de vorbă cu prietenii pe care îi avea în rândul piloţilor. „Aţi face bine să începeţi să construiţi instalaţii de apărare antiaeriană de-a lungul Canalului", i-a spus lui Philip Sassoon, în timpul unui sfârşit de săptămână petrecut la Port Lympne. „Nu peste mult timp, forţele aeriene germane le vor egala pe cele britanice."

Primăvara lui 1933 a fost anotimpul conferinţelor internaţionale, care i-au oferit lui MacDonald posibilitatea de a vizita frecvent Parisul şi de a o vedea pe Martha. Cum Martha era acum aproape permanent pe lista invitaţilor la Ambasada Britanică, programul premierului era conceput în aşa fel, încât să aibă timp să ia ceaiul în noul ei apartament de pe Quay Bourbon, pe insula St. Louis. Pe 9 martie 1933, Martha descrie în jurnal una din aceste întâlniri: „Azi-dimineaţă, o scrisoare de la JRM, semnată «Trei lebede». E în Paris. Fericire! Cina cu JRM la Cuibusorul Paulinei! [Ambasada Britanică de la Paris se află în fosta casă a Paulinei Borghese, sora lui Napoleon.] Tot Parisul ar vrea să fie în locul meu. Dar care e acest loc? Cum am nimerit în el? Cină intimă, foarte plăcută, în sufrageria cea mică a ambasadei. El, Ishbel, soţii MacKinnon, Şir John Simon [ministru de externe], soţii Campbell - numai englezi. JRM arata bine, e bine dispus, pleacă mâine-dimineaţă la Geneva, la Conferinţa pentru Dezarmare. Dar eu pe cine a^ reprezentat? Nu România, nici măcar Franţa - cred &

am reprezentat Continentul Europa... Sau poate doar pe mine însămi... Am stat la dreapta lui JRM; pe urmă, în salonul galben, a venit si s-a aşezat lângă mine pe o canapea mică de lângă foc, dar a păstrat distanţa, pentru că se uitau ceilalţi... dragul Puritan! Am râs mult."

Marthei îi plăcea să creadă că e sursa de inspiraţie a unora din discursurile lui MacDonald, ca cel pe care l-a ţinut în cadrul Conferinţei pentru Dezarmare, când a spus: „Am acţionat ca nişte adevăraţi europeni - aş putea spune ca nişte catolici, în sensul universal al cuvântului." în ziua aceea, Martha nota în jurnal: „Mi-a făcut o plăcere dumnezeiască să-l citesc - erau cuvintele *mele."*

în primăvara aceea, Martha s-a întors la Mogoşoaia pe calea aerului, într-un mic avion pilotat de soţul său. Zborul dintre Aeroportul Le Bourget şi Aeroportul Băneasa a durat zece ore, cu patru opriri pentru realimentare; cu toate că decolarea de pe Le Bourget a avut loc la 4 a.m., Marthei i-a plăcut extraordinar de mult; devenea deja dependentă de călătoriile pe calea aerului.

La Mogoşoaia a urmat obişnuita succesiune de oaspeţi: miniştri ai cabinetului francez - inclusiv premierul Joseph Paul-Boncour -, jurnalişti şi o mulţime de

aviatori, prieteni ai lui George. Dar musafirul adorat de Martha a fost Antoine de Saint-Exupery, care a încântat-o GU descrierile sale poetice ale călătoriilor aeriene. Peste ar»i, după moartea lui prematură, în 1944, Martha si-a adus aminte de acele lungi seri de iunie, de la Mogo- când s-au plimbat împreună cu barca pe lac,

vorbind despre Tennyson, care prevăzuse zborurile cu motor încă din 1842, şi de *Război în aer a* lui H.G. Wells, apărută în 1908, anul în care Bleriot a zburat peste Canalul Mânecii. Saint-Exupery a devenit apoi un musafir frecvent şi unul dintre cei mai buni prieteni ai Marthei şi ai lui George.

La începutul lui iulie, Antoine a sosit pe neaşteptate de la Madrid, aducând cu el o scrisoare de la Ramsay MacDonald, trimisă de la Washington, unde făcea o vizită oficială preşedintelui Roosevelt. Scrisoarea ajun-sese la hotelul Ritz din Barcelona şi îi fusese înmânată lui Antoine, când acesta trecuse pe acolo. „Ce mai secu-ritate!" i-a spus râzând Marthei, când i-a dat-o. Scri-soarea conţinea o descriere a vizitei premierului la Casa Albă şi se termina cu un citat care i-a plăcut Marthei, dar care pe Antoine l-ar fi amuzat: „Dulce constanţă, cu ochi de speranţă. Deşi ne despart kilometri, suntem un sin-gur tot."

Când Martha a sosit la Ritz, în ultima săptămână a lunii iulie 1933, Londra era în plină caniculă. Ca de obi-cei, avea un program încărcat: a participat la o petre-cere în aer liber dată la palatul Buckingham, la care regina Mary i-a vorbit despre lipsa de maniere a princi-pelui Nicolae al României - fratele exilat al regelui Carol - care locuia la Londra; a luat cina cu prinţul de Wales, acasă la Şir Philip Sassoon, s-a văzut cu Leonie Lady Leslie şi a luat prânzul cu Sybil Colefax. în ultima seară petrecută în Londra, a

luat cina singură cu premierul, în Downing Street. ; f?,<; u/X- :

între cei doi apăruseră tensiuni: scrisorile, desele apeluri telefonice, care în ultimul timp erau tot mai urgente, duceau încet spre punctul culminant. Conversaţiile deveniseră intime. Trecuse de mult miezul nopţii când Martha s-a ridicat să plece, „înainte să-mi dau seama de ce se întâmplă, eram în braţele lui", îşi amintea. „Nu-i voi uita niciodată sărutul, atât de tânăr, atât de ciudat de cast, insistent, căutându-mi buzele cu ale sale şi apăsându-şi-le pe ale mele... o clipă pe care amândoi o simţeam de mult că va veni... Sunt fericită şi mă simt extraordinar de răsfăţată." în avionul lui Philip Sassoon, care o aducea înapoi la Paris, Martha a retrăit cele întâmplate cu o seară înainte, atingându-şi braţele „din când în când", pentru a se asigura că „se întâmplase cu adevărat".

Bagnoles-de-l'Orne, staţiunea în care Martha îşi petrecea de obicei primele două săptămâni ale anului, a fost o adevărată binecuvântare, după atmosfera încărcată emoţional de la Londra; de asemenea, i-a dat posibilitate Marthei să-si termine o serie de articole pentru *The Saturday Evening Post,* o preţioasă sursă de valută forte, în acele vremuri. Antoine - care, spre furia sa, fusese transferat de la Madrid - a stat cu ea o săptămână la Bagnoles şi a fost un izvor de amuzament, cu poveştile sale despre cele ce se petreceau la Bucureşti, la curtea lui Carol II, şi despre „incredibila prostie" a Serviciului Secret Român, care nu reuşise să afle până atunci cât de important era el, atât pentru ei cât şi pentru ţară. , •:„ ;,..-;, .;.>•„ „ :

Martha avea acum patruzeci şi şapte de ani. Nu mai era „femeia-fioare" de pe vremea lui Beauvau-Craon sau Jouvenel, nici romantica şi eterica „Smaranda" din timpul războiului, dar era încă o femeie frumoasă şi atrăgătoare, de mare eleganţă, care făcea imediat impresie. „Din momentul în care intra în încăpere, ştiai imediat că e *cineva*[1]*',* scria Alfred Fabre-Luce, unul dintre admiratorii ei, într-un profil contemporan. Cu toate că silueta îi fusese afectată de efectele inerente unei operaţii de histerectomie pe care o suportase cu nouă ani înainte, ochii - cel mai de preţ bun a) ei - îi rămăseseră extraordinar de expresivi. Vocea - cu atrăgătorul ei accent străin când vorbea englezeşte - era dulce şi convingătoare; excela în continuare în arta conversaţiei, îmbrăcată mai ales de Chanel - care crea haine special pentru ea - cu bijuterii şi blănuri superbe, Martha era una dintre cele mai fotografiate şi comentate femei ale acelei perioade. Multora le era greu să creadă că această „creatură superbă", cum o descrisese Fabre-Luce, petrecea zilnic ore întregi izolată de lume, scriind. Când s-a apucat de ceea ce a numit „proiectul unei vieţi", *Nimfa Europa,* Martha nu avea nici cel mai mic dubiu că creativitatea ei artistică era la apogeu. Flatată că este obiectul unei adoraţii romantice din partea premierului britanic, resemnată în faţa escapadelor sentimentale ale infidelului său soţ - de care a rămas însă mereu profund ataşată - şi fericită de familia tot mai numeroasă a fiicei sale, Martha considera că viaţa e plăcută şi sigură. O mare parte din acest sentiment se

datora Mogoşoaiei, care continua să fie marea bucurie a vieţii ei. Nu era vorba numai de o încântare estetică, ci servea şi ca centru pentru ideea de unificare a Europei. *„Eu* sunt acul prin care trec filamentele şi firele Europei noastre dezbinate, pentru a fi împletite într-un singur şnur", îi plăcea Marthei să le spună prietenilor săi, când o felicitau pentru o întrunire internaţională reuşită care avusese loc la Mogoşoaia.

Martha şi-a petrecut toamna la Posada, ocupându-se de refacerea şi replantarea teraselor de flori din jurul casei, cu ajutorul unui grădinar englez, în acelaşi timp, lucra la *Râsul unei naiade,* o selecţie de povestiri care urma să fie publicată la Paris, la începutul anului următor, în *Illustration.* Scrisorile lui MacDonald soseau şi aici. Era la palatul Balmoral, în Scoţia, pentru obişnuita vizită pe care premierul o face regelui la început de an. Plicul cu sigilii roşii şi coroană regală a produs senzaţie la minusculul oficiu poştal din Comarnic şi a fost predat de însuşi poştaşul oraşului, sosit cu bicicleta. Pe cele patru pagini groase de hârtie regală, mărunt liniate, premierul îşi dăduse frâu liber romantismului: şi-o imagina pe Martha intrând în zbor, în camera sa de la Balmoral, ..pe o rază de lună, într-o caretă fermecată, trasă de patru lebede de la Posada." După care continua: „Magia 'urnii s-a manifestat puternic în jurul meu şi al dumitale... Ai intrat impunătoare în camera mea, cu lebedele şi pisica, şi ai produs senzaţie... La plecare, te-ai strecurat pe 9aura cheii şi ai lăsat în urmă câţiva fulgi de lebădă, pe care îi voi păstra în amintirea vizitei dumitale. I-am

învelit în hârtie de mătase şi am spus cu dragoste «noapte bună»."

Această stare de spirit poetică a continuat şi după ce MacDonald s-a întors în Downing Street, la sfârşitul toamnei. In scrisoarea din 20 octombrie 1933, scria: „Vai, cum mă faci să tremur, lebădă fermecată! Contempli minunăţii la care nici nu se visa pe vremea filozofiei lui John Knox. Eşti patroana drumurilor spre vis şi nimic nu ţi se împotriveşte! Ce lume! Mă faci să îmi imaginez că Germania nici nu există şi că totul e numai fericire şi bucurie."

în universul fanteziei premierului există trei personaje imaginare: doamna Grijă şi domnişoara Corvoadă - care par să-i controleze viaţa de zi cu zi - şi domnul Atenţie, care este deosebit de sensibil la farmecul Marthei. „Domnul A. va şti imediat dacă desenul pe care mi l-ai trimis [o parte din scrisorile Marthei erau însoţite de schiţe] este rodul magiei - dacă nu, nu se va ridica în faţa lui să-i acorde omagiile sale... îi place la nebunie atitudinea mândră în care îl prezinţi în desene... Ai idee cât de mult îi plac aceste desene şi farmecul lor?"

După ce îşi exprimă dorinţa de a fi cu ea şi furia împotriva împrejurărilor care îl împiedică, MacDonald îi spune cât de mult l-a afectat scrisoarea în care Martha se descria „scăldându-se goală în lumina lunii"; se imaginează alături de ea: „Aş pune o floare pe capul domnului A., ca o scufie de noapte, si dumneata ai râde de înfăţişarea lui absurdă!"

Au fost amanţi? E o întrebare la care nu se va & niciodată răspuns, în mod sigur, în visele lor, au fost-

^Azi-dimineaţă m-am trezit la cântatul cocoşilor şi dom-
nul A, era în formă, în poziţie de «drepţi»; m-am întristat
că ziua nu a fost ca noaptea şi că domnul A. nu purta
inel." Pe vremea când scria cele mai pătimaşe scrisori,
premierul se apropia de şaptezeci de ani şi era cu două-
zeci şi cinci mai în vârstă ca Martha; sănătatea îi era
şu-
bredă, iar efortul cerut de funcţie îl epuiza. Dacă ar fi
pu-
tut pleca mai mult timp din Downing Street, dacă circum-
stanţele ar fi fost mai relaxate, dacă ar fi putut merge la
posada - un loc pe care îl adora - sau dacă s-ar fi putut
odihni într-un loc neutru, poate că lucrurile ar fi stat alt-
fel; muntenii nu îmbătrânesc ca ceilalţi oameni. Oricum,
nu se poate pune la îndoială că principesa română a
fost atrasă de el şi că el a iubit-o cu adevărat. Acesta
este şi motivul pentru care permanentul du-te-vino în
care trăia Martha îl deranja. „Mă uimeşti cu inconstanţa
asta a dumitale, în privinţa locului în care stai. Am crezut
că eşti la Mogoşoaia; mi-am trimis lebedele să zboare
acolo şi tot acolo mi-am trimis şi gândurile. Dar scriso-
rile mele au găsit uşa principală închisă şi nimeni nu
clădea ordine în saloane, nici nu se rezema de sofalele
princiare... Sperasem că măcar vei avea grijă să mi se
pregătească un culcuş confortabil, cu sticle de apă cal-
da şi miresme liniştitoare... Atunci aş fi putut uita cât de
nebuni sunt conducătorii Germaniei... Mă supără cu toa-
nele şi bufoneriile lor şi se răzbună pe mine pentru toate
câte le-am făcut, ţinându-mă departe de Mogoşoaia."
Dorinţa lui MacDonald de a fi cu Martha era adevărată.
Bărbat singuratic, aflat la apogeul puterii şi obişnuit să

conducă, era obligat să se prezinte permanent în public ca o persoană fără pată. A-şi petrece timpul liber în compania unei femei deosebit de inteligentă, bine-informată si frumoasă, în care avea mare încredere, trebuie 340
să fi fost pentru el o mare plăcere şi, în acelaşi timp, o relaxare. Când nu era cu ea, încerca să-si păcălească simţurile cu ajutorul lumii învăluite în ceaţa fanteziei, a imaginaţiei celtice. Marea majoritate a scrisorilor trimise Marthei - una sau două pe săptămână, timp de şapte ani - stau mărturie devotamentului faţă de ea.

Dar Martha? Pentru ea, MacDonald era mai înainte de toate prim-ministrul unui mare imperiu, a cărui dragoste o flata si îi confirma încă o dată credinţa că este „Egeria Europei". Ca bărbat însă, o fascina. Spre deosebire de „marii" ei prieteni englezi, MacDonald avea o provenienţă umilă - un om care s-a ridicat prin propriile puteri, cu gusturi simple. Cu toate acestea, a fost un companion încântător, un om al studiului şi un orator remarcabil. Şi mai era şi foarte frumos. Dar, mai presus de toate, a fost prim-ministrul în mâinile căruia se aflau pârghiile puterii, iar pentru Martha, puterea a fost cel mai mare afrodiziac.

T

tu'i .r <i ;

XIV

!"«

i^ci i . t

Implacabilul drum spre *război* i ,^1

|*Anii '30 se apropiau de sfârşit şi lumea o pornise inexorabil spre război, în viaţa Marthei, zborul cu avionul a trecut pe primul loc în rândul pasiunilor sale. Trecuse deja ceva timp de când Şir Philip Sassoon îi pusese ia dispoziţie avionul personal, pentru a circula mai uşor între Paris şi Londra; acum, când George ocupa prestigioasa funcţie de preşedinte al Federaţiei Internaţionale de Aeronautică, avea ocazia să facă zboruri mai lungi, spre locuri pe care nu le vizitase niciodată. „Nu am petrecut în toată căsnicia noastră atâta timp împreună, cât petrecem acum şi, totuşi, e trist că asta nu ne apropie mai mult", îi scria lui Antoine. „Mai mult, recent, George si-a găsit o altă amantă."

Jurnalele Marthei din această perioada descriu diverse călătorii pe calea aerului, în primăvara lui 1934, se aflau în Libia, la Cupa de Aur a Aviaţiei, ca invitaţi ai mareşalului de aviaţie Italo Balbo, erou al Forţelor Aeriene Italiene şi prieten apropiat al lui Mussolini. în timp ce George era ocupat cu conferinţele, Martha a vizitat Leptis Magna, pe care arheologii italieni tocmai o scoteau la lumină. Cu tot ecoul său de imperiu persan, 9i"andoarea ruinelor romane si arcurile lui Septimius

Severus, Marthei i s-a părut „un loc bântuit". Mai înainte fusese Egiptul; pe urmă Atena şi din nou Roma, unde soţii Bibescu fuseseră primiţi în audienţă particulară de papa Pius XI. După aceea, Martha îi făcuse o vizită fostului rege al Spaniei, Alfonso XIII, care trăia acum în exil, la Roma - „neschimbat, fără să se plângă, doar un pic dus pe gânduri, câteodată."

în toate călătoriile aeriene pe care le-a făcut, Martha şi-a notat cu grijă impresiile, în caietul verde pe care-l purta permanent cu ea. Sunt interesante, pentru că dezvăluie un aspect al talentului Marthei care nu iese întotdeauna la suprafaţă, în cărţile sale. Cum marea majoritate a zborurilor se făceau pe vremea aceea la joasă altitudine, putea să descrie peisajul de sub ei, să noteze jocul de lumini al norilor şi varietatea orizonturilor mereu schimbătoare, într-o notă din jurnal, datată 27 septembrie 1933, Martha remarcă ce norocoasă este că trăieşte în perioada când zborul cu avionul e încă în faşă şi omul poate trăi experienţa „binecuvântatului simţ al mirării - senzaţiile proaspete şi virgine, ca într-o stare de graţie", pe care le compară cu senzaţia ce o ai când eşti îndrăgostit pentru prima oară. „Mă simt de parcă zborul cu avionul ar fi fost inventat special pentru mine", adaugă cu o oarecare lipsă de modestie, de care, de altfel, contemporanii ei o acuzau uneori.

în acest timp, evenimentele funeste şi prevestitoare de rău se succedau cu repeziciune. In timp ce se aflau la Cairo, în prima săptămână a anului 1934, Martha ş\ George au primit vestea asasinării lui Ion Duca - cel

vechi prieten al Marthei - de către membrii Gărzii de Fier a lui Corneliu Codreanu. Unu! din puţinii politicieni incoruptibili rămaşi în România, liberal de stil occidental şi proaspăt numit prim-ministru de regele Carol II, Ion Duca îşi făcea probleme din cauza puterii tot mai mari a Gărzii de Fier- organizaţie pro-germană şi antisemită al cărei crez era violenţa maximă (Codreanu îl împuşcase de curând pe prefectul de laşi, pe care îl acuzase de atitudine pro-semită.) Obiectivul organizaţiei era transferarea tradiţionalei loialităţi a României faţă de Franţa către Germania hitleristă. Când a acceptat funcţia de premier, Duca i-a cerut regelui permisiunea de a scoate Garda de Fier în afara legii. „Nu pot guverna România dacă nu am control asupra Gărzii de Fier şi există pericolul anarhiei", i-a spus regelui şi a dat ordin de arestare a lui Codreanu şi a prozeliţilor săi. După nici două săptămâni, Duca a fost împuşcat de unul din membrii Gărzii de Fier, pe peronul gării din Sinaia. La procesul ce a urmat, ucigaşul a declarat că nu are nici un fel de remuşcări pentru că I-a ucis pe „prietenul evreilor". Pedeapsa a fost uşoară, iar regele Carol, etalând o lipsă totală de demnitate morală, a continuat să subvenţioneze Garda de Fier. Peste opt ani, tot legionarii vor duce la căderea regelui.

Profund zguduită, Martha şi-a scurtat şederea în Egipt şi a revenit în ţară, pentru a asista la înmormântarea lui Duca.

La Paris, unde a ajuns la începutul lui martie, pe străzi era agitaţie mare, începută de Frontul Popular, de

aripă stângă; guvernul lui Camille Chautemps căzuse şi - în permanentul joc al funcţiilor - Paul Boncour fusese numit ministru al Armatei. Scriindu-i Marthei, pentru a-i mulţumi că îi trimisese *Talleyrand,* al lui Duff Cooper, MacDonald remarca: „Situaţia din Franţa este foarte periculoasă pentru întreaga Europă; de ce continuă? Francezii, americanii şi nemţii ne condamnă la nelinişte si nenorociri. Bunăvoinţa şi consideraţia ar putea uşor aduce pacea."

Pe 30 iunie 1934, în timpul „nopţii cuţitelor lungi", maiorul Ernst Rohm, şeful SS-ului - omul care a contribuit cel mai mult la ascensiunea lui Hitler la putere - a fost arestat lângă Munchen, împreună cu însoţitorii săi homosexuali; i s-a dat un revolver şi i s-a ordonat să se împuşte. A refuzat, dar a fost împuşcat a doua zi dimineaţă, la ordinul lui Hitler. De-acum fuhrerul era liber să facă ce vroia. Trei săptămâni mai târziu, cancelarul Austriei, Dolfuss, era asasinat la Viena, după care a avut loc lovitura de stat nazistă din Austria, anticipând invadarea de peste patru ani. Lista nenorocirilor a continuat cu moartea regelui Alexandru al Iugoslaviei - soţul lui Mignon - care, aflat în vizită oficială în Franţa, a fost împuşcat la Marsilia, de un terorist croat, în timp ce mergea cu maşina alături de ministrul francez al Afacerilor Externe, Louis Barthou. In sfârşit, în decembrie, Serghei Kirov - membru al Biroului Politic şi secretar de partid al Leningradului - a fost găsit mort pe unul din coridoarele palatului Smolnâi din Leningrad. Moartea sa a fost semnalul începutului terorii staliniste din Rusia. Fusese, într-adevăr, un an foarte prost. : -

Martha a vizitat din nou Anglia spre sfârşitul primăverii, când a petrecut un weekend prelungit la Chequers, împreună cu premierul. „Am ajuns să cunosc Chequers ca pe propria palmă", scria cu mândrie în jurnal. Se obişnuise să fie trezită la 8 a.m., de vocea lui MacDonald care îi ura „bună dimineaţa" şi aranja programul zilei. S-au întors la Londra în duminica următoare, „singuri în maşina albastră a premierului". Marţi, Martha şi-a petrecut după-amiaza în Camera Comunelor, la Ora întrebărilor, ascultându-i pe miniştrii guvernului si „admirând profilul tânărului Anthony Eden, care stătea în primul rând". După ce a luat prânzul cu Duff Cooper şi a fost la teatru cu Philip Sassoon, unde au văzut *Nimfa constantă,* s-a întors la Paris cu avionul personal al lui Sassoon, „plin de trandafiri, lalele şi frezii."

în primăvara acelui an, Martha a pornit într-o nouă aventură. Dându-şi seama că i-ar trebui ani buni pentru a termina opusul său autobiografic *Nimfa Europa* şi având nevoie de mai mulţi bani pentru ca ea şi George să poată să trăiască în stilul lor (restricţiile valutare din România îngreuiau extrem de mult transferurile de bani), a hotărât să scrie o serie de romane uşoare, destinate publicului larg („lumea *midinetelor").* Ideea i-a venit la un prânz literar, la Paris, când cineva a citat un dicton al lui Flaubert: „Un scriitor adevărat trebuie să fie în stare să scrie romane populare, înţelese de un număr cât mai mare de cititori." Aşa că s-a hotărât să încerce. Nedorind să-si „demonetizeze" propriul nume, şi-a ales Pseudonimul Lucile Decaux; spre surprinderea ei, încer-

carea s-a bucurat de un succes imens. De sub pana Lucilei Decaux au ieşit câteva romane istorice: *Katia,* povestea soţiei morganatice a lui Alexandru II, *Ecaterina Dolgoruki,* roman pe baza căruia s-a turnat şi un film; *Maxi m i Han şi Charlotte ai Mexicului; Loulou,* o relatare fictivă a vieţii fiului lui Napoleon III, care a fost ucis în Africa în lupta împotriva zuluşilor; şi *Trista poveste a lui Napoleon şi a Măriei Walewska,* o poveste fantezistă şi romantică despre una din iubirile lui Napoleon. Cărţile au fost vândute în tiraje foarte mari, dar nu au fost niciodată recenzate, iar Martha nu a admis niciodată cu uşurinţă că este autoarea lor. într-o zi, la o acţiune de caritate cu vânzare, care a avut loc pe la sfârşitul anilor '30, s-a amuzat chiar, etalând alături cărţi de Martha Bibescu şi de Lucile Decaux; a observat că ale Lucilei se vindeau rapid, în timp ce cele ale Marthei lâncezeau pe masă. Nu era genul ei de public.

Pentru a câştiga preţioşii dolari americani, Martha a continuat să scrie articole pentru *The Saturday Evening Post,* comentând evenimentele curente; de asemenea, publica regulat în parizianul *L'Illustration,* în care o serie intitulată *Egalitate* i-a adus 25.000 de franci - echivalentul a circa 10.000 de dolari de astăzi.

Ca de obicei, a petrecut cea mai mare parte a verii la Posada, primind din când în când vizita unor prieteni cu care discuta deprimantele veşti politice. Vechiul său prieten, mareşalul Lyautey, a murit în iulie, în aceeaşi săptămână cu Hindenburg. „Giganţii părăsesc scena", nota Martha pe 31 iulie. „Oare cine se va ridica împotriva lui Hitler?"

Martha, care nu a fost niciodată o mamă prea grijulie - era mult prea tânără când a născut-o pe Valentina - găsea acum o plăcere deosebită în a fi împreună cu Ion-Nicolae Ghika, nepotul său de şase ani. îi citea cărţi, îl învăţa să călărească şi să joace crochet. Călăria este un sport în care a excelat întotdeauna; arăta minunat, pe când călărea un cal înşeuat pentru doamne pe cărările din pădurile din jurul Posadei, în acel colţ îndepărtat al Europei, viaţa era încă paşnică şi liniştită; seninătatea acelor zile de vară i-ar fi rămas netulburată, dacă eternele probleme ale mariajului său nu ar fi bântuit-o din nou.

Elena Leonte, noua amantă a lui George pe care Martha o poreclise „La Toboso", după un personaj al lui Cervantes, din *Don Quijote,* a fost de departe cea mai formidabilă adversară din cele pe care le avusese până atunci. Inteligentă, educată, soţia unui doctor din Bucureşti şi ea însăşi studentă la medicină, femeia era hotărâtă să se mărite cu George şi să devină prinţesă Bibescu. Dar, până atunci, pretenţiile financiare extravagante pe care le avea îl ruinau pe George. Pentru Martha era greu să lupte cu ea. „Pare să-l ţină cu o putere sinistră", îi scria Martha abatelui Mugnier, la care apela întotdeauna în momentele dificile. „George e tot mai nervos - chiar crud. Vă rog, rugaţi-vă pentru mine."

Ceea ce Martha nu reuşea să-şi recunoască sieşi este faptul că schema pe care o stabilise cu ani în urmă Pentru mariajul lor încetase să-l mai satisfacă pe Geor9e, care avea acum cincizeci şi ceva de ani şi se afla la

începutul unei boli care, peste şase ani, îi va aduce moartea. Bărbatul avea nevoie de o însoţitoare permanentă, mai ales de una care să ştie cum să se poarte cu el în timpul crizelor recurente de depresie. Martha, pe care lumea o considera atât de admirabilă, fusese de-a lungul anilor doar o prezenţă sporadică alături de el. Altădată, lui George îi convenise situaţia, dar, în ultimul timp, începuse să-şi dorească mai mult. La Toboso era destul de inteligentă pentru a simţi asta. Şi totuşi - ce altă femeie ar putea-o înlocui pe Martha? Şi cine i-ar mai scrie discursurile de la conferinţele aeronautice?

Adevărul a ieşit la iveală în toamna aceea, când George a primit o invitaţie la o întrunire a Federaţiei Internaţionale de Aeronautică, la Washington. Erau aşteptaţi să participe George Bibescu, în calitate de preşedinte, şi Louis Bleriot, ca reprezentant al Franţei, împreună cu soţiile.

Pe 27 septembrie 1934, soţii Bibescu si Bleriot s-au îmbarcat la bordul navei *Paris,* cu destinaţia New York. Martha şi-a găsit cabina plină de flori de la tot felul de admiratori. In jurnal a scris că, în cea de-a treia zi a voiajului, se vor întâlni cu *Nova Scoţia,* la bordul căreia MacDonald şi Ishbel se întorceau în Anglia, din Canada. Spre încântarea ei, în acea dimineaţă, a primit o telegramă: „Lebedele de pe Nova Scof/aîţi urează călătorie plăcută". „Ce credincios îmi este - si ce scump", se confesa Martha în jurnalul său.

Paris a ancorat la cheiul de pe strada West Fifty-third, într-o după-amiază caldă şi însorită de octombrie. I[n]

faţa călătorilor se întindea panorama strălucitoare a New Yorkului, pe care cei patru vizitatori o vedeau pentru prima oară. Când reprezentanţii presei au urcat la bord pentru a-i lua un interviu lui George, unul din ei a întrebat dacă Martha este autoarea romanului *Cathefine Paris,* succesul literar al sezonului. „Ar fi fost mult mai bine pentru cartea dumneavoastră, dacă aţi fi venit singură, şi nu în calitate de soţie", i-a spus reprezentantul lui *New York Herald Tribune".* „De ce nu divorţaţi acum, pe loc?" în lumina orbitoare a aparatelor de fotografiat, Martha a răspuns zâmbind: „Păi, ştiţi, soţul meu şi cu mine suntem căsătoriţi de pe vremea când eram foarte tineri, ceea ce înseamnă un timp îndelungat, aşa că ne-am obişnuit unul cu celălalt" - un răspuns rapid, care însă rezuma cu mare acurateţe situaţia lor.

Au fost cazaţi la hotelul Waldorf-Astoria, unde luxul camerelor de baie a impresionat-o în mod deosebit pe Martha. Copleşită de invitaţii din partea reprezentanţilor americani ai Federaţiei de Aeronautică şi a matroanelor din înalta societate a New Yorkului, Martha abia dacă a avut timp să viziteze Metropolitan Museum, pe care dorea de mult să-l vadă. New Yorkul a încântat-o cu „splendoarea sa gotică". „E un nou Babilon, format din Chartres, Amiens şi Bourges", scria în jurnal. Au luat cina cu familiile Vanderbilt şi Otto Kahn, la Boston au stat la familia Cabot şi au luat ceaiul cu preşedintele şi CLI soţia acestuia, doamna Roosevelt, la Casa Albă. Dar cei trei oameni care au impresionat-o pe Martha în mod Deosebit - pe care i-a descris în *Imagini din Epignal,*

cartea sa de profiluri - au fost Alice Longworth, fiica lui Theodore Roosevelt, şi Charles şi Anne Lindbergh.

Când Martha vizita Statele Unite, Alice Longworth tocmai îşi publicase cartea de memorii, *Ore de vârf,* şi era una dintre cele mai cunoscute şi admirate femei din America. Fiica unui preşedinte extrem de popular, avea - după cum i-a explicat Marthei - o curiozitate înnăscută faţă de oameni, lucru care impresiona în mod deosebit, când primea oaspeţi alături de tatăl său. Foarte activă politic, deşi era o republicană de neclintit - dezaproba politica „celeilalte ramuri a familiei, cea de la Casa Albă" - avea rarul talent, după cum remarca Martha mai târziu, de a pune în umbră pe toţi cei din încăperea în care se afla, doar prin forţa personalităţii sale. „In mod sigur, nu o preocupă îmbrăcămintea", îşi amintea Martha. „De câte ori am văzut-o, a purtat aceeaşi rochie gri, iar cocul de la ceafă, demodat, cu care se pieptăna nu se potrivea deloc cu trăsăturile feţei. Şi totuşi, era întotdeauna înconjurată de oameni care îi sorbeau fiecare cuvânt. Am întrebat-o de ce nu candidează pentru Senat. Ochii albaştri şi limpezi, ca de copil, m-au privit pătrunzător. «Ştiu să fac conversaţie, dar nu şi să ţin discursuri. Talentul acesta îmi lipseşte», mi-a răspuns."

Cât a stat Martha în Statele Unite, s-au văzut de câteva ori. Alice Longworth a luat-o pe Martha într-o excursie pe Hudson în sus, să-i arate proprietatea familiei sale, şi au petrecut un sfârşit de săptămână la Oyster Bay, în Long Island. „Alice m-a făcut să înţeleg America", scria Martha în profilul lui Alice Longworth.

^S-ar putea *să* fie o înţelegere unilaterală - la urma urmei, Alice este o aristocrată - cu toate acestea, îi voi fi întotdeauna recunoscătoare pentru ce mi-a arătat."

în ultima zi petrecută la New York, soţii Bibescu au luat prânzul cu doamna Harry Guggenheim, acasă la aceasta, în apartamentul cu vedere spre Central Park, de pe Fifth Avenue. Anne şi Charles Lindbergh - care tocmai se întorseseră dintr-o călătorie cu avionul de aproape şaptezeci de mii de kilometri, peste patru continente, făcută cu scopul de a studia dezvoltarea în viitor a rutelor aeriene - au participat şi ei. Cu câteva luni înainte, poliţia reuşise, în sfârşit, să-l aresteze pe Bruno
Hauptmann şi îl identificaseră ca fiind asasinul băieţelului lor.

Când sosiseră la New York, George îi spusese Marthei cât de nerăbdător era să-l întâlnească pe eroicul aviator, dar Martha reuşise să-l convingă să-l lase în pace. Şi, iată, acum erau aici, la această mică petrecere. „E înalt, blond, iar ochii albaştri sunt puţin distanţi", remarca Martha. Şi-a adus aminte de sosirea lui Lindbergh pe aeroportul Le Bourget, la 21 mai 1927. (Zburase cinci mii de kilometri, în treizeci şi trei de ore şi jumătate); de felul uluitor de modest în care apăruse în faţa mulţimii care îl aplauda frenetic. „Sunt Charles Lindbergh", spusese şi înmânase oficialităţilor franceze scrisoarea de identificare. Martha şi-a spus că nu i se părea Prea mult schimbat, faţă de fotografiile pe care le vă-
[2]use în acea vreme; atunci i se păruse că arată ca un tânăr zeu scandinav iritat de presă. „Şi acum e destul de

timid, însă, când se uită la soţia sa, privirea i se luminează. Dar ea - cum să o descriu? E minionă şi graţioasă şi formidabil de curajoasă. Curajul ei desfide orice imaginaţie. Şi-a urmat soţul în carieră, i-a învăţat meşteşugul, a îmbrăţişat vocaţia lui, iar acum îi împărtăşeşte religia - zborul, în faţa tragediei pe care au trăit-o, alte femei ar fi cedat nervos; Anne Lindbergh s-a ridicat deasupra ei, şi-a găsit consolarea în scris şi, mai ales, în a fi alături de soţul său. îl însoţeşte în toate călătoriile. Sunt perechea universal perfectă."

La masă, în decursul conversaţiei, Lindbergh si-a expus punctul de vedere asupra viitorului rutelor aeriene. Când George a amintit de dificultăţile create de ceaţă, în zona insulelor Azore, Lindbergh a prezis că, în curând, ceaţa va înceta să mai fie o problemă, pentru că „în viitor, vom avea instrumente cu care vom zbura chiar şi în stratosfera, acolo unde spaţiul nelimitat are culoarea safirului şi unde vremea nu ne va afecta. Vom putea zbura de la Paris la New York şi înapoi, într-o singură zi", le-a spus incredulilor săi ascultători. Dacă ne luăm după jurnalul Marthei, aceste cuvinte au fost rostite în noiembrie 1934, cu treizeci si şase de ani înainte ca primul avion Concorde să decoleze.

înainte de a părăsi America de Nord, Martha a făcut o călătorie la Toronto, pentru a ţine o prelegere la clubul femeilor, prelegere care a avut ca subiect literatura franceză din perioada de după război. A fost un real succes; Martha, care nu mai ţinuse niciodată o prelegere, a considerat-o o experienţă stimulatoare si un excelent mod de a câştiga bani. îsm< j« «-•:

Pe 11 noiembrie, soţii Bibescu s-au îmbarcat pe *Ile de France* şi au pornit spre casă. Oceanul a fost agitat şi Martha şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului în cabină, revizuindu-şi notele şi impresiile făcute de Lumea Nouă. Când s-a trezit în prima dimineaţă pe mare, a zâmbit încântată - primise o telegramă de la Ramsay MacDonald, de la Londra; „Lebedele îţi urează călătorie plăcută".

în apartamenul din Ile St. Louis o aştepta un munte de corespondenţă, în care era şi un teanc de scrisori de la MacDonald; tocmai se întorsese de la nunta ducelui de Kent cu prinţesa Marina a Greciei, „îmbrăcat de gală, cu gulerul şi galoanele de aur", îi văzuse, adunaţi la un loc, pe toţi regii şi reginele momentului, îmbrăcaţi cu tot ce aveau mai de preţ, „dar dumneata, regina Ţării Lebedelor, nu ai fost acolo", îi era dor să o vadă - nu numai să-i asculte impresiile despre *New Deal,* ci şi să afle ce haine noi îşi cumpărase şi „ce fel de aparate mai inventaseră americanii", îi scria că vechiul său prieten, imaginarul personaj, „doamna Grijă", îl cam supărase în ultimul timp", dar acum, că Martha se întorsese, „trebuie să dispară din peisaj".

Timp de o săptămână de la întoarcere, soţii Bibescu Şi-au reluat stilul de viaţă parizian. Apoi, grăbită de telefoanele nerăbdătoare ale lui Ramsay MacDonald, Mar-
a luat avionul spre Londra, pentru a petrece un sfâr-
de săptămână la Chequers, cu premierul şi Ishbel.
mijlocul lui decembrie şi la Londra era un frig pă-
trunzător. Oraşul era învăluit într-o ceaţă deasă. Nu se

întâmpla pentru prima oară ca Martha să fie recunoscătoare mantoului de zibelină rusească, pe care George i-1 făcuse cadou cu câţiva ani mai înainte, într-un acces de remuşcări, după una din escapadele sale amoroase. A ajuns la Londra la momentul potrivit. Tocmai se publica splendida traducere a lui *Alexandru cel Mare,* scris cu vreo douăzeci şi ceva de ani în urmă şi tradus acum de Enid Bagnold, sub numele de *Alexandru al Asiei.* Criticii au fost entuziaşti şi Martha şi-a dat din nou seama că scrisul era singura cale prin care se putea împlini. Nu avea nici o importanţă că *Nimfa Europa* urma să-i ia tot restul vieţii; era convinsă că, o dată cu descâlcirea atât de anevoioasă a complicatului arbore genealogic al familiei sale - ce îşi avea rădăcinile tocmai în Imperiul Bizantin - va găsi, în sfârşit, răspunsul la întrebarea „Cine sunt eu?" şi va contribui astfel la unirea diferitelor popoare ale Europei de Est.

între timp însă, premierul britanic avea nevoie de prezenţa şi consolarea ei. Martha l-a găsit deprimat şi obosit. Ishbel i-a spus că dorea foarte tare să renunţe la povara funcţiei, dar nu se putea hotărî să o facă, pentru că era tot mai convins că omenirea se îndrepta către un nou război, în cercurile politice de la Londra, se făceau dese speculaţii ale momentului când MacDonald va demisiona, dar Martha a fost foarte surprinsă când Margot Asquith - acum Lady Oxford - a luat-o deoparte în timpul unui dineu şi i-a sugerat să discute cu primul-mjnistru problema demisiei. „Te iubeşte şi te va asculta, i-a spus Margot. Spre cinstea ei, Martha nici nu a vrut sa

audă de aşa ceva. „Margot, ştii foarte bine că nu discut niciodată politică cu premierul", i-a spus. Răspunsul nu era întru totul adevărat, dar era singurul pe care îl putea da într-o astfel de situaţie.

în ianuarie 1935, în Valea Saarului - un bogat bazin carbonifer şi metalurgic, de mare importanţă strategică şi pentru proprietatea căruia existau dispute între Franţa şi Germania - s-a ţinut un plebiscit. Conform Tratatului de la Versailles, zona era administrată de o comisie a Ligii Naţiunilor. Cum votul a fost în favoarea Germaniei în proporţie de 90%, nu după mult timp Hitler a reocupat-o. „E trist că am stat cincisprezece ani în Saar şi nu am reuşit să ne facem plăcuţi", i-a spus abatele Mugnier lordului Lloyd, care în acea săptămână îi făcea o vizită Marthei, la Paris. „Uitaţi-vă la noi, Monsieur l'Abbe. Suntem în Irlanda de cinci sute de ani, şi cei de acolo încă ne urăsc", i-a răspuns, curtenitor ca întotdeauna, Lord Lloyd.

După ocuparea Saarului, Hitler a reintrodus serviciul militar obligatoriu - interzis prin Tratatul de la Versailles - şi, în urma lipsei de protest al Angliei şi Franţei, a început reconstrucţia masivă a armatei germane. Forţa tot mai mare a Germaniei a aruncat o umbră asupra Europei.

în apartamentul său de pe Ile St. Louis, Martha continua să aibă ca invitaţi o diversitate de oameni de stat Şi era mai convinsă decât mulţi alţii de starea de confuzie creată de neînţelegerile pe care le aveau asupra unei modalităţi de înfruntare a Germaniei, în Franţa, unde la putere era guvernul lui Pierre Laval, apetitul

pentru reînarmare era foarte mic; în Anglia, singurul care vedea clar situaţia era Churchill, iar Hitler avea mulţi admiratori chiar şi printre persoanele cu mare influenţă, ca cei din familile Londonderry, Astor, Geoffrey Dawson - editorul lui *The Times* - şi, bineînţeles, prinţul de Wales, viitorul rege Edward VIII. Jurnaliştii francezi îi spuneau Marthei ca Anglia era filogermană, în frunte cu prinţul de Wales.

MacDonald, care îşi dăduse deja seama de pericolul pe care îl reprezenta Hitler, a propus o întâlnire la Stresa, în Alpii italieni, între şefii de stat ai Marii Britanii şi Franţei, pe de o parte, si Mussolini, pe de alta, sperând să-l îndepărteze de Hitler. Scopul întrunirii era de a condamna reînarmarea Germaniei şi a reafirma principiile Ligii Naţiunilor.

La începutul lui aprilie, MacDonald i-a telegrafiat Marthei, înainte de a pleca din Londra, propunându-i să ia ceaiul la Ambasada Britanică din Paris, unde urma să facă escală. S-a întâmplat însă ca avionul premierului să aibă întârziere, din cauza cetii de pe aeroport, aşa că au avut timp doar să bea ceva. „L-am îndemnat să vizităm grădinile de pe Isola Bella din Stresa, dar, bineînţeles, a spus că nu are timp. Sărmanul de el!", îşi amintea Martha. Totuşi, peste o săptămână, când s-a întors de la ceea ce părea a fi fost o conferinţă încununată de succes, MacDonald şi-a făcut apariţia în apartamentul din Ile St. Louis, la ora şapte dimineaţa, pentru a lua micul dejun. Scriitorul Fitzroy Maclean, care pe vremea aceea avea douăzeci şi doi de ani şi lucra ca secretar-trei la Ambasada Britanică din Paris, îşi aducea aminte

cât de surprins a fost când, după ce, trimis cu noaptea în cap să-l întâmpine pe premier la Gare de Lyon, i se ordonase să meargă cu maşina în Quay de Bourbon, şi nu la Ambasada Britanică, unde MacDonald era aşteptat la micul dejun.

Martha a povestit această vizită, într-o scrisoare trimisă abatelui Mugnier: „M-am dat peste cap să pregătesc un mic dejun asemănător cu cel pe care îl ia de obicei la Chequers: grapefruit (greu de procurat în această perioadă a anului), ceai Early Grey, pâine neagră, miere şi ouă fierte moi. Ne-am aşezat la masa de lângă fereastră, chiar în clipa în care clopotele bisericii St. Gervais au început să bată ora opt. Părea foarte relaxat şi era evident că era încântat de rezultatul conferinţei. Regreta că nu a avut timp să viziteze celebrele grădini şi să admire păunii albi despre care îi povestisem. «Duc o viaţă de ocnaş», a spus. I-au plăcut priveliştea pe care o am de la fereastra mea şi tablourile de Boucher, de pe pereţi; pe urmă, m-a întrebat cât timp îi va lua să meargă pe jos până la Ambasada Britanică, I-am spus că o jumătate de oră. «Atunci, hai să mergem. O să fie plăcut să văd Parisul ca un simplu turist - măcar o dată!» Am urcat repede la etaj, mi-am luat pălăria şi am pornit pe Pont Louis Philippe, pe urmă pe chei, apoi am traversat spre Luvru, unde l-am făcut să admire Cour Carree. Eram urmaţi la o distanţă discretă de trei detectivi - doi francezi şi unul de la Scotland Yard. Am traversat spre Tuileries, apoi am pornit spre Place de la Concorde, unde ne-am oprit să ne bucurăm de privelişte şi, pe

urmă, ne-am continuat drumul spre Faubourg St. Honore. L-am lăsat la uşa ambasadei."

A doua zi dimineaţă, când Blanche Caniot, camerista Marthei, a citit în ziar că premierul britanic luase micul dejun cu Şir George Clarke, la Ambasada Britanica, a comentat: „Ziarele nu spun niciodată adevărul - niciodată".

O mare tristeţe pentru Martha a fost, m primăvara lui 1935 boala de ochi tot mai accentuată a abatelui Mugnier, care ducea la orbire. Eruditul şi sfântul bătrân şi în acelaşi timp, cel mai bun prieten, sfetnic şi confesor al Marthei se apropia de optzeci de ani; suportase deja o operaţie de cataractă, dar acum apăruse o afecţiune a nervului optic şi doctorii îi spuseseră că nu mai au cum să-l ajute. Verdictul a fost o lovitură cumplita pentru acest om profund independent, obişnuit să se afle în mijlocul evenimentelor, care îşi dedicase tot timpul liber de care dispunea citirii şi scrierii de scrisori, de la şi către „protejaţii săi spirituali". Când a aflat nefericita veste, Martha şi-a dublat efortul de a-l ţine pe abate *„\a* curent" povestindu-i toate bârfele politice, care îl încântau atât de mult. l-a găsit pe cineva care să îi citească şi când se afla la Paris, îl vizita în fiecare zi. „Ai dărui extrem de rar al prieteniei", i-a spus abatele, opinie împărtăşită şi de prietenii Marthei. ^

Prietenii în care putea avea încredere deplina ţ-au fost de mare ajutor Marthei în vara aceea, întoarsa Mogoşoaia, orizontul i-a fost din nou întunecat de nor aduşi de ostilitatea tot mai mare a lui George, ca şi °

permanenta sa proastă dispoziţie. „Nu a mai dormit acasă de aproape două luni", nota Martha în jurnal. „Vine aici numai dacă o invit si pe La Toboso. Cu toată canicula, îşi petrece tot timpul cu ea, la Bucureşti." Martha se consola cu notiţele pe care şi le făcea pentru *Nimfa Europa* şi cu planurile pentru o călătorie la Constantinopol, în toamnă. MacDonald, care era pe cale să demisioneze, i-a scris că, după ce va fi, în sfârşit, liber, va veni şi el la Constantinopol, „să o ajute în munca de cercetare". Ca şi lebedele, a rămas doar un vis, dar nevoia de Martha era evidentă.

La Londra se aniversa jubileul regelui George V si capitala era în sărbătoare. Premierul trebuia să-şi facă apariţia îmbrăcat în costumul oficial al curţii. „Trăiesc la Snowdown, cu robele şi tiarele lui, cu trenele si dantelurile lui, cu procesiunile şi festivităţile lui...", îi scria Marthei de la Chequers, pe 15 mai 1935. „Aseară mi-a luat extrem de mult timp să mă îmbrac... nu puteam deloc să potrivesc «moşii si babele». Când intra unul, ieşea celălalt şi era cât pe ce să las să-mi cadă tot veşmântul. Iar când, în sfârşit, am reuşit să le închei, costumul era prea strâmt, dar, deşi nu mă simţeam deloc în largul meu, arătam destul de prezentabil, fără prea multe protuberante - doar cât să trezesc interes... Data viitoare, când voi fi din nou nevoit să mă îmbrac aşa, trebuie, trebuie neapărat să fii lângă mine, să-mi arăţi cum să fac - mai ales cu ciorapii, ca să nu se mai desprindă de pantaloni. Of, de ce ai plecat în România Şi n>ai lăsat să mă descurc singur la Londra!"

Pe 7 iunie 1935, Ramsay MacDonald si-a dat demisia, fiind urmat în funcţia de prim-ministru de Stanley Baldwin. însemnarea din jurnalul său, din acea zi, e dureroasă: „Astăzi am murit." Totuşi, după audienţa pe care a avut-o la rege, s-a mai înveselit. „Aţi fost premierul care mi-a plăcut cel mai mult. Aţi menţinut demnitatea funcţiei, fără a vă folosi de ea", i-a spus George V, după care I-a rugat pe MacDonald să rămână în cadrul guvernului ca preşedinte al Consiliului Coroanei. Renunţarea la povara funcţiei de prim-ministru a constituit o traumă, dar a avut si compensaţii. MacDonald era acum mai liber şi îi putea scrie Marthei din căsuţa sa din Hampshire, fără teama că scrisorile îi vor fi deschise de „cârtiţele din Downing Street".

„Bineînţeles că mi-a părut rău să renunţ înainte ca treaba să fie dusă la bun sfârşit, dar asta nu se va întâmpla niciodată şi, oricum, pot pretinde pe bună dreptate că o bună parte din ea a fost terminată cu bine... Când ţi-am citit scrisoarea, norii s-au risipit. Acum nu mai sunt un suflet solitar, într-o lume deşartă. Vai, draga mea, acum am aici toată magia Lebedei... Nu pot exprima în cuvinte cât de tonifiantă a fost scrisoarea dumitale... Mai trimite-mi astfel de tonice. Acum eşti în siguranţă, pentru că nu mai există alt ochi, în afară de «Dl C.», şi nici altă inimă care să te iubească, în afară de a mea."

Dacă scrisorile Marthei erau un tonic pentru MacDonald, scrisorile lui, pe care Martha le aştepta cu nerăbdare,
au fost pentru ea un ajutor preţios, în vara aceea pe care

George a făcut-o atât de dificilă. Acesta aducea tot mai des vorba de divorţ, cu toate că şi-ar fi dorit - în ceea ce Martha numea „felul său de a fi, de copil răsfăţat" - să existe posibilitatea de a avea două soţii. „Ce e rău în bigamie?", l-a întrebat odată pe Antoine, în timp ce luau prânzul la Clubul Jocheilor din Bucureşti. „Mie mi se pare o idee de un bun simţ fantastic." „Tu ai practicat-o toată viaţa, aşa că ce vrei mai mult?", i-a răspuns Antoine.

„Ciudată viaţă am alături de George", ofta Martha în jurnal, după ce acesta îi ceruse să îl însoţească în septembrie la o întrunire a Federaţiei Internaţionale de Aeronautică, care avea loc în Dubrovnik, iar ea acceptase să meargă si să-i scrie discursurile. Pentru ea, Dubrovnik - sau Ragusa, cum se numea pe atunci - însemna multe amintiri frumoase: cu aproape un sfert de secol mai înainte, fusese acolo cu Emmanuel, iar mai târziu cu Beauvau-Craon. Aşa că, în timp ce George schimba puncte de vedere cu aviatori din treizeci şi trei de ţări, Martha a vizitat din nou frumosul oraş, s-a plimbat pe metereze şi a visat.

întorşi acasă, au fost întâmpinaţi încă de la aeroport de vestea că Italia invadase Abisinia. Aşa îşi ţinuse Mussolini promisiunile pe care i le făcuse lui MacDonald la Stresa. Dar acest eveniment - care urma să aibă grave consecinţe internaţionale - a fost pus în umbră când Martha a aflat vestea morţii lui Henry de Jouvenel. Fusese găsit zăcând pe stradă la Paris, după ce se pare ca suferise un atac de cord, în timp ce se întorcea acasă de la un dineu amical. Trecuseră luni de când Martha nu

se mai gândise la el, totuşi vestea a afectat-o profund.
L-a plâns, pentru că îi fusese un companion spiritual si
stimulator, dar şi pentru că fusese o parte a tinereţii sale.
„Am suferit când mă înşela, însă m-a făcut întotdeauna
să simt că trăiesc din plin", i-a spus lui Antoine, care îi
dăduse primul vestea despre moartea lui Jouvenel.
Marthei i s-a părut o coincidenţă ciudată că prietenul ei
fusese găsit mort la intersecţia străzii Gabriel cu
Matignon, locul pe care Jouvenel i-l sugerase pentru o
scenă din *Catherine Paris.*

Martha şi George, împreună cu Antoine şi soţia sa,
Elizabeth, ascultau ştirile la radioul proaspăt achiziţionat-
o noutate în Europa de Est, pe care servitorii o numeau
„cutia diavolului", în acea zi de octombrie, când vremea
era - după cum a descris-o Martha - „dulce ca mierea",
„cutia" transmitea scene frenetice de la Palazzo di
Venezia din Roma, unde mulţimea adunată striga
„Duce, Duce", aclamând invadarea Abisiniei. „M-a trecut
un fior", îşi aducea aminte Martha. Am ieşit din cameră
si m-am dus pe terasă, căutându-mi liniştea în peisajul
pe care îl iubeam atât de mult."

în aceeaşi.săptămână, MacDonald îi scria: „Scrisorile
dumitale sumbre m-au găsit într-o stare de spirit asemă-
nătoare. Nebunia Italiei mă dezamăgeşte şi mă umple

de dispe rare." JeaV; »—->^ '''

C ând a veni t iarn a şi lebe dele de la Mog oşo aia a^u plec at, Mart ha s-a urca t în Orie nt Exp ress şi a plec at la

T

Paris, aşa cum făcea în fiecare an, lăsându-l pe George în braţele lui La Toboso. Şi nu era pentru prima oară când se întreba dacă nu cumva face o mişcare greşită. Dar, după cum nota în jurnal, „nu e încă momentul unei explicaţii decisive - voi vedea."

în iarna aceea, la Paris, principalul subiect de conversaţie îl constituia idila dintre Wallis Simpson şi prinţul de Wales. Spre deosebire de Marea Britanie, unde situaţia era cunoscută de o parte relativ mică a societăţii, presa franceză şi revistele ilustrate abundau în relatări. Când, pe 21 ianuarie 1936, regele George V a decedat la Sandringham şi prinţul de Wales a fost proclamat regele Edward VIII, speculaţiile asupra unei eventuale căsătorii cu doamna Simpson au atins apogeul. Populara revistă franceză *Illustration* a rugat-o pe Martha să meargă la Londra în calitate de corespondent, pentru a fi de faţă la funeraliile fostului rege.

Din cauza vremii proaste, toate zborurile de pe Le Bourget fuseseră anulate, aşa că Martha a trebuit să se întoarcă şi să traverseze Canalul Mânecii cu feribotul, „în condiţii atroce". Dar, când era vorba de muncă, Martha se dovedea întotdeauna o profesionistă întreprinzătoare. Relaţiile pe care ie avea în Anglia i-au fost de mare folos - a obţinut permisiunea de a pătrunde în Westminster Hali, în seara când noul rege şi cei trei fraţi ai săi au făcut de gardă la catafalc, alături de ofiţerii din Brigada Curţii. A fost o experienţă emoţionantă. A doua zI Martha a fost prezentă la slujba din capela St. George din Windsor, unde cu greu şi-a făcut loc prin

mulţimea imensă care înfruntase vremea urâtă pentru a-si lua rămas-bun de la iubitul său monarh. A fost martoră la sosirea suveranilor străini, inclusiv a regelui ei, Carol al României. A admirat demnitatea şi forţa reginei-mamă şi l-a studiat cu atenţie pe noul rege care, deşi avea patruzeci şi doi de ani, ei i s-a părut a fi „în floarea tinereţii".

Articolul Marthei, intitulat *Cei patru fii ai regelui, a* fost bine primit de cititori, iar mai târziu, a făcut parte dintr-o colecţie de profiluri, publicat sub titlul *Pagini dintr-un calendar.*

Peste câteva luni, în timp ce se afla la Londra, Martha a luat cina acasă la Philip Sassoon, împreună cu regele Edward VIII şi doamna Wallis Simpson. Cu instinctul său de romancieră, şi-a format deja părerea că regele se va căsători cu Wallis. „Mai degrabă ar abdica, decât să se despartă de ea", i-a spus Martha amfitrionului său. La vremea respectivă, majoritatea englezilor erau de altă părere.

După cum reiese din jurnalul său şi din scrisorile adresate abatelui Mugnier, în primăvara şi vara lui 1936, Martha a fost foarte ocupată, primind vizite si călătorind între diverse capitale ale Europei şi Mogoşoaia. Pe 14 mai, în timp ce se afla la Roma, a auzit de la ambasadorul Franţei, care îi era prieten, că Ducele îşi exprimase dorinţa de a o vedea. „De ce?", s-a întrebat Martha. Un oficial italian i-a explicat că invitaţia se datora reputaţiei ei de scriitoare, convingerilor sale în legătură cu o Europă unită şi, nu în cele din urmă, frumuseţii sale.

Martha a descris întrevederea în jurnalul ei, pe data de 15 mai 1936:

„Văzut de aproape, arată ca Napoleon, sau cel puţin ca fratele acestuia, Jerome; are un ten palid, ca de alabastru. Te măsoară din colţul ochiului şi îşi dă tot timpul capul pe spate. Este mic de statură, chiar foarte mic - m-am simţit înaltă când am stat alături de el - dar capul este magnific, ca de animal, cu o gură imensă şi buza de sus foarte proeminentă. Mâna pe care mi-a întins-o era mică, moale şi caldă; mi-a ţinut mult timp mâna într-a lui şi mi-a sărutat-o de două ori. Prezenţa lui
are ceva magnetic, dar cred că asta se datpreşte faptului că faţa îi este văzută peste tot, pe afişe, întrevederea
a durat puţin şi nu m-am putut lămuri de ce a vrut să mă cunoască. «Spuneţi-le prietenilor dumneavoastră că m-aţi găsit calm şi logic şi că doresc pacea, indiferent de ce cred ei despre acţiunile mele.»"

Martha le-a împărtăşit prietenilor săi politici din Londra şi Paris impresiile ei despre Duce, dar întrevederea nu a ajutat-o să scape de presentimentele funeste pe care le avea.

în iunie, Martha se afla din nou la Mogoşoaia, dând recepţii pentru Federaţia Internaţională de Aeronautică. „Viaţa de aici e prea agitată pentru a fi pe placul meu", îi scria abatelui Mugnier. „Dar, după toate aceste festivităţi, totul se va linişti; slavă Domnului că aceste cursuri
aviatice vor lua în curând sfârşit. A trebuit să dau un bal 'a Mogoşoaia, să comand focuri de artificii, să dau o Petrecere în stil veneţian, pe lac, şi un dineu pentru

două sute de persoane, care a avut loc în pivniţele frumoase şi răcoroase pe care Fortuny le compara cu Băile lui Diocleţian.Toate au mers bine, iar acum, când torţele se sting şi musafirii pleacă, mă pot gândi că voi rămâne, în sfârşit, singură, să ascult orăcăitul broaştelor şi să admir nuferii de pe iaz - ce creaturi înţelepte! îşi închid petalele la apusul soarelui si reapar pe luciul apei, o dată cu primele raze ale soarelui de dimineaţă."

Toamna, după ce s-au întors de la un alt congres aeronautic, ţinut de data aceasta la Atena, soţii Bibescu i-au avut ca musafiri la Mogoşoaia pe soţii Londonderry.

Marchizul de Londonderry, care îi urmase lui Thomson ca ministru al Aviaţiei în guvernul lui MacDonald, era cunoscut ca fiind un simpatizant al lui Hitler şi al Germaniei naziste, în apărarea lui se poate spune că, la vremea aceea, Marea Britanie nu avea nici voinţa, nici resursele, pentru a-şi construi o forţă aeriană puternică; aşa că singura reacţie - după părerea lui - era să fie prieteni cu Hitler, în care, din nu se ştie ce motive, avea încredere, lăsându-se convins de intenţiile paşnice ale fuhrerului.

La invitaţia lui Hitler, soţii Londonderry îl vizitaseră pe Goring imediat după funerariile regelui George V. Au fost trataţi ca nişte capete încoronate - duşi să vadă aeroporturi, şcoli, săli de conferinţă, să vadă zburând faimoasele avioane din escadrila Richthofen, să asiste la festivităţile organizate cu ocazia celei de-a treia aniversări a accederii lui Hitler la putere, să asculte emoţio-

pantele discursuri ale fuhrerului, să cineze cu Goring şi cu alţi înalţi oficiali nazişti. Au fost îndopaţi cu propagandă nazistă şi cu muzică de Wagner. De asemenea, au vizitat şi „admirat" Karinhall, superba „căsuţă" de vânătoare a lui Goring, aflată pe moşia acestuia de lângă Berlin, unde Goring a fost de-a dreptul comic, îmbrăcat în costum de vânătoare şi străbătând pădurea în pantaloni de piele şi cu o pălărie de vânător uriaşă. Conversaţia a fost plină de ură împotriva evreilor. E stupefiant că nişte oameni civilizaţi ca soţii Londonderry, cu tradiţii rafinate vechi de secole şi un simţ al umorului deosebit, s-au putut simţi bine în vulgaritatea de la Karinhall, printre antichităţile lui Goring, că s-au lăsat cuceriţi de prietenii nazişti ai acestuia, de complimentele ce le-au fost făcute şi de asigurările de prietenie dintre Germania şi Anglia. Şi mai surprinzător este schimbul de corespondenţă ce a urmat, în care Edith i se adresa lui Hermann Goring cu „Dragul meu Siegfried, pentru că dumneata eşti pentru mine întruchiparea unui Siegfried al timpurilor moderne." A reuşit chiar să insereze în această scrisoare „numai unt şi miere" diferite referiri la evrei care - după cum scria - „controlează, din nefericire, un important segment al presei britanice şi o face să fie ostilă faţă de Germania."

Pentru soţii Londonderry a fost un adevărat şoc când, pe 7 martie - la scurt timp după ce au revenit în Anglia - Cupele lui Hitler au intrat mărşăluind în Renania şi Germania a revocat unilateral Tratatul de Pace de la Locarno. Cu toate acestea, au continuat să corespon-

deze cu Goring şi cu alţi membri ai ierarhiei naziste, invitându-l chiar pe plicticosul Ribbentrop - ambasadorul nazist în Anglia - în casa lor din Londra şi la Mount Stewart, splendida moşie din Irlanda.

Martha a fost extrem de dezamăgită de prietenia soţilor Londonderry cu Goring şi, în timpul vizitelor pe care le-a făcut la Londra, a avut multe discuţii în contradictoriu cu „Charley", pe această temă; cu toate acestea, descendentul marelui Castlereagh si soţia sa erau o pereche foarte importantă si sosirea lor la Mogoşoaia, la începutul lui octombrie, a făcut vâlvă. Regele Carol, care îi cunoscuse la Londra, la înmormântarea lui George V, şi-a exprimat dorinţa de a organiza o partidă de vânătoare în onoarea lor, în străvechea rezervaţie regală a arhiducelui Rudolf de Habsburg (celebru datorită tragediei de la Mayerling) şi o croazieră pe Dunăre, la bordul iahtului său. Martha a oftat uşurată când George a hotărât să revină temporar în sânul familiei si să ajute la organizarea festivităţilor. „Toată săptămâna s-a purtat de-a dreptul fermecător cu mine", îşi amintea ea.

După cum era de aşteptat, „semisuveranii" au fost încântaţi de Mogoşoaia, s-au îndrăgostit de Posada („o fărâmă de Anglie, în îndepărtata Ruritanie", i-a scris Edith unei prietene), au fost duşi să vadă locuri pitoreşti şi s-au plimbat pe Dunăre cu iahtul regal. Pe o vreme splendidă, au vânat cerbi în Carpaţi şi raţe şi gâşte sălbatice pe lacurile de munte. Au plecat încântaţi de vizită. După ce i-a condus la aeroport şi şi-a luat rămas-bun, Martha s-a culcat, pentru a-şi reveni. „ G^!'

în aceeaşi seară, în timpul unei conversaţii amicale cu George, avută pe terasa de la Mogoşoaia, Martha a încercat să-i explice soţului său cât de nepotrivită era Elena Leonte pentru el. „Chiar dacă aş fi grav bolnavă şi nu aş mai avea decât şase luni de trăit, tot te-aş implora să nu te însori cu ea", i-a spus Martha. „Şi, chiar dacă
aş fi de acord să divorţăm, tot ne-ar lua ani întregi, pentru că eu sunt catolică. Spune-i să-l ţină bine pe soţul ei,
doctorul". George s-a uitat gânditor la ea şi a hotărât că acum avea un argument suficient de solid, pentru a scăpa de reproşurile amantei sale şi, probabil, de a avea parte de linişte şi pace.

Martha se afla la Mogoşoaia când a sosit vestea abdicării regelui Edward VIII. „în sfârşit, omuleţul a făcut-o",
scria în jurnal. „Ştiam că mai degrabă ar abdica decât să se despartă de ea", în aceeaşi seară, la un concert dat la Palatul Cotroceni, regina-mamă Măria - acum vizibil îmbătrânită şi foarte supărată de comportamentul vărului ei - i-a spus Marthei: „Mi-ar plăcea să-l plesnesc." Cu toate că nu era deloc de acord cu decizia ducelui de Windsor de a-şi părăsi ţara, Martha simţea că Măria nu avea dreptul să-l critice, pentru că propriul ei fiu, regele Carol, făcuse exact acelaşi lucru, cu opt ani înainte. -Presupun că România, ca şi marea majoritate a altor tari, vuieşte de veştile de la curtea noastră", îi scria ^amsay MacDonald Marthei, pe 10 decembrie 1936. «Personal, sunt mulţumit că pe tronul nostru stă acum

un alt monarh, mai patriot şi mai înclinat spre acte eroice. Dar, oricum, a fost o săptămână cumplită!" Când Martha l-a văzut la Londra, peste zece zile, MacDonald era într-o stare de spirit mult mai bună. „Noul rege este un scump", i-a declarat. „Ieri, a ordonat să se ţină Consiliul de Coroană cu o oră mai devreme, pentru ca eu să pot prinde trenul de Glasgow şi să ajung acasă la timp pentru Crăciun. Nu a fost un gest amabil?"

Pentru Martha, un eveniment care a pus de departe în umbră drama abdicării a fost naşterea unui alt nepot, la o clinică din Paris. A plecat din Londra pe 19 decembrie, după ce Valentina îi dăduse telefon că urmează să se interneze. De la aeroport, s-a dus direct ia spital, unde a aflat că al doilea nepot - un băiat grăsuţ si sănătos - venise deja pe lume. încă palidă şi cu faţa încadrată de pletele negre, Valentina i-a zâmbit fericită mamei sale.

Pentru familia Bibescu, apariţia acestui prunc a însemnat ceva absolut deosebit, pentru că era destinat să perpetueze dinastia gospodarilor din Ţara Românească. De când fusese operată la Paris, cu doisprezece ani înainte, Martha ştia că nu va mai putea avea copii; regreta nespus că nu fusese în stare să-i asigure lui George un moştenitor - băiat, în ziua căsătoriei sale cu Dimitrie Ghika, Valentina le promisese părinţilor săi că, în cazul în care va avea doi fii, „le va face cadou" pe cel de-al doilea, urmând ca acesta să poarte numele de George Bibescu şi să fie crescut ca moştenitor al familiei Bibescu. Acest obicei ciudat era foarte des întâlnit în

Balcani, unde multe familii de viţă veche erau ameninţate cu dispariţia, datorită nesfârşitelor războaie. Numele Bibescu trecuse deja de două ori până acum, la veri ai familiei, Brâncoveni sau Ştirbei; de data aceasta, un tânăr Ghika (care erau destul de mulţi) va deveni succesorul familiei Bibescu. Toate au fost bune şi frumoase până când, la trei zile de la naşterea micului George, Valentina a făcut temperatură mare; la scurt timp, era în pragul morţii. A fost replica exactă a bolii de care suferise Martha la Posada, după naşterea Valentinei. „Vino imediat; fiica noastră este în stare critică", i-a telegrafiat Martha lui George, aflat în România. Se simţea vinovată că o încurajase pe tânăra şi delicata Valentina să rămână din nou însărcinată. „E greşeala mea", îi scria abatelui Mugnier. „Pură vanitate din partea mea, pentru că eu însămi nu am fost în stare să mai nasc. Şi pentru asta, singura mea fiică, produsul inocenţei mele, care nu mi-a dat niciodată bătaie de cap, e pe cale să moară. La urma urmei, ce înseamnă un nume? Un ecou pierdut printre culmile munţilor din România - o iluzie pentru care, în mod sigur, nu merită să sacrificăm o viaţă."

Incertitudinea şi chinurile au durat aproape o lună. Până la urmă, spre sfârşitul lui ianuarie, Valentina a început încet-încet să-şi revină. Şi Martha, pe care boala fiicei sale o secase emoţional, a putut să-şi reia viaţa normală, adică să scrie.

Katia, povestea de dragoste a Katerinei Dolgoruki şi a ţarului Alexandru II al Rusiei, publicată cu doi ani mai

înainte sub pseudonimul Lucile Decaux, a stat la baza unui film care se turna atunci si m care rolurile principale erau interpretate de Danielle Darieux şi John Loder. Martha a primit suma de 100 000 franci, bani lichizi, care au ajutat-o mult să-şi rezolve problemele curente. „Cariera pe două fronturi" - cum îi spunea ea, funcţiona din plin. în timp ce continua să scrie varianta brută a *Nimfei Europa,* îi dicta secretarei sale povestea idilei mexicane dintre arhiducele Maximilian şi Charlotte, sub titlul *Amanţii himerici,* o fantezie istorică, scrisă oficial de Lucile Decaux si care s-a dovedit a fi, si ea, deosebit de profitabilă financiar.

Pe o cu totul altă linie a fost succesul literar de care s-a bucurat *Imagini din Epinal,* o serie de portrete: printre alţii, împărăteasa Eugenie, Alice Longworth, mareşalul Lyautey, Charles Lindbergh şi Charlie Chaplin. Cartea a fost publicată în primăvara lui 1937. Paul Claudel, care îi
devenise bun prieten, a fost încântat de ea. A încheiat o scrisoare lungă, plină de complimente, spunând: „Aş vrea ca, după ce am să mor, să revin pe pământ şi să mă uit peste umărul dumitale, cu speranţa că nu vei fi scriind necrologul, ci profilul meu... Scrisul dumitale îmi dă o senzaţie de plăcere profundă şi delicată."

în acelaşi an, în ianuarie, Martha şi-a sărbătorit cea de-a cincizeci si una aniversare. Nu era îngrijorată. „Să nu-ţi fie frică să îmbătrâneşti. Sunt mult mai fericită acum decât pe vremea când scriam *Alexandru Asia-*

f/cu/', i-a spus lui Ishbel MacDonald. Martha a descoperit bucuria de a fi bunică, ajutând la educaţia lui Ion-Nicolae. Acum avea un nou nepot, moştenitorul familiei Bibescu, pe care îl putea creste ca pe fiul pe care nu-l avusese; chiar se simţea destul de tânără pentru asta. Şi, într-adevăr, cu părul său minunat şi mersul vioi, dădea impresia de tinereţe. Din când în când, la Roma sau la Paris, descoperea că e urmărită de câte un admirator necunoscut, care dorea să afle cum o cheamă şi să-i aducă omagiile sale. „Singurul lucru pe care îl regret, când mă uit în oglindă şi văd ridurile din jurul ochilor, este că nu mai pot oferi aceeaşi plăcere estetică necunoscuţilor care mă privesc în tren sau în avion - aşa cum se întâmpla altădată, fără ca eu să fac ceva", i-a spus confidenţial unei prietene.

Au existat însă şi compensaţii. Chiar dacă frumuseţea i se ofilea, Martha avea acum celebritate şi linişte şi era stăpână pe propria-i viaţă. De asemenea, devenise un important canal de comunicare între ţara sa şi cercurile politice franceze şi britanice, în primăvara anului 1937, în timp ce era la Londra, Martha a găsit o cale de a sugera Ministerului Afacerilor Externe şi Curţii să-i trimită o invitaţie regelui Carol II, pentru o vizită oficială în Anglia. Şi această vizită a avut loc, spre marea satisfacţie a celor de la curtea română, pentru că a întărit Poziţia regelui faţă de Garda de Fier, al cărui scop era să facă din România un aliat al lui Hitler.

După Paşte, pe care l-a petrecut la Mogoşoaia împreuna cu fiica sa şi cu cei doi nepoţi, Martha a plecat la

Londra cu lon-Nicolae, acum în vârstă de nouă ani şi elev
la şcoala Ampleforth din Yorkshire. Invitată să stea la familia Londonderry în timpul ceremoniilor de încoronare a lui George VI, a făcut în aşa fel ca nepoţelul ei să petreacă
câteva zile cu ea şi să fie martor la acest eveniment istoric.
La Londra, săptămâna încoronării a fost plină de evenimente festive şi sociale. Ramsay MacDonald - acum Lord al Sigiliului Regal, dar pe cale să revină la viaţa particulară - a fost preşedinele Comitetului de încoronare. S-a văzut destul de des cu Martha, dar întâlnirile au fost scurte, datorită programului încărcat pe care l-a avut. Numai după terminarea festivităţilor, când cei doi au cinat într-o seară singuri, acasă la MacDonald, în Hampstead, Londra, şi-a dat Martha seama cât de mult se schimbase acesta în ultimele trei luni. Arăta deprimat şi mult îmbătrânit şi se plângea că „mintea aproape îi refuză să mai funcţioneze". Entuziasmul şi inteligenţa vioaie cu care o tachina altădată dispăruseră; nu mai vroia decât să se retragă la Lossiemouth şi să caute „cea mai iluzorie dintre toate formele de fericire - odihna." Cei doi au făcut planuri vagi despre un voiaj pe mare şi o vacanţă în America de Sud, în noiembrie. „La întoarcerea de pe mare, voi fi un alt om. S-ar putea chiar ca, la primăvară, să vin la Mogoşoaia. Acum sunt, în sfârşit, un om liber", i-a spus Marthei. ;

După cura anuală de la Bagnoles-de-l'Orne („unde mă reînnoiesc în fiecare an"), Martha a petrecut restul

verii la Mogoşoaia şi Posada, lucrând la *Nimfa Europa* şi la un alt „roman de dragoste", semnat Lucile Decaux, *Louison sau minunata poveste de dragoste a ultimului rege al Franţei,* o poveste fantastică despre o aventură amoroasă între contele d'Artois şi Madame de Polastron. Un subiect obscur, pierdut în ceaţa istoriei, care a fost ultimul succes din seria Decaux.

într-o după-amiază, în timp ce se plimba pe malul lacului de la Mogoşoaia şi discuta cu grădinarul englez despre plantările de toamnă, Martha a văzut silueta elegantă a lui Şir Reginald Hoare - ambasadorul britanic la Bucureşti - îndreptându-se spre ea. „V-am adus un cadou pe care cred că ar trebui să-l citiţi", a anunţat-o. Era traducerea în engleză a lui *Mein Kampf,* scrisă de Hitler. „îşi exprimă foarte clar intenţiile", îi scria peste câteva zile Martha abatelui Mugnier. „Vrea să radă de pe faţa pământului Franţa, Belgia şi Olanda, printr-un război-fulger, dar speră să negocieze o alianţă cu Anglia - n-are nici cea mai mică şansă - indiferent de ce îi spune Ribbentrop". După care, adăuga cu tristeţe: „Nu ne îndreptăm încet spre război, ne repezim spre el cu cea mai mare viteză."

Acelaşi sentiment de catastrofă inerentă îl aveau şi oaspeţii care se adunaseră la sfârşitul acelei veri la refu-

giul de la munte al Marthei, Posada. Predominau enQlezii: Violet Trefusis, Lady Oxford şi strănepoata sa, priscilla, Şir Reginald şi Lady Hoare, soţii Leland Harrison (el era ataşatul Marinei Americane la Bucureşti) şi o ^ultime de tineri englezi din înalta societate, „superbe

specimene ale rasei". Doamna Bleriot, acum văduvă, venise de la Paris şi îl adusese cu ea pe Antoine de Saint-Exupery, „care ne-a fermecat pe toţi". Mai era şi un musafir german: prinţul Frederick de Hohenzollern, văr cu prinţul de coroană, care venise în România „să prospecteze" posibilitatea de a-şi căsători fata cu prinţul Mihai. întrebat de Martha ce mai face în acele zile vechiul său prieten, prinţul de coroană german, Hohenzollern i-a răspuns râzând: „Nu face nimic - flirtează - asta e tot ce face."

în ziua de miercuri, 10 noiembrie 1937, în timp ce Martha se pregătea să ia prânzul cu prinţul Bertil al Suediei şi alţi oaspeţi, a sosit de la Bucureşti Antoine. Avea o mină gravă. „Am veşti care te vor întrista foarte tare", i-a spus Marthei, luând-o de după umeri. Martha s-a scuzat faţă de musafiri si I-a condus pe terasă. Acolo, Antoine i-a spus că Ramsay MacDonald murise în noaptea precedentă, din cauza unui atac de cord, la bordul vaporului *Reina del Pacifico;* în acel moment, alături de el se afla fiica sa, Sheila. „M-am simţit ca un om care se îneacă", scria Martha în jurnal, în acea seară. A recitit ultima scrisoare pe care o primise de la MacDonald - scrisă în timp ce aştepta ca vaporul să ancoreze - şi a plâns. „Draga mea Prietenă, foarte draga mea Prietenă. Scot lichiorul, vinul de Tokay şi şampania... Ai sosit aici, în cabina nr. 7 de pe *Reina del Pacifico,* graţie unui bilet privilegiat. Prima escală va fi 'n Kingston, Jamaica, şi eu am să merg pe jos cu dumneata până la hotelul Myrtle Beach, unde vom sărbători'

Regele [regele George VI] mi-a întrerupt reveria, cu un mesaj de urări de bine, dar eu refuz să fiu deranjat. Cabina mea are draperii verzi, aşa că nu ai cum să nu o găseşti... Vom cina în fiecare seară la 7,30 şi după aceea ne vom bea cafeaua. „Dl C." se va trezi şi ne vom distra de minune... Sunt sigur că Lebedele nu vor greşi vaporul şi că mi-o vor aduce pe frumoasa mea bunicuţă (sic!)... în seara asta mă voi culca devreme, ca să mă pot scula primul, ca atunci, după Stresa."

Martha se obişnuise să primească scrisori de la MacDonald - una sau mai multe pe săptămână, în ultimii şapte ani - cele „Trei Lebede" făceau parte din viaţa ei. Cum va trăi fără ele de-acum încolo? Şi-a luat haina şi pălăria şi a ieşit din casă; afară era ceaţă; lunga alee de ulmi aşternută cu frunze căzute, de toamnă, părea plină de fantome; undeva în depărtare, băieţii grădinarului aprinseseră un foc - fumul albăstrui se corn-' bina cu ceaţa, ca un rug funerar.

'

Jurnalele erau pline de elogii aduse lui MacDonald; lungile şi splendidele obituarii de la Londra, Paris, Geneva şi Bucureşti îi preamăreau virtuţile de om de stat şi curajul politic. „De ce, de ce nu au putut spune măcar o parte din toate acestea, cât mai era încă în viaţă?" se întreba Martha. „Pentru el ar fi fost ceva extraordinar."

Pe biroul din cabina tatălui ei, Sheila a găsit o scrisoare neterminată către Martha, începută în timp ce val^rul se apropia de Bermuda, în ultima zi din viaţa sa. A "iiTiis-o la Mogoşoaia, „fără să o citească".

Reina del Pacifico a ancorat la Hamilton, Bermuda, si trupul lui MacDonald a fost dus în Anglia mai întâi la bordul crucişătorului britanic *Apollo,* apoi cu trenul până la Londra, unde s-a ţinut serviciul religios, în Westminster Abbey. Buchetul de anemone trimis de Martha şi inclus în jerba familiei a rămas pe sicriu până în ultima clipă.

* * *

în viaţa agitată şi plină de drumuri, ca a unui negustor ambulant, a Marthei, nu a mai existat un alt an în care să se succeadă atât de rapid atât de multe evenimente istorice. Pentru Europa a fost ultimul an de pace deplină si - aşa cum se întâmplă întotdeauna când se apropie o nenorocire - vremea a fost neobişnuit de frumoasă, într-un contrast absolut cu evenimentele. In prima săptămână a lui ianuarie 1938, Martha l-a luat cu ea pe nepotul său, la Viena. Dorea să facă o ultimă vizită acestui oraş, „înainte de a se întâmpla ceva." In succesiunea geografică a *Nimfei Europa,* Austria urma să formeze un volum separat - aşa îşi propusese Martha. Bunica şi nepotul au stat la Legaţia Britanică, împreună cu soţii Michael şi Mary Palairet, prieteni cu Martha; vizavi, pe cealaltă parte a Metternichgasse, se înălţa uriaşa clădire a Ambasadei Germane, în care Franz von Papen se lăfăia în splendoare.

Primii oameni pe care i-a văzut Martha au fost Karl-Emil Furstenberg şi soţia sa. Prinţul Furstenberg, vechi prieten al Marthei, fusese ambasadorul Austriei în RQ' mânia, în timpul Primului Război Mondial şi, o dată, da'

duse ordin ca frontiera austriacă să fie deschisă, pentru *a* permite micuţei Valentina şi guvernantei sale să ajungă cu bine în Elveţia. Aristocrat fermecător şi spiritual, Karl-Emil se căsătorise cu o femeie pe jumătate englezoaică şi jumătate unguroaică, drăguţă şi care iubea plăcerea „de dragul plăcerii", cum spunea ea. Oponent declarat al nazismului, se afla acum în faţa unui viitor nesigur, în cazul în care avea loc ocuparea Austriei. Şi, într-adevăr, peste două luni, în timp ce trupele germane intrau mărşăluind în Viena, Karl-Emil a fost arestat şi trimis într-un lagăr de concentrare, unde a murit.

Martha s-a mai întâlnit şi cu alţi prieteni şi cunoştinţe; unii dintre ei au reuşit ulterior să scape şi să se ascundă, alţii au încercat să colaboreze cu naziştii, sperând să supravieţuiască ocupaţiei. Viena era tensionată, tristă şi „în-
grijorător de liniştită". Datorită lipsei de combustibil, traficul era extrem de redus; oamenii aveau pe faţă expresii hăituite şi bande exuberante de Hitler Jugend[1] umpleau Piaţa Operei, în fiecare seară. Martha şi tânărul Ghica au vizitat locurile binecunoscute - Schatzkammer, unde erau păstrate bijuteriile imperiale si cripta călugărilor capucini, în care erau înmormântaţi Habsburgii - şi s-au dus la Schonbrunn, să revadă vechiul palat al lui Francisc II. S-au întors la Paris cu Orient Express-ul, cu scaunele lui albastre, ornamentale, şi cu veiozele cu abajururi roz. Pe Martha o aştepta mult de lucru, deoarece *Katia* - filmul bazat pe cartea ei apărută sub pseudonimul Lucile - era în plină producţie la Studiourile Joinville

Tineretul hitlerist (n. tr.).

de lângă Paris şi Raymond Bertrand, regizorul, avea nevoie de ajutorul ei. Ca de obicei, numeroşi prieteni şi-au făcut drum la „lanternă", cum îi spunea Martha apartamentului ei de pe Quay Bourbon. Apoi, avea de făcut probe la casa de modă Chanel şi la proaspăt-deschisul Lanvin iar George îşi făcea portretul ce urma să fie agăţat în biroul său de la Federaţia Internaţionala de Aeronautică; George suporta cu greu lungile ore în care trebuia să pozeze şi o bătea tot timpul la cap pe Martha să-l ţină la curent cu bârfele Parisului", în criză de timp şi de idei, Martha a apelat la ajutorul lui Elsie de Wolfe, binecunoscuta decoratoare şi amfitrioană. „Lumea zice că ducesa de Windsor e însărcinată - doar un pic", u raporta Elsie lui George. „Amândoi sunt furioşi pe familia regală." „De ce?", a întrebat Martha. „La urma urmei, a avut bagheta magică în mână şi a renunţat la ea." ^
Un eveniment care i-a făcut mare plăcere Marthei m acea primăvară a fost citirea capodoperei lui Claudel, *Ioana d'Arc,* în salonul apartamentului ei, în faţa celui mai distins auditoriu literar din Paris. A fost tributul pe care marele om I-a adus prieteniei sale cu Martha şi statutului ei elevat de scriitoare.

în ziua de 13 martie, Germania a ocupat Austria. Două zile mai târziu, înconjurat de trupele SS, îmbrăcate în celebrele uniforme negre, Hitler şi-a făcut intrarea triumfală în capitala Habsburgilor, din care cu douăzeci de ani înainte, fugise pentru a scăpa de serviciu militar, în imperiul lui Hitler nu mai era loc pentru inte lectualii care dăduseră strălucire Vienei timp de cinc-

zeci de ani; cei care nu au fost arestaţi au fugit în exil, pentru a nu se mai întoarce niciodată; aproape imediat, a început prigonirea sălbatică a evreilor. Sigmund Freud a fost închis, dar a reuşit să scape şi să-şi găsească refugiu în Anglia; alte mii au pierit în lagărele de concentrare.

în „lanterna" Marthei, politicienii şi intelectualii discutau ore în şir, dar nimeni nu putea oferi vreo speranţă; ştiau cu toţii că motto-ul guvernelor lor era: „Fără confruntări". Martha scria în jurnal: „Englezii şi francezii care deplâng soarta Austriei îngenuncheate îmi amintesc de copilăria mea, când am rupt petalele unei margarete, una câte una, şi pe urmă am plâns, văzând ce urâtă era tulpina cu care rămăsesem în mână."

Sheila MacDonald era fiica cea mai mică a lui Ramsay MacDonald şi cea mai afectată de moartea tatălui ei. într-o vizită făcută la Londra, la începutul lui aprilie, Martha i-a propus să petreacă împreună câteva săptămâni călătorind, ca invitată a sa. După un circuit prin nordul Italiei, au ajuns la Roma, cu două zile înainte de istorica vizită pe care Hitler i-a făcut-o lui Mussolini. Ducele a decretat că, pentru a-l întâmpina pe „Neamţ", Cetatea Eternă trebuie să arate cât mai impresionant, „amintind de vremea Cezarilor". Oraşul a fost iluminat feeric cu torţe; toate faţadele erau luminate şi de pe fiecare clădire flutura steagul german, roşu si negru. La *Hotel de Russie,* unde stătea Martha, a fost adus un mesaj de la Ur> vechi admirator, ex-suveranul Alfonso al Spaniei, care îi propunea să se întâlnească şi să vadă împreună

grandioasa intrare". Martha a descris evenimentul astfel' S-a lăsat noaptea; iluminatul lugubru a transformat oraşul într-o scenă wagneriană; în mijlocul oceanului de lumini doar Vaticanul se mai distinge, ca o gaura neară Papa Pius XI părăsise oraşul şi se dusese la Castel Gandolfo. Am stat lângă Alfonso XIII şi am urmărit spectacolul de la balconul palatului Michatelli, fosta reşedinţa a mamei lui Napoleon, Letiţia Bonaparte. Fuhrerul şi-a făcut apariţia alături de regele Victor Emmanuel, mtr-un Mercedes roşu, decapotabil, ale cărui roţi erau vopsite în roşu şi negru. Era îmbrăcat într-o uniforma kaki - un bărbat mărunţel, cu o mustaţă mititică şi un smoc de par negru exact cum îl întruchipase Charlie Chaplin In urma lui venea o procesiune de vehicule militare, pline de ofiţeri în uniformă de război şi înarmaţi până indmţi. Mulţimea a încremenit, iar regele Alfonso s-a întors uluit spre mine: *«Invazie!».* Da, chiar semăna cu o invazie sau, oricum, cu începutul unei invazii. Ciudat mod de a-ţi vizita un aliat. ^

Două zile mai târziu, în timp ce vizita oraşul împreuna cu Sheila, l-a văzut din nou pe Hitler - însoţit de data aceasta de Mussolini - trecând în revista 5CMÎOO de oameni din Corpul de Elită al Ducelui, care mărşăluiau m acordurile marşului din *Lohengrin.* Martha a decis ca „Neamţul" arăta „ca o sticlă de muştar cu eticheta neagră", iar Goebbels îi amintea de o insecta urata. A dou* zi au oftat uşurate şi au plecat în Grecia.

' Peste două luni, Martha s-a aflat din nou pe dome niile lui Hitler, când l-a însoţit pe George la cel de-

treilea Congres al Federaţiei Internaţionale de Aeronautică, ţinut la Berlin. Pentru ea a fost o călătorie sentimentală, pentru că se afla din nou la Berlin pentru prima oară după iunie 1909, când prinţul de coroană german - aflat pe atunci la apogeul puterii - se îndrăgostise de ea. Acel interludiu romantic, de la care trecuseră deja douăzeci şi nouă de ani, rămăsese pentru Martha una dintre cele mai dragi amintiri din tinereţe. Bărbatul care ar fi devenit Wilhelm III, dacă Germania ar fi câştigat ultimul război, trăia acum într-o locuinţă modestă din Potsdam, spionat şi destul de greu tolerat de nazişti. Martha se întreba dacă va fi în stare să se întâlnească cu această „fantomă a trecutului". De-abia sosiseră, când telefonul de la Kaiser Hof Hotel a sunat. „Dumneavoastră sunteţi, Martha?" Vocea nu i se schimbase. Spera ca soţii Bibescu să poată lua cina cu el şi cu soţia sa, la palatul Cecilienhof din Potsdam, în seara următoare, la ora şapte şi jumătate, puşi la patru ace; le va trimite maşina. „Cum mai arătaţi?", a înţrebat-o prinţul de coroană pe Martha. „Arăt ca e/ne *grosse Mutter"* \ i-a răspuns, râzând, Martha. S-a gândit să se îmbrace cu o rochie lungă şi albă, făcută de Chanel, „în care încă arăt destul de bine", şi să poarte smaraldele. Drumul cu maşina prin minunatul ţinut împădurit, lacurile şi pătrunzătorul parfum al teilor i-au adus aminte de prima vizită, când avea douăzeci si trei de ani şi era frumoasă.

Prinţul îmbătrânise; nu mai era blond, ci complet cărunt; capul mic era aşezat pe un gât foarte lung, ochii

Ca o bunică (n. tr.). *•-'•• '""'"">-*'.rW•:*• ••>'• -"•••"••.'•

albaştri îşi pierduseră strălucirea, faţa îi era plină de riduri, dar avea încă acel zâmbet - uşor strâmb - şi nasul lui Frederick cel Mare. I-a sărutat mâna, făcând în acelaşi timp o plecăciune adâncă. „Aş vrea ca naziştii să vadă cum se face corect", a spus, zâmbind. „Au interzis oamenilor noştri să se plece în faţa noastră - noi suntem morţii în viaţă, deci se presupune că nu existăm." La scurt timp a sosit şi prinţesa, îmbrăcată în sifon cafeniu şi cu perle la gât - „mult mai grasă, dar altfel neschimbată". S-a discutat politică. „Am observat imediat că sunt plini de resentimente, prost trataţi si umiliţi de nazişti", scria Martha în jurnal. „Visează la pace, admiră Anglia si urmăresc tot mai îngroziţi evenimentele curente."

Prinţul i-a ţinut de vorbă până seara târziu si parcă nu mai vroia să-i lase să plece. Plină de amintiri, vizita a fost un ecou melancolic al trecutului, ca un cerc închis complet, în care sunt închişi „morţii vii".

A doua zi, soţii Bibescu s-au aflat într-o cu totul altă lume şi contrastul a fost şocant. La banchetul oficial al Federaţiei de Aeronautică, Martha a fost aşezată la dreapta mareşalului Goring, iar George la dreapta doamnei Goring. „Goring seamănă extraordinar de mult cu Zufall al nostru (fostul majordom elveţian al familiei Bibescu) - foarte gras şi cu pungi mari sub ochii albaştri; are mâini mari, cu degete scurte, şi a insistat să-mi arate pe rând toate inelele; a vorbit tot timpul, mai ales despre el însuşi, iar după ce ne-am ridicat de la masă, a început să fluiere diverse melodii." Mareşalul Aviaţiei i-a invitat pe soţii Bibescu şi Londonderry să ia cina a doua zi la

Karinhall, reşedinţa sa de la ţară. Mânată de curiozitate, Martha l-a îmboldit pe George să accepte.

Puternicul Mercedes al lui Goring a pornit în forţă. Martha a rămas blocată, când a observat că mareşalul folosea la claxon aceleaşi trei note din *Siegfried, rezervate* pe vremuri familiei imperiale. Martha şi George au mers în prima maşină, iar în urma lor veneau soţii Londonderry. „Ce destin ciudat am. După douăzeci şi nouă de ani şi sub un alt regim, încă mai merg în faţa tuturor!",
se gândea cu satisfacţie Martha. Era melancolică din cauza tristeţii din seara precedentă, de la Potsdam, dar nu-i displăcea total să-i facă o vizită „lui Caligula - în propriul bârlog".

Martha a aruncat o privire critică spre pereţii vopsiţi vesel, mobila grea, cu mult prea multe ornamente aurite, fotografiile de familie trimise de „dictatori-colegi" şi spre tablourile luate din diverse muzee şi lustruite minuţios, „ca nişte cizme de călărie", îşi aducea aminte de cele spuse de prinţul de coroană: „Familia mea, regii Prusiei, cumpără artă pentru a o dona muzeelor - *ei* o scot din muzee pentru a o agăţa pe pereţii lor."

La scurt timp, în încăpere şi-a făcut apariţia Goring. „E
clar că nu-i pasă că arată ridicol", i-a şoptit Martha doam-
nei Londonderry. Mareşalul era îmbrăcat cu o cămaşă albă, dintr-o ţesătură foarte fină si cu multe cute mărunte
care îi dădeau un aspect voluminos, pantaloni de piele foarte strânşi - care scoteau în evidenţă fesele imense şi Picioarele groase - ciorapi de mătase bej şi cizme maro, de antilopă; la brâu îi atârna un pumnal de aur, încrustat

din belşug cu pietre preţioase; mirosea a verbină şi a citronella. Pentru Martha, era întruchiparea prostului-gust. „Crezi că aşa arătau mareşalii lui Napoleon?", l-a întrebat pe George. „Şi lor le plăcea să se îmbrace fastuos. Dar măcar ei aveau farmec", i-a răspuns George.

în iulie, în timp ce-şi făcea cura anuală de ape la Bagnoles-de-l'Orne, Martha a aflat de moartea reginei Măria, la Castelul Peleş de la Sinaia. Grav bolnavă, regina se întorsese în România cu un tren personal, de la clinica din Dresda, unde fusese tratată de o boală rară a ficatului, care se manifesta prin hemoragii frecvente. Cu toate că medicii recomandaseră ca Măria să fie transportată cu avionul, regele Carol obiectase, invocând costul ridicat. Gelos ca întotdeauna pe popularitatea de care se bucura mama sa în faţa poporului român, a dat ordin să fie adusă cu trenul. A fost o călătorie de coşmar, în căldura îngrozitoare a soarelui de vară, care încingea oţelul vagoanelor chiar şi când trenul trecea printre munţi. Când trenul a ajuns pe pământ românesc, şefii de staţii îşi scoteau caschetele şi grupuri mari de oameni aşteptau la trecerile de cale ferată să o vadă pe regina lor. „Regina e pe moarte", îşi şopteau. Măria a murit două zile mai târziu; avea şaizeci şi doi de ani. Poate că momentul morţii sale a sosit la timp, pentru că a murit înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, care a prefigurat colapsul dinastiilor din Balcani şi preluarea de către comunişti a ţării sale.

Reacţia Marthei la moartea fostei sale prietene a fost un amestec de părere de rău şi indiferenţă. Fusese apr°'

piaţă de regină pe vremea când erau amândouă tinere, apoi când Măria era principesă-moştenitoare şi mulţi ani după aceea, în tinereţe, Martha fusese o admiratoare înfocată a uluitor de blondei prinţese engleze, care era cu zece ani mai mare ca ea, care venise într-o ţară îndepărtată din Balcani, se căsătorise cu moştenitorul tronului - un bărbat mohorât şi neatrăgător - şi trăise într-un palat lipsit de confort din Bucureşti, sub ochiul neînduplecat al lui „der Onkel"[1], bătrânul rege. în casa Marthei îl întâlnise Măria pe Barbu Ştirbei - care a iubit-o toată viaţa - şi tot acolo s-a întâmplat ca prinţesa-moştenitoare să afle că devenise regină, în timp ce petrecea o noapte la Posada. Martha a fost primul dintre supuşii săi care a felicitat-o. Au rămas apropiate în timpul primilor zece ani ai domniei reginei Măria, dar Martha a fost profund jignită când, după Primul Război Mondial, regina s-a alăturat bârfelor maliţioase şi şi-a acuzat prietena de colaborare cu nemţii, pe vremea când lucra la Spitalul 101. Numai când prizonierii de război s-au întors acasă şi au lăudat eroismul de care dăduse dovadă Martha, şi-a schimbat Bucureştiul părerea despre ea si regina a regretat atitudinea pe care o avusese. Dar răul fusese făcut şi intimitatea dintre cele două femei a dispărut. Totuşi, regina a continuat să-i ceară Marthei sfaturi şi o vizita la Mogoşoaia şi la Posada, în timpul lungii bătălii pe care regele Ferdinand a dat-o cu cancerul, Martha l-a vizitat regulat - la cererea lui - pentru că regele o admirase întotdeauna şi îl încânte compania ei şi, o dată cu trecerea timpului, s-a ataşat

[1] Unchiul (n. tr.).

romantic de ea. Reginei Măria i-a displăcut prietenia dintre cei doi, deşi - cum a admis ea însăşi - ea petrecea foarte puţin timp la patul soţului său.

Dar toate acestea aparţineau de-acum trecutului şi, când a aflat de moartea reginei, Martha a fost „extrem de tristă" - după cum a recunoscut în jurnal - pentru că regina-mamă suferise crunt în ultimii ani de viaţă, din cauza abominabilului comportament al fiului său, regele Carol II, care îi redusese drastic alocaţia şi o izolase de prietenii săi (Ştirbei a fost exilat în Elveţia). Funeraliile cu aer teatral pe care regele le-a regizat pentru mama sa si înmormântarea în cripta regală de la Curtea de Argeş au fost o compensaţie minoră pentru suferinţele îndurate „dar ar fi fost foarte încântată de gesturile de simpatie adevărată şi regretul poporului, care a venit în număr uriaş la palat", nota Martha, în jurnal.

„Posada, iubitul meu refugiu de la munte... Ah, bucuria de a mă trezi în camera mea plină de flori, sălciile care strălucesc de rouă dimineţii, măcăleandrul care cântă la fereastră din cuibul făcut în copacul cel bătrân, liniştea şi frumuseţea de aici." Martha sosise acasă în seara precedentă, de la Paris, împreună cu nepotul său, Ion-Nicolae. Bineînţeles, veniseră cu Orient Express-ul. In gara din Sinaia îi aşteptaseră Valentina şi soţul său; George venise şi el aproape imediat şi îi făcuse Marthei o descriere vie a funeraliilor reginei Măria, la care el îi reprezentase pe moşierii din partea locului.

Zilele de vară treceau liniştite si vremea era superbă- Jucau partide de crochet pe pajişte, se plimbau pr'n

pădure, călăreau pe potecile de munte. Oaspeţii veneau şi plecau: John Reed, tânărul expert în opera lui Proust; Geoffrey Keane, de la Comisia Internaţională a Dunării; Priscilla Bibescu cu un prieten, William Bell; Barbu Catargi, de la Bucureşti; colonelul Gano, un expert al serviciilor secrete poloneze, care a prezis anexarea Cehoslovaciei de către Hitler; diverşi veri Mavrocordaţi şi Cantacuzini şi mulţi alţii, în fiecare dimineaţă, Martha rămânea în camera ei, lucrând la uriaşul opus, *Nimfa Europa* - primul volum începea deja să prindă formă.

Dar, departe de Posada, orizontul politic se înnegura. „Mi-a plăcut întotdeauna să discut cu dumneata despre probleme ale sufletului şi minţii, care ne preocupă pe amândoi, îi scria Marthei, Anne Chamberlain, din Downing Street 10, la începutul lui septembrie, „în perioada aceasta, abia dacă îl văd pe Neville, pentru că lucrează tot timpul; situaţia nu este deloc bună... Am petrecut ultimul sfârşit de săptămână la Chequers, unde trandafirii pe care îi ştii atât de bine sunt cum nu se poate mai frumoşi, dar nici măcar nu l-am putut face pe soţul meu să se uite la ei."

Pe 15 septembrie, Neville Chamberlain s-a dus cu avionul la Berchtesgaden, să se întâlnească cu Hitler, şi, fără a se consulta cu guvernul cehoslovac, i-a propus acestuia Sudetul, ca simbol al păcii. Când Sudetul a fost anexat Reichului, Franţa a început mobilizarea, iar Cehoslovacia a declarat mobilizare generală. Peste zece zile, Chamberlain se ducea din nou să se întâlnească cu Hitler; s-a întors de la Munchen, cu promisiunea de "Pace în vremurile de faţă", *mm t:w* • ^ ' /•

La Posada, Martha şi oaspeţii săi stăteau cu urechea lipită de radio; chiar şi cei mici au renunţat la o expediţie de cules ciuperci, pentru a asculta discursul lui Chamberlain. Martha şi-a adus aminte de spusele lordului Thomson, după Tratatul de la Versailles, si de ultima discuţie avută cu Ramsay MacDonald, când se plimbau prin grădina de la Chequers. „Ştiu că va reîncepe", spuşese Thomson. „Incet-încet, ne îndreptăm spre dezastru", au fost cuvintele lui MacDonald, aşa că îşi putea imagina foarte bine ce se petrecea acum acolo: neîntrerupt, un du-te-vino pe coridorul cu covor roşu, cabinetul premierului, strada plină de lume, plăcuţa de alamă cu numărul 10 pe ea, care strălucea ca o nestemată, aeroportul de la Croydon, pe care ateriza Chamberlain. Ştia că perioada de respiro era doar temporară - totuşi, ca marea majoritate a europenilor, era recunoscătoare si pentru atât. însemna că lon-Nicole se va putea întoarce la şcoală, săptămâna următoare. Sosit de la Bucureşti foarte bine dispus, George i-a spus: „Trebuie să-i scrii lui Chamberlain. Scrie-i şi mulţumeşte-i. Ne-a lăsat la dispoziţie mult timp valoros."

Filmul *Katia* urma să fie prezentat în premieră la mijlocul lui octombrie, la Teatrul Marivaux din Paris. Martha a plecat de la Posada fără prea multă tragere de inimă - „cerul era limpede şi frunzele aurii" - dar starea de spirit i s-a ameliorat când a ajuns în gara din Lyon şi a văzut zecile de afişe care făceau reclamă *Katiei.* Seara premierei trebuia să constituie evenimentul social ª' sezonului, la care lua parte *„tout Paris",* inclusiv ducele

şi ducesa de Windsor. într-o perioadă de nelinişte generală, o poveste de dragoste romantică şi bine interpretată, în care rolul principal era deţinut de Danielle Darrieux, era binevenită, îmbrăcată într-o rochie albă de la Chanel, cu bordură de blană de vulpe polară, şi cu celebrele smaralde Bibescu la urechi, Martha a primit o mulţime de felicitări. Spre sfârşitul anului, urma să aibă loc prezentarea filmului la Londra; din păcate, versiunea în limba română a căzut victimă cenzurii regelui Carol, care se temea ca nu cumva scenele în care era prezentată asasinarea ţarului să „le dea idei" duşmanilor săi din

Garda de Fier. Probabil că temerile îi erau justificate, pentru că, de la asasinarea lui Ion Duca, influenţa Gărzii de Fier - „Cămăşile Verzi" - devenise din ce în ce mai mare şi ameninţa existenţa monarhiei. Mişcarea, care mai târziu s-a dovedit a fi incapabilă de guvernare, chiar criminală, apărea la vremea aceea în ochii multor români ca o forţă tânără şi plină de vigoare, iar conducătorul ei, chipeşul Corneliu Codreanu, un proconsul carismatic, mult mai atrăgător decât regele Carol. Regele a ripostat şi, sub pretextul că a complotat împotriva statului, a ordonat arestarea lui Codreanu. Dar nu pentru mult timp. După întâlnirea de la Munchen, regele Carol a fost chemat de Hitler la Berchtesgaden şi i s-a ordonat să-l elibereze pe Gauleiterul său. „Cămăşile Verzi" erau pe punctul de a ajunge la cârma ţării.

După triumful de la Londra şi Paris, Martha s-a întors în grabă la Mogoşoaia, pentru a-l întâmpina pe directorul Muzeului Luvru, la Muzeul de Stat din Bucureşti.

De asemenea, trebuia să fie prezentă la dezvăluirea oficială a statuii vechiului său prieten, Ion Brătianu.

într-o zi de sfârşit de noiembrie, în timp ce lua prânzul liniştită la Mogoşoaia, cu prietenii ei Michael Pailaret - ambasadorul Marii Britanii la Bucureşti - si soţia acestuia, Ion Apolzan, bătrânul majordom, a intrat în sufragerie şi i-a şoptit la ureche că proaspăt-eliberatul Codreanu si paisprezece din legionarii săi fuseseră asasinaţi, la ordinul regelui Carol. „Este clar că vrea să-şi asigure poziţia, dar asta îl va înfuria pe Hitler. Regele a intrat în panică - acum veţi avea dictatură; ar fi bine să fiţi foarte atentă la ceea ce scrieţi în jurnalul dumneavoastră", a spus Palairet.

După ce musafirii au plecat la Bucureşti, Martha a coborât la micul debarcader de pe malul lacului, s-a urcat în barcă şi s-a îndreptat încetişor spre un pâlc de trestii. „De acum încolo, am să vorbesc numai cu voi; voi îmi veţi şti secretele", a murmurat.

în anii tulburi ce au urmat, Martha a repetat de multe ori acest ritual.

De la tăvălugul german, la ameninţarea rusească

„A ce miroase afară? A război sau a pace?", a întrebat-o Martha pe Blanche Caniot, camerista sa, când s-a trezit în dimineaţa ultimei zile din august 1939, în dormitorul ei însorit de la Posada. Blanche a tras încetişor draperiile şi a pus pe terasă farfurioara cu lapte, pentru pisoiul Ben. „Miroase a pace", şi-a informat pe un ton grav stăpâna. Şi, într-adevăr, era o dimineaţă superbă - în depărtare, crestele munţilor se vedeau clar, ca prin sticlă. Nici vorbă de război, cel puţin nu în ziua aceea. Cu toate acestea, Martha se întreba câte astfel de zile au mai rămas. Se apucă de lucru şi făcu planul general al discursului pe care George urma să-l ţină la Conferinţa Federaţiei Internaţionale de Aeronautică de la Atena. Dar, când acesta veni acasă de la Bucureşti, pentru prânz, îi spuse Marthei că grecii anulaseră întâlnirea. „Aşa ceva nu s-a mai întâmplat până acum - mai mult ca sigur că ceva e pe cale să se întâmple."

Când s-a trezit a doua zi dimineaţă, vineri, 1 septembrie, Martha a aflat că tancurile germane erau deja pe Pământ polonez; peste două zile, Franţa şi Marea Britanie se aflau în război; în acest timp, Polonia fusese

deja anihilată de binecunoscutul război-fulger.
Imediat, trupele ruseşti au intrat în acţiune şi au ocupat estul Poloniei, aşa cum se convenise în Pactul Ribbentrop-Molotov. Şi au rămas ţintuite la graniţele României. „Ce va face România?", era întrebarea pe care şi-o punea întreaga Europă. „Sunteţi oaspeţii unei ţări neutre", le spuneau grănicerii români, rămăşiţelor armatei poloneze şi miilor de civili care fugeau de ocupaţia rusă. Printre polonezii de vază refugiaţi care îşi croiseră drum până la Bucureşti, se aflau şi mulţi prieteni ai Marthei; şi-au găsit refugiul la Mogoşoaia, o oază de linişte şi pace în mijlocul agitaţiei care cuprinsese Europa.

Când s-a declanşat războiul, prima grijă a Marthei a fost ca tânărul Ion-Nicolae să fie scos din ţară şi să ajungă la şcoala din Anglia. Pe 20 septembrie, au plecat la Atena, cu avionul particular al lui George. In timp ce avionul lua înălţime, sub ei, pe aeroportul Băneasa, se vedeau - aliniate aripă lângă aripă - sute de avioane ale Forţelor Aeriene Poloneze care reuşiseră să scape de invadatorii germani şi ruşi. La Atena, Michael Palairet - acum ambasador al Marii Britanii în Grecia - i-a făcut rost lui Ion-Nicolae de un bilet pe un avion britanic, care l-a dus la Londra. Pentru băiat, ziua a fost destul de traumatizantă. Dimineaţa, în timp ce el si bunica lui plecau de la Posada, Ion-Nicolae a aruncat o ultimă privire casei pe care o iubea atât de mult şi, cu ochii în lacrimi, a spus trist: „Nu am să mai văd niciodată Posada". Nu a avut dreptate, dar vor trece şaizeci şi şase de ani până ce i se va permite să revină acolo. nţ IIB!36 i;

Martha s-a întors acasă, într-o Românie răvăşită de nelinişti. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, ţara se afla într-o situaţie fără ieşire, ţintuită pe nicovala
rusească, sub ameninţarea barosului german. „Trăim într-o capcană. Suntem ca nişte şoareci care stau împreună cu două pisici flămânde", se plângea Martha.

în Bucureşti domnea o stare de nervozitate. Pe Calea Victoriei, principala arteră comercială a oraşului, oamenii care ieşeau să-şi facă plimbarea de seară aruncau priviri neliniştite către ferestrele luminate de neon ale Biroului de Informaţii German, pe care era lipită harta Poloniei, împărţită între Germania şi Rusia. Peste Varşovia era trasată o zvastică neagră. „Instituţia rivală" - modestul Birou Britanic de Informaţii, aflat peste drum, - era plin de afişe de turism vesele, care făceau reclamă frumuseţilor ţinuturilor rurale englezeşti. Lumea se uita la ele cu scepticism. Marea Britanie garantase în acea primăvară independenţa României si promisese ajutor Poloniei, în caz de nevoie. Şi acum, ce făcea?

La capătul bulevardului, la intersecţia în care statuia cu turban a boierului Cantacuzino arăta drumul spre piaţă, ţăranii vindeau pepeni, vinete, trufe, morcovi fragezi, ciuperci, zmeură, caise, piersici, mere şi struguri. Bărbaţii purtau încă pantaloni de dimie, strânşi pe picior, vestă scurtă si căciulă, vestimentaţie ce datează de pe vremea romanilor. Femeile erau îmbrăcate cu bluze brodate si fuste în cute, colorate în roşu, galben, negru

si albastru, culori mult mai bogate decât cele ale costumelor omniprezentelor ţigănci. De îndată ce şi-au putut permite, aceste femei şi-au lepădat îmbrăcămintea de ţărancă şi s-au îmbrăcat cu rochii negre, de oraş, si jachete cu umeri largi, cu perniţe. Deocamdată, fetele în fuste colorate în roz, roşu-închis şi verde-sticlă, alergau de colo-colo, vânzând îngheţată. Pe cealaltă parte a străzii, în vitrinele magazinelor se lăfăiau diverse sortimente de brânză franţuzească, icre negre, păstrăvi, languste si raci de munte, în ţară era belşug de alimente; şi ieftine, pentru toţi şi pentru totdeauna, după cum se părea. Atunci, de ce atâta nelinişte?

Peste o lună, starea de spirit a populaţiei era cu totul alta.

Martha se afla la Mogoşoaia când a aflat de asasinarea premierului României. Armând Călinescu, împuşcat de agenţii germani din Garda de Fier, a fost ultimul prim-ministru de partea Aliaţilor. Cum succesele nemţilor erau din ce în ce mai mari, România a renunţat la neutralitate şi a intrat în război, alături de Germania. La sfârşitul războiului, se afla însă sub ocupaţie sovietică.

Dar toate acestea s-au întâmplat mai târziu, între timp, situaţia României a fost mult înrăutăţită de lipsa de perspicacitate a regelui Carol. Prima reacţie a acestuia faţă de asasinarea celui de-al doilea premier al său, a fost executarea fără proces a zece membri ai Gărzii *de* Fier si expunerea cadavrelor în piaţa publică, timp de cinci zile, cum făceau sultanii în secolele trecute. Dar regele a apreciat greşit starea de spirit din ţară. Români[1]

nu erau în nici un caz filogermani - duşmanul lor tradiţional era Rusia - dar erau obosiţi de atâta corupţie si îşi doreau cu ardoare un guvern cinstit. Cu sloganurile lor idealiste, „Cămăşile Verzi" îi ademeneau pe mulţi. Pedeapsa capitală exista deja în codul penal român şi asasinii lui Călinescu ar fi trebuit mai întâi judecaţi sumar şi, abia după aceea, executaţi. Iar faptul că trupurile le-au fost lăsate să putrezească într-un loc public a jignit sentimentele religioase ale majorităţii românilor, l-a discreditat pe rege şi, bineînţeles, a provocat ura neînduplecată a legionarilor. Mai mult, le-a oferit nemţilor o minunată ocazie de a folosi Garda de Fier pe post de instrument propriu.

Martha a fost foarte surprinsă când, la scurt timp de la întoarcerea din Grecia, a primit un telefon de la palat, prin care era chemată să ia prânzul cu regele, îl cunoştea pe Carol II de când era mic - indisciplinat, lipsit de maniere, exagerat de răsfăţat de mama sa, dar în nici un caz lipsit de inteligenţă. Acum era un bărbat de patruzeci şi şase de ani, cam corpolent, dar chipeş încă, cu ochii albaştri şi puţin bulbucaţi ai Hohenzollernilor şi un zâmbet plăcut. Martha l-a considerat întotdeauna vanitos, refractar şi dureros de lipsit de simţul umorului. De când revenise în ţară, prin celebra lovitură de stat din iunie, 1930, trăia destul de liniştit cu amanta sa, Elena Lupescu, fiica pe jumătate evreică a unui farmacist din Iaşi, care îşi schimbase numele din Wolf în Lu-Pescu. Elena l-a cunoscut pe Carol în 1923, pe când acesta era încă principe-moştenitor, iar ea soţia unui

ofiţer de care a divorţat discret aproape imediat. Cu trei ani mai tânără decât Carol, roşcată şi cu un ten uluitor de alb, inteligentă şi ambiţioasă, Elena Lupescu era o amantă în stilul du Barry sau Pompadour. Farmecele i-au fost atât de puternice, încât principele-moştenitor a renunţat la succesiunea la tron, pentru a fi cu ea. Elena revenise şi ea în ţară, în 1930, iar acum avea „contacte" în toate posturile-cheie ale regatului. Se zvonea chiar ca ar fi avut propria poliţie secretă. Cum, datorită statutului său de bărbat liber, Carol nu putea avea o curte a sa, el şi Elena s-au înconjurat de o camarilă compusa mai ales din vechi prieteni, care nu făceau altceva decât să-i linguşească. Românii - care ar fi rămas nepăsători dacă regele lor ar fi avut douăzeci de amante - nu puteau să o sufere pe Lupeasca, din cauza originii evreieşti şi influenţei pe care o avea asupra lui Carol. Cu toate acestea, Elena îşi dorea foarte mult sa „fie primita în societate".

în toamna precedentă, Martha avusese mtr-o zi neplăcuta surpriză ca, în timp ce avea oaspeţi la Mogoşoaia să fie anunţată de Ion Apolzan („cu o mina extrem de jenată") că Madame Lupescu telefonase sa spună că ar vrea să se oprească la ceai, în drum spre Sinaia. „Cine mai e cu prinţesa?", a întrebat. Apolzan i-a enumerat oaspeţii, care erau, în cea mai mare parte, diplomaţi străini. „E foarte bine. Ajung la voi mtr-o ora , îl anunţase Elena. ~ _, - • n

Martha o întâlnise pe „favorită" o singura data şi *o* catalogase ca „vulgară", lucru uşor de înţeles. Era prea

puţin probabil ca cele două femei să fie vreodată prietene. Dar, luată pe neaşteptate şi prinsă cu garda jos, Mârtha nu a putut face altceva decât să îi roage pe prietenii săi să mai rămână şi să-i dea ajutor; a fost foarte mulţumită că se întâmplase ca George să nu fie acasă. Vizita a decurs fără incidente.

în timp ce mergea spre palat să ia prânzul cu regele Carol, Mârtha se întreba dacă se vor face presiuni asupra sa, pentru „a uşura intrarea Elenei Lupescu în înalta societate din Bucureşti". Cu un monarh care, practic, era un dictator, ar fi fost destul de uşor ca situaţia să devină jenantă. Din fericire, Carol a menţionat doar în trecere numele Elenei Lupescu; ceea ce îl interesa era părerea Marthei dacă, în această perioadă de început a războiului, Anglia ar fi fost tentată să încheie un tratat de pace separat, aşa cum spera vărul său, ducele de Windsor. Regele cunoştea foarte bine contactele internaţionale ale Marthei şi aprecia inteligenţa ei. „Ce se vorbeşte la Atena? Dar la Constantinopol? Care e puncul de vedere al lui Palairet? Ce crede că se va întâmpla aici? Dar colegii săi francezi şi italieni?"

Marthei i s-a părut că regele era deprimat şi „cam neajutorat" şi foarte îngrijorat de furtuna care se apropia, l-a spus că „în mod sigur", Anglia va intra în luptă si i-a citat dintr-o scrisoare pe care o primise de curând de la Robert Vansittart, un înalt oficial englez: „Nu se pune în nici un caz problema unui aranjament cu o bestie hotărâtă să aducă pământul în stare de sclavagie.". . */,^c-

Instinctul îi spunea Marthei că, de data aceasta, va fi un război foarte lung mult mai rău decât cel pe care îl trăise în tinereţe. „Mă simt puternică, dar ciudat de detaşată", îi scria de la Mogoşoaia, abatelui Mugnier, pe 24 octombrie 1939. „Am cele două case şi cele două grădini pe care mi le-am făcut singură - cea de la câmpie şi cea de la munte - şi terenurile şi pădurile de la Baioteşti, pe care le-am moştenit de la tatăl meu şi pe care le iubea atât de mult. Dar, chiar de-ar fi să pierd totul, acum ştiu că siguranţa mea se află în mine. Am scris *Isvor-'va* fi întotdeauna al meu şi voi putea vedea cu ochii minţii şi ai sufletului munţii din jurul Posadei şi apele adormite de la Mogoşoaia." Martha îşi făcea însă griji pentru „Georgel", nepotul de trei ani care urma să perpetueze numele familiei Bibescu, şi a fost foarte uşurată când Roşită de Castries s-a oferit să aibă grijă de el, acasă la ea, la Biarritz, „în cazul în care situaţia din România va lua o turnură şi mai neplăcută".

Cum refugiaţii din Polonia şi locuitorii îngroziţi din oraşele de frontieră ale Basarabiei continuau să sosească în număr mare în Bucureşti, refugiul Marthei de la Posada (care în spaniolă înseamnă „han") îşi merita pe deplin numele. „Azi-dimineaţă a apărut la uşa mea domnul Henry Martin, ambasadorul Elveţiei în România, care nu reuşise să găsească o cameră, nici în oraş, nici la Legaţia Elveţiei", nota Martha în nelipsita carte de onoare a oaspeţilor. „Mi-a povestit despre dramatica sa fugă din Varşovia, având permanent deasupra capului Stukasurile nemţeşti, care ţin prea puţin seamă de neu-

tralitatea Elveţiei. Contele Potocki şi Charles Radziwill au sosit şi ei la amiază, într-o Lancie găurită peste tot de gloanţe, pe care Radziwill a condus-o trei zile, sub un bombardament continuu... Ieri, am fost nevoită să-i asigur adăpost bătrânei prinţese Andrew Lubomirska care, la cei şaptezeci şi patru de ani ai săi, a trebuit să meargă pe jos de la palatul său şi până la frontieră, ascunzându-se de ruşi prin păduri." Descrierile pe care refugiaţii le făceau despre fuga lor din faţa nemţilor şi ruşilor erau înfricoşătoare. „Azi, ei - mâine, poate noi", îşi spunea Martha.

Cu ajutorul foarte eficient al doamnei Hoare, soţia ambasadorului britanic la Bucureşti, Martha a reuşit să asigure aprovizionarea refugiaţilor cu alimente, îmbrăcăminte şi adăpost şi să-i ajute pe soldaţii şi aviatorii polonezi să ajungă în Franţa, pentru a continua lupta. George era foarte ocupat şi el, încercând să găsească o casă în care să instaleze Biroul de Informaţii pentru Aviatorii Prizonieri; de asemenea, era preşedintele unei întruniri a Federaţiei Internaţionale de Aeronautică, ce urma să se ţină la Berna şi la care, din cauza războiului, a participat un număr mic de reprezentanţi ai ţărilor neutre.

O dată cu venirea iernii, atenţia oamenilor s-a concentrat asupra invadării Finlandei de către ruşi şi eroicei lupte a finlandezilor împotriva puternicului lor vecin. Sentimentele antirusesti au ajuns la apogeu. La un dineu dat de Martha de Crăciun, toate doamnele s-au îmbrăcat în alb, în semn de simpatie pentru finlandezii care luptau Prin nămeţii de zăpadă împotriva agresorilor, r ,vj >•• •

«' în anul acela, Crăciunul, a cărui apropiere o îngrozea pe Martha - era pentru prima oara după mu J an. când îl petrecea la Mogosoaia - s-a dovedit pana la urma a f,
. 1 i «: niin /-ia Viată Hstorita sosiri, LOUISBI
deosebit de vesel şi pun ae vicn«i, uaiwi ii«
de Vilmorin si a soţului său ungur, contele Paul Hamy. ™de Vilmorin era o femeie frumoasa, spintuaa ş, Rentată Poreclită „Loulou" de către Cocleau care o adora Louise era o combinaţie minunata de dragoste de Stă, şarm feminin şi frumuseţe. Sena proza ş, poezie sfera o muziciană perfectă, atât instrumental cat ş vocal Bărbaţii o considerau irezistibilă, iar ea, la rândul eTfu le putea rezista. La douăzeci de ani se logodise cu Antoine de Saint-Exupery; l-a părăsit, dar a rămas, după cum spune el, singura femeie pe care a ,ub.t-a La douăzeci şi doi de an,, s-a căsătorit cu Henry r Leioh-Hunt un prieten american al fraţilor ei, care era cu şasprezece ani mai mare ca ea; mariajul a ost pe ca ' de neaşteptat pe atât de excentric. Henry Leigh-Hu t era un antreprenor" în marea tradiţie a fam.h.lor Van-Sbirt s"l Rockefeller; a dus-o la Las Vegas - pe ajuna un simplu orăşel despre care se spunea ca oferă „mmu nate perspective de dezvoltare". După cmc, an, de viaţa otara petrecuţi în Las Vegas (Leign-Hunl.era^mer olecat în prospectări"), Louise s-a întors m Franţa ' ?931 împeună cu soţul său american şi ce, do, cop ; încântară că se află din nou în mediul sau parcaan, ^ aruncat în vâltoarea frenetică în care se afla lumeai DU S, Leş *annees folles.* Era văzută pretutmden, ş, adm, a de toţi, inclusiv de Andre Malraux - cu care a avut

legătură amoroasă de durată - de editorul Gallimard şi de mulţi alţii. Abatele Mugnier, „consilierul Faubourgului", a fost cel care i-a canalizat vitalitatea şi talentul creator spre proză şi poezie. Sărmanul Leigh-Hunt, care a rămas un simplu spectator uluit şi, adeseori, furios pe triumful soţiei sale, a acceptat să divorţeze, în 1936. La scurt timp, în octombrie 1937, Louise l-a cunoscut pe contele Palffy, un aristocrat maghiar cu moşii întinse în Slovacia de azi. Palffy - căruia prietenii îi spuneau „Pali" - era un munte de bărbat, extrem de chipeş, cu ochi albaştri, păr negru şi ten de om care petrece mult timp în aer liber; adorat de femei, mai fusese căsătorit de patru ori. Louise s-a îndrăgostit până peste cap de el, s-a măritat cu el în primăvara lui 1938 - chiar când Austria era anexată Reichului German - şi, cu toate avertizările fraţilor ei, a plecat cu soţul său în Ungaria, pentru a deveni stăpâna castelului feudal de la Pudmerice, aşezat în mijlocul pădurilor acoperite de zăpadă şi aflat la zeci de kilometri de cel mai apropiat oraş sau gară.

La început Louise a fost încânată - toate erau imense - castelul, pădurile de stejar, câmpiile întinse, acoperite de zăpadă, şi orizontul nelimitat, înfofoliţi în blănuri,
ea şi Paii făceau lungi plimbări cu sania, sub clar de lună; Pali a învăţat-o să împuşte lincşi şi să pândească cerbi; a învăţat ungureşte şi a devenit o adeptă a cântecelor ţigăneşti. Louise trăia aventura vieţii sale.

Când a izbucnit războiul, iar Ungaria, deşi neutră, felina tot mai mult spre Germania, Pali a început să petreacă destul de mult timp cu prietenii săi unguri şi aus-

trieci, mergând la partide de vânătoare şi curse de cai. Soţioara sa, Louise, era lăsată singură în uriaşul castel care, din cauza restricţiilor impuse de război, era imposibil de încălzit, începuse să ajungă la disperare când Martha i-a propus să-i facă o vizită, în România. Cele două femei se cunoscuseră la Paris în anii '30; mai în vârstă, Martha admira exuberanţa şi inteligenţa Louisei, dar nu avea o părere prea bună despre operele ei. Dar, după cum remarca sardonic Antoine, „dădea farmec vieţii - dacă nu chiar mai mult - şi, la vremea aceea, era mare nevoie de aşa ceva".

Aşa că primul Crăciun al războiului a trecut în şampanie, vin de Tokay, cântece ţigăneşti şi balade ungureşti; s-a mers la vânătoare de mistreţi în munţii de deasupra Posadei, de fazani în Câmpia Română şi raţe sălbatice pe lacurile din jurul Mogosoaiei. Un prieten rus, pianist talentat, a cântat minunat din Chopin şi Liszt; casa vibra de poezii si cântece; Valentina şi soţul său, ca si micul George, au fost fermecaţi. Copiii din sat i-au colindat cu Steaua şi, cu lumânări aprinse în mână, au mers din casă în casă, prin zăpadă, cântând colinde de Crăciun şi primind în schimb ciorapi plini cu mere, nuci şi bani. „Gândurile mele se îndreptau spre lon-Nicolae si abatele Mugnier, cele două persoane pe care tare mi-ar fi plăcut să le am alături de mine, în acele momente", nota Martha în jurnal. Dar a fost fericită că George era cu e\~ „chiar dacă numai pentru câteva zile", pentru că încă ÎS' petrecea cea mai mare parte a timpului la Bucureşti, CIJ LaToboso. <

Vremea a fost minunată - zăpadă multă şi un soare strălucitor, care se reflecta în apa lacurilor. „Trăieşti în interiorul unui safir albastru", i-a spus Louise Marthei. Au mers cu sania la Bucureşti, la un dineu dat de ministrul Afacerilor Externe, Gafencu. în acele momente, decisive pentru istoria sa, România nu ducea lipsă de oameni talentaţi. Gafencu, Titulescu şi Tilea, ambasadorul României la Londra, au fost cu toţii oameni de stat extraordinar de abili, cu o educaţie aleasă, cunoscători ai multor limbi străine şi foarte respectaţi la Liga Naţiunilor; pe tot parcursul anilor '30, îşi făcuseră cunos-
cute punctele de vedere în consiliile Micii Antante (care cuprindea Cehoslovacia, Iugoslavia şi România). Dar de realizat nu puteau realiza prea multe, din cauza poziţiei geo-politice a ţării lor. „România este o ţărişoară
plină de oameni de stat înţelepţi, dar inutili", i-a spus cu amărăciune Gafencu Marthei, când s-au servit trufele albe, pregătite excelent.

„Anul fără primăvară", a denumit Martha anul 1940. Când zăpezile de la Mogoşoaia au început să se topească,
războiul se simţea tot mai aproape. „Ca sabia lui Damocles, aşteptând ca şi celălalt pantof să cadă în capul omului adormit", spuneau oamenii. Cu toate că, în general, lumea era împotriva nemţilor, campania din Norve-Qia a subminat încrederea în forţele aliate. La Bucureşti,
o mulţime de oameni s-a adunat în faţa Biroului German de Informaţii, să se uite la fotografiile care arătau cum

navele de război britanice erau scufundate în apele norvegiene. Săgeţi de carton indicau direcţia atacului german. La o săptămână după invadarea de către nemţi
a Norvegiei şi Danemarcei, Aliaţii au anunţat retragerea; ameninţătoarele săgeţi roşii fascinau mulţimea; unele ziare, de obicei probritanice, preziceau un contraatac, dar, curând, a sosit vestea că patru mii de norvegieni se predaseră si că guvernul Norvegiei fugise la Londra. Aliaţii au luat-o la fugă.

Martha era hotărâtă să se întoarcă în Franţa cât mai era încă posibil. Dorea să petreacă câteva zile cu abatele Mugnier, probabil pentru ultima oară, si să-l viziteze pe Ion-Nicolae la şcoala din Anglia. Dar vizita sa avea şi un motiv politic: înfiinţarea într-o ţară neutră a unui birou asemănător Crucii Roşii, care să dea veşti familiilor aviatorilor luaţi prizonieri. A fost un proiect iniţiat şi pus în practică de George; la început, se gândiseră la Elveţia, dar, după consultări cu Leland Harrison, ambasadorul Statelor Unite la Berna şi vechi prieten, s-a decis ca biroul să fie deschis la Roma sau, dacă era posibil, la Lisabona.

La sfârşitul lui februarie, Martha a luat Orient-Express-ul spre Paris. Bătrânul şi binecunoscutul tren, a cărui liberă trecere va fi curând oprită de intrarea Italiei în război, o ducea din nou în Franţa. Era o părticică din viaţa Marthei, încă din copilărie - canapelele albastre cu veioze roz, cusetele confortabile, însoţitorii amabili Ş' zâmbitori - Martha îi cunoştea aproape pe toţi după nume - patruzeci si opt de ore de mers neafectat de

politică sau război. Intrase în istorie; ne putem întreba câte prietenii şi idile se înfiripaseră în acest tren.

în gara din Budapesta, se vindeau numai ziare germane. Triestul era plin de flori şi de oameni zâmbitori. Când Martha a coborât din tren, sub uriaşa cupolă a gării din Milano, să cumpere un exemplar din *Corriere ~della Sera,* un italian galant, pe care nu-l cunoştea, i-a)lătit ziarul şi a plecat. Gestul a făcut-o pe Martha să se simtă mult mai bine.

în Paris era cumplit de frig; restricţiile la benzină intraseră deja în vigoare şi marea majoritate a taxiurilor dispăruseră de pe piaţă, în loc să se ducă în Quay Bourbon, unde vântul bătea foarte tare şi se ajungea cu greu, Martha s-a hotărât să stea la hotelul Elysee, aflat în centrul oraşului. „Mă întrebi ce se întâmplă la Paris? Se aşteaptă - se aşteaptă să se întâmple ceva. Deocamdată, singura veste bună e că gheaţa de pe Dunăre
e încă solidă şi petrolul nostru nu ajunge la nemţi", îi scria Martha lui George.

„Războiul-mascaradă" mai avea două luni de trăit şi, până atunci, viaţa mondenă din Paris îşi continua cursul. Abatele nu sosise încă; stătea la Roşită de Castries, lângă Biarritz; dar cei mai mulţi dintre prietenii Marthei erau încă în Paris. Se vedea aproape zilnic cu Paul Claudel şi a mers împreună cu toată familia, să vadă piesa acestuia, *Ioana d'Arc;* a luat cina cu Castellane, care era nerăbdător să aibă veşti despre rudele sale Poloneze refugiate în România; i-a vizitat pe Chambrun şi pe Misia Sert. De asemenea, Martha şi-a comandat la

Lanvin o mulţime de rochii şi un mantou garnisit cu bla-
nă, gândindu-se că războiul s-ar putea să fie lung şi
rece.

în Anglia, Martha şi-a petrecut cea mai mare parte a
timpului cu Ion-Nicolae, la şcoala din Ampleforth; l-a
găsit pe băiat „cu obrajii îmbujoraţi şi bine acomodat cu
şcoala." Cu ajutorul directorului şcolii, a făcut planuri de
vacanţă pentru Ion-Nicolae, deoarece era de presupus
că nu va putea merge acasă, din cauza războiului.

Leonie Lady Leslie, mătuşa lui Winston Churchill, a
venit tocmai din Irlanda, să o vadă pe Martha; a cinat cu
prietena sa, Lady Cholmondeley, sora lui Philip Sassoon -
„elegantă şi fermecătoare, în uniforma nouă de Cruce
Roşie şi o pălărie-tricorn pusă cochet pe creştetul capu-
lui, peste părul argintiu." In ultima zi petrecută la Londra,
Martha a luat cina cu Neville Chamberlain, în Downing
Street, după care de-abia a apucat să prindă feribotul de
Dunkerque, pentru a se întoarce la Paris.

Abatele Mugnier fiind bolnav, nu s-au putut vedea până
la începutul lui aprilie, după care s-au văzut în fiecare zi.
Ştiau amândoi că, după treizeci de ani de prietenie, era
ulti-
ma oară când se mai vedeau. Şi, acum, Martha avea
nevoie mai mult ca niciodată de îndrumarea spirituală şi
de
sfaturile înţelepte ale abatelui, pentru a o întări în faţa a
ce
avea să-i aducă soarta, în anii ce aveau să vină.

Martha a plecat din Franţa la sfârşitul lui mai, în
timp
ce Panzerele germane se îndreptau în forţă spre Paris-
Ultimul eveniment monden la care a participat a fost un
prânz, acasă la Şir Charles şi Lady Mendl, la Versailles-

„Ca la balul ducesei de Richmond, dinainte de bătălia de la Waterloo, în depărtare se auzeau bubuituri de tun... Oamenii din jurul nostru îşi împachetau lucrurile şi ardeau documente", nota Martha în jurnal, în aceeaşi seară.

Roma era aceeaşi, scăldată în lumina de aur a soarelui, senină şi neatinsă de febra războiului. La Grand Hotel, Martha l-a vizitat mai întâi pe Alfonso, fostul rege al Spaniei, care ocupa un apartament imens, pe acelaşi etaj cu ea. Fostul său admirator îmbătrânise şi surzise, dar îşi păstrase încă şarmul şi grandoarea. A fost încântat să o vadă. „Bine îmbrăcată, ca întotdeauna!", a exclamat, când Martha a intrat în încăpere, purtând un *deux-pieces* nou, negru cu alb, făcut de casa Lanvin. Emoţionat de vechile amintiri care îl copleşeau, regele Alfonso i-a mărturisit că o iubea de „foarte mult timp" - încă din 1914, după cum a spus.

Martha s-a văzut des cu regele. „Vino să iei prânzul la numărul treizeci şi doi", îi spunea deseori, dimineaţa, la telefon. Fiind un Bourbon, regele Alfonso iubea Franţa, înaintarea rapidă a trupelor germane, care ameninţa *la patrie* a strămoşilor săi, îl necăjea extrem de mult. Pe masa din salonul însorit - de la ferestrele căruia vedea Băile lui Caracalla şi auzea clopotele de la Santa Măria dei Angelli - întinsese o hartă militară a Franţei şi marcase pe ea poziţiile armatelor, cu stegulete colorate. Dar, o dată cu trecerea zilelor, ştirile erau tot mai proaste. După căderea Belgiei în mâinile nemţilor, doar evacuarea reuşită a armatei britanice, de la Dunkerque a

creat o oarecare satisfacţie. Regele ştia bine că bătălia pentru Franţa era pe cale să înceapă şi se temea de rezultat. „Am să-mi aduc întotdeauna aminte de capul său de patrician, rezultatul secolelor de căsătorii reuşite, aplecat asupra acelei hărţi militare şi sperând într-un miracol. Avea de toate - tablouri de Goya, El Greco, Velasquez şi bijuterii inestimabile - dar nu şi cui să le lase. Era grav bolnav de inimă şi ştia că nu mai are mult de trăit", va scrie Martha, peste ani.

George Bibescu sperase că Italia va rămâne neutră şi că el va putea să-şi instaleze biroul la Roma. Aşa îi promisese mareşalul de aviaţie Italo Balbo, dar acesta - simpatizant al Aliaţilor - fusese trimis de Mussolini pe coasta de nord a Africii, în Tripolitania - pe atunci posesiune italiană. Aşa că, acum, nu mai avea nici o putere şi tot ce a putut face a fost să comande pentru Martha, la cea mai bună florărie din Roma, un uriaş buchet de trandafiri roşii.

După ce a luat contact cu câţiva oameni „în cunoştinţă de cauză", Marthei nu i-a trebuit mult timp să-şi dea seama că Italia era pe punctul de a intra în război alături de Hitler. „Veţi rămâne neutri?", I-a întrebat pe contele Galeazzo Ciano, ministrul Afacerilor Externe al Italiei, când I-a întâlnit la un dineu în Quirinale. Acesta a evitat răspunsul, sărutându-i galant mâna şi spunându-i ce minunat arată. Aşa că, pentru Martha, era de-acurn clar că nu îşi vor putea instala Biroul de Informaţii pentru Aviatorii Prizonieri la Roma, şi nici la Lisabona. Trebuia să se întoarcă acasă cât mai repede, pentru că nu

putea risca să fie despărţită complet de George, a cărui sănătate începuse să se deterioreze.

Martha îşi va aduce mereu aminte de cele două întâlniri importante pe care le-a avut în timpul ultimei sale (şederi la Roma: prima a fost cea cea cu Papa Pius XII. Pontiful a primit-o în audienţă particulară şi a binecuvân-Itat-o în timp ce se rugau împreună. „Am văzut o mare suferinţă pe faţa lui", îşi amintea Martha. „Părintele nefericit al creştinilor, ai cărui copii se ucid unul pe altul, într-un război fratricid". Cealaltă a fost vizita făcută unui vechi prieten, Frangois Poncet, fost ambasador al Franţei la Berlin şi acum aflat la post la Roma, care locuia într-una din cele mai frumoase clădiri din Europa - palatul Farnese. L-a vizitat în ziua în care armata britanică se retrăgea din Dunkerque, abandonând coasta franceză în mâinile duşmanului. La palat, se împacheta şi se ardeau documente. După cină, când ceilalţi musafiri plecaseră deja, Poncet a însoţit-o pe Martha până la uşa principală, pe culoarele cu covor roşu pe jos şi gravuri nepreţuite din secolul al optsprezecelea pe pereţi. „Am trimis tone de rapoarte de la Berlin, dar la Paris nu le-a citit nimeni; le-am spus cum arată aviaţia germană - ca şi soţul dumneavoastră şi generalul Milch de la înaltul Comandament German, când a fost în vizită la Paris; dar *ei* nu au vrut să asculte", i-a spus contele, cu amărăciune în glas.

Martha a părăsit Roma, luând Simplon Express-ul până la Veneţia; cuşeţa îi era plină de trandafiri trimişi de regele Alfonso, iar în geantă avea un rozariu sfinţit, pe care i-l dăduse Papa. "•< »c, ^ u.,» UH;.„;, •,>

La Veneţia ploua; piaţa Sân Marco era goală; scaunele de pe terasa cafenelei Florian erau puse unul peste altul; nu se aşteptau turişti în vara aceea. Seara, Martha a luat cina cu Fortuny; au vorbit despre diferite elemente decorative pentru Mogoşoaia, dar se simţea că gândul le stătea în altă parte. Lumea lor se prăbuşea.

Când s-au întâlnit în gara din Bucureşti, George arăta prost. Slăbise mult, pielea îi era galbenă şi se plângea de dureri la încheieturi, înfrângerea militară a Franţei îl deprimase. „Se simte un pronunţat sentiment antifrancez. Ofiţerii români refuză invitaţiile francezilor; consideră că nemţii sunt invincibili şi că e mai bine să fii de partea învingătorilor", i-a spus Marthei.

Venit la cină în aceeaşi seară, Antoine a declarat că România se comporta ca o sclavă circaziană, „refăcându-şi machiajul în faţa oglinzii, în timp ce potenţialii cumpărători [Germania şi Uniunea Sovietică] se tocmesc asupra valorii corpului ei."

Martha a petrecut prima săptămână din iunie - săptămâna bătăliei pentru Franţa - cu urechea lipită de aparatul de radio. Numele de locuri menţionate în buletinele de război o înnebuneau. „Sunt la Fecamp, în ţinutul lui Flaubert", nota în jurnal, pe 7 iunie. „Au ocupat Amiens; intră în Rheims." Pe 10 iunie, italia intra în război, de partea Germaniei; la audienţa de rămas-bun, ţinută înainte de a părăsi Roma, ambasadorul Ponchet i-a spus lui Ciano: „Nu uitaţi că nemţii sunt stăpâni foarte duri." Ciano avea o mină sumbră; în sufletul său, nu era de acord cu ce se întâmpla şi

ştia că mulţi italieni îi îm-

T

părtăşeau sentimentele.

14 iunie a fost o zi de mare tristeţe. Germanii au intrat în Paris şi Hitler a declarat: „Voi trece pe sub Arcul de Triumf". Patru zile mai târziu, într-un efort de ultimă clipă, de a evita capitularea Franţei, Churchill a plecat la Bordeaux, pentru o înţelegere între Marea Britanie şi Franţa. „O căsătorie în extremis", i-a spus George Marthei. Iar Martha şi-a adus aminte de cele spuse de Paquita lui Balzac, pe patul de moarte: „Prea târziu, *mă bien aimâe*[1], prea târziu."

în aceeaşi seară, în timp ce mergeau pe Calea Victoriei îndreptându-se spre Legaţia Britanică, Martha şi-a întors ochii de la Biroul German de Informaţii, iluminat feeric. Parisul era acoperit cu o zvastică neagră; oamenii se uitau la ea, nevenindu-le să creadă. „Acum suntem singuri", i-a spus lui George, Şir Reginald Hoare. Imperturbabil ca întotdeauna, diplomatul îşi petrecuse după-amiaza, jucând crochet.

Nu le-a luat mult timp aliaţilor ruşi şi nemţi, să profite de schimbarea ordinii internaţionale. Acţionând în termenii secreţi ai pactului germano-sovietic, Rusia a trimis un ultimatum regelui Carol, prin care îi cerea secesiunea imediată a Basarabiei şi Bucovinei de nord. Peste două luni, Hitler - care avea nevoie de petrolul românesc si plănuia aducerea ţării la statutul de protectorat - „i-a premiat" pe aliaţii săi unguri, cu mult-dorita Transil-

lubita mea (n. tr.). """" ' '•'•'"'" •'•'

vanie. Bulgaria a profitat şi ea de ocazie şi a pus mâna pe sudul Dobrogei. Zilele „României Mari" - negociată cu atâta succes de regina Măria, la Versailles - se sfârşiseră. Pus în faţa nemulţumirii generale a populaţiei, guvernul lui Gafencu a demisionat, în locul lui a ajuns un ofiţer cu mână de fier, generalul Ion Antonescu, protejat al nemţilor, care a format un nou guvern, din membri ai Gărzii de Fier fasciste. „Cămăşile Verzi" aveau acum putere absolută şi defilau pe străzile capitalei, strigând sloganuri, purtând în mână pancarte cu portretul fostului lor lider, Codreanu, şi cerând abdicarea regelui. Cuvântul *„a abdica",* se auzea pretutindeni în oraş. Hotelul Athenee Palace, cel mai sofisticat hotel din Bucureşti celebru pentru bucătăria sa, era acum plin de ofiţeri ai Wehrmachtului; în barul aglomerat, răsuna cântecul „Horst Wessel; britanicilor şi francezilor nu li se permitea intrarea.

La începutul lui septembrie, ambasadorul Germaniei la Bucureşti i-a cerut regelui Carol să abdice şi să părăsească ţara. Regele a plecat spre Elveţia, într-un tren păzit de armată, luând-o cu el pe Madame Lupescu şi mult aur românesc. Puţini au fost cei cărora le-a părut rău. Pentru a doua oară în cincisprezece ani, fiul său, Mihai, de data aceasta, în vârstă de optsprezece ani, :' ajungea în de-acum aproape lipsita de putere poziţie de rege al României. Martha, care venea zilnic la Bucureşti,^ pentru a lucra la Biroul pentru Aviatorii Prizonieri, l-a văzut stând la balcon „cu ochii aproape în lacrimi, ca un copil, şi ridicând mâna în semn de salut, „îşi dorise

să plece în exil, cu tatăl său, dar Antonescu l-a împiedicat. Regina Elena, mama lui Mihai şi soţia alungată de rol, a revenit în ţară, de la Florenţa, pentru a-şi înde-
>lini rolul de regină-mamă.

Trei săptămâni mai târziu, Antonescu - ajuns acum la jradul de mareşal - a împins România în război, de partea Axei. De acum încolo, regele nu a mai avut de îndeplinit decât îndatoriri formale. Locuia în continuare în palatul regal, cu un număr restrâns de personal; i se permitea să-şi exercite funcţiile ceremoniale, dar sub atenta supraveghere a spionilor lui Antonescu. Aşa că nu a putut face nimic, pentru a opri nazificarea ţării sale.

Martha a fost foarte dezamăgită când regina Elena i-a telefonat să-i explice că nu se va mai putea vedea nici cu ea, nici cu alte vechi prietene. „E interzis prin ordinele directe ale mareşalului Antonescu", a clarificat situaţia, ,ulterior, una din doamnele de companie ale reginei.

însăşi Martha a fost pusă într-o situaţie jenantă când i s-a telefonat de la biroul mareşalului şi i s-a sugerat să o primească pe doamna Fabricius, soţia noului ambasador al Germaniei, care era de origine irlandeză şi aparent nerăbdătoare să o cunoască pe „celebra scriitoare". „Martha nu a avut de ales şi a invitat-o la un prânz, la Mogoşoaia. George a refuzat să participe si a plecat de acasă, dis-de-dimineaţă. Ion Apolzan şi-a îndeplinit funcţia ca de obicei, dar „se strâmba a dezaprobare când se afla în spatele doamnei".

Toată toamna, gândurile Marthei s-au îndreptat către prietenii săi din Anglia si către nepotul său, Ion-Nicolae.

Când se afla la Bucureşti, era în mod fatal atrasă - împotriva voinţei sale - de harta din fereastra Biroului German de Informaţii, care ilustra măcelul făcut de Luftwaffe[1] în insulele britanice şi era plină de fotografii de oraşe care ardeau. „Vor supravieţui sau se vor scufunda - împreună cu scumpul nostru şcolar?", se întreba Martha, în jurnal.

într-o dimineaţă de octombrie, când copacii erau îmbrăcaţi numai în roşu şi auriu, George a intrat în dormitorul Marthei. Arăta foarte rău si tuşea cu sânge. „E ceva în neregulă cu prinţul, trebuie neapărat să meargă la doctor", i-a spus Marthei Ion Apolzan. „La Bucureşti îi fac nişte injecţii ciudate, care par să-i facă şi mai rău."

Era o situaţie ciudată, aproape sinistră; Martha era convinsă că Elena Leonte, ai cărei soţ şi frate aveau legătură cu Garda de Fier, îl otrăvea pe George cu nişte injecţii misterioase, despre care George spunea că nu sunt decât vitamine. Cunoscând slăbiciunea soţului său în faţa femeilor, Martha nu ar fi fost deloc surprinsă ca el să se fi lăsat convins de amantă să-i lase acesteia o sumă mare de bani, ba chiar şi casa din Bucureşti. Nu vânduse nişte pământ, cu câţiva ani mai înainte, pentru a-i face zestre fiicei lui La Toboso? Cum George insista să rămână în casa din Bucureşti şi pretindea că se simte foarte bine - „Am oroare să arăt că sunt bolnav", repeta, ca un copil - Martha l-a trimis pe Ion Apolzan la oraş, să-l supravegheze pe „stăpân". Ea era nevoită să rămână la Mogoşoaia, pentru a obţine eliberarea actelor

Aviaţia germană (n. tr.). i-q.,

confiscate de curând, în timpul unei razii-fulger, făcută de un pluton al Gărzii de Fier. Sosiseră - aşa cum se întâmplă în toate ţările aflate în totalitarism - la o oră foarte matinală, în timp ce Martha încă dormea, scotociseră toată casa, deschizând dulapuri şi aruncând conţinutul sertarelor pe jos, spărseseră lacăte şi cercetaseră pereţii, căutând ascunzători. Nu îi interesaseră nici bijuteriile, nici banii, ci numai documentele. Era clar că guvernul o suspecta pe Martha de acţiuni subversive. Au luat tot: fotografii de familie, arhive, scrisori si, mai ales, manuscrisele Marthei şi notele făcute pentru *Nimfa Europa.* Chiar şi o carte de poezii ale lui Claudel şi un manuscris dăruit Marthei de Anatole France au fost considerate suspecte şi luate. Exasperată, Martha a început imediat demersuri pentru a obţine recuperarea lor. A încercat tot ce i-a stat în putere; a fost nevoie de timp, dar până la urmă, cele mai multe din ele i-au fost restituite. A fost o experienţă şocantă, care a trezit-o pe Martha la realitate.

Dar deranjul şi furia produse de razia Gărzii de Fier au fost o nimica toată, în comparaţie cu temerile din ce în ce mai mari pe care le avea pentru sănătatea lui George, care arăta acum ca o umbră palidă a celui de odinioară, emaciat şi aproape incapabil să se deplaseze, în decembrie, Ion Apolzan a venit şi i-a spus Marthei că „prinţul e prea slăbit pentru a se da jos din pat". Martha şi-a făcut bagajele şi a plecat acasă la George, unde s-a confruntat cu Elena Leonte. „Trebuie să pleci imediat, l-ai făcut destul rău până acum.

„Pleacă!", i-a spus Martha. La Toboso era o femeie scundă, brunetă, cu sâni mari şi picioare frumoase. Se instalase în casa lui George, pe care, evident, o considera domeniul său. Apariţia neaşteptată a Marthei a prins-o pe picior greşit; temându-se de un eventual scandal (una din fiicele sale era pe cale să se mărite), şi-a adunat lucrurile împrăştiate peste tot şi a plecat, convinsă că se va întoarce a doua zi. Dar Martha nu a fost de aceeaşi părere; în aceeaşi seară, George a fost mutat într-o clinică particulară, Helias Sanatorium, şi dat în îngrijire doctorului Danielopolu, prieten de familie şi specialist în tratarea cancerului. Elenei Leonte şi „acoliţilor" ei li s-a interzis accesul în camera lui George. Şi aşa a început o veghe îndelungată.

Timp de trei luni şi jumătate, până când George a fost mutat la Mogoşoaia, Martha şi Valentina au făcut de gardă lângă patul soţului şi tatălui lor. Ocupau o cămăruţă de lângă rezerva lui George, dormind cu rândul câte două ore şi trezindu-se ori de câte ori se auzea agitaţie pe hol. Asasinarea era un pericol permanent, pentru că George - ale cărui opinii antigermane erau bine cunoscute - era una din persoanele aflate pe lista neagră a Gărzii de Fier. în Bucureşti, domnea teroarea şi legea junglei; oamenii stăteau ascunşi în case, temându-se să nu fie arestaţi pe stradă, sub cine ştie ce pretext, şi deportaţi în lagărele de concentrare naziste.

Boala lui George evolua ciudat, când în bine, când în rău, cum se manifestă cancerul de obicei. George avea un corp frumos, cu un piept de sportiv, în timpul deselor

examene radiologice, Martha vedea, cu sufletul zdrobit, „sinistra ciupercă albă" care creştea între plămânii soţului său. George era uimitor de răbdător şi bine dispus. El, cel care o făcuse de atâtea ori pe Martha să plângă, cu replicile sale insolente şi izbucnirile violente, era respectat pe tot etajul spitalului, pentru comportamentul perfect şi zâmbetul cuceritor. Toate surorile îl adorau şi, în fiecare dimineaţă, în micuţa şi imaculata capelă a spitalului se spuneau rugăciuni pentru însănătoşirea prinţului. George dorea ca Martha să fie tot timpul lângă el. „Unde e?", o întreba pe Valentina, dacă se întâmpla ca Martha să fie plecată. „Vreau să fie aici", într-o zi, când îşi recăpătase cunoştinţa după o puternică criză de delirium febril, i-a dus mâna la buze şi i-a şoptit: „Iartă-mă pentru toată suferinţa pe care ţi-am provocat-o. Erai aşa de frumoasă şi aşa de tânără - cum de am fost în stare?" Cu lacrimile curgându-i pe obraji, Martha şi-a ascuns faţa în pătură.

Spre sfârşitul lui aprilie, când cancerul invadase deja partea inferioară a corpului lui George şi nu mai exista nici o speranţă de însănătoşire, Martha şi-a dus soţul la Mogoşoaia. A fost locul cel mai potrivit pentru ultimele zile ale lui George. „L-am adus aici cu o ambulanţă, însoţit de două infirmiere şi un intern", îi scria abatelui Mugnier. „Este încântat că e acasă şi deja se simte mai bine; aerul minunat de primăvară, florile şi binecuvântata linişte - după iadul de la Helias Sanatorium, pe care eu şi Valentina l-am poreclit «Hell [iadul] Helias», îl fac fericit. Ieri s-a putut ridica în şezut şi a mâncat un ou fiert

moale, pregătit de mine - uriaş progres... Este groaznic să vezi acest spirit neîmblânzit, cuceritorul nostru de ceruri, ajuns într-o stare atât de jalnică, hrănit de alţii cu linguri de supă şi mici cantităţi de lapte, din două în două ore. Pe măsură ce boala avansează, nu mai aude concertul de dimineaţă al păsărelelor de sub fereastra lui, nici privighetorile si nici orăcăitul broastelor, noaptea. Dar încă mai poate vedea pajiştea cu irişi şi mirosi parfumul salcâmilor în floare... Se bucură să-l vadă pe micul George jucându-se şi - din când în când - primeşte câţiva vizitatori."

George a murit miercuri, 2 iulie 1941, la ora două noaptea, ţinând-o pe Martha de mână. „Dacă nu te deranjează să te afli într-o biserică ortodoxă, aş dori foarte mult să fii înmormântată alături de mine", i-a spus Marthei, cu puţin timp înainte de a muri. Dar, din nefericire, dorinţei sale i s-au împotrivit evenimentele ce aveau să vină.

Martha nu şi-a imaginat niciodată cât de mult îi va lipsi George. Căsătorită încă de la cincisprezece ani - o copilă - îi fusese soţie aproape patruzeci de ani; deseori, personalităţile lor se ciocniseră şi petrecuseră despărţiţi mai mult timp decât marea majoritate a cuplurilor. George fusese - în maniera tipică a soţilor din Balcani - de o infidelitate cronică şi, totuşi, între ei a fost o legătură indisolubilă; fiecare s-a gândit de nenumărate ori să divorţeze, dar nu au făcut niciodată pasul decisiv, „îngrozitor e că mi-a fost luat într-un moment în care ne-am fi

putut linişti şi petrece restul vieţii împreună, în mod

plăcut, ca nişte prieteni buni - aşa cum, în ciuda interminabilelor noastre certuri, am si fost", îi scria Martha, aba-[telui Mugnier. în anii ce au urmat, Martha şi-a dat seaia că soarta fusese blândă cu George, permiţându-i să loara atunci, în atmosfera demnă a căminului său ^strămoşesc, însoţit de cei care îl iubeau. Nu s-ar fi adap-
i tat niciodată la viaţa de exilat sărac.

Când, în iunie 1941, Germania şi-a atacat proaspătul aliat, Rusia, România - care, în ultimul an devenise teritoriu de ocupaţie german - a fost imediat atrasă în război, de partea Germaniei şi împotriva Uniunii Sovietice. De asemenea, a fost forţată să declare război Marii Britanii, ţara care îi fusese prieten de nădejde, îi garantase independenţa şi, cu doar un an înainte, condamnase anexarea Basarabiei de către ruşi. Toate legăturile cu Anglia, cu excepţia celor făcute prin intermediul Crucii Roşii, au fost întrerupte. Personalul de la Legaţia Britanică şi Consiliul Britanic a plecat în Grecia; va trece mult timp, până ce familia va avea vesti de la tânărul lon-Nicolae. Ca într-o reluare a unui film făcut cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, Bucureştiul a fost din nou bombardat - de data aceasta, de avioanele sovietice staţionate în Odesa. Martha i-a trimis pe micul George şi pe Miss Leggett, guvernanta englezoaică a acestuia, în siguranţa oferită de munţii Posadei; ea si Valentina au rămas la Mogoşoaia, păzind-o de soldaţii care jefuiau totul. Comunicatele de pe front trâmbiţau înaintarea vic-

torioasă în Rusia a armatei germane. „Smolensk... Berezina... Moghilev; umbre ale campaniei lui Napoleon. Oare se va termina la fel?", se întreba Martha, punând un mare semn de întrebare în jurnal.

Crăciunul acelui an, primul de la moartea lui George, a fost modest. Un preot catolic francez, oaspete al Institutului Bizantin de la Bucureşti, a oficiat slujba de la miezul nopţii, în prezenţa familiei şi a câtorva musafiri francezi şi elveţieni. Printre ei, s-a numărat Jacques Truelle, ambasadorul Franţei la Bucureşti, un bărbat cult şi fermecător, prieten cu Proust şi admirator al cărţilor Marthei, a cărui companie i-a făcut mare plăcere Marthei şi I-a încântat pe Antoine în timpul vizitelor periodice pe care le făcea la Mogoşoaia.

„Trebuie să începi din nou să scrii", o sfătuia abatele Mugnier pe Martha, într-o scrisoare. Trecuse mai bine de un an, de când Martha se uitase ultima dată pe paginile *Nimfei Europa,* în timpul bolii lui George, scrisul i se păruse total irelevant; toată forţa fizică si resursele mentale îi fuseseră concentrate pentru salvarea lui sau, cel puţin, pentru a-l face să se simtă cât mai bine. Acum, se întorcea din nou la scris, ca la singurul medicament împotriva durerii.

Dar, mai întâi, trebuia să facă ceva ca Mogoşoaia să fie cât de cât locuibilă în acea iarnă, cea mai friguroasă înregistrată vreodată în România. Casa fusese construită şi aranjată ca reşedinţă de primăvară şi toamnă, aşa
că beneficia doar de primele şi ultimele raze de soare. Până atunci, Martha nu a stat niciodată acolo iarna, din

cauza sănătăţii delicate a plămânilor. George insista întotdeauna ca ea să plece din România înainte de Crăciun. Se întorcea de obicei la sfârşitul lui martie, o dată cu venirea primăverii, care în Balcani soseşte devreme. Cum marea majoritate a încăperilor erau deschise, fie spre cer, fie spre grădină, vântul de iarnă care vine tocmai din Siberia şi „urlă ca lupii" fluiera printre colonade şi prin încăperi, aducând valuri de zăpadă. Pentru a face cât de cât confortabil pe timp de iarnă unul din saloanele mici, s-a apelat la un aranjament ingenios de draperii şi paravane. Arcadele care dădeau spre cer au fost bătute în scânduri, iar din tavane au fost atârnate cu cârlige draperii groase, negre pe dinafară, ca măsură de camuflare împotriva bombardierelor inamice, şi galben-pai pe partea dinspre interior. Efectul general era ca de cort şi Martha l-a numit „Abd-el-Kader". în salonaş a fost montat un şemineu în care focul se făcea cu lemne, în acest salonaş scria acum Martha şi tot aici primea şi musafirii; biblioteca de alături, şi ea cu ferestrele bătute în scânduri, era folosită ca sufragerie. „Ai râde, dacă ai vedea aceste aranjamente, dar măcar reuşim să trecem de iarna asta. în martie, ne vom relua viaţa normală, dacă acest lucru încă mai există.", îi scria Martha Rositei de Castries.

***

Soldaţii români fiind forţaţi de stăpânii lor nemţi să lupte pe frontul rusesc de la Odesa, spitalele Bucureştiului se umpleau de răniţi. La Biroul pentru Aviatorii Prizonieri, unde lucra Martha, era un adevărat asediu de

cereri venite de la rudele soldaţilor, prin care se solicitau medicamente şi produse contra infecţiilor. Dulapul personal de medicamente al Marthei se golise deja; ce s-ar fi întâmplat dacă vreunul din membrii familiei sale s-ar fi îmbolnăvit de pneumonie? în mod sigur, micul George nu ar fi supravieţuit. Aşa că Martha a încercat să facă un drum până în Elveţia.

Rene de Weck, ambasadorul Elveţiei la Bucureşti şi bun prieten al Marthei, a intervenit pentru obţinerea vizei şi a unui tranzit de trei zile prin Italia. Ungaria, unde Martha a trebuit să coboare din avion, nu a pus probleme; în schimb, a întâmpinat dificultăţi când a fost vorba de obţinerea unui permis de ieşire-intrare din ţară, de la autorităţile române. „Vor fi chiar bucuroşi să vă lase să plecaţi", îi spusese de Weck; dar Martha avea nevoie şi de permisiunea de a se întoarce. Până la urmă, după multe dezamăgiri şi alarme false, Martha a obţinut permisele necesare - un tribut adus insistenţelor ei, dar şi relaţiilor influente pe care le avea.

Nu o putem blama pe Martha că s-a simţit uşurată când avionul a decolat, în sfârşit, de pe aeroportul din Bucureşti. După o existenţă tristă şi izolată de doi ani, era normal să aştepte cu nerăbdare o schimbare, într-o lume mai liberă, dincolo de graniţele războiului. La Budapesta, unde a rămas o noapte, a fost întâmpinată de prietena sa Louise de Vilmorin, implicată acum într-o pasionantă aventură amoroasă cu contele Esterhazy şi pe punctul de a-l părăsi pe Pali Palffy. Şi ea aştepta o viză de ieşire, dar îi va lua un an să se întoarcă în Franţa ocupată.

La Roma, Martha a revenit la Grand Hotel şi la amintirile legate de regele Alfonso XIII, care murise cu un an în urmă. Capitala italiană strălucea sub soarele de primăvară târzie, dar era „ciudat de tăcută şi goală", cum nota Martha.

Martha s-a grăbit să-şi continue drumul spre Geneva şi Lausanne. După ce a reuşit să aranjeze un transport de medicamente de la Crucea Roşie şi şi-a refăcut propriile rezerve farmaceutice, a plecat la Berna, unde a avut o lungă întrevedere cu ambasadorul Statelor Unite, Leland Harrison, care cunoştea bine Bucureştiul şi vizitase Mogosoaia. A primit-o în particular, pentru că România era considerată ţară inamică, şi cu scopul de a o folosi pe Martha drept canal de comunicaţie, pentru a trimite ministrului Afacerilor Externe al României un mesaj neoficial, prin care recomanda retragerea cât mai rapidă a trupelor române de pe frontul rusesc şi de a le menţine „strict între graniţele ţării". Doar aşa se va putea
aştepta România la un tratament favorabil din partea Aliaţilor si de protecţie specială din partea Statelor Unite, la conferinţa de pace de după război.

Martha şi-a petrecut ultima zi în Elveţia la mormântul surorii sale, Marguerite, şi al mamei sale, de la Clarens. Cei doi chiparoşi plantaţi de ea crescuseră şi a fost uşurată să vadă că mormintele erau bine îngrijite. Trecuseră deja douăzeci şi patru de ani de la moartea Margueritei, sora sa preferată, dar încă îi era dor de ea. „Cât
timp îmi va lua, oare, să mă împac cu ideea că George nu mai e?", se întreba. „Tot restul vieţii", şi-a răspuns, în

timp ce se îndrepta încet spre maşina ce urma să o ducă la aeroportul din Geneva. Se grăbea să se întoarcă la Mogoşoaia pentru parastasul de un an al lui George; slujba de pomenire s-a ţinut în capela ortodoxă de lângă clădirea principală unde, în cavoul familiei, fusese aşezat trupul lui George.

După ploile din ultimul timp, Mogoşoaia era minunat de verde şi inundată de parfumul delicat al florilor de lămâi sălbatici. Martha a petrecut ziua comemorării singură cu gândurile şi durerea ei. îi lipsea mai mult ca niciodată conversaţia cu abatele Mugnier, inteligenţa lui blândă şi sfaturile înţelepte. „Nu am avut niciodată mai multă nevoie de dumneavoastră, ca acum", îi scria pe 10 decembrie 1942. „Au trecut doi ani de când v-am văzut ultima oară, dar nu mă plâng, pentru că am scrisorile dumneavoastră, deci nu am pierdut legătura." Abatele avea acum peste nouăzeci de ani şi era destul de fragil; Marthei îi era groază că ar putea auzi de moartea sa dintr-o clipă în alta. într-o zi, a venit la Mogoşoaia
Jacques Truelle - ambasadorul Franţei şi bun prieten al abatelui - si a anunţat-o că este purtătorul unei veşti cumplite. Martha a rămas înmărmurită; era sigură că abatele Mugnier murise. Dar era vorba de Charles-Louis de Craon, vechea sa dragoste, care murise la castelul Haroue din Alsacia. „Oricât de ciudat de ingrat ar părea, am răsuflat uşurată. Charles-Louis îmi era foarte drag, dar aveam mult mai multă nevoie de abate", se confesa Martha, în jurnal. „Cu toate acestea, în seara aceea, am plâns ca o fântână, când m-au năpădit amin-

tirile despre Charles. A fost prima mea dragoste ad ~
rată şi bărbatul asupra căruia s-a concentrat viata m
timp de cinci ani de zile".

Spre sfârşitul anului 1942, în atmosfera sumbră de l Mogoşoaia au început să pătrundă raze de speranţă Nemţii nu reuşiseră să cucerească Moscova, nici Stalingradul. în noiembrie, britanicii au câştigat bătălia de la El Alamein, învingându-l pe Rommel în Egipt, în ce parte se va înclina balanţa?

în primăvara lui 1943, au început debarcările din nordul Africii; *„Alger - La France Libre vous parte"*[1], a auzit Martha cuvintele magice la radio, într-o dimineaţă, cuvinte care au răsunat în toată casa, aducând bucurie şi speranţa că războiul s-ar putea, în sfârşit, termina, în noaptea aceea, familia a început să repare „catacombele", încăperile boltite de la subsol, care datau de pe vremea Bizanţului şi în care puteau asculta nestingheriţi postul de radio BBC.

Martha continua să lucreze la Biroul pentru Aviatorii Prizonieri, dar considera Bucurestiul deprimant. Oraşul era plin de soldaţi germani care se plimbau pe străzi şi umpleau la refuz restaurantele şi hotelurile. Ţara rămânea treptat fără hrană; pieţele în aer liber - caracteristică pitorească a Bucureştiului - dispăruseră; ameninţaţi cu decimarea, ţiganii se refugiaseră la munte; la colţul străzilor nu se mai auzea muzică; în parcul Cişmigiu, acolo unde generaţii de tineri îşi făcuseră curte şi
se plimbaseră în acordurile tarafurilor ţigăneşti, era limş-

[1] „Aici Alger - Vă vorbeşte Franţa Liberă" (n. tr.).

te; straturile de flori erau lăsate în paragină iar pe aleile altădată bine îngrijite, creşteau bălării. Pentru orăşeni, a
cumpăra mâncare devenise un coşmar şi nici la ţară lucrurile nu stăteau mai bine. De câte ori venea de la Turnu Severin la Bucureşti, Antoine - gurmand prin excelenţă - trecea neapărat pe la Jockey Club, unde, după cum spunea el, se putea mânca oarecum decent. Dar nu era binevenit acolo; înainte de război, când era un distins şi bogat diplomat cu reputaţie de snob, era celebru pentru glumele ucigătoare pe care le făcea la adresa celorlalţi membri ai clubului. Acum, aceştia se răzbunau, luându-l peste picior. „Apropo, cum vă numiţi?", l-a întrebat o dată un bătrânel scorţos, lăsându-se pe spate într-unul din fotoliile adânci, de piele, din bibliotecă. Antoine a simţit că explodează. „Nu-mi aduc aminte", i-a răspuns şi a ieşit ca o furtună din încăpere.

„Alger- La France Libre vous parle". De două ori pe zi, locatarii Mogoşoaiei - printre care se numărau acum multe nepoate şi copii - se adunau să asculte buletinele de război, în aprilie, Jacques Truelle - pe care Martha îl poreclise „Frere Jacques", datorită permanentei sale bune-dispoziţii - a plecat în secret la Constantinopol, pentru a se alătura Franţei Libere, la Alger. Era tot mai evident că balanţa se înclina în favoarea Aliaţilor.

Pariase oare România pe calul necâştigător? Noul său ministru al Afacerilor Externe, Mihai Antonescu - nu era rudă cu dictatorul Ion Antonescu - era convins că sosise timpul să înceapă negocieri cu privire la condiţiile
în care România va capitula în faţa Aliaţilor. Căderea lui

Mussolini şi capitularea Italiei din acea vară impuneau urgenţa acestei acţiuni. Antonescu l-a trimis la Cairo pe Alexandru Creţianu - politician conservator şi bun prieten cu prinţul Ştirbei - pentru a „încerca marea cu degetul". Dar demersul lui Creţianu - deşi văzut cu simpatie de Marea Britanie şi Statele Unite - a eşuat din cauza hotărârii lui Stalin de a pedepsi România, pentru că se aliase cu nemţii şi îşi trimisese trupele să lupte în Crimeea. Dezamăgit, ministrul de Externe s-a hotărât să mai încerce o dată, pe căi neoficiale. Dar asta însemna să trimită pe cineva la Constantinopol. Turcia - care rămăsese neutră - era locul în care se întâlneau, discutau, luau masa împreună şi se spionau reciproc reprezentanţii ţărilor beligerante. Atât Ankara cât şi Constantinopolul mişunau de spioni şi agenţi de tot soiul. Nu există o confirmare oficială, nici în jurnalele Marthei, şi nici în Arhivele Statului, că Martha ar fi fost rugată să încerce acolo unde predecesorul ei eşuase în demersul său, dar ştim cu certitudine din scrisorile lui Archibald Gibson - corespondentul lui *The Times* la Ankara şi unul din cei mai credibili martori - că Martha a stat cam şase luni la Constantinopol „în calitate de emisar al ministrului Afacerilor Externe Române, Mihai Antonescu, în eforturile făcute de acesta pentru a deschide negocieri cu Aliaţii". „Spre bucuria mea, printre cei mai recent-sosiţi vizitatori se număra Martha Bibescu, reprezentantă de vază a aristocraţiei Bucureştiului", îşi amintea Gibson. „A luat legătura cu mine, iar eu i-am urat noroc în misiunea pe care o avea".

De data asta, Martha nu a avut probleme cu obţinerea vizei de ieşire-intrare, dar Orient Express-ul în care s-a urcat pe 25 septembrie 1943, a parcurs traseul într-un timp foarte lung. în tren, Martha s-a ocupat de aducerea la zi a jurnalului său. A coborât la Sofia, care era plină de steaguri în berna, datorită decesului regelui Boris, care suferise un atac de cord în urma întrevederii avute cu Hitler, la Berchtesgaden. Când, în sfârşit, a ajuns la destinaţie, Martha a fost întâmpinată de ambasadorul României în Turcia şi de Casa-Rojas, ambasadorul Spaniei. S-a instalat într-o cameră mare, închiriată de la o cunoştinţă turcă, doamna Ratib Bey, şi de la ferestrele căreia avea o privelişte superbă asupra Bosforului. Era pentru prima oară de la moartea lui George, când simţea că viaţa poate fi frumoasă.

Cu toate că „misiunea" Marthei a fost de la bun început sortită eşecului - momentul nu a fost cel mai potrivit, iar binevoitorii din cadrul Aliaţilor erau îmbibaţi de doctrina „capitulare necondiţionată" - şederea la Constantinopol a readus-o pe Martha la viaţă. A se afla în miezul problemelor internaţionale şi a se întâlni cu oameni influenţi care „erau în cunoştinţă de cauză", au fost lucruri care i-au făcut întotdeauna plăcere şi cu care era obişnuită. La Constantinopol, a fost înconjurată de o elită internaţională: diplomaţi - mai ales cei din familia Casa-Rojas, cu care s-a văzut aproape zilnic; jurnalişti brazilieni, elveţieni şi suedezi; oficiali rezidenţi, britanici şi francezi; politicieni şi scriitori aflaţi în vizită, ca Steven Runciman - expert în istoria Bizanţului şi biograf al cruciadelor. „Mă simt din nou tânără", scria în jurnal.

O altă sursă de imensă satisfacţie a fost faptul că a avut destul timp la dispoziţie, pentru a se ocupa de *Nimfa Europa,* chiar în locul care forma fundalul primului volum. Pe 28 ianuarie, în timp ce îşi petrecea în linişte cea de-a cincizeci şi opta aniversare, citind în pat, Martha a primit - extrem de surprinsă - un buchet uriaş de ciclame proaspete, de la Felix Guepin, directorul sucursalei din Ankara a lui Dutch Shell, un bărbat chipeş, cultivat şi deosebit de fermecător. O cunoscuse pe Martha cu două săptămâni în urmă, la un dineu, şi fusese impresionat de ea. Căutând în anuarul personalităţilor marcante ale Franţei, bărbatul reţinuse că, în săptă-
mâna următoare, era ziua ei de naştere şi îi trimisese flori. Pe Martha a emoţionat-o în mod deosebit gestul tânărului admirator. „Asta compensează faptul că am mai îmbătrânit cu un an", se va confesa unei prietene. „Astăzi, mă simt de orice vârstă."

La începutul lui martie, prinţul Ştirbei, care se întorcea
de la o altă rundă de negocieri ţinute la Cairo, i-a sugerat că ar fi timpul să se întoarcă în ţară. Atâta timp cât ruşii insistau să reţină Bucovina şi toată Basarabia şi - mai mult - să aibă armata română sub comanda lor, orice iniţiativă de pace era sortită eşecului. Dar Martha era oricum gata să se întoarcă în ţară. Avusese foarte rar vesti de la familia sa şi îşi făcea griji în legătură cu starea
lucrurilor de la Mogoşoaia, pentru că, de la moartea lui George, ea era cea care lua toate deciziile.

Martha ştia că viitorul ţării sale era sumbru; contraofensiva reuşită a ruşilor, care mătura armatele ger-

mane din calea ei, va ajunge în curând aproape de Bucureşti. Ocupaţia germană era rea, dar viaţa sub sovietici urma să fie şi mai rea. în anii ce au urmat, Martha îşi va aduce aminte de interludiul de la Constantinopol ca de ultimul episod lipsit oarecum de griji, din viaţa sa.

***

* Martha s-a întors la Bucureşti pe 2 aprilie, după o călătorie îngrozitoare cu trenul, în cursul căreia atât ea cât şi Blanche Caniot, camerista sa, erau cât pe ce să piară, într-un bombardament al avioanelor americane. Mulţi au fost surprinşi să vadă că s-a întors. „Spuneau că am plecat pentru că mi-a fost frică şi că m-am întors pentru că am fost proastă. Bârfa din Bucureşti nu se va schimba niciodată", spunea Martha, râzând. La scurt timp după revenirea în ţară, şi-a mutat familia la Posada, mai sigură în faţa soldaţilor care jefuiau şi mai departe de bombe, decât Mogoşoaia. A rămas acolo cu Valentina, cu soţul acesteia şi cu micul George, locuind într-o cabană forestieră acoperită cu crengi de brad, în timp ce val după val de bombardiere ale Aliaţilor zburau pe deasupra capetelor lor. „Cel puţin 300 de avioane U.S. au trecut pe deasupra micului nostru refugiu din pădure", nota Martha în jurnal. „George cel mic are un suflet de aur, îşi face griji doar pentru căţeluşul său şi pentru cele două oi favorite, care sunt gata să fete. Până acum, am scăpat - Izvor e încă neatins... Supravieţuirea e o loterie, un joc de ruletă al cărui miză e moartea."

Când a primit vestea morţii abatelui Mugnier, Martha se află încă la Posada. Sufleteşte, era pregătită de mult timp; abatele avea nouăzeci si doi de ani. Cu toate l acestea a fost profund afectată. O dată cu el, pierdea nu
j numai un prieten şi confesor devotat, ci şi un extraordinar sfetnic literar, a cărui judecată subtilă îi fusese ghid de-a lungul anilor. Peste ani, va aduce un tribut prieteniei lor de treizeci şi patru de ani, publicând în trei volume corespondenţa lor, care nu numai că a oferit o imagine a acelei perioade, ci a scos la iveală universul sufletesc al Marthei, mai mult chiar decât jurnalele ei.

De când regele Minai urcase pe tron, Martha nu îl văzuse prea des. Acesta nu se afla sub arest la domiciliu; oamenii îl vedeau pe stradă, plimbându-se prin Bucureşti sau inspectând trupele, dar drepturile sale constituţionale deveniseră o parodie. Nu avea nici un fel de
putere şi fiecare mişcare îi era supravegheată. Antonescu umpluse palatul cu spioni şi Martha era conştientă că e mai bine să stea deoparte, pentru a nu pune familia regală într-o situaţie neplăcută. „Şi totuşi, tânărul rege a dat dovadă de curaj; a insistat să viziteze lagărele de prizonieri în care erau ţinuţi aviatorii americani doborâţi pe teritoriul României şi i-a întrebat cum sunt trataţi. De asemenea, a intervenit de câteva ori în favoarea românilor pe jumătate evrei, care erau ameninţaţi cu deportarea la Auschwitz. în vara lui 1944, când trupele ruseşti se aflau deja la frontierele României, regele i-a spus mareşalului Antonescu că *trebuie* să facă pace cu Aliaţii şi să scoată România din război - indiferent de condiţiile

ce i-ar putea fi impuse. Dar mareşalul nu a vrut să facă nimic, înainte de a se consulta cu Hitler. Acesta a fost momentul în care regele s-a hotărât să acţioneze.

Pe 23 August 1944, după ce se asigurase în secret de susţinerea comandanţilor de armată loiali, regele l-a convocat pe mareşalul Antonescu la o întrevedere la palatul regal şi i-a dat un ultimatum: să semneze imediat armistiţiul, sau să demisioneze. Când mareşalul a refuzat, regele le-a făcut semn celor două gărzi din palat, în care avea încredere, care l-au arestat pe Antonescu sub ameninţarea armelor. Mareşalul a fost dus la etaj şi încuiat într-o cameră păzită, în următoarele câteva ore - în timp ce se trimiteau mesaje unităţilor de armată loiale, să asigure securitatea podurilor şi accesului spre drumurile importante, iar garnizoana germană, simţind pericolul, a intrat în alertă - viitorul ţării a atârnat de un fir de păr. Manfred von Killinger, ambasadorul Germaniei la Bucureşti şi nazist deosebit de agresiv, a cerut imediat audienţă la rege. „Unde e generalul Antonescu?", a întrebat. Rege i-a spus că e „într-un loc sigur".

în aceeaşi zi, la ora zece seara, Martha şi familia sa, preveniţi de grădinarul de la Mogoşoaia că „se întâmplă ceva neobişnuit", l-au auzit pe rege, anunţând că România nu mai era un aliat al Germaniei.

în Bucureşti, mulţimi de oameni fericiţi s-au adunat în faţa palatului regal, în timp ce, la periferia oraşului se dădeau bătălii crunte. Dar podurile şi şoselele importante au fost apărate cu succes de trupele române loiale. Pe parcursul zilelor ce au urmat, Luftwaffe a born-

bardat sistematic zona palatului regal, forţându-l pe regele Mihai să se refugieze în provincie. Dar, de-acum, armata germană se retrăgea din România, abandonând sursele de petrol, crom şi aluminiu - vitale pentru ea - şi urmărită de trupele Armatei Roşii şi române.

După înfrângerea finală a Germaniei, România se aştepta ca Marea Britanie şi Statele Unite să-şi onoreze promisiunile referitoare la democraţie şl alegeri libere, făcute la lalta. Nu ştia de înţelegerea de la Moscova, dintre Stalin şi Churchill, prin care Uniunii Sovietice i se oferea „o dominanţă de 90%" asupra României. Regele Mihai a numit-o „o condamnare la moarte" şi a avut dreptate: rezultatul a fost dispariţia ţării în spatele Cortinei de Fier, pentru următorii patruzeci şi şase de ani.

Totuşi, rezultatul imediat al loviturii de stat a regelui Mihai a fost un acord de armistiţiu între România şi înaltul Comandament al Forţelor Aliate. Curând, a sosit la Bucureşti Comisia de Control a Forţelor Aliate, organism creat pentru a administra fostele teritorii inamice. Conducătorul acestei comisii era un general sovietic; personalul era format din oficiali americani şi britanici. Apariţia pe străzile Bucureştiului a ofiţerilor englezi şi americani a fost întâmpinată cu bucurie, dar ei nu puteau face mare lucru în faţa terorii lansate de armata rusă. întoarsă la Mogoşoaia de la Posada, Martha a văzut cum se rechiziţiona totul: maşini, unelte agricole, biciclete, chiar şi stâlpi de telegraf. Parcă era o armată de lăcuste, în oraş, oamenii se ascundeau în spatele uşilor închise. „Vin tovarăşii!" - era strigătul de groază ce răsuna în tot Bucureştiul.

Partidul Comunist Român, scos în afara legii de mai mulţi ani, a ieşit la lumină şi, treptat, a preluat puterea locală. Martha ştia că aceasta însemna condamnarea Mogoşoaiei şi Posadei; în noua ordine care se instalase ea şi familia sa vor deveni „duşmani ai poporului". Dar mai avea încă timp la dispoziţie să lupte. Cu ajutorul câtorva oficiali „de pe timpuri", aflaţi în noul guvern al lui Petru Groza, a reuşit să claseze deocamdată Mogoşoaia ca „monument istoric". Tractoarele şi alte utilaje agricole i-au fost confiscate, dar i s-a permis sa păstreze câteva unelte de grădinărit, cu ajutorul cărora cei doi grădinari - dublaţi acum de gărzi înarmate, au fost nevoiţi să se descurce.

Pentru scurt timp, Mogoşoaia şi-a recăpătat vechiul rol de oază de linişte şi pace, în mijlocul vâltorn generale „A fost o experienţă uluitoare să mă aflu, după agitaţia şi încordarea din oraşul demolat de război, în aceste împrejurimi magice, întâmpinat la uşă de un majordom cu mănuşi albe şi condus la etaj, unde principesa Bibescu prezida o adunare multilingvă de diplomaţi şi militari, printre care şi un general sovietic", mi-a spus Nigel Davies, la vremea aceea, unul din membrii Comisiei de Control a Forţelor Aliate de la Bucureşti.

Graţie grădinii de legume şi fructe şi contribuţiilor generoase în alimente şi băuturi ale Comisariatului Forţelor Aliate, dar şi prezenţei diplomaţilor care veneau în vizita, Martha reuşea încă să primească musafiri, ca pe vremuri Dar timpul se scurgea repede şi ea o ştia foarte bine Prânzul pe care l-a dat cu ocazia aniversării sale de

pe 28 ianuarie 1945, a fost cântecul ei de lebădă, în sufrageria imensă, protejată ingenios împotriva frigului si încălzită de un semineu uriaş, în care ardeau buşteni cu miros plăcut, s-a aflat un uluitor amestec de oaspeţi: membri ai Guvernului României, oficiali ai Comisiei de Control, diplomaţi ai ţărilor neutre şi militari sovietici. Martha a trebuit să-şi folosească toate talentele rafinate de amfitrioană şi tot simţul umorului, pentru ca petrecerea să aibă succes. Ambasadorului sovietic, care o tot bătea la cap cu avantajele pe care urma să le aibă România de pe urma asocierii cu Uniunea Sovietică, i-a spus înţepat: „Nu uitaţi, domnule ambasador, că vă aflaţi în casa unui prinţ care a fost decapitat de turci, împreună cu cei patru fii ai săi, pentru că ducea o politică prietenoa-
să faţă de Rusia. Aşa a ajuns într-o astfel de situaţie."

în primăvară, în timp ce războiul se apropia de sfârşit,
Martha a fost interogată de Securitate, poliţia română condusă acum de un comunist convins, I s-a dat drumul, dar întâmplarea a speriat-o. De Ziua Recunoştinţei, în timp ce ieşea de la slujba ţinută la Catedrala din Bucureşti, unul din membrii Legaţiei Franţei a luat-o deoparte şi i-a spus: „E timpul să plecaţi - acum!" Martha avea încă asupra sa paşaportul diplomatic eliberat cu ocazia călătoriei în Turcia, aşa că nu va avea probleme în obţinerea vizei franceze. Printr-un noroc fantastic, a reuşit să obţină viza sovietică de ieşire din ţară, fără de
care nu ar fi putut pleca.

Şi totuşi, Martha ezita încă; frumuseţea pe care o lăsa în urma sa la Mogoşoaia îi sfâşia sufletul, dar şi mai

importantă era problema momentului în care familia sa i se va putea alătura. „Mama m-a privit drept în ochi şi m-a întrebat: «Ce să fac?», îşi amintea mai târziu Valentina, împreună cu soţul său, aceasta dorea să mai rămână o vreme, sperând că lucrurile se vor ameliora, în acea perioadă, oamenii încă mai credeau că Guvernul României îşi va ţine - la presiunea Forţelor Aliate - promisiunile de libertate şi alegeri democratice. Valentina a asigurat-o pe mama sa că se va descurca cu problemele puse de Mogoşoaia; Dimitrie va administra Posada, adică ce mai rămăsese din ea. Sperau ca, peste un an, să se revadă la Paris.

Donald Stevenson, viceamiral de aviaţie şi şeful Misiunii Militare Britanice de la Bucureşti, a fost „îngerul păzitor" al Marthei. Convins că se află într-adevăr în pericol, atât din partea autorităţilor române cât şi a celor sovietice, a aranjat plecarea Marthei cu un avion-cargo al RAF[1], până în Italia şi, de acolo, la Paris.

Pe 7 septembrie, la ora cinci dimineaţa, Martha s-a prezentat la aeroport, ducând cu ea o valijoară şi haina de blană. Nu va mai vedea niciodată România.

[1] Forţele Aeriene Britanice (n. tr.).

Ultima provocare

în dimineaţa zilei de 10 septembrie 1945, Max - bătrânul uşier de la hotelul Ritz din Paris, care lucra acolo de la cincisprezece ani - stătea în faţa intrării din Place Vendome, admirând mulţimea de vehicule militare din piaţă. Din august, când Parisul fusese eliberat, hotelul Ritz caza persoane de rang înalt din cadrul armatei, diferiţi corespondenţi de război şi oficiali extenuaţi ai Guvernului Aliaţilor; era foarte plicticos. „Când vor începe să se întoarcă oamenii de elită?", se întreba Max.

Deodată, din direcţia străzii Rivoli, şi-a făcut apariţia o maşină albastră a RAF, din care a coborât o persoană familiară, pe care Max nu o mai văzuse de şase ani. Era principesa Bibescu, distinsă şi elegantă ca întotdeauna, apărată de frigul de afară, de haina de blană. Spre uimirea lui Max, nu avea cu ea decât o valijoară. Unde era muntele de bagaje si *necessaire de voyage** din piele de crocodil, făcut de firma Hermes şi legat în argint, de care îşi aducea atât de bine aminte? Dar important era că sosise un civil şi, mai mult decât atât, o mare doamnă; îşi adusese cu ea şi camerista. Se îndreptă în fugă spre ea şi o salută cu căldură.

[1] Trusă de voiaj (n. tr.). ^'- •' S» > :'-j:o

Martha nu se gândise nici o clipă că Ritz-ul ar putea fi plin, nici că-fiind acum un teritoriu al VIP-urilor armatei - s-ar putea să aibă nevoie de autorizaţie pentru a sta acolo. Se îndreptase spre el ca un porumbel care se întoarce acasă şi, bineînţeles, direcţiunea i-a găsit o cameră. Era mică - departe de apartamentele de lux în care stătea pe vremuri - dar avea o privelişte minunată spre grădină, aşternuturile bine apretate pe care le ştia atât de bine şi promitea să fie încălzită în timpul iernii. Pentru Blanche Caniot, s-a găsit o cămăruţă în anexa servitorilor, la mansardă.

Primul lucru pe care I-a făcut Martha a fost să-şi scoată carneţelul cu adrese şi să încerce să afle cine mai era în oraş. în Parisul de după eliberare, telefoanele funcţionau prost, dar transmisia orală şi „gura târgului" erau la fel de active ca altădată. Martha ştia că mulţi dintre prietenii ei rămăseseră în capitală în timpul războiului; alţii se întorseseră după eliberare. In zilele ce au urmat, s-a plimbat prin tot oraşul, privind, aducându-şi aminte şi vizitându-şi vechi prieteni. Nu i-a trebuit mult timp „să reintre în atmosferă", luând cina cu Philippe de Rothschild, Gaston Palewski - acum şeful de cabinet al lui de Gaulle, cu Paul Claudel, scenograful Christian Berard şi, mai ales, cu draga ei prietenă, Roşită de Castries, care se aflase alături de abatele Mugnier, în ultimele săptămâni ale vieţii acestuia. Parisul de după eliberare - acum aproape lipsit de trafic - era frumos, rece si anormal de curat, dar pe Martha a şocat-o goliciunea lui, „ca cea a unei măşti". Majoritatea aparta-

mentelor erau neîncălzite; oamenii stăteau în casă îmbrăcaţi în paltoane şi cu cizme îmblănite în picioare; penele de electricitate erau dese; lipsa de alimente era acută iar piaţa neagră înflorea. La Ritz, apa caldă era raţionalizată - vechiul boiler trebuia înlocuit - dar, cel puţin, hotelul era încălzit. Martha a fost şocată de aspectul general de sărăcie, „în meniu găseai merluciu, iar pe masă, şerveţele de hârtie", se plângea.

Dar toate acestea nu erau nimic, în comparaţie cu schimbările pe care le suferiseră oamenii. Mai mult chiar decât în Parisul de după războiul din 1914, prietenii Marthei erau foarte divizaţi, chiar şi în interiorul aceleiaşi familii. Cei care rămăseseră în oraş în timpul războiului ţineau cu tot dinadinsul să-şi sublinieze „buna purtare" şi unul din modurile prin care o făceau era acela de a păta reputaţia vecinilor. Parisul devenise o cloacă de acuzaţii şi contraacuzaţii. Orice persoană care oferise o masă unui neamţ, îl tratase de vreo boală sau îi vânduse nişte haine, ţipa ca din gură de şarpe că nu a putut face altfel şi că, oricum, vecinii de peste drum făcuseră lucruri şi mai rele. Numai gaulliştii, care îşi petrecuseră anii de ocupaţie în străinătate, şi membrii Rezistenţei erau scutiţi de astfel de acuzaţii. Cuvântul *epuration* (epurare), pe care la început Martha nu l-a prea înţeles, se afla pe buzele tuturor. De asemenea, a observat la prietenii săi o „discreţie teribilă"; în cazul în care cei ce discutau nu se cunoşteau foarte bine şi nu erau singuri, anumite subiecte erau scrupulos evitate. Chiar şi personalul din magazinele elegante, care fusese încântat să-i serveas-

că pe nemţi si pe doamnele lor în ultimii patru ani, refuzau acum cu ipocrizie să o servească pe soţia unui presupus colaborator.

Louise de Vilmorin, prietena Marthei şi, acum, contesă Palffy - care îşi petrecea cea mai mare parte a timpului la reşedinţa Ambasadei Britanice, într-o fericită relaţie de triunghi conjugal, ca amantă a ambasadorului Duff Cooper şi cea mai bună prietenă a soţiei acestuia, Lady Diana - a fost chemată în faţa *comisiei de epurare,* care i-a cerut să clarifice anumite probleme, întrucât numele său apărea pe lista neagră. Louise a explicat că se căsătorise cu Paul Palffy în 1937, că în timpul războiului locuise în Ungaria şi Slovacia şi că, *fusese nevoită* să fie în bune relaţii cu austriecii şi nemţii. A fost tăiată de pe listă, după ce a devenit evident că un misterios domn Stasi, cu care trăise la Budapesta în 1943, se dovedise a fi nimeni altul decât contele Esterhazy, admirator al Aliaţilor şi nicidecum membru al Gestapo-ului, cum pretindeau cei care o acuzaseră. Pe vremea aceea, judecata morală era foarte capricioasă.

Nu au scăpat de critică nici artiştii şi scriitorii marcanţi, în excelenta lor carte *Parisul, după eliberare,* Anthony şi Artemis Beavor povestesc cum a fost arestat, într-o dimineaţă, celebrul actor Sacha Guitry - care, ca dramaturg si actor, era deseori comparat cu Noel Coward. „A fost luat pe sus, îmbrăcat într-o pijama galbenă cu floricele, cu papuci verzi, din piele de crocodil, în picioare, şi cu o panama pe cap, şi dus la primăria arondismentului 7." întrebat de magistratul care făcea rechizitoriul de *ce*

fusese de acord să-l întâlnească pe Goring, Guitry a răspuns „Par curiosite"[1]; a mai spus că ar fi fost la fel de interesat de o întâlnire cu Stalin, lucru, probabil, adevărat.

Două femei celebre, actriţa Arletty (celebră datorită rolului din Leş *enfants du Paradis*[2]*)* şi Coco Chanel, au fost şi ele declarate colaboraţioniste. Amândouă avuseseră amanţi germani, cu care locuiseră la Ritz. Se zvonea că, după ce a fost arestată, Arletty se răsese pe cap; cu toate că a distribuit sute de sticluţe de Chanel No 5 ofiţerilor americani, Coco Chanel a fost şi ea arestată, dar ulterior eliberată. Următorii opt ani şi i-a petrecut în afara graniţelor Franţei.

Martha, căreia nu-i mai plăcea de Colette încă de pe vremea lui Henry de Jouvenel, nu a simţit nici un fel de milă când a auzit că celebra scriitoare fusese şi ea pusă pe lista neagră, pentru că publicase în ziarul colaboraţionist *Le Petit Parisien.* (Dar, pe de altă parte, îl ascunsese pe soţul său, evreul Maurice Goudeket.) O altă cunoştinţă apropiată a Marthei şi vecin cu Colette în *Palais Royal-* Jean Cocteau, al cărui comportament din timpul ocupaţiei germane fusese cel puţin echivoc - a scăpat uşor; gaulliştii simţeau faţă de el mai degrabă milă decât ură. „E o simplă dansatoare de local", a fost răspunsul dat cuiva care fusese martor la proces. Mult

timp după aceea, Cocteau i-a plictisit pe cei din jurul său, explicând pe larg că „fusese de datoria sa, ca artist, să *nu se alăture* Rezistentei".

De curiozitate (n. tr.).

[2] Copiii Paradisului (n. tr.).

în pofida tuturor acestor controverse tulburătoare, care au stricat armonia multor întruniri mondene, Martha, care fusese lipsită atâta timp de atmosfera Parisului, a reintrat în ea cu satisfacţie. Dar prioritatea numărul unu era să-şi vadă nepotul, la şcoala din Anglia (acesta prefera acum să i se spună „John"). A fost foarte supărată, când a aflat de la Ambasada Marii Britanii că viza sa pentru Anglia - care nu fusese niciodată o problemă pentru ea - nu mai era valabilă. Din cauza restricţiilor impuse de război, i-au fost necesare două luni şi jumătate şi intervenţia unui prieten cu funcţie înaltă, să obţină
una nouă.

în timp ce aştepta viza pentru Anglia, Martha şi-a făcut o evaluare a situaţiei personale. Cea mai importantă problemă erau banii, pentru că, de acum încolo, ea va fi cea care va asigura pâinea de toate zilele a familiei. Pentru o femeie de aproape şaizeci de ani, cu o sănătate delicată şi care fusese obişnuită să ducă o viaţă de lux şi să aibă un venit stabil, era o responsabilitate uriaşă.

înainte de a pleca din România, Martha aranjase - cu ajutorul lui Rene de Weck, ambasadorul Elveţiei - ca Mogoşoaia să fie închiriată pe timp de un an, Legaţiei Elveţiene; chiria, plătită în franci elveţieni, urma să-i asigure cheltuielile imediate. Aşa că deocamdată, Martha s-a hotărât să locuiască în continuare la Ritz unde, în calitatea ei de client de mare valoare înainte de război, i se acordau nişte facilităţi deosebite. Apartamentul „de neîncălzit" din Quay Bourbon a fost închiriat

lui Guy Miliard care, făcând parte din personalul Ambasadei Britanice, se bucura de raţii suplimentare de combustibil. Şir Guy Miliard mi-a povestit: „îmi aduc aminte de Martha Bibescu din acele vremuri. Era o personalitate impresionantă, care umplea de spaimă pe un tânăr ataşat de ambasadă ca mine. Era încă frumoasă şi părea să cunoască pe toată lumea, într-un Paris lipsit aproape în totalitate de taxiuri, era sâcâitor de insistentă când trebuia dusă la o recepţie. Dar era o companie încântătoare, aşa că nu se supăra nimeni."

Viitorul imediat era asigurat, dar ce se va întâmpla pe termen lung? Taxele şcolare ale lui John trebuiau plătite; în anul următor, urma să vină la Paris George, fratele mai mic al lui John, iar mai târziu, probabil, Valentina şi soţul său. Rămasă fără veniturile româneşti, Martha va trebui să câştige bani din scris. Se va descurca, oare? Nu îşi făcea iluzii, dar nici îndoieli nu avea. „Nu am dus niciodată lipsă de curaj şi acum nu e momentul să fiu deprimată", i-a spus Rositei de Castries.

Marcel Bourdel, editor-şef la Pion, cel care publicase în trecut cărţile Marthei, i-a oferit un contract generos pentru cele trei volume de corespondenţă cu abatele Mugnier- o cronică a vieţii sociale şi literare a Parisului, care acoperea o perioadă de treizeci şi patru de ani. I-a asigurat chiar şi o secretară care să o ajute la clasificarea corespondenţei. Martha a mai semnat şi un alt contract cu editura *Pion,* prin care *Pion* se angaja să-i plătească o modestă rentă anuală, în schimbul drep-

în pofida tuturor acestor controverse tulburătoare, care au stricat armonia multor întruniri mondene, Martha, care fusese lipsită atâta timp de atmosfera Parisului, a reintrat în ea cu satisfacţie. Dar prioritatea numărul unu era să-şi vadă nepotul, la şcoala din Anglia (acesta prefera acum să i se spună „John"). A fost foarte supărată, când a aflat de la Ambasada Marii Britanii că viza sa pentru Anglia - care nu fusese niciodată o problemă pentru ea - nu mai era valabilă. Din cauza restricţiilor impuse de război, i-au fost necesare două luni şi jumătate şi intervenţia unui prieten cu funcţie înaltă, să obţină
una nouă.

în timp ce aştepta viza pentru Anglia, Martha şi-a făcut o evaluare a situaţiei personale. Cea mai importantă problemă erau banii, pentru că, de acum încolo, ea va fi cea care va asigura pâinea de toate zilele a familiei. Pentru o femeie de aproape şaizeci de ani, cu o sănătate delicată şi care fusese obişnuită să ducă o viaţă de lux şi să aibă un venit stabil, era o responsabilitate uriaşă.

înainte de a pleca din România, Martha aranjase - cu ajutorul lui Rene de Weck, ambasadorul Elveţiei - ca Mogoşoaia să fie închiriată pe timp de un an, Legaţiei Elveţiene; chiria, plătită în franci elveţieni, urma să-i asigure cheltuielile imediate. Aşa că deocamdată, Martha s-a hotărât să locuiască în continuare la Ritz unde, în calitatea ei de client de mare valoare înainte de război, i se acordau nişte facilităţi deosebite. Apartamentul „de neîncălzit" din Quay Bourbon a fost închiriat

lui Guy Miliard care, făcând parte din personalul Ambasadei Britanice, se bucura de raţii suplimentare de combustibil. Şir Guy Miliard mi-a povestit: „îmi aduc aminte de Martha Bibescu din acele vremuri. Era o personalitate impresionantă, care umplea de spaimă pe un tânăr ataşat de ambasadă ca mine. Era încă frumoasă şi părea să cunoască pe toată lumea, într-un Paris lipsit aproape în totalitate de taxiuri, era sâcâitor de insistentă când trebuia dusă la o recepţie. Dar era o companie încântătoare, aşa că nu se supăra nimeni."

Viitorul imediat era asigurat, dar ce se va întâmpla pe termen lung? Taxele şcolare ale lui John trebuiau plătite; în anul următor, urma să vină la Paris George, fratele mai mic al lui John, iar mai târziu, probabil, Valentina şi soţul său. Rămasă fără veniturile româneşti, Martha va trebui să câştige bani din scris. Se va descurca, oare? Nu îşi făcea iluzii, dar nici îndoieli nu avea. „Nu am dus niciodată lipsă de curaj şi acum nu e momentul să fiu deprimată", i-a spus Rositei de Castries.

Marcel Bourdel, editor-şef la Pion, cel care publicase în trecut cărţile Marthei, i-a oferit un contract generos pentru cele trei volume de corespondenţă cu abatele Mugnier - o cronică a vieţii sociale şi literare a Parisului, care acoperea o perioadă de treizeci şi patru de ani. I-a asigurat chiar şi o secretară care să o ajute la clasificarea corespondenţei. Martha a mai semnat şi un alt contract cu editura *Pion,* prin care *Pion* se angaja să-i plătească o modestă rentă anuală, în schimbul drep-

turilor exclusive asupra cărţilor *Isvor, Cruciadă pentru anemonă, Imagini din Epinal* şi *Pagini de calendar,* pe care avea de gând să le reediteze. După toate criteriile contemporane, editorii îi aduceau un omagiu; acum depindea doar de Martha să-şi onoreze obligaţiile, lucru pe care l-a şi făcut - deşi adesea cu întârziere, pentru că obstacolele de care se lovea, erau tot mai multe, cu fiecare an ce trecea.

în acel an, Martha a petrecut un Crăciun fericit în Anglia, împreună cu nepotul său, John. Pentru prima oară de la terminarea războiului, tânărul Ghika era cu un membru al familiei sale şi nu „parcat" cu părinţii vreunui prieten, pe durata vacanţei. Au participat la slujba de la miezul nopţii din Farm Street, în Londra, rugându-se pentru părinţii şi fratele lui, aflaţi în România. După Crăciun, Martha a dat un cocktail. Au venit toţi - cei din familiile Lloyd, Asquith, Palairet, Ishbel şi Malcom MacDonald, Edith Bagnold. Marthei i se părea că nu plecase niciodată din Londra şi s-a bucurat enorm să fie alături de prietenii ei. Cu toate că austeritatea de după război era mai dură decât în Franţa („De fapt, cine a câştigat războiul?", se întreba Martha), aici nu existau suspiciunile reciproce care o deranjaseră atât de mult la Paris.

în cea de-a treia săptămână a lunii ianuarie, Martha s-a întors într-un Paris tulburat de demisia lui de Gaulle. Atmosfera generală de instabilitate a accentuat propria sa depresie. Veştile primite din România erau proaste. Comuniştii câştigau tot mai multă putere, presa liberă fusese suprimată, protestatarii erau bătuţi, începeau să

se ţină procesele-simulacru şi mii de oameni erau trimişi la muncă forţată. Regele Mihai fusese din nou deposedat de prerogativele sale şi totuşi, când a apelat la guvernele britanic si american să-şi ţină promisiunile, i s-a

spus că trebuie să coopereze cu ruşii, în noiembrie 1947, a plecat la Londra, pentru a participa la nunta vărului său, prinţul Philip, cu prinţesa Elisabeta. Spre disperarea comuniştilor, s-a întors acasă în luna următoare şi şi-a anunţat logodna cu prinţesa Anna de Bourbon-Parma, pe care o cunoscuse în timpul festivităţilor din Anglia. Hotărât să nu permită continuarea dinastiei, guvernul comunist al lui Petru Groza l-a forţat să abdice. Ca şi Martha, regele Mihai a plecat în exil doar cu câteva lucruri personale. România înceta să mai fie monarhie, devenind Republică Populară.

Gândul că Valentina şi soţul său au rămas prea mult timp în România şi nu vor mai putea pleca devenise pentru Martha un permanent coşmar, I s-a spus că, totuşi, mai exista încă o portiţă de scăpare, înainte ca barierele să fie lăsate definitiv.

în primăvara lui 1946, şi-a făcut apariţia la Paris Antoine Bibescu, de-abia sosit de la Bucureşti - aparent neschimbat, râzând şi sarcastic ca întotdeauna, „prinţul de aur cu buzunarele pline de smaralde", cum l-a numit Enid Bagnold. Şi totuşi, din el pierise ceva - era sărac şi ura atât de mult sărăcia! Nici măcar nu visase vreodată că i se putea întâmpla aşa ceva. Soţia sa, Elizabeth, murise la Bucureşti, în timpul războiului; moşiile îi fuseseră confiscate de comunişti; îi rămăsese doar

apartamentul din Quay Bourbon, câteva investiţii şi simţul umorului. Dar, ca şi Martha, era hotărât să supravieţuiască.

Cam în acelaşi timp, a sosit o telegramă din România, de la Valentina: „George şi miss Leggett sosesc la Londra, pe 4 mai", chiar în momentul în care Martha se pregătea de plecare. Fericită că planul reuşise, a plecat repede la Londra, să-i aştepte. „Micul George", avea acum aproape zece ani; frumuşel, dar dificil, avea neapărată nevoie de continuitate si de disciplina dintr-un internat. La sugestia lui Michael Palairet, a fost trimis la şcoala St. Leonard on the Şea, înainte de a fi înscris la Ampleforth, ca si fratele său mai mare. Pentru Martha, aceasta însemna două taxe şcolare, plus îmbrăcămintea si taxa de internat. „Am să mă descurc", i-a spus Sheilei MacDonald, la un spectacol de gală la care s-a jucat *Catifeaua naţională* a lui Enid Bagnold.

întoarsă la Paris, Martha s-a apucat de scris, dar îi era limpede că banii daţi în avans de editura Pion nu îi vor ajunge pentru a se întreţine pe ea şi pe băieţi. *Revue des Deux Mondes* i-a comandat o serie de articole, pe subiecte curente; casa Guerlain, care era pe punctul de a lansa un nou parfum, s-a decis să-l numească „Izvor" şi i-a plătit Marthei pentru dreptul de folosinţă a numelui; regizorul Robert Bresson i-a oferit o sumă modestă pentru un scenariu intitulat *Au hazard - Balthazar*[1], care, din păcate, nu s-a materializat niciodată într-un film. Toate acestea au ţinut-o pe Martha departe de ceea ce îşi pro-

[1] *La întâmplare - Baltazar* (n. tr.).

pusese să scrie şi, când Marcel Bourdel a venit la ea, aşteptându-se ca primul volum al corespondenţei cu abatele Mugnier să fie gata, Martha i-a spus direct că va trebui să mai aştepte, până ce îşi va termina celelalte obligaţii. I-a explicat că, pentru a scrie - mai ales, pentru a scrie bine - era esenţial să nu fie preocupată de probleme financiare. Avea nevoie de mai mulţi bani decât erau dispuşi editorii ei să ofere - pretenţie care a dus la un lung şir de negocieri care, în timp, au devenit foarte neplăcute şi nu au luat sfârşit decât o dată cu moartea Marthei.

Pe 13 martie 1949, când s-a întors de la teatru împreună cu Paul Claudel şi soţia lui, Marthei i-a fost înmânată o scrisoare care tocmai sosise din România. Veştile erau îngrozitoare: *„Maman cherie,* suntem deportaţi la Curtea de Argeş, care va fi locul nostru de exil. Am înţeles că vom pleca mâine. Acum două zile, în timp ce dormeam la Mogoşoaia, am fost treziţi la ora două şi jumătate noaptea, de bubuituri şi strigăte la uşa din faţă. Doi membri ai miliţiei locale au dat buzna în dormitorul nostru şi ne-au ordonat să ne îmbrăcăm repede; au stat cu noi în cameră, în timp ce ne îmbrăcam. Ne-au dat voie să împachetăm doar un set de aşternuturi, două pleduri, două feţe de pernă, un rând de îmbrăcăminte, câteva obiecte de lenjerie intimă, câte o pereche de încălţări, două linguri, două cuţite, două farfurii, două crătiţi şi câte un pahar pentru fiecare. Marioara [bucătăreasa] a reuşit să pună şi nişte alimente; a trebuit să , o liniştesc, pentru că făcuse o criză de furie şi îi ame-

ninţa pe cei doi cu tot felul de blesteme - ştii cum e ea... Nu ni s-a permis să luăm nici măcar o carte sau o bijuterie, dar ne-au dat voie să luăm nişte bani, nu prea mulţi. Pe urmă am fost urcaţi într-o căruţă, în care am stat deasupra bagajelor, ca ţăranii, şi duşi la Bucureşti, pe o ploaie măruntă. Când am ajuns în oraş, am fost duşi direct în faţa Comitetului Revoluţionar, care ne-a anunţat că tocmai fusese votată o nouă naţionalizare a pământurilor şi a celorlalte lucruri legate de ele. După cum ne-au spus cei care ne-au interogat, am devenit „duşmani ai poporului". Nu ni se va mai permite să locuim în casa noastră şi mâine vom fi deportaţi la Curtea de Argeş. Şi Posada a fost naţionalizată; nu am mai fost acolo de ceva timp... La revedere, dragă mamă, roagă-te pentru noi; sper că nu vom fi exilaţi mult timp. Vally".

Martha era disperată. De acum încolo, singura motivaţie a vieţii ei va fi salvarea fiicei sale si a ginerelui său, toate celelalte activităţi fiind subordonate acestui unic ţel. „Gândul că Valentina se afla exilată într-un sat m-a bântuit toată noaptea şi nu m-a lăsat să închid un ochi. în fiecare dimineaţă, recapitulam ce pot face să-i salvez - la cine să mă duc, cui să-i scriu, devenisem sclava cauzei lor", scria Martha în jurnal.

Agonia Marthei a durat şapte ani şi jumătate. Nu mai ţinea minte numărul de scrisori adresate autorităţilor militare şi civile, al „oamenilor influenţi" din diverse ţări pe care îi contactase, al nenumăratelor drumuri făcute cu „copiii" în gând. Considera că are obligaţia morala să-i scoată din închisoare - ţel care depăşea în impor-

tanţă înţelegerile încheiate cu editorii săi.

în tot acest timp, Martha avea nevoie urgentă de bani, pentru taxele şcolare şi vacanţele băieţilor, ca şi pentru alte cheltuieli, iar avansul anual dat de editura Pion nu era suficient. Martha s-a înhămat la o sarcină uriaşă - contracte pentru articole în reviste ilustrate, turnee de lectură, cărţi „minore" pentru publicul larg. A încercat să scrie chiar şi libretul unui balet de marchizul de Cuevas. Orice îi putea aduce imediat bani. Aşa că, nu ne surprinde că toate aceste activităţi au dat peste cap termenul-limită contractat cu editura Pion. „Trebuie să-mi înţelegeţi situaţia şi să aveţi răbdare", îi scria Martha editorului său, ca răspuns la întrebările puse de acesta în legătură cu soarta primului volum din *La vie d'une amitie*[1], corespondenţa ei cu abatele Mugnier, pentru care semnase contractul cu şase ani în urmă. „Pentru a trăi şi a-mi susţine familia, trebuie să am bani - nu va fi de nici un ajutor editurii Pion dacă am să mor." în sfârşit, primul volum a fost gata şi publicat la începutul anilor '50, dar, chiar dacă *Prietenie de-o viaţă* a fost bine primit de critici, volumul nu mai era deloc de actualitate şi, în Franţa, interesul pentru perioada dinainte de război dispăruse.

Dar Martha avea încă în Franţa o reputaţie literară formidabilă şi *Isvor, Papagalul verde, Imagini din Epinal* şi alte cărţi ale sale le aduseseră în trecut editorilor săi sume imense, aşa că se simţeau obligaţi să o ajute. A fost semnat un contract pentru *Nimfa Europa,* gigantica epopee în douăzeci si şapte de volume. Şi, din nou,

[1] Prietenie de-o viaţă (n. tr.).

Martha urma să primească lunar o sumă de bani şi un avans pentru fiecare volum ce urma să apară.

Problema curentă a Marthei era asigurarea sumelor necesare pentru nepoţi. John era un izvor de bucurie şi mândrie. După ce absolvise Ampleforth, trecuse cu brio de examenele de la Oxford, intrase la o academie militară şi obţinuse un loc în Garda Irlandeză, între el şi Martha exista o relaţie de afecţiune aparte. George, fratele mai mic al lui John, era un rebel - indisciplinat şi greu de manevrat. Copilăria umbrită de război îl lăsase cu un pregnant simţ al nesiguranţei, agravat şi de faptul că Martha nu le-a putut asigura băieţilor un cămin adevărat, în Anglia, îi vizita regulat în timpul vacanţelor, dar era nevoită să împrumute locuinţă de la prieteni sau să-i ducă în deprimantele internate de vacanţă. „De ce trebuie să-mi fac mereu bagajele?", exploda furios tânărul George. Iar Martha se necăjea, pentru că acesta era fiul pe care ea nu-l putuse avea (numele lui George fusese schimbat legal în cel de Bibescu) şi urmaşul vechilor tradiţii ale gospodarilor Ţării Româneşti. Dar băiatul o dezamăgea şi o rănea psihic; la şaisprezece ani, a fugit de la şcoală, s-a înrolat în armata marină de mercenari a Australiei şi şi-a schimbat numele în Moore.

Dar, în pofida luptei zilnice pentru existenţă şi grijii permanente pentru Valentina, Martha avea încă parte de momente de fericire, într-o toamnă, când se afla la familia Londonderry, la moşia acesteia din Irlanda, Mount Stewart, a cunoscut un bărbat inteligent, fermecător şi absolut

deosebit, pe nume Assis Chateaubriand. Descendent al unor părinţi franco-portughezi care emigraseră în Brazilia (a sfârşitul secolului şi făcuseră avere în Sao Paulo. Assis era fondatorul Muzeului de Artă Modernă din Sao Paulo. A invitat-o pe Martha să ţină o serie de prelegeri în Brazilia, sub auspiciile sale, i-a plătit toate cheltuielile de şedere şi a cumpărat bilete de călătorie la clasa întâi, pe un vapor de lux, pentru ea şi nepotul ei. A fost o soluţie minunată pentru problema vacanţei de vară a lui George şi o modalitate de a mai câştiga ceva bani.

Martha şi George s-au îmbarcat pe SS *Andes* pe 9 august 1952, şi, peste douăsprezece zile, soseau la Rio de Janeiro. Martha a fost încântată de călătorie şi de ospitalitatea plină de căldură cu care a fost primită în Brazilia. S-a întâmplat ca soţia ministrului Afacerilor Externe al Braziliei să fie o româncă, o Gafencu, rudă cu „gurmandul Gafencu", cu care Martha şi George luau adeseori cina. încântată de sosirea Marthei, aceasta a luat-o sub aripa sa protectoare, însoţind-o într-o călătorie făcută în interiorul ţării şi în jungla amazoniană. în Sao Paulo, gazda Marthei a fost Assis Chateaubriand.

în septembrie, cei doi au revenit la Paris şi Martha şi-a descris impresiile de călătorie în două articole lungi, publicate în revista pariziană *Hommes et mondes*[1]. Ca amintire, a adus din călătorie un papagal verde, botezat Pereire, care i-a devenit tovarăş permanent, spre marea supărare a cameristei Blanche Caniot, a cărei voce pasărea reuşea să o imite cu o precizie fantastică.

[1] Oameni şi lumi (n. tr.).

în toamna lui 1954, Martha a primit un premiu din partea Academiei Franceze pentru Literatură, acordat „pentru întreaga sa operă literară". Dar o onoare şi mai mare i s-a acordat în anul ce a urmat, când Academia Regală pentru Limba şi Literatura Franceză din Belgia a ales-o membru pe viaţă, în locul ocupat până atunci de distinsul scriitor canadian, Edouard Montpetit. La început, s-a zvonit că urma să-i succeadă lui Colette, care murise cu puţin timp înainte; totuşi, această onoare deosebită i-a fost acordată lui Cocteau. Martha s-a simţit uşurată că nu a fost nevoie ca obişnuitele elogii aduse predecesorului să fie rostite de ea. „Un discurs în care să fie elogiate virtuţile limbii franceze şi cele ale lui Edouard Montpetit va fi mult mai uşor de ţinut decât dacă ar fi fost vorba de Colette", i-a spus Martha, prietenei sale, baroneasa Vaxelaire, soră cu preşedintele Federaţiei Belgiene de Aeronautică şi prieten bun, pe vremuri, cu George.

Discursul Marthei, „ţinut într-o franceză ca un giuvaer", a fost admirat de toată lumea. Dineurile şi recepţiile oficiale la care a participat şi la care a apărut „de parcă nu avea nici o grijă pe lumea asta" au încântat-o pe Martha. Mai târziu însă, în timpul unui prânz intim luat la palatul din Bruxelles cu regina Elizabeth - acum văduvă, şi-a dat frâu liber lacrimilor, când i-a povestit despre „copiii ei aflaţi în închisoare". Regina încerca de mult timp să o ajute pe Martha, prin intermediul Crucii Roşii, a cărei preşedintă era, dar demersul său fusese respins de autorităţile comuniste din România.

Au urmat alte onoruri. Academia Jeux Floraux din Toulouse, înfiinţată încă de pe vremea trubadurilor, i-a acordat un premiu pentru *Isvor,* iar un an mai târziu, *Prietenie de-o viaţă* i-a adus mult-râvnitul premiu Sevigne. Martha a fost felicitată cu căldură de editorii săi, care şi-au exprimat speranţa că primul volum din *Nimfa Europa* va putea fi predat fără întârziere.

Veştile din România erau rare şi deprimante. Singura cale de comunicare cu Valentina si soţul ei, exilaţi la ţară, erau cărţile poştale primite prin intermediul Crucii Roşii, care nu spuneau mai nimic. Mogoşoaia fusese transformată în muzeu; Martha a zâmbit strâmb când a aflat că *necessaire*-\j\ său de voiaj cu închizători de argint, marca Hermes, se găsea acum în posesia şefului cartierului general al armatei - un comunist - căruia îi plăcea să-l ia cu el oriunde se ducea.

Ion Apolzan, credinciosul său majordom, care îşi petrecuse toată viaţa în serviciul familiei Bibescu şi îi iubise pe toţi, a murit în 1950; în camera din coliba în care a locuit după plecarea Marthei, ţinea o fotografie de la nunta ei cu George, păstrată pe urmă la Mogoşoaia de foştii servitori.

în 1951, au murit doi martori ai tinereţii Marthei: prinţul de coroană german, care părăsea astfel o existenţă tristă şi amară în provincie, şi Antoine Bibescu, vărul pe care Martha l-a iubit ca pe un frate. „Acest bărbat extrem de civilizat a fost unul din cei mai buni prieteni ai lui Proust; viaţa sa a fost intim legată de viaţa socială şi intelectuală a Parisului de la începutul acestui secol",

scria *Le Figaro.* Şi Enid Bagnold, prietenă cu Antoine mai bine de patruzeci de ani, i-a elogiat excentricitatea, umorul şi darul prieteniei, într-un emoţionant omagiu adus în *The* 77mes:„Unic, bun sfetnic, ironic, afectuos şi plin de nerăbdare, brusc deprimat şi la fel de brusc batjocoritor (la adresa sa, sau a vieţii) a rămas, m aceşti ultimi ai vieţii, acelaşi înţelept, în liniştea ca argintul vechi a casei sale de pe Sena, în ale cărei oglinzi se răsfrângeau prin ferestre apele fluviului, la fel ca pe vremea când locuia împreună cu fratele său Emmanuel, la Londra, pe malul altui fluviu."

***

Când a murit Stalin, în martie 1953, Martha a sperat că va cădea Cortina de Fier. Şi-a dublat eforturile, dar Guvernul României a rămas neînduplecat. Până la urma, mult aşteptatul miracol a avut loc în primăvara anului 1956 Vicemareşalul de aviaţie Donald Stevenson, salvatorul Marthei din Bucureşti, a fost trimis într-o misiune guvernamentală la Moscova, unde a avut o întrevedere cu Bulganin şi, după discuţii îndelungate, a obţinut de la acesta promisiunea că va face presiuni asupra autorităţilor române, pentru a-i elibera pe cei din familia Ghika. Martha se afla la Londra pe 12 iulie, când a primit un telefon de la Evelyn Bark, care lucra pentru Crucea Roşie: „Cei din familia Ghika au fost eliberaţi şi acum li se pregătesc vizele de ieşire Vor ajunge cu avionul, la Londra, pe 2 august.

Martha era în culmea fericirii. Lui Michael Palairet, care i-a telefonat să o felicite, i-a spus: „In sfârşit, acum

pot să mor - mi-am încheiat mandatul." Joi, 2 august 1956, la câteva minute după miezul nopţii, avionul de la Bucureşti ateriza pe aeroportul Heatrow. Slabă, palidă si rezemându-se cu greutate într-un baston, Valentina a căzut în braţele mamei sale. „îţi mulţumesc că ne-ai scos din iad", a spus. Cei doi nu se aflau într-o formă fizică prea bună. Valentina păţise ceva la un picior, în timpul detenţiei. Fusese operată neglijent şi a rămas infirmă pentru tot restul vieţii. Soţul său era într-o stare ceva mai bună, dar secat nervos. După o perioadă petrecută la o clinică din Londra şi un examen medical amănunţit, au plecat la căsuţa din Ascot, împrumutată de Yvonne de Rothschild, unde stătea Martha împreună cu fiul lor, John. A fost o perioadă de imensă fericire, „în sfârşit, Valentina mea a scăpat din iad, ca Persefona. Numai că voiajul ei a durat unsprezece ani.", scria Martha, în jurnal. Dar acum, după ce obţinuse eliberarea copiilor ei, trebuia să găsească şi mijloacele prin care să-i susţină financiar.

Prima problemă care se impunea era să le găsească un loc unde să stea. Cum clima trebuia neapărat luată în consideraţie, Martha şi-a adus aminte de perioada când stătuse la prietenii ei, Abdy, în apropiere de Truro, şi s-a hotărât să caute ceva în Cornwall, îi plăcuse întot-
deauna această parte a Angliei, pentru clima blândă şi condiţiile ideale de grădinărit, lucru de care era sigură că Valentina se va bucura, împlinirea visului ei a însemnat Tullimaar. O casă albă, în stil georgian târziu, construită pe un platou de pe care se vedea un râu, încon-

jurată de un parc plin de copaci maturi, la care se ajungea pe un drum şerpuit. Casa era în stare bună şi, datorită poziţiei sale izolate - a fost una din casele folosite ca refugiu de generalul Eisenhower, înainte de Ziua Z - preţul era rezonabil. Şi, mai presus de toate, oferea linişte şi siguranţă. Au cumpărat-o, după ce au vândut două apartamente din Paris, care, cândva, aparţinuseră părinţilor lui Dimitrie.

Plină de entuziasm, Martha a început să mobileze casa. Cum îi plăcuse întotdeauna în Anglia, perspectiva de a avea acolo o proprietate şi de a petrece mai mult timp în acea ţară, în care se simţea aproape ca acasă, o umplea de bucurie, în timp ce colinda magazinele de antichităţi din partea locului, în căutare de chilipiruri, şi-a adus aminte de ceea ce îi spusese Thomson, cu patruzeci şi ceva de ani în urmă, după nenorocirea de la Posada: „într-o bună zi, am să-ţi ofer o altă ţară".

Până la venirea primăverii, casa a fost bună de locuit. Era şi timpul, pentru că nici chiar şi cei mai generoşi prieteni nu ar fi fost dispuşi să ofere la nesfârşit ospitalitate, familiei Ghika. Cu timpul, Martha a transformat casa Tullimaar în ceea ce vecinii numeau în glumă „un muzeu napoleonic". „Era o casă veselă. Bunica mea avea un bun-gust desăvârşit si o mobilase foarte bine cu piese disparate. De asemenea, adusese acolo cea mai mare parte din amintirile „napoleonice" pe care le posedam si portretul Emiliei Pellapra era atârnat la loc de cinste în salon", îşi amintea John Ghica, fiul Valentinei. Un portret al lui Napoleon ca prim-consul, împru-

mutat de Trustul Naţional, domina scara ce şerpuia până la etaj. Grădina, cu bogăţia ei de tufe şi flori de o sălbăticie frenetică, era o adevărată încântare.

Dar Martha nu putea sta tot timpul la Tullimaar. Trebuia să se întoarcă la Paris să lucreze, pentru că angajamentele luate erau covârşitoare, iar Tullimaar era o casă a cărei întreţinere costa mult. Pentru a mai reduce din costuri, cei doi Ghika au încercat să cultive camelii rare şi alte flori, pe care să le vândă la Londra. Cu toate că au reuşit, s-au găsit confruntaţi cu o competiţie acerbă. Accidente imprevizibile, cum ar fi explozia unui boiler sau necesitatea de a înlocui o fereastră după o furtună luau proporţii catastrofice. Se poate spune că a fost o nesăbuinţă din partea Marthei, să aleagă o proprietate atât de mare pentru copiii săi, în loc să cumpere o casă mică şi lipsită de pretenţii, în care, probabil, aceştia ar fi fost la fel de fericiţi. Dar Martha era Martha - îi plăcea grandoarea şi standardul ei de viaţă fusese întotdeauna înalt. Aşa că nu avea de gând să capituleze tocmai acum, la bătrâneţe. De asemenea, simţea că, după toţi anii de agonie pe care îi trăise, Valentina „merita" să trăiască într-un loc frumos şi era hotărâtă să câştige banii de care era nevoie.

în timp ce lucrul la *Nimfa Europa* lâncezea şi predarea cărţii era mult întârziată, Martha a început o nouă serie de cărţi şi articole, care promiteau o remuneraţie imediată. La începutul lui 1957, aproape imediat după ce şi-a sărbătorit cea de-a şaptezeci şi una aniversare, editura Albin Michel i-a publicat *Churchill şi curajul,* o

biografie scurtă şi plină de entuziasm a lui Winşton Churchill, carte tradusă în foarte multe limbi, care i-a adus Marthei o sumă de bani considerabilă. Clementine Churchill, căreia Martha i-a trimis un exemplar în limba franceză, i-a mulţumit printr-o scrisoare încântătoare. Cele două femei se cunoşteau încă din anii '20 şi doamna Churchill aprecia contribuţia Marthei la numeroasele biografii care umpleau rafturile bibliotecii, încă de pe vremea când Churchill împlinise optzeci de ani. Eleanor Roosevelt a răspuns la primirea cărţii, trimiţând o fotografie de la o întâlnire a preşedintelui Roosevelt cu Churchill, care avusese loc la Washington, în 1942.

Când a terminat *Churchill,* Martha - sfătuită de editorul de la Albin Michel - s-a lansat în scrierea unei alte „cărţi cu priză la publicul larg": o biografie a proaspăt-încoronatei regina Elisabeta II; destinată pieţei japoneze, şi aceasta i-a adus o sumă considerabilă şi imediată. Apoi, a fost rândul unui alt volumaş despre Prouşt, *Călătorul voalat,* o colecţie de scrisori şi amintiri, urmat de o idilă istorică, *Teodora a Bizanţului,* si de o serie de portrete sumare ale unor femei care au avut un rol minor, dar plin de culoare, în istoria Franţei, ca Laura de Sade, ducesa du Barry, ducesa de Baune şi altele.

Pe lângă acestea, Martha a mai scris şi o adevărată avalanşă de articole pentru publicaţii franceze, belgiene şi americane. Uitându-ne astăzi la ele, rămânem uimiţi de volumul şi aria largă a scrierilor sale: de la miniaturi în care preamărea violetele - florile ei preferate - la amintiri personale despre Claudel, Jean Cocteau şi

Saint-Exupery; de la un portret al lui Dior, la reflecţii despre modă, căsătorie şi dragostea modernă. Toată această activitate a ajutat la achitarea notelor de plată de la Tullimaar, dar i-a lăsat Marthei prea puţin timp pentru a continua să „scrie cu adevărat". Aşa că nu e surpinzător că primul volum al *Nimfei Europa* a dezamăgit. Mult prea lung, bombastic, departe de proza elegantă şi concisă din *Isvor, Papagalul verde* sau *Catherine Paris,* de „limba care curge ca un râu populat cu peisaje şi umbre", cum scria odată criticul literar al lui *Le Monde* despre cărţile Marthei. Pierdută într-o pădure de genealogii care îşi aveau începutul în Bizanţ şi se terminau în Grecia şi în fosta Dacie, povestea strămoşilor Marthei nu a reuşit să trezească interesul; este plicticoasă. Sperând că se va vinde datorită reputaţiei Marthei, editorii de la Pion au publicat-o totuşi, dar cele mai multe exemplare au rămas să zacă pe rafturile librăriilor.

După câte se pare, Martha îşi pierduse stilul magic în care scrisese până atunci. Să fi fost din cauza ruperii de rădăcinile natale? Din cauză că era epuizată fizic şi hărţuită permanent de problemele financiare? Sau din cauză că, aşa cum se plângea adesea, „cărţile de larg consum pe care le-am scris mi-au blocat inspiraţia?" Ori, pur şi simplu, tema pe care şi-o alesese era mult prea complexă? E greu de dat un răspuns, dar a fost foarte deprimant, atât pentru Martha cât şi pentru editorii săi, care, bineînţeles, au refuzat să-i mai finanţeze următoarele volume şi, implicit, să-i mai plătească renta

U vâadesaD

•

Trecuseră deja câţiva ani de când începuse să vândă lucruri d,n apartamentul său din Paris: .AstăzM am v?n dut unu, domn Goldenet, pentru sum^ de 250 Mo ris franc,, «Violetele» lui Vuiliard, pe care mf le a făcut cadou Emmanuel", citim într-o notă din jurnal Un an mă arz,u o baterie de familie deosebit de

în timp ce lucrurile personale se împuţinau tot aşa «.

iP Moartea iu

căruia0 M Şi, Pe
caru,a. Mar,le case din *La t,elle epoque* dispăreau şi ele;

ultima, casa Murat de pe strada Monceau - martoră a multora din triumfurile Marthei - s-a închis o dată cu moartea proprietarului, „strămătuşa Cecile Murat".

Ori de câte ori îi permitea timpul, Martha mergea la copiii săi, la Tullimaar, unde îşi putea permite să invite câţiva prieteni englezi. Simţea că englezii o apreciază şi îi împărtăşesc dragostea pentru animale şi flori, în general, pentru o femeie trecută de şaizeci sau şaptezeci de ani, este greu să-şi facă prieteni noi, dar Martha încă reuşea să adune în jurul ei un cerc de admiratori în Cornwall. „Era o femeie extraordinară - atâta curaj", mi-a spus un vecin, istoricul A.L. Rowse, când l-am întrebat cum şi-o aducea aminte pe Martha. „Nu se plângea niciodată şi nici nu vorbea despre bogăţiile şi măreţia pe care le pierduse; adora viaţa şi era hotărâtă să-şi menţină cu orice preţ standardul. Personal, am considerat-o pur şi simplu magnifică."

Enid Bagnold a descris-o ca fiind „frumoasă, dar... are ceva mult mai mult... este extraordinară. Poartă voaluri şi un baston alb, ca cel pentru orbi, şi bijuterii de pe vremea lui Napoleon... Pentru mine şi pentru toţi cei pe care i-am întrebat, este ceva fantastic când o cunoşti." Descrierea făcută de Enid Bagnold în ultima perioadă a vieţii Marthei este foarte exactă. Vârsta nu afectase câtuşi de puţin impactul pe care îl avea asupra oamenilor. „Când intra în încăpere, ştiai imediat că este vorba de cineva absolut deosebit. Avea un farmec cu totul aparte, vorbea extraordinar de cursiv şi era în stare să spună pe dinafară poveşti întregi, ca Şeherazada...

era o amfitrioană perfectă pentru un sfârşit de săptămână petrecut la ţară", îşi amintea Şir John Plumb, istoricul.

Când avea şaizeci şi ceva de ani, Martha a renunţat la îmbrăcămintea convenţională şi a adoptat o costumaţie oarecum teatrală, fără vârstă: tunici lungi şi lipsite de formă, asemănătoare caftanelor, dar făcute special pentru ea din materiale deosebite (si la un preţ deosebit), de prietena sa de la casa Dior, doamna Bricard; turbane prinse cu o egretă bătută în diamante şi nenumărate coliere care înlocuiau bijuteriile adevărate pe care le avusese. Aşa îşi aminteşte că a văzut-o pentru prima oară, nepoata sa prin căsătorie, Judy Ghika, înainte de a se logodi cu John, scumpul şi dragul nepot al Marthei.

„Azi-dimineaţă am avut o mare bucurie", scria Martha în jurnal, pe 7 august 1968. „John m-a anunţat că s-a logodit cu Judy Davidson-Smith, o englezoaică de familie bună. în sfârşit, se însoară!" John avea patruzeci de ani, era locotenent-colonel în Garda Irlandeză şi avea în faţă un viitor frumos, în armată. Toată viaţa făcuse numai lucruri bune şi acum aducea la Tullimaar o fată drăguţă şi fermecătoare, să i-o prezinte formidabilei sale bunici. Judy îşi aminteşte: „Stătea întinsă pe un şezlong, învăluită toată în faldurile voluminoase ale hainei, cu părul ascuns sub un turban pe care era prinsă o egretă cu diamante, iar pe masa de alături, stătea cocoţat un papagal verde. Şi-a întins braţele spre mine. Mi-a plăcut de ea. Era caldă şi primitoare, cu un fantastic simţ al umorului, dar uneori era destul de imperativă." -V'.' -3!*' 'l;./*

O altă mare bucurie - una pe care Martha o aştepta de mai bine de treizeci de ani - a fost primirea Legiunii de Onoare, cea mai prestigioasă decoraţie acordată în Franţa, în cadrul unei ceremonii oficiale, ţinută la Paris şi prezidată de vechiul său prieten, generalul Catroux. Şi mai deosebit a fost însă faptul că insigna si crucea erau cele purtate mai înainte de abatele Mugnier. Din toată Europa au început să curgă felicitări. Dacă vreodată Martha a avut dubii că a fost o personalitate bine cunoscută şi mult iubită în Anglia, Franţa, Europa Centrală şi în Balcani, aceasta a fost dovada că, întradevăr,
a fost. S-a bucurat foarte mult şi a răspuns absolut la toate scrisorile.

Acum, Martha intra în ultima parte a călătoriei ei de-o viaţă: sănătatea sa, întotdeauna fragilă, începea să cedeze; zona zosterul o supăra din ce în ce mai des şi, pe lângă că era foarte greu de suportat, o împiedica să călătorească, îşi petrecea cea mai mare parte a timpului în „lanterna" sa din Paris, cea care dădea spre Sena şi de la care se auzeau clopotele de la Notre Dame. Era îngrijită de credincioasa Blanche Caniot şi înconjurată de „straturi" de flori - flori puse în văzute, pe pervazul ferestrelor, pe mese, pe birou, oriunde se găsea un spaţiu cât de mic. Florile au fost pasiunea de-o viaţă a Marthei si prietenii erau destul de amabili ca ea să aibă întotdeauna destule.

Cu toate că avea permanent dureri, Martha nu si-a schimbat rutina zilnică. Ajutată de excelenta sa secretară, doamna de Charnace, în fiecare dimineaţă sorta

mormanul de corespondenţă care nu s-a micşorat niciodată, răspundea la scrisorile sosite de la prieteni şi admiratori şi făcea planuri pentru articole. La vârsta de optzeci şi şase de ani - cu un an înaintea moţii - scrisese cinci articole pentru diverse reviste ilustrate şi făcea planul general pentru două cărţi. După-amiaza se odihnea, dar era întotdeauna acasă la ora ceaiului. Veneau mereu prieteni să o vadă şi considerau că e o companie minunată. „Martha avea un fel de magie care putea transforma o întâmplare obişnuită în ceva cu totul deosebit şi festiv", mi-a spus ducesa d'Harcourt, una din prietenele din Paris ale Marthei. „într-o zi, ne-a dat telefon şi ne-a invitat la o petrecere în stil veneţian. Am presupus că, într-adevăr, dădea o petrecere şi ne-am îmbrăcat de gală. Când am ajuns la ea, casa era plină de oameni îmbrăcaţi de seară - crema lumii mondene a Parisului - care beau limonada şi vin alb, ieftin, cu care, evident, nu erau obişnuiţi, şi se uitau pe fereastră la *bateuax mouches,* vaporaşele pentru turişti. Care era asemănarea cu Veneţia? Nu avea nici o importanţă, pentru că Martha a reuşit să creeze o atmosferă minunată şi să transforme seara într-o ocazie festivă. Petrecerea a durat până dimineaţă."

Aceeaşi combinaţie de fantezie şi curaj a ajutat-o pe Martha să nu bage în seamă dificultăţile financiare care, spre sfârşitul vieţii, deveniseră dramatice. Cu toate că au existat destui prieteni care au ajutat-o - printre care, Elie de Rothschild şi Sonia Cahen d'Anvers - traiul de zi cu zi devenise o problemă. Au fost momente în care

Blanche Caniot a trebuit să apeleze la propriile economii, pentru a achita nota de plată la băcănie a stăpânei sale. Dar, de fiecare dată, Martha mai scria un articol şi starea de necesitate dispărea un timp. Un ajutor neaşteptat a venit din partea unui librar din Londra, care a organizat vânzarea câtorva manuscrise şi scrisori primite de la corespondenţi de vază, Universităţii Texasului din Austin, unde acum acestea formează mult-preţuita colecţie „Martha Bibescu".

O prietenie minunată a luminat existenţa Marthei, în ultimii ani de viaţă: Charles de Gaulle a intrat în viaţa ei, după ce primise un exemplar cu dedicaţie din *Nimfa Europa.* Spre deosebire de alţii, de Gaulle a înţeles semnificaţia cărţii şi i-a mulţumit printr-o scrisoare foarte frumoasă - cum scria de obicei - plină de termeni deosebit de elogioşi. Şi aşa a început corespondenţa lor regulată; Martha a devenit o admiratoare înfocată a generalului, „aproape partizană", cum o tachinau prietenii. Vai de cel ce încerca să-i critice prietenul în prezenţa ei! La invitaţia generalului, Martha a participat din nou la întruniri oficiale la Elysee, ca pe vremuri. „Sunt un martor al istoriei", scria în jurnal, după o recepţie pe care a dat-o de Gaulle în onoarea cancelarului Adenauer, în timpul căreia i-a văzut pe cei doi oameni de stat vorbind despre ceea ce, în imaginaţia ei, însemna o apropiere între Germania şi Franţa.

în 1968, când generalul de Gaulle a vizitat România, a luat cu el un exemplar din *Isvor,* trimis de Martha. „Datorită ei [cărţii] am văzut multe lucruri pe care altfel

nu le-aş fi observat în scurta perioadă petrecută în ţara dumneavoastră", i-a scris Marthei, după vizită.

Generalul de Gaulle a fost cel care a înţeles şi definit cel mai bine importanţa Marthei în contextul perioadei în care a trăit. Prin prietenia pe care au avut-o, a adus omagiul său unei femei dintr-o ţară din Balcani, care a reprezentat atât de multe aspecte ale Europei - cea veche şi cea nouă - şi un lung şir de relaţii şi tradiţii, pe care s-a străduit toată viaţa să le adune într-un singur tot. Când, la începutul lui 1970, Martha i-a trimis o copie a unui articol intitulat *Napoleon şi ideea europeană,* pe care tocmai îl publicase în *Revue de Paris,* generalul i-a răspuns în nişte termeni care au umplut-o de mândrie: „Părerea lui Napoleon despre Europa este atât de asemănătoare cu a dumneavoastră - pentru mine, dumneavoastră sunteţi personificarea Europei." *„Domine, nom sum dignus!"*[1], a exclamat Martha. „Scrisoarea asta mă bucură atât de mult, că mi-ar plăcea să mor în clipa asta - cu ea în mână." Dar generalul de Gaulle a fost cel care a murit primul, cu aproape trei ani înaintea Marthei, pe 10 noiembrie 1970. A fost o lovitură cumplită, „în ziua aceea, a trebuit să mă străduiesc din răsputeri să-mi rezolv problemele pe care le aveam", îşi amintea Martha, în jurnal. „Mă doare - umbra gigantică sub care îmi plăcea atât de mult să mă adăpostesc nu mai există." De Gaulle a fost ultima iubire a Marthei.

Dimineaţa zilei de miercuri, 28 noiembrie 1973, a fost limpede si însorită. Fluviul sclipea şi, ca de obicei,

[1] Dumnezeule, nu sunt demnă (n. tr.). ."*• ;

Martha şi-a petrecut-o scriindu-şi corespondenţa. Moartea a sosit încetişor, seara - neanunţată şi neaşteptată - în timp ce Martha stătea în fotoliu, cu faţa spre luminile fluviului, ţinând în mână ciorna unei scrisori pentru doamna de Gaulle, cu ocazia comemorării a trei ani de la moartea generalului.

Martha a murit aşa cum îşi dorise dintotdeauna - atac de cord.

Roşită de Castries a venit imediat şi i-a pus pe piept crucifixul abatelui Mugnier.

Martha a fost înmormântată în prezenţa familiei, la Menars, străvechiul loc de veci al familiei de Chimay, locul natal al mamei lui George - Valentine. Pe mormânt stă scris:

MARTHE BIBESCO »
Scriitoare franceză »î

La care ar fi trebuit adăugat: „Fiică a Europei".

4T-

n

„V
.MÎ,

-u T U

Epilog

într-o zi din vara anului 1995, John Ghika, comandant de brigadă în armata britanică, a fost foarte surprins când a primit o scrisoare de la Bucureşti, cu antetul: Fundaţia Culturală Română „Martha Bibescu". Prin scrisoare, John şi familia sa erau invitaţi să facă o vizită în România, pentru a cunoaşte direct obiectul de activitate al proaspăt-înfiinţatei fundaţii, dedicată „persoanei şi operei Marthei Bibescu" şi având ca scop utilizarea lucrărilor si ideilor acesteia, pentru „urgentarea intrării României în comunitatea naţiunilor europene". Conţinutul scrisorii l-a luat prin surprindere pe John Ghika, pentru că operele Marthei zăcuseră timp de cincizeci de ani, acoperite de praf, în bibliotecile şi arhivele din România.

Trecuseră cincizeci şi şase de ani de la acea dimineaţă de toamnă de la Posada, când John Ghika, şcolar pe vremea aceea, fusese urcat în grabă într-un avion care l-a dus mai întâi la Atena, apoi la Londra, pentru a se putea întoarce la şcoala din Anglia. De atunci, singurul lucru care îi mai rămăsese de făcut era să viseze la ţara sa natală. Pe tot parcursul lungilor şi întunecaţilor ani ai comunismului, numele familiei sale se aflase pe lista neagră a regimului. Dar, de la căderea lui

Ceauşescu, se întreba din când în când cum ar fi să se afle acolo, în vizită. John este însă un om cu un program foarte încărcat, care trăieşte în Anglia împreună cu soţia şi cei doi copii ai săi şi care are o slujbă şi multe îndatoriri. Dar scrisoarea neaşteptată l-a făcut să se hotărască.

Şi s-a lămurit că situaţia se schimbase complet faţă de vremurile comuniştilor. Când John Ghika şi soţia sa, Judy, au aterizat la Bucureşti, au fost primiţi cu entuziasm, nu numai de reprezentanţii Fundaţiei Bibescu, ci şi de presă şi de oameni obişnuiţi. Aeroportui era plin de camere de televiziune, fotografi şi jurnalişti care se îmbrânceau, pentru a se afla cât mai aproape de ei. Fotografiile au apărut pe prima pagină a tuturor ziarelor din Bucureşti.

După o zi de depănat amintiri despre Martha şi discuţii asupra planurilor pentru traducerea lucrărilor ei în limba română (Martha a scris în limba franceză), pentru a putea fi citite de publicul larg, soţii Ghika au fost, în sfârşit, lăsaţi să meargă la Mogoşoaia. „A supravieţuit", mi-a spus mai târziu John Ghika. Frumuseţea locului e nealterată, cu excepţia câtorva căsuţe urâte, construite la marginea parcului. Acum, casa este muzeu şi centru de restaurare a manuscriselor şi vechilor veşminte. Este administrată de o femeie plăcută şi foarte cultivată, în semn de respect, lui John i s-a permis să-şi vadă fosta cameră; era goală, dar cada de baie uriaşă, din marmură, de care se bucurase atât de mult când era copil, există încă (este singura care a mai rămas în casă). Nu se vedeau prea multe urme ale femeii care şi-a petrecut şaptesprezece ani din viaţă pentru a restaura Mogo-

şoaia. Palatul este acum proprietatea statului, dar amintirile despre familia Bibescu se regăsesc printre puţinele obiecte rămase. Marioara, fosta bucătăreasă, ajunsă acum la vârsta de aproape optzeci de ani si care îl cunoştea pe John de când era mic, a plâns de bucurie; au venit şi alţi oameni, aducând tradiţionala pâine cu sare. S-a discutat mult despre vremurile de demult şi s-au vărsat multe lacrimi pentru principe şi principesă.

Soţilor Ghica li s-a povestit cum, în vremurile cele mai întunecate ale regimului comunist, sătenilor din Mogoşoaia li s-a ordonat să radă portretele familiei Bibescu de pe pereţii capelei în care este înmormântat prinţul George. Dar ei doar le-au acoperit cu ipsos - „le-am lăsat să doarmă, pentru zile mai bune", cum i-a spus un sătean lui John. La scurt timp după sosirea soţilor Ghica, picturile au fost decopertate. Aşa că, acum, bătrânul prinţ, George şi Martha (pe vremea când era copil), se pot vedea în toată splendoarea lor, prin lumina difuză din vechea capelă bizantină.

In biserica ortodoxă din sat s-a ţinut o slujbă de mulţumire, în semn de bun-venit pentru familia Ghica. John şi Judy Ghica au promis să revină la Mogoşoaia, cu ocazia deschiderii Universităţii de Vară „Principesa Martha Bibescu", care se va afla la Comarnic, lângă Posada.

Fundaţia funcţionează în continuare. România, o ţărişoară aflată la marginea lumii occidentale, doreşte să reintre în Comunitatea Europeană şi speră că spiritul Marthei îi va fi de ajutor. ; ;*si-' -. • 'a^;:. --

Bibliografie

Principalele surse folosite pentru această carte au fost cele şaizeci şi cinci de volume ale jurnalului Marthei Bibescu, scrise între 1908 şi 1973, anul în care a murit, arhivele familiei Ghica, Fondul Bibescu de la Bibliotheque Naţionale din Paris şi Centrul Arhivelor Naţionale din Bucureşti. De asemenea, am mai consultat următoarele:

Almedingen, E.M. *The Emperor Alexander II,*
London: Bodley Head, 1962

Anet, Claude. Leş fioses *d'Ispahan.*
Paris: Juven, 1907.

Asquith, Margot (Lady Oxford). Autobiography.
London: Methuen, 1985.

Bagnold, Edith. *Autobiograpfy.*
London: Heinemann, 1969.

Bonsal, Stephen. *The Little Nations at Versailles.*
New York: Prentince-Hall, 1946.

Cahen d'Anvers, Sonia. *Baboushka Remembers.*
London: Private printing, 1972.

Callimachi, Anne-Marie. *Yesterday Was Mine.*
London: Falcon Press, 1952.

Channon, *Şir Henry. Diaries of Şir Henry Channon,*
New York: Penguin Books, 1984.

Clary, Prince. *A European Past.*
London: Weidenfeld & Nicolson, 1978.

Curtiss, Mina. *Other People's Letters.*
London: Houghton Mifflin, 1978.

Deletant, Dennis. *Studies in Romanian History.*
Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1990.
Diesbach, Ghislain de. *La Princesse Bibesco, la* ***cjerniere orchidăe***
Paris: Perrin, 1986.
— Proust,
Paris: Perrin, 1991.
Ghika, Matila. *Heureux qui comme Ulysse...*
Paris: La Colombe, 1953.
Gunther, John. *Inside Europe.*
New York: Hamish Hamilton, 1936.
Household, Geoffrey. *Against the Wind.*
London: Michael Joseph, 1958.
Jenkins, Roy. Henry *Asquith: A Biograpfy.*
London: Collins, 1964.
Jouvenel, Renaud de. *„Histoire d'une Amitie",*
Revue de Deux Mondes, March, 1981.
Mackintosh, Mary. *România.*
London: Robert Hale, 1963.
Marquand, David. *Ramsay MacDonald.*
London: Jonathan Cape, 1977.
Masefield, Şir Peter. *To Ride the Storm.*
London: William Kimber, 1982.
Mee, Charles. *The End of Order: Versailles, 1919.*
London: Secker and Warburg, 1980.
Nicholson, Harold, *Peacemaking.*
London: Constable, 1966.
— Diaries and Letters, 1930-39
London: Collins, 1966.
Painter, George. *Marcel Proust.*
London: Chatto & Windus, 1961.
Pakula, Hannah. *The Last Romantic: Biography of Mărie, Queen of România.*
London: Weidenfeld & Nicolson, 1984.
Rose, Kenneth. *George V.*
London: Weidenfeld & Nicolson, 1983.

Rowse, A.L. *Memories of Men and Women.*
London: Eyre & Methuen, 1980.
Seton-Watson, R.W. *A History al Romanians.*
Cambridge: Cambridge University Press, 1962.
Sitwell, Sacheverell. *Romanian Journey*
Oxford: Oxford University Press, 1992. -*J*
Teodorescu, Magda. *Prinţesa Bibescu în Texas,*
România Literară, 1994.
Trefusis, Violet. *Prelude to Misadventure.* . ţ
London: 1942. Jb .• t?ntv

ilar,.'.[1]

î6îu:. •
^. O:
:
-nro *m* A
i< *.&•*
B 2 cirmsq s-irv ;noî
mc,
;>v ab ie
3fc O (k-
>i«.ii>i;r;nu
d
.joos iul eîarn
muoB oi'ni
4(r» s- i/1G rrx.,[4],
irn e iul

Cuvânt a© faultumire

A

In primul rând, aş vrea să le muţumesc nepotului Marthei Bibescu, comandant de brigadă prinţul John Ghika şi soţiei sale, Judy, pentru susţinerea necondiţionată şi încurajările făcute, în timp ce am scris această carte. Nu numai că mi-au permis accesul la toate documentele de familie şi au răspuns numeroaselor mele întrebări, dar şi-au extins amabilitatea, invitându-mă să rămân peste noapte în casa lor de la ţară, când cercetările se prelungeau până târziu. Fără ei, această carte nu ar exista.

Prietenii mei, Laurence şi Linda Kelly au fost atât de amabili şi m-au prezentat prinţesei Odette Bibesco, la Paris; amintirile sale despre verişoara ei, Martha, şi cele ale nepoţilor ei, Constantine şi Michael Brâncoveanu mi-au fost de mare ajutor. Aş dori de asemenea să-i mulţumesc fiicei lui Antoine Bibescu, Priscilla Bibescu-Hodgson, care mi-a permis să vizitez apartamentul Marthei de pe Quay Bourbon, în care acum locuieşte ea, ca şi prinţesei de Beauvau-Craon, care mi-a împrumutat fotografii ale bunicului ei, Charles-Louis de Beauvau-Craon.

Mulţumirile mele lui Şerban Cantacuzino, care m-a prezentat lui John Ghika; baronesei Elie de Rothschild,

care mi-a împărtăşit amintirile sale despre Martha; lui Şir John Plumb de la Trinity College, Cambridge; lui Hugo Vikers, Jane Lady Abdy, John Saumarez Smith, Mary Young, Julia Brown, doamnei Adrian Berry, baronului Vaes şi lui Peter Schoenburg von Hartenstein, care mi-a permis să folosesc numele mamei sale, ca şi memoriile si descrierea Bucurestiului dinainte de 1914.

în timpul vizitelor făcute la Bucureşti, am fost extrem de norocoasă să fiu oaspetele lui John R. Davis - ambasadorul SUA la Bucureşti - şi al fermecătoarei sale soţii, Helen. Interesul pe care l-au arătat faţă de proiectul meu, mi-a deschis multe uşi.

Informaţii deosebite am găsit şi în captivanta biografie a reginei Măria a României, scrisă de Hannah Pakula (cu toate că atitudinea noastră faţă de Martha diferă mult); de asemenea, în *La princesse Bibesco: la derniere orchidee,* de Ghislain de Diesbach. Biografia lordului Thomson of Cardington, a lui Şir Peter Masefield mi-a fost, de asemenea, foarte folositoare, pentru că mi-a oferit informaţii asupra accidentului dirijabilului R. 101.

în sfârşit, doresc să-i mulţumesc editorului meu, Jonathan Galassi, pentru ajutorul şi suportul moral acordat, f'

i.» I -C T-

9p10

6b'j?'iA .

QQţ

i-.', II jA «n

:'BJiRCjrn

nghbA b •ansi .e-!9>iî

•or!

Index

6-im

Â : / H7 'f /! s /•'i"",i f /*;:! /• '^; u, , ,. ,

"j" <,'/'t/''if htfji ^ "-s'iî't»» »-,•;?<'j ii'i <.' 'fl ': , " '

•niiiT'Of **APARIŢII EDITORIALA Semestrul 11/2004 ^**

Pentru semestrul II al anului 2004, Editura VIVALDI vă propune următoarele titluri în colecţiile:

1. LITERATURA LUMII

,1 ROSAMUNDE PILCHER ' ';:
Căutătorii de scoici » -: •'
. Traducerea: CARMEN ARDELEAN

',- JEFFREY ARCHER f
Fiii norocului
• Traducerea: IOANA-RUXANDRA FRUNTELATĂ

Nat şi Fletcher sunt doi fraţi gemeni cu însuşiri excepţionale pe care un joc al sorţii îi desparte încă din primele zile de viaţă. Norocul le rezervă amândurora destine de învingători: cariere strălucite, poziţii de conducere, iubiri cum rar se întâlnesc, în acelaşi timp, cei doi protagonişti se confruntă însă şi cu obstacole ce i-ar doborî pe alţii, trecând prin momente de sacrificiu şi îndoială.

Măiestria de romancier a lui Jeffrey Archer se confirmă încă o dată cu *Fiii norocului,* o carte antrenantă până la ultima pagină. Există o atracţie aproape magică între cei doi fraţi, plutind pe aripile norocului unul către celălalt. Vor afla ei în cele din urmă adevărul? Suspans, aventură, jocuri politice, idile, dileme morale- toate ridicate la pătrat în noul şi captivantul roman al lui Şir Archer, aflat în pregătire la Editura Vivaldi.

JEFFREY ARCHER '
'
; *A patra putere* " '
' Traducere: IOANA-RUXANDRA FRUNTELATĂ ' ''

Un roman magnific, plin de acţiune asemenea lui CAIN şi ABEL.
Richard Amstrong, fiul unui ţăran analfabet jinduieşte după avere şi statut social. ;

Keith Townsend, vlăstarul unei familii bogate şi respectate descoperă că poţi fi puternic şi în anonimat.

Totuşi, ei au o trăsătură comună: amândoi sunt jucători pătimaşi, gata să rişte totul în bătălia pentru controlul celui mai mare imperiu de presă din lume.

Doar unul din ei învinge. SUSPANS!!

JEFFREY ARCHER ^ r f , u A >
CainşiAbel
Traducerea: DOINA CERĂCEANU / -T >]

„W.L.Kane şi Abel Rosnovski- doi oameni fundamental deosebiţi, ale căror destine sunt umbrite de obsesia de a se distruge unul pe celălalt.

Unul, milionar din Boston, celălalt un emigrant polonez sărac, născuţi în aceeaşi zi a anului 1906, în colţuri opuse ale lumii, ajung în protipendada societăţii americane a secolului XX.

Traversând o perioadă de 60 de ani, romanul CAIN şi ABEL este o poveste captivantă despre doi oameni de afaceri puternici şi neînduratori, a căror ultimă confruntare zguduie lumea financiară şi propriile lor viefi."

„Dacă Premiul Nobel s-ar acorda pentru arta povestirii, Jeffrey Archer 1-ar primi cu certitudine"

PEARLBUCK "
J;,"
ƒ. Casa de lut
"" Traducerea: JUL GIURGEA
<j) ' t ' H,

1 SUSANFROMBERG SCHAEFFER ' , ' ^ "\ ' ' ' ' '
Vulpea zăpezilor K i f 1. I If h I O
Traducera: ROXANA POPESCU tenţia cititorului o cultură îndepărtată şi necunoscută acestuia, totuşi vie şi plină de sensuri purtându-1 în urmă cu aproape o mie de ani, într-o poveste de dragoste înconjurată de mituri şi totuşi credibilă, reală. Rafinamentul şi simţul estetic, componente ale istoriei japoneze, coexistă cu elemente de cruzime caracteristice epocii. Romanul reprezintă un comentariu subtil, de o fină ironie referitor la puterea deţinută de femei într-o vreme în care acestea erau reprimate.

2. FEŢELE VĂZUTE ŞI NEVĂZUTE ALE ISTORIEI

& CARDINALUL DUCE DE RICHELIEU •"
" *Memorii* (voi. I+II)
Traducerea: TEODORA POPA MAZILU *

GREGKING
Ducesa de Windsor • - •
Traducerea: ILEANA CULCEA

Bazându-şi investigaţia pe surse inedite, mărturii, documente, memorii nepublicate până acum, reputatul istoric american Greg King prezintă pentru prima dată în mod nepărtinitor un portret simpatetic şi vibrant al celei ce a fost ducesa de Windsor, alias Wallis Simpson, figura controversată şi învăluită în mister, etichetată pe nedrept ani de-a rândul drept aventuriera malefică, oportunista perfidă, intriganta abilă şi blamată pentru abdicarea regelui englez EdwardalVIII-lea.

Mai mult decât o simplă biografie a femeii care a inspirat cea mai frumoasă poveste de dragoste din secolul al XX-lea, intrată în istorie prin consecinţele dramatice pentru monarhia britanică, această lucrare explorează atent, dintr-o perspectivă imparţială, mistificările şi realităţile care învăluie existenţa acestui personaj al cărui destin s-a înscris pe drumul sinuos şi tragic al istoriei.

După decenii de zvonuri, insinuări şi acuzaţii abjecte la adresa lui Wallis Simpson, Ducesa *de* Mndsor este prima relatare onestă, pertinentă şi obiectivă a vieţii extraordinare a acestei femei, una dintre cele mai hulite şi mai defăimate din veacul al XX-lea, care trece prin sită faptele şi desparte adevărul de minciună, dezvăluind dincolo de legendele brodate pe fondul plăsmuirilor fanteziste imaginea ei reală, demistificată.

GILBERT SINOUE
Ambasadoarea
Traducerea: IRINA NEGREA

Acum peste 200 ani, un marinar englez, vicontele Horatio Nelson - celebrul amiral din timpul războaielor napoleoniene, a trăit o superbă poveste de dragoste cu Lady Hamilton, soţia ambasadorului Marii Britanii la Napoli.

Frumuseţea, rafinamentul si gingăşia Emmei Hamilton îşi găsesc pandantul în firea neînfricată, intransigenţa şi pasiunea amiralului Nelson, plăsmuind vraja uneia dintre cele mai cunoscute perechi de îndrăgostiţi din istoria omenirii. Viaţa Emmei Hamilton porneşte şi se termină aproape în acelaşi punct: de la sărăcie înapoi la lipsuri şi mizerie, trecând prin culmile splendorilor existenţei de Ambasadoare, în care cea mai de preţ bogăţie a fost , totuşi, IUBIREA pentru Horatio Nelson.

£.-:'
•?«

^**TRAUDLJUNGE** ,M• n/,
r l Până în ultima clipă : j> :.r ^
;-,; Traducerea: SANDA MUNTEANU ',ţi;; > :A
:*.î .t. : !«

„Până în ultima clipă", adică până la sinuciderea lui Hitler şi a Evei Braun din 30 aprilie 1945 s-a aflat autoarea TRAUDL JUNGE - una dintre secretarele sale mai puţin cunoscute până în prezent - în preajma şefului ei. Amintirile redactate în 1947 şi publicate în 2002 aduc detalii inedite şi elocvente despre viaţa cotidiană dusă de Hitler şi colaboratorii săi în diferitele cartiere generale, despre ultimele zile petrecute în „buncărul Fiihrer-ului" înainte de prăbuşirea definitivă a celui de-al treilea Reich, urmărind însă şi procesul de conştiinţă care a chinuit-o pe autoare până la sfârşitul vieţii.

3. RADIOGRAFII SENTIMENTALE ;
î

JUDITHGOULD *'Ui* *htu&* ?7o :i _ ! ; : . '*
P£cate te totrsoisîimhr. î;' *'ww* :"fj< ,is.t> ,oW:Ţ
Traducerea: SILVIA ANTONESCU ij" fj".£i_' ^'Tf i? '"'- ^ ' ^'<"<
-.>f> <)'rn* *iriixn'.inŞtţ '•':* *

Helene Junot, eroina romanului *Păcate,* aparţine acelor oameni pentru care afirmarea personalităţii reprezintă unicul ideal. Caracter puternic, o aminteşte foarte bine pe Emma Hart. Helene îşi transformă viaţa într-o luptă crudă şi pasionantă, la capătul căreia, după modelul american, câştigă putere, bani şi dragoste. Răzbunarea, care i-a dat forţă şi succes este împlinită, dar Helene pierde lucrul cel mai de preţ al vieţii: DRAGOSTEA.

***h* VALERIE HANOTEL**
b *MyfairLHy*
fii Traducerea: SANDA POP t -.>]-.. ·; ; "bftu fcirn /

Lily, frumoasa fiică a unui pastor din insula Jersey, are un caracter puternic, ambiţios, care îi va permite să realizeze o existenţă de excepţie. Se căsătoreşte cu un islandez sărac, Ned Langtry, doar ca să scape de viaţa monotonă din in'sulă. Stabilită apoi la Londra, frumuseţea ei deosebită este remarcată curând de marii pictori ai vremii.

Prietenă cu Oscar Wilde, amanta oficială a prinţului de Wales, duce o viaţă aventuroasă în fast şi bogăţie, devenind celebră nu numai în Anglia, ci şi în America. Duritatea caracterului ei, care i-a permis să navigheze pe mări presărate de stânci, îşi cere preţul: pierde dragostea singurei ei fiice ...

CHARLOTTE BRONTE -îh
Nuvele
Traducerea: SANDA POP

4. DESTINE ŞI PASIUNI

CATHERINE COOKSON 3 f ^
i • ***Doamna cea tăcută***
Traducerea: IORDANA FERENŢ şi ŞTEFAN FERENŢ v :

C. Cookson este una dintre cele mai îndrăgite scriitoare engleze din lume. Cărţile sale s-au vândut în milioane de exemplare şi personajele create de ea ca şi povestirile în care sunt implicate au fascinat cititorii. S-a stins din viaţă în 1998, dar, spre norocul admiratorilor săi, a lăsat în urmă câteva romane nepublicate, printre care şi captivanta „Silent Lady" (Doamna cea tăcută).

Admiratorii romanelor scrise de Catherine Cookson, dominate de conflicte între clase sociale şi de povestiri romantice, vor fi încântaţi şi surprinşi să afle povestea Irenei Baidon. Inspirându-se din propria experienţă de viaţă, a unei femei care şi-a câştigat singură existenţa în perioada interbelică, Cookson aduce încă o dată în faţa cititorului un decor, o intrigă şi o seamă de personaje care rămân de neuitat, în genul celor care au transformat-o într-o reprezentantă de seamă a literaturii romantice cu tente istorice. > . . , , ,
'T! >':';.<» Uroi» 'ifn/MO

5. ORAŞE DE SUFLET

MICHAEL CUNNINGHAM

La capătul pământului

Traducerea: ANA ANDREESCU

Elogiind una dintre cele mai vechi aşezări din America (atestată în anul 1720), M.C., câştigător al premiului Pulitzer pentru romanul THE HOURS (ORELE), aduce în atenţia cititorului un oraş fascinant, PROVINCETOWN, situat în extremitatea nisipoasă de la Cape Cod.

Localitate izolată din punct de vedere geografic, excentrică şi răpitor de frumoasă, a constituit din totdeauna o atracţie pentru călători.

„Este unul dintre acele locuri din lume în care te poţi pierde. Este un Maroc al Americii de Nord, un New Orleans al nordului."

Oraşul este şi o destinaţie îndrăgită de homosexuali şi lesbiene, dar şi un loc în care istoria şi arta sunt reprezentate din belşug.

Urmărindu-1 pe Cunningham în drumurile sale prin Provincetown, pătrundem în istoria sa, în misterele şi ciudăţeniile sale, locuri despre care nu poţi afla informaţii citind ghidurile de călătorie.

CĂRŢI DISPONIBILE Ia Editura VIVALDI

	Autor	Titlu	Preţ
	JDITH GOULD	• Timpul să spui adio • Rapsodia • Clipe de viaţă • A doua şansă	120 000 lei 200 000 lei 150 000 lei 230 000 lei
	rREG KING	• Ucigaşul lui Rasputin • Regele nebun	35 700 lei 200 000 lei
1	•FFREY ARCHER	• A 11-a poruncă • Jurnalul unui lord întemniţat	44 880 lei 200 000 lei
	L. TOPOR, F. DIACONU G. MARGHESCU	• Dicţionar de cultură - Termeni şi personalităţi -	120 000 lei
	IOAH CORDON ^ ?	• Doctorul • Şaman • Casa de pe colină • Rabinul • Ultimul evreu	365 000 lei 300 000 lei 48 960 lei 250 000 lei 320 000 lei
	E.M. REMARQUE	• Cuibul visurilor • G am • Popas la orizont	120 000 lei 130 000 lei 130 000 lei
	BRIGITTE HAMANN	• Viena lui Hitler • Winifred Wagner sau Hitler şi festivalul de la Bayreuth	153 000 lei 400 000 lei
	RICHARD LABEVIERE	• Dolarii teroarei	120 000 lei
	DUMITRU HÎNCU	• Intrigă fără iubire	90 000 lei
	ANDREI MAYLUNAS SERGHEI MIRONENKO	• Pasiune de o viaţă voi. I + II	400 000 lei
	NADINE DE ROTHSCHILD	• Amorul o afacere a femeilor	200 000 lei
	CLAUDUNE MONTEIL	• îndrăgostiţi de libertate. O aventură prin veac: Jean-Paul Sartre şi Siinone de Beauvoir	275 000 lei
	LESLEY DOWNER	• Gheişa	320 000 lei

Autor	Titlu	Preţ
TEOLINDA OERSAO	• Casa umbrelor	130 000 lei
ROSAMUNDE PILCHER	• Tigru] adormit • Flori în ploaie • Solstiţiul de iarnă	110 000 lei 150 000 lei 300 000 lei
PHILIPPE ALEXANDRE BEATRIX DE L'AULNOIT	• Regina Victoria	250 000 lei
HEINRICH HARRER	• Şapte ani în Tibet	230 000 lei
CATHERINE COOKSON	• Ani pustii	120 000 lei
CATHERINE CLEMENT	• Martin şi Hannah	220 000 lei
NICHOLAS EVANS	• Cercul lupilor	270 000 lei
PATRICIA SCANLAN	• Petrecerea Francescăi	300 000 lei
CARMEN SYLVA	• Colţul penaţilor mei (voi. I) • Colţul penaţilor mei (voi. II)	130 000 lei 130 000 lei
GHISLAIN DE DIESBACH	• Prinţesa Bibescu Ultima orhidee (voi. I + II)	350 000 lei
JEAN-MARIE ROUART	• Bernis. Cardinalul plăcerilor	200 000 lei
FRANK W. ABAGNALE	• Prinde-mă dacă poţi!	180 000 lei
VLADIMIR FEDOROVSKI	• De la Rasputin Ia Puţin	150 000 lei
MARINA PICASSO	• Bunicul	180 000 lei

ANDREW WHEATCROFT	• Habsburgii. Personificarea unui imperiu	350 000 lei
STUART GORDON	• Cartea farselor • Cartea blestemelor	350 000 lei 21 0000 lei
FRANCOISE GIROUD	• Jenny Marx sau soţia diavolului	146 000 lei
ŞTEFAN ANDRES	• Noi suntem utopia	123 000 lei
LILIAN FASCHINGER	• Păcătoasa Magdalena	200 000 lei
ISABELLE BRICARD	• Dinastiile domnitoare ale Europei	350 000 lei

La aceste preţuri se aplică 9% TVA.